Літературный додатокъ „Дѣла“

БІБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХЪ ПОВѢСТЕЙ
пôдъ редакціею И. Белея
Томъ XL.

ОЛІВЕРЪ ТВІСТЪ

ПОВѢСТЬ

КАРОЛЯ ДІКЕНСА

У ЛЬВОВѢ
Накладомъ редакціи „Дѣла“

Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, пôдъ зар. К. Беднарского
1891.

ГЛАВА ПЕРША.

Де и при якихъ обставинахъ родивъ ся Оліверъ Твістъ.

Мѣсто Мудфоґъ славить ся, побôчь иншихъ публичныхъ будынкôвъ, такожь „Домомъ працѣ и захисту для бѣдныхъ". Въ тôмъ домѣ родивъ ся, тогдѣ а тогдѣ, дарма о дату, Оліверъ Твістъ. Лѣкарь-цируликъ ввѣвъ его на той свѣтъ нужды и горя, але довго ще по тôмъ дуже не бувъ певный, чи буде дитина жити, чи нѣ. Перше услôвье житя — ôддыхъ, а дитина довго не ворухнула навѣть грудьми, находилась на роздорожу сего и того свѣта. Єсли бы надъ нею були падькали ся печаливû бабки, запопадливû тѣтки, досвѣднû пѣстунки та высокоученû докторы, — то дитина безъ сумнѣву не пережила бы була й години. Але що коло неи не було нѣкого, кромѣ старои, заголомшенои пивомъ бабы и цирулика, котрый за контрактомъ повнивъ службу акушера, то Оліверъ наконець зазначивъ домашнымъ свôй приходъ на свѣтъ голоснымъ крикомъ. Коли се стало ся, молода блѣда женщина припôдняла голову зъ подушки и скликнула слабымъ дрожачимъ голосомъ:

— Позвольте, нехай погляну на дитину и умру!

Лѣкарь упоминавъ еи не говорити о смерти.

— Охъ, пане, — вповѣла баба, — коли отся молодиця постарѣєсь такъ, якъ я, и приведе тринацятеро

дѣточокъ такъ, якъ я, зъ котрыхъ живе лишь двоє въ домѣ убогихъ, якъ я сама, — то не находили-бъ на неи такѣ сумнѣ думки. Будь супокôйна, голубонько, и тѣшь ся тымъ, що стала матѣрью!

Розрада, бачилось, не помагала. Недужа похитала головою и простягла руки за дитиною. Лѣкарь подавъ ѣй дитину. Она, сильно зворушена, притиснула холоднѣ бѣлѣ уста до чола дитины, провела руками по своєму лици, поглянула дико навкруги, здрôгнулась, упала навзнакъ и — умерла.

— Вже по нѣй! — сказавъ лѣкарь по недовгôмъ даремнôмъ заходѣ привести єи назадъ до житя.

— Бѣдна дитина! — сказала баба.

— Не треба посылати за мною, якъ буде кричати, — говоривъ лѣкарь, натягаючи холоднокровно рукавички. — Оно буде мабуть дуже неспокôйне. Въ такихъ хвиляхъ давайте єму по-трохи кашки.

Взявъ капелюхъ на голову, але приступивъ ще разъ до лôжка и сказавъ:

— Мати выглядала не зле. Зъ-вôдки она?

— Єи принесли вчера вечеромъ, — ôдповѣла баба. — Знайшли єи, якъ лежала на улици, а мусѣла зайти зъ-далека, бо черевики мала зовсѣмъ подертѣ. Але зъвôдки прибула та куды йшла, не знає нѣхто.

Лѣкарь похиливъ ся надъ покôйницею и, пôднявши лѣву єи руку въ-гору, мовивъ, покивуючи головою:

— Стара історія! Слюбнои обручки не видко. Гмъ! Добра нôчь!

Пôшовъ на вечерю, а баба почала задягати дитину. Доси нѣхто не бувъ бы сказавъ, чи то дитина якого шляхтича, чи жебрака. Теперь же убоге и споловѣле платье дому убогихъ заразъ указало на теперѣшне й будуче становище дитины въ свѣтѣ, цѣлу єи долю — си-

роты зъ дому убогихъ, на-пôвъ заголодженои, збѣдованои, нѣкимъ не пожалуванои, всѣми погорджуванои.

ГЛАВА ДРУГА.

Першій дитинній лѣта Олівера Твіста.

За першихъ десять мѣсяцѣвъ „выкормлено“ Олівера Твіста, а потôмъ ôддали его до філіи дому убогихъ, ôддаленои три милѣ. Двацять до трицять другихъ такихъ малыхъ переступникôвъ закона о убогихъ выховувалось ту пôдъ материньскимъ наглядомъ старшои женщины, котра дôставала на кождого по пôвосьма пенса тыжднево и малій росли анѣ занадто добре живлені, анѣ надто тепло одяганй, анѣ пещенй. Пôвосьма пенса — то було досыть, але старуха була розумна и досвѣдна. Она знала, якъ легко дѣти могли бы перетяжити жолудокъ, знала, щó для нихъ добре, але ще лучше знала, щó добре для неи самои. Длятого она лишала значну часть для себе, въ найглубшôй глубинѣ вынаходила ще глубшу, и тымъ доказала, що докладно зглубила експеріментальну фільософію.

Кождый знае исторію о иншôмъ експериментальнôмъ фільософѣ, котрый поставивъ славну теорію, що кôнь може жити безъ ѣды. Сю свою теорію выказавъ такъ знаменито, що въ живленю свого власного коня довѣвъ нарештѣ до одного стебла соломы на день, и безъ сумнѣву зробивъ бы бувъ зъ него незвычайно быстре, дуже и нѣчо не ѣдяче звѣря, коли бъ оно на двадцять и чотири годинъ передъ днемъ свого цѣлковитого посту не було погибло. Наша старуха дуже часто примѣняла ту саму систему до дѣтей заведеня зъ подôбнымъ

нещастьемъ, бо якъ-разъ коли вже зъ великимъ трудомъ довела до того, що дѣти при найменшôй скôлькости ѣды могли жити, — тогдѣ немало зъ нихъ изъ студени або голоду, потовченя або попареня умирало, переносились на той свѣтъ до своихъ батькôвъ, котрыхъ за житя не знали.

Часомъ директоры заряджували неприемнû слѣдства, або присяжнû ставили прикрû допыты, та все була противъ того оборона въ свѣдоцтвѣ лѣкаря и сторожа. Першій за кождый разъ поровъ тѣло и въ серединѣ не находивъ нѣчого (розумѣе ся само собою), а сторожь присягавъ усе такъ, якъ зарядови було приемно, и тымъ дававъ доказы великого самопожертвованя и щирости. Въ ряды-годы навѣдувавъ ся на філію и цѣлый центральный зарядъ, а днемъ попередъ посылавъ сторожа, щобы заповѣвъ ревізію. Дѣти выглядали тогдѣ все добре и чисто, а чого-жь можна було бôльше бажати?

Оліверъ Твістъ въ осьмû роковины уродженя бувъ блѣдою, слабосильною, невеличкою дитиною, але духъ въ нѣмъ бувъ здоровый и сильный та й, завдяки строгôй діетѣ заведеня, мавъ доволѣ простору розширювати ся. День своихъ уродинъ празнувавъ Оліверъ въ комôрцѣ на углье, котру по спорôй пайцѣ ударôвъ призначили ему за те, що ôдваживъ ся бути голоднымъ, — ажь наразъ добросердечна панѣ Маннъ побачила, що сторожь панъ Бумбль наближае ся до фôрты ôдъ огорода, и немало злякала ся.

— Охъ, Боже! то вы, пане Бумбль? — скликнула она крôзь ôкно, нѣбы-то дуже урадувана. — Сузанно, принеси но заразъ Олівера, та й тамтыхъ двохъ хлопцѣвъ и прихари ихъ... Охъ, якъ довго вы не показували сь, пане Бумбль!

Але панъ Бумбль лютѣвъ ся дуже, що ôнъ, уряд-

никъ, мусить такъ довго ждати, заки отворять браму, тымъ бôльше, коли приходить въ справахъ заведеня. Але панѣ Маннъ знала вже солодкими словечками та сильнымъ напиткомъ приборкати его такъ, що ôнъ по коротенькôмъ ôдмаганю принявъ чарочку. Тогдѣ приступивъ до орудки.

— Правда, панѣ Маннъ, що Оліверъ Твістъ сегодня скôнчивъ якъ-разъ вôсѣмь лѣтъ?

— Люба дитина! нехай его Богъ благословить! — перебила панѣ Маннъ и почала запаскою отирати очи.

Панъ Бумбль вѣвъ дальше:

— Мимо обѣцяныхъ десять фунтôвъ штерлінґôвъ нагороды, потому двацять фунтôвъ, мимо надлюдскихъ заходôвъ заряду, не були мы въ силѣ розвѣдати ся анѣ хто его батко, анѣ про мѣсце побуту, имя або станъ матери.

— А якъ же то стало ся, що ôнъ мае прôзвище? — спытала панѣ-господиня.

Сторожь вказавъ палцемъ на груди и ôдказавъ:

— То я ему вынайшовъ!

— Вы пане Бумбль?

— Я, панѣ. Мы называемо нашихъ знайдôвъ пôсля азбуки. Послѣдному дôстало ся „С“ — я назвавъ его: Свубль. Сему припало „Т“ — отъ и Твістъ. О, я маю прôзвища въ запасѣ ôдъ „А“ до „V“. А скôнчу до послѣднои, то зачинаю знову зъ кôнця.

— Справдѣ, якû вы ученû, пане Бумбль!

— Ну... Але досыть о тôмъ. Оліверъ уже теперь за старый тутъ лишати ся, тожь коллеґія постановила взяти его зъ-вôдси назадъ. Я самъ прийшовъ по него. Де ôнъ?

Панѣ Маннъ выбѣгла, а за хвилю вернула зъ Оліверомъ, котрого за той часъ вымыли и приодягнули.

— Поклонись панови, Олівере! — сказала.

Оліверъ низенько поклонивъ ся сторожеви, щό сидѣвъ на крѣслѣ, и єго трикутному капелюхови на столѣ.

— Олівере, пôдешь зô мною? — запытавъ єго поважно Бумбль.

Оліверъ хотѣвъ ôдповѣсти, що ôнъ якъ найрадше пôйшовъ бы зъ вôдси зъ кимъ-небудь, але припадкомъ пôднявъ очи на паню Маннъ, котра станула за крѣсломъ сторожа и грôзно нахмурена накивувала кулакомъ. Ôнъ знавъ дуже добре, що се значить.

— А она пôйде такожь зъ нами? — запытавъ Оліверъ.

— Нѣ, того не може бути, — ôдрѣкъ Бумбль, — але она часомъ буде тебе ôдвѣдувати.

Ся вѣсть не була великою ôдрадою для хлопця. Та, мимо молодыхъ лѣтъ, мавъ на тôлько розуму — удавати, мовь-бы єму прикро приходилось сей дôмъ опускати. А й безъ того за-для голоду та недавныхъ побоѣвъ до слѣзъ було єму дуже близенько. Панѣ Маннъ обняла єго кôлькома наворотами и дала єму — а того ôнъ найбôльше потрєбувавъ — здоровый кусокъ хлѣба зъ масломъ, щобы зайшовъ на мѣсце не голодный.

Зъ кускомъ хлѣба въ рукахъ покидавъ Оліверъ то мѣсце, де нѣ одинъ промѣнь ласкавого погляду не освѣтивъ темрявы перших єго дитячихъ лѣтъ. А однако ôнъ розплакавъ ся зъ дѣточого жалю, коли ворота за нимъ зачинились. Лишавъ же-жь ôнъ своихъ товаришѣвъ недолѣ, одинокихъ другôвъ, якихъ зазнавъ въ житю, и першій разъ, ôдъ коли пробудила ся въ нѣмъ свѣдомôсть, почувъ свою самотнôсть, сиротство на широкôмъ свѣтѣ.

Прийшли до дому убогихъ. Бумбль ввѣвъ Олівера до великои побѣленои комнаты, де якъ-разъ ôдбувалось

засѣданье За столомъ сидѣло вôсьмохъ до десятьохъ товстыхъ панôвъ. Найгрубшій панъ зъ округлымъ, червонымъ лицемъ, — ôнъ проводивъ засѣданю, — почавъ переслуханье:

— Якъ ты зовешь ся, хлопче?

Побачивши такъ богато панôвъ, Оліверъ залякавъ ся до безпамяти. Бумбль старавъ ся оживити єго здоровымъ штовханомъ палицею. Хлопчина почавъ плакати ôдповѣдавъ тихо и поволи. Щобы єму привернути ôдвагу, уживъ оденъ панъ, въ бѣлôй камизольцѣ, знаменитого способу: назвавъ єго дурнемъ.

— Хлопче, — обôзвавъ ся проводячій, — слухай, що я тобѣ буду казати. Ты чей знаєшь, що ты сирота?

— А що то таке, пане? — запытавъ нещастный Оліверъ.

— Не дурный же хлопець? Я заразъ пôзнавъ, — вповѣвъ панъ въ бѣлôй камізоли.

— Але чей-же знаєшь, — заговоривъ зновъ провôдничій до Олівера, — що въ тебе нема нѣ батька нѣ матери, та що тебе выховавъ дôмъ для убогихъ?

— Знаю, — ôдповѣвъ Оліверъ плачучи гôрко.

— Чого-жь ты ревешь? — запытавъ панъ въ бѣлôй камізоли.

Оно й справдѣ було дуже дивно, що Оліверъ плакавъ.

— Сподѣваюсь, що ты кождого вечера мовишь молитву, — вмѣшавъ ся иншій панъ грубо, — и молишь ся за тыхъ, котрî тобѣ дають ѣсти и про тебе дбають?

— Молюсь, пане! — прошептавъ Оліверъ.

— Мы казали тебе привести сюды на то, щобы ты учивъ ся якого користного ремесла, — сказавъ провôдничій. — Завтра о шестôй годинѣ рано почнешь скубти клоче.

Потôмъ вывели Олівера и ôнъ хлипавъ доти, доки не заснувъ. На щастье для него, якъ-разъ недавно передъ тымъ ôдкрыла коллеґія, що за богато люнѣхôвъ, способныхъ до роботы и зарôбку, уважае собѣ дôмъ убогихъ за якійсь рай, и длятого выдала розпорядокъ — спинити наплывъ убогихъ. Не смѣло бути въ заведеню нѣякихъ выбагôвъ, розлучували супругôвъ одно ôдъ одного, ôддѣлювали родичѣвъ ôдъ дѣтей и таке инше.

Хата, въ котрôй ѣли хлопцѣ, подобала на кухню, а начальникъ кухнѣ роздѣлявъ имъ зъ мосяжного кôтла порціи ôвсянои юшки, кождому повне горня, и нѣчого бôльше, — хиба въ недѣлю и свята додавали ще по невеличкому кусникови хлѣба. Горнятъ не треба було мыти нѣколи, бо хлопцѣ чистили ихъ усе ложками доти, доки не стали чистî, та ще й облизували ложки та пальцѣ. У дѣтей бувае завсѣгды дуже добрый апетитъ. Оліверъ и его товаришѣ выдержали три мѣсяцѣ голодову дієту, але довше вже не були въ силѣ. Оденъ хлопець, на свои лѣта дуже великій, сынъ бувшого кухаря, сказавъ иншимъ, що если не дôстане що днины по два горнята юшки, то не ручить, чи за коротшій або довшій часъ не зъѣсть свого товариша, що спавъ коло него, малого слабосилого хлопчину. Єго очи блукали дико, мовь у збожеволѣлого. Зголодженî хлопцѣ повѣрили, зôбралисъ на нараду и постановили тягнути льосъ, хто по вечери мае пôйти до начальника кухнѣ и просити о бôльше. Льосъ выпавъ на Олівера Твіста.

Надôйшовъ вечеръ. Начальникъ кухнѣ ставувъ коло кôтла, роздавъ юшку, и почала ся широка молитва надъ вузонькою стравою. Страва зникла въ мѣть, и дѣти почали щось шептати мѣжь собою, кивати на Олівера, а тî, що сидѣли коло него, стали его поштовхувати. Голодъ казавъ ему забути на всѣ сумнѣвы и огляды.

Вставъ, приступивъ зъ тарѣлкою и ложкою до начальника кухнѣ и, очевидно зъ страхомъ, сказавъ:

— Выбачте, пане, я бы просивъ ще троха...

Товстый, червонопикій начальникъ кухнѣ поблѣдъ, вытрѣщивъ очи на малого бунтôвника, мовь заголомшеный зъ дива, ажь мусѣвъ тримати ся кôтла. Оліверъ повторивъ ще разъ свою просьбу, трясучись зъ боязни. Теперь начальникъ кухнѣ прийшовъ уже до себе, луснувъ хлопця ложкою по головѣ и голосно закликавъ сторожа.

Якъ-разъ було тогдѣ засѣданье коллеґіи и Бумбль, незвычайно зворушеный, здавъ панамъ справу: Оліверъ Твістъ зажадавъ бôльше.

Коллеґія обурилась.

— Мы мабуть зле зрозумѣли, — заговоривъ панъ Лямкинъ, — якъ то? кажете: ôнъ зажадавъ, зъѣвши свою приписану порцію?

Бумбль потвердивъ.

— Згадаете мое слово, панове, той хлопчиско колись повисне, — обôзвавъ ся панъ въ бѣлôй камізоли.

Панове ôдбули дуже поважну нараду, а наслѣдкомъ ей було, що Олівера треба замкнути, а ôдтакъ оголосити нагороду пять фунтôвъ для того, хто бы взявъ собѣ Олівера Твіста. Иншими словами: хто-будь, хто потребувавъ хлопця або побѣгайка до якого-небудь ремѣсла або занятя, мôгъ взяти собѣ Олівера Твіста.

ГЛАВА ТРЕТЯ.

Якъ то Оліверъ Твістъ туй-туй не дôставъ посады, котра зовсѣмъ не була бы синекурою.

Єсли-бъ Оліверови було йшло о те, щобы самъ здѣйстнивъ вѣщуньство пана въ бѣлой камізоли, то бодай мавъ на те досыть часу, бо пересидѣвъ у-зáпертѣ вôсѣмь днѣвъ. Але щобы въ тюрмѣ повѣситись, хибувало ему по перше платка до носа — хустина до носа була выклята якъ выбагливôсть — а по друге, ôнъ бувъ ще за-надто дитина. Ôнъ лише цѣлый день плакавъ, а засыплявъ, коли вже знемôгъ ся. Мѣжь тымъ дбали о те, щобы Оліверови не хибувало руху, товариства та релігійнои потѣхи. Бумбль провадивъ его що-рана до кирницѣ, а й безъ того ôнъ за-для студени мусѣвъ бѣгати въ вязници ôдъ кута до кута. День-у-день Бумбль вводивъ его до ѣдальнѣ, де були всѣ хлопцѣ, и тутъ при всѣхъ частували его рôзками на осторогу и для примѣру другимъ. Бумбль тащивъ єго що вечера до спôльнои молитвы, въ котрôй умѣщено для хлопцѣвъ ще спеціяльный уступъ: „Боже, учини зъ насъ добрыхъ, вдоволеныхъ та слухняныхъ, стережи насъ передъ злобою Олівера Твіста...“

Коли такъ зъ Оліверомъ дѣяло ся, переходивъ одного ранку въ своихъ орудкахъ коминарь, панъ Ґамфільдъ, по-при дôмъ убогихъ. Ôнъ сушивъ собѣ голову, а по-при те й свого осла, бо не мôгъ анѣ рушь вынайти способу, ôддати довгъ кôлькохъ фунтôвъ, за котрый его дуже тиснули. На брамѣ була прибита звѣстна оповѣстка дотычно Олівера — коминарь прочитавъ и зрадѣвъ. Обѣцювали суму, якои ôнъ якъ-разъ потребувавъ. Знаючи дієту въ домѣ убогихъ, ôнъ не дуже журивъ ся додаткомъ — хлопцемъ. Ôнъ не сумнѣвавъ ся, що хло-

пець мусить бути делікатный и досыть стрункій, а такій якъ-разъ надає ся до тѣсныхъ коминôвъ и каголъ.

Коминарь увôйшовъ до дому, казавъ оповѣстити панамъ директорамъ о своѣмъ приходѣ, заявивъ имъ, що потребує ученика до поважного интересу коминарства, и предложивъ, чи бы єму не ôдступили того хлопця, про котрого стоить въ оповѣстцѣ.

Та пану Ляймбкінови не подобалось се ремѣсло, а й другій панъ покликавъ ся на примѣры, що хлопцѣ задушували ся въ коминахъ.

— Е, то стало ся лишь длятого, — сказавъ Ґамфільдъ, — бо солома, яку запалили, мусѣла бути вохка. Хлопцѣ, панове, упертî и лѣнюхи; добрый огонь розвеселяє ихъ и не дає въ коминѣ заснути, або будить ихъ, коли заснули....

Панови въ бѣлôй камізоли подобалось се поясненье, але панъ Ляймкінъ мавъ ще бôльше замѣтôвъ. Мѣжь тымъ директоры стали нараджувати ся, по тихо, такъ що коминарь зачувавъ лише урывчасто слова: „ощадность", „выдатокъ"... Наконець заявили коминареви, що на єго предложенье не можуть згодити ся.

Панъ Ґамфільдъ не хотѣвъ заходити въ довгî переговоры. Панове були бы допытувались, а при тôмъ легко зновъ могла зôйти бесѣда на те, що вже три чи чотири хлопцѣ, якъ єму закидувано, у него въремѣслѣ погибли. Отже лагодивъ ся вже ôдходити.

— Такъ, панове, не дасте таки того хлопця до мене? — запытавъ ôнъ ще разъ, задержавшись при дверехъ.

Ôдповѣли єму, що коминарство — ремѣсло нездале и ôнъ бодай не дôставъ бы цѣлои нагороды, яку назначено. Тогдѣ Ґамфільдъ почавъ торгъ, спустивъ десять, потому зновъ десять шіллінґôвъ, — нарештѣ добито тор-

гу и Бумблеви поручили завести Олівера Твіста до мирового судьѣ, щобы урядово затвердивъ угоду.

Бумбль пôйшовъ до Олівера, повѣдомивъ его о будучôй его доли и упоминавъ, щобы бувъ вдячный заведеню, котре поносить такъ великî выдатки, щобы его, такъ нужденну сироту, вывести въ люде. Оліверъ тôлько плакавъ. Бумбль вылаявъ его, прозвавъ его дурнемъ, наказавъ строго, щó мае ôдповѣдати на пытаня мирового судьѣ, и казавъ ему йти зъ собою. Панъ Ляймкінъ и коминарь уже ждали. Бумбль представивъ Олівера и Оліверъ поклонивъ ся ще низше якъ звычайно, бо ôнъ ще доси не видѣвъ панôвъ зъ напудроваными перуками.

— Отже сей хлопець хоче бути коминаремъ? — запытавъ судья.

— На силу пре ся, — сказавъ Бумбль — на силу, благородный пане! Якъ бы мы завтра ôддали его до иншого ремѣсла, ôнъ бы позавтру зновъ утѣкъ.

Судья звернувъ ся до коминаря.

— А вы обѣцюете обходити ся зъ нимъ добре, порядно годувати, одягати и взагалѣ, що до васъ належить?

— Я вже разъ сказавъ, що хочу, то й при тôмъ стою, — ôдповѣвъ коминарь грубо.

— Ваша бесѣда, друже, грубовата, але менѣ бачить ся, вы чесный, отвертый чоловѣкъ, — замѣтивъ судья и вже забиравъ ся пôдписати дотычный документъ... въ-тôмъ впало ему въ око, що Оліверъ дрожавъ цѣлый а на лици его ôдбивавъ ся переляк. Судья ôдloживъ перо, поглянувъ на Ляймкіна, котрый зъ заклопотаня взявъ ся до табаки, нахиливъ ся по-надъ стôлъ и промовивъ до Олівера такъ сердечно, що хлопець здрогнувъ ся, почавъ дрожати ще бôльше и розплакавъ ся. Судья

осмѣлививъ єго и кôлька разôвъ казавъ, щобы выявивъ безъ страху усе, щó має на серци.

Оліверъ упавъ на колѣна, пôднѣсъ зложенî руки, и хлипаючи благавъ, нехай єго назадъ ôдведуть у темну вязницю, морять голодомъ, бьють, навѣть на смерть убьють, тôлько нехай не ôддають єго тому страшному чоловѣкови.

Бумбль почавъ удавати несказане здивованье и обуренье, та судья велѣвъ єму мовчати. Бумбль запытавъ, чи судья єго мавъ на думцѣ, а той повторивъ ще разъ свôй наказъ. Бумбль страшно зъумѣвъ ся й обуривъ ся. Єму наказують — мовчати!

— Я не можу потвердити тои угоды, — заявивъ мировый судья, неприязно ôдсунувши папѣръ ôдъ себе.

— Надѣюсь, — почавъ икаючо п. Ляймкінъ — що вы не схочете, лише на основѣ свѣдоцтва сего хлопчины, гадати, що дирекція поступає не такъ, якъ повинна.

— Я, яко мировый судья, не маю права выдавати про те гадки, — ôдрѣзавъ судья. — Берѣть хлопця назадъ та й обходѣть ся зъ нимъ по людски. Се мабуть єму здалось бы.

Другого ранку вывѣшено на брамѣ въ-друге оповѣстку, що хто возьме собѣ Олівера, дôстане пять фунтôвъ штерлінґôвъ.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА.

Оліверъ Твістъ починає нове житье мѣжь домовинами.

Директоры наказали Бумблеви розвѣдати ся, чи часомъ якій мореплавець не потребує хлопця, — якъ то буває, що хто захотѣвъ позбути ся молодшого сына або

сироты, то старавъ ся пôслати на море. Бумбль якъразъ вертавъ ся, коли зустрѣвъ предприемця похоронного, котрый мимо свого ремѣсла, любивъ таки жартувати.

— Ось тôльки взявъ я мѣру зъ двохъ жѣнокъ, що померли вчера въ вечеръ — сказавъ панъ Соерберрі до Бумбля, частуючи его зъ табакирки, гарненького моделю патентованои домовины.

— Вы ще гараздъ забогатѣете, пане Соерберрі, — замѣтивъ Бумбль.

— Давъ бы Богъ! Кобы вашû директоры лучше платили...

— Але-жь бо вашû домовины дуже малû, пане Соерберрі.

— При новôмъ роспорядку о ѣдѣ въ вашôмъ закладѣ зовсѣмъ не треба бôльшихъ...

Бумблеви не по нутру була ся розмова и длятого старавъ ся звернути еи на иншій предметъ. Почавъ бавити ся гузикомъ ôдъ сукманы, на котрôмъ бувъ вытисненый емблемъ институтскій — милосердный Самаританинъ — и заговоривъ о Оліверѣ. Панъ Соерберрі якъ-разъ потребувавъ хлопця до прислуги, длятого Бумбль завѣвъ его заразъ до директорôвъ. Дѣло покôнчили скоро. Оліверъ мавъ ще того самого вечера пôйти до него „на пробу". То значило, що майстеръ даного ему зъ закладу хлопця може держати у себе на науцѣ кôлька лѣтъ и робити зъ нимъ що захоче, коли по короткôмъ часѣ пробы побачить, що хлопець ему досыть робить, а мало ѣсть, отже не коштуе богато. Малому Оліверови сказали, що если не пôйде добровôльно або коли ще разъ покаже ся въ закладѣ, то его здорово попобьють а ôдтакъ ôддадуть на корабель, де ôнъ мусить утопити ся. Олівера зворушило се такъ мало, що

всѣ узнали его теперь уже за зовсѣмъ пропащого. На дѣлѣ-жь Оліверъ мавъ не за мало, а за богато чувства, тôльки звѣстный обхôдъ зъ нимъ приголомшивъ его и на часину зовсѣмъ притупивъ. Бумбль повѣвъ Олівера до пана Соерберрі, а по дорозѣ ставъ наказувати его по своѣй методѣ. Оліверови выступили на очехъ сльозы.

— Чого плачешь, бовване? Нѣ, я таки правду казавъ, що ты найгôрше, найневдячнѣйше сотворѣнье на свѣтѣ. Що тобѣ? Говори!

— Охъ, я такій полишеный, пане, такій одинокій! Всѣ такъ ненавидять мене. Зô мною такъ, якъ бы я оттутъ гинувъ и мусѣвъ згинути! — и дѣтвакъ притиснувъ руку до серця и глянувъ вохкими очима въ лице свого провôдника.

Бумбль закашлавъ ся, ôдтакъ сказавъ:

— Ну, ну, ведись лише порядно...

И мовчки пôйшли дальше.

Коли прийшли до дому, панъ Соерберрі промовивъ несмѣливо до своеи неконче ладнои жѣнки:

— Отсе той хлопець, про котрого я тобѣ говоривъ.

— Господи! та такій малый! — скрикнула панѣ Соерберрі.

— Ну, що правда, малый — сказавъ Бумбль, спозираючи дуже неохотно на Олівера, немовь-бы то его вина, що ôнъ не бувъ бôльшій, — але ще выросте.

— О, певно, на нашôй ѣдѣ! — ôдрубала панѣ Соерберрі розлючено. — Я не бачу, щобы на дѣтяхъ зъ закладу можна заощадити; они все коштують бôльше, нѣжь варта. Коли-жь мужчины думають, що они все знають найлѣпше...

Ова штовхнула Олівера по схôдцяхъ до темнои нужденнои кухѣ и сказала неопрятнôй служници, щобы

єму дала зъѣсти те, що було полишене для пса, котрый не прийшовъ до дому.

О, кобы то неодинъ, у кого кровь якъ лѣдъ, серце якъ камѣнь, а прецѣнь ôнъ присвоює собѣ право говорити за добро або горе убогихъ, и справдѣ говорить — кобы то ôнъ бувъ видѣвъ, якъ хлопчина прямо пожиравъ те, чого навѣть собака на хотѣла! Тымъ то приятелямъ людскости побажати бы такои и не инакшои дієты!

Панѣ Соерберрі приглядала ся хлопцеви зъ жахомъ и мовчки. Ôнъ переставъ ѣсти, вычистивши миску до дна.

— Ну, прецѣнь уже скôнчивъ! — сказала она. — Теперь ходи, спати будешь въ склепѣ пôдъ столомъ. Чей же не буде тобѣ боязко ночувати мѣжь домовинами? Якъ собѣ схочешь, а иншого мѣсця для тебе нема.

Несмѣло поступавъ Оліверъ послушно за своєю новою панею.

ГЛАВА ПЯТА.

Оліверъ середъ нового окруженя и при однôмъ похоронѣ.

Коли Оліверъ оставъ ся самъ въ склепѣ похоронного предприємця, поставивъ лямпку и ставъ спозирати довкола зъ трепетомъ и тревогою. По серединѣ комнаты стояла нова, майже готова домовина. Готовѝ вже дошки, поспиранѝ довкола стѣнъ, выглядали при млавôмъ свѣтлѣ, немовь якѝ духи. По земли валяли ся великѝ цвяхи, трѣски, шматки чорного сукна та емблємы на домовину. На стѣнѣ по-надъ столомъ висѣвъ страшный образъ — змальованый похоронный похôдъ. Въ комнатѣ

було дуже душно, Оліверови здавалось, що се гробовый воздухъ, а порожне мѣсце пôдъ столомъ, де було єго леговиско, выглядало єму, мовь челюсти гробу.

Не лишь тотî чувства непокоили Олівера. Ôнъ чувъ ся одинокимъ и опущенымъ на свѣтѣ, а хотяй не чувъ жалю по розлуцѣ зъ товаришами, то таки єму було тяжко на серцю. А якъ влазивъ на своє вузке леговиско, то бажавъ собѣ, щобъ оно єму стало за домовину, щобъ єго зъ-вôдси понесли на кладовище: тамъ росла бы по-надъ нимъ высока неподвижна трава и шелестѣла бы при подувѣ вѣтру, а сумный гомôнъ старого дзвона наводивъ бы на него краснî привиды въ єго солодкôй дрѣмотѣ.

Раннымъ-раномъ грôмкій стукъ до дверей розбудивъ єго зъ неспокôйного сну. Ôнъ схопивъ ся и побѣгъ ôдчиняти дверѣ. Зъ гукомъ-стукомъ увôйшовъ до комнаты хлопець, богато бôльшій ôдъ Олівера, и остро та влѣзливо ставъ розпытувати єго, чи ôнъ новый ученикъ, кôлько має лѣтъ и т. и. Боязко и невинно запытавъ єго Оліверъ, чи ôнъ може потребує домовины.

— Чекай, — ôдповѣвъ той гнѣвно, — небавомъ ты самъ потребувати-мешь домовины, коли собѣ жартуєшь зъ тыхъ, що мають право тобѣ росказувати. Чи знаєшь ты, хто я? Я Ной Кляйполь, а ты мôй слуга, пане безбатченку! Повôдчиняй ôконницѣ, дармоѣде!

Оліверъ зробивъ, що єму казали, а небавомъ потôмъ вôйшли до комнаты панъ и панѣ Соерберрі. Оліверъ и єго новый тиранъ пôйшли до кухнѣ на снѣданье. Кухарка Чарльота доглядала Ноя добре, а про Олівера не дбала; єго ще загнавъ Ной въ темный кутъ та глузувавъ собѣ зъ него не въ мѣру.

Ной бувъ вôльнымъ ученикомъ а не сиротою зъ дому убогихъ. Ôнъ знавъ дуже добре себе, якого ôнъ роду; родичѣ єго мешкали въ сусѣдствѣ. Мати була

прачкою, а отець вѣчно запитымъ, ôдставнымъ воякомъ. Знакомû хлопцѣ склеповû прозывали Ноя згôрдно „камашею“ и иншими словами, але ôнъ зносивъ все те мовчки. За те тымъ радше и тымъ зухвалѣйше знущавъ ся ôнъ надъ слабшимъ и безрôднымъ и на такого дививъ ся ôнъ дуже зъ горы... Що за пышный матеріялъ до розважуваня любои вдачи людскои, котрои прикметы показують ся такъ у знатного льорда, якъ и у хлопця жебручого!...

Оліверъ проживъ уже у пана Соерберрі три чи чотири тыжднѣ, коли ôнъ разъ въ розмовѣ зъ жѣнкою згадавъ за хлопця.

— Той Оліверъ выглядає справдѣ добре.

— Не диво, — ôдповѣла она, — бо ѣсть добре.

— Яке у него незмѣрно мелянхолійне лице, а такій все засумованый, що мôгъ бы бути знаменитымъ „нѣмымъ“.*)

Жѣнка зъ пóдивомъ глянула на чоловѣка, а ôнъ говоривъ дальше:

— Я думаю, не при старшихъ, але при дитячихъ похоронахъ бувъ бы добрый. То щось буде нового, якъ такихъ малыхъ нѣмыхъ уставить ся, заробити щось на тôмъ можна.

Пани Соерберрі подобалась тая гадка, тôлько зробила замѣтку, чому єи недотепный чоловѣкъ не впавъ давнѣйше на тую думку. Отже панъ Соерберрі рѣшивъ зазнакомити Олівера зô всѣми тайнами похоронного предпринятя и заразъ уже до першого похорону, якій пригодить ся, взяти єго зъ собою. На нагоду не треба було

---

*) Слуга предприємця похоронôвъ, котрый мовчки стоить передъ домомъ жалобы.

довго ждати, бо вже за пôвъ години прийшовъ Бумбль и замовивъ новый похоронъ.

Соерберрі запорядивъ потрѣбнû приготованя и взявъ Олівера зъ собою. Пôйшли до вказазаного дому взяти мѣру на домовину. Тутъ представивъ ся ихъ очамъ видъ найстрашнѣйшои нужды. Олівера, хоть ôнъ уже досыть навыкъ до нужды, сей видъ вразивъ безконечно прикро.

Другого дня, холодного и слотного, они зновъ зайшли до хаты мерця. Трупа вложено въ домовину и на все даный бувъ розпорядокъ. Панъ Соерберрі сказавъ тымъ, що мали мерця нести, нехай спѣшать ся и на священика не чекають, бо й такъ уже пôзно. Тû поспѣшили зъ домовиною майже бѣгцемъ и Оліверъ мусѣвъ бѣгти, щобы поспѣвати. Священика ще не було. Домовину зложено тымчасомъ въ кутѣ цвинтаря при гробѣ, а панъ Соерберрі и Бумбль зайшли до закристіи, сѣли собѣ при огнику и взяли читати ґазеты.

Въ якои пôвъ години появивъ ся священикъ. Бумбль розôгнавъ уличныхъ хлопцѣвъ, котрû забаву робили собѣ зъ того, що перескакували черезъ домовину. Священикъ ôдчитавъ скоренько похороннû молитвы и пôйшовъ. Домовину спущено до гробу, присыпано землею, и всѣ стали розходити ся домôвъ.

— Ну, Олівере, якъ тобѣ сподобало ся? — запытавъ панъ Соерберрі.

— Дякую, пане, досыть добре, — ôдповѣвъ пиняво Оліверъ, — але, правду сказати, не дуже добре.

— Зъ часомъ привыкнешь — сказавъ предприемець, — потому вже зовсѣмъ нѣчо...

Оліверъ радъ бувъ дôзнати ся, кôлько панъ Соерберрі потребувавъ часу, заки навыкъ до того всего, але

не смѣвъ пытати ся. Ôнъ вертавъ зô своимъ паномъ до дому и думавъ о тôмъ, що видѣвъ и що чувъ.

ГЛАВА ШЕСТА.

Рішучій выступъ Олівера.

Настала тогдѣ якъ-разъ нездорова пора и Оліверъ мавъ нагоду въ кôлькохъ тыждняхъ набрати богато досвѣду. Успѣхи остроумнои спекуляціи пана Соерберрі перейшли всѣ єго ожиданя. Найстаршû люде не затямили, щобы коли тôлько дѣтей умирало на кôръ, якъ тогдѣ, а Оліверъ въ капелюсѣ зъ чорными, по колѣна сягаючими биндами, ôдводивъ на кладовище оденъ похоронъ за другимъ. Матерѣ невмѣру подивляли єго и були несказано зворушенû. А що ôнъ мусѣвъ часто ходити зô своимъ паномъ и на похороны дорослыхъ, щобы навчитись рôвнодушности и пановання надъ собою, такъ потрѣбного для взôрцевого предприємця похоронôвъ, то мавъ ôнъ часто нагоду видѣти, якъ богато людей спокôйно пôддає ся судьбѣ и показує велику силу духа въ такъ тяжкôмъ горю и по такôй втратѣ.

На приклад хоронивъ панъ Соерберрі яку стару, богату даму, або старого, богатого пана. А той панъ мавъ богато сестрѣнцѣвъ та сестрѣниць, братанкôвъ та внукôвъ, котрû пôдчасъ єго слабости не могли собѣ ôдрады найти, а навѣть въ очахъ великои, а неразъ и дуже великои публики не могли запанувати надъ своимъ жалемъ. Але рѣдко коли лучало ся, щобы они мѣжь собою не були такъ веселû, якъ сего собѣ лишь бажати можна; безжурнû и вдоволенû розмовляли они мѣжь собою, або й смѣяли ся, якъ коли-бъ они нѣколи не за-

знали нѣякого смутку. Чоловѣки переносили утрату своихъ жѣнокъ зъ лицарскимъ спокоємъ, а жѣнки надягали по своихъ чоловѣкахъ жалôбнû суквѣ въ такій спосôбъ, якъ коли·бъ черезъ те бажали робитись приманливыми, а не заявляти свою печаль. Богато пань и панôвъ, котрû при похоронѣ, здавалось, божеволѣють зъ роспуки, утихомирювались вже по дорозѣ до дому, и тôлько выпили чай, ставали вже зовсѣмъ спокôйнû. Всему тому приглядатись було приємно и поучаючо и Оліверъ глядѣвъ на се зъ великимъ пóдивомъ.

Не можу на певно сказати, чи примѣръ такъ многихъ терплячихъ горе настроивъ Олівера до терпеливости и резиґнаціи, але то скажу, що ôнъ цѣлыми тыждями зносивъ покôрно наруги и знущаня ôдъ Ноя, котрый изъ зависти стававъ ся що-разъ бôльше завзятымъ супротивъ него. И Чарльота обходила ся зъ Оліверомъ зле, бо такъ робивъ Ной, и панѣ Соерберрі була єго ворожицею, бо єи чоловѣкъ поступавъ зъ нимъ досыть людяно. И такъ при тыхъ вороговаияхъ и при безнастанныхъ трудахъ похоронныхъ Оліверови не було зовсѣмъ такъ выгôдно, якъ тому поросяти, що за-для недогляду замкнено єго въ коморѣ одного бровару.

Теперь же мусимо розказати о однôй пригодѣ, котра, хоть сама собою маловажна, спровадила велику змѣну въ Оліверѣ самôмъ и въ єго доли.

Разъ въ полудневôй порѣ въ кухни мучитель Ной почавъ допѣкати Оліверови ще бôльше, якъ звычайно, и очевидно задумавъ роздрочити єго до безпамяти такъ, щобы ажь плакавъ. Тôльки-жь се довго єму не удавалось. Наконець Ной сказавъ жартомъ, що ôнъ не залишить приглянутись, якъ Олівера будуть вѣшати, а потôмъ додавъ:

— Тôльки що на те скаже твоя мати?.. Якъ же ѣй поводить ся?

— Моя мати померла, — ôдповѣвъ Оліверъ, розчервонѣвши зъ лютости, — и не важь ся менѣ про неи сказати нѣчого злого!

— А зъ чого-жь она померла? —пытавъ Ной дальше.

— Зъ горя и зъ муки серця. Такъ сказала менѣ одна наша стара бабуся, —ôдповѣвъ Оліверъ, наче розмовляючи бôльше зъ самымъ собою, нѣжь ôдповѣдаючи на пытанье Ноя. — Менѣ бачить ся, я розумѣю, щó то значить на те умирати...

По его лици сточила ся сльоза. Ной засвиставъ веселу арію и повѣвъ дальше:

— За кимъ ты плачешь? — за своєю матѣрью?

— Не смѣй говорити менѣ про неи бôльше нѣ слова, бо.. памятай собѣ! — скрикнувъ Оліверъ.

— Що? я маю памятати? я? Маю боятись такого безвстыдного дармоѣда? И про кого то не вôльно сказати нѣ слова? Про твою матѣрь? О, она мусѣла бути гôдна — ха, ха, ха!

Оліверъ закусивъ зъ болю зубы и мовчавъ. Тогдѣ Ной прибравъ тонъ зневажливого милосердія.

— Ну, ну, успокôй ся... того вже не переиначишь... О, я тебе дуже жалую, якъ усѣ. Однакъ то правда, я знаю, твоя мати була ледащо, цѣлкомъ пропаща людина, и отъ добре зробила, що померла, бо теперь було бы досыть зле зъ нею... ну, коли бъ еи були куды не вывезли або не повѣсили. Не правду-жь я кажу, годованче?

Оліверъ вже не выдержавъ. Ôнъ скочивъ, хвативъ Ноя за горло, стрясъ нимъ и, зôбравши всѣ свои силы, однымъ замахомъ кинувъ нимъ до землѣ. Здавалось, немовь ôнъ нагле перемѣнивъ ся, ставъ зовсѣмъ инчою

людиною. Передъ часинкою бувъ се тихій, покôрный, несмѣлый, загулюканый хлопчина.

Ной обуривъ ся и почавъ страшно кричати:

— Ратуйте! хоче мене убити! Чарльото! панѣ Соерберрі! Оліверъ збожеволѣвъ! Ратуйте!

Не тревало довго, а на єго крикъ озвавъ ся другій. Надбѣгла Чарльота. Панѣ Соерберрі задержалась ще на сходахъ, щобы впередъ пересвѣдчити ся, чи єи житю не грозить небезпечнôсть. Вкôнци прибѣгла и она на мѣсце. Чарльота схопила Олівера и давай обкладати сильнымъ кулакомъ; панѣ Соерберрі зловила єго за другу руку и додрапала єму лице, а Ной, пôднявши ся зъ землѣ, почавъ стусанити въ плечѣ. Коли вже потомили ся, заволѣкли Олівера до смѣтниковои комôрки и замкнули.

Панѣ Соерберрі повалила ся знеможена на столецъ и голосно дякувала Богу, що єи вкупѣ зъ Чарльотою и Ноємъ не вымордувавъ Оліверъ. Чарльота сказала, що прецѣнь буде для пана маленька научка, щобы не бравъ до дому креатуръ, що вже ôдъ колыски призначенѝ на злодѣѣвъ и розбôйникôвъ. Ной остерѣгъ, що Оліверъ хоче вывалити дверѣ своєи вязницѣ. Пана Соерберрі не було дома, то выслано чимъ скорше Ноя, щобы заразъ покликавъ пана Бумбля.

ГЛАВА СЕМА.

Оліверъ остаєсь таки упертымъ.

Ной вбѣгъ до дому убогихъ зъ такимъ жалѣснымъ крикомъ и зъ такимъ видомъ лиця, що Бумбль выбѣгъ зъ своєи комнаты безъ капелюха и безъ пали-

цѣ и давъ доказъ, якъ неразъ такъ важный чоловѣкъ, якъ ôнъ, впадае въ гнѣвъ и забувае на свое личне достоинство.

— Пане Бумбль! пане! — кричавъ Ной, — Оліверъ, пане, Оліверъ Твістъ!..

— Якъ? що? Чи — чи може втѣкъ?

— Нѣ, пане! Ôнъ уже зовсѣмъ безбожникъ, ледачій! Онъ хотѣвъ убити мене, Чарльоту и паню Соерберрі. Ой, пане, моя потылиця, моя голова, мое тѣло, мое все тѣло! — стогнавъ Ной, показуючи.

На сей зойкъ надбѣгъ панъ въ бѣлôй камізоли.

— Пане, — кликнувъ до него Бумбль — отсе хлопець, котрого Оліверъ Твістъ мало-що не вбивъ.

— Тажья заразъ спершу пôзнавъ по тôмъ чортику, що ôнъ кандидатъ на шибеницю, — зауваживъ панъ въ бѣлôй камізоли.

— Хотѣвъ убити и служницю, — сказавъ Бумбль поблѣдши.

— Господиню такожь, — додавъ скоро Ной.

— А правда, Ной, ты казавъ, що и господаря? — говоривъ дальше Бумбль.

— Нѣ, бо господаря не було дома, — ôдповѣвъ Ной, — а то бувъ-бы и его вбивъ. Казавъ шибеникъ, що хотѣвъ...

— Казавъ се! що-жь ôнъ хотѣвъ? — спытавъ панъ въ бѣлôй камізоли.

— Оттакъ, пане, — ôдрѣкъ Ной — а панѣ Соерберрі просила, чи вы бы, пане Бумбль, не були ласкавû потрудити ся до насъ на часинку, щобы выбити его добре, бо пана нема дома.

Ноя похвалили, що ôнъ добрый хлопець, а Бумблеви поручили заразъ удатись до дому пана Соерберрі и тамъ Олівера покарати, и то не жалувати, а панови

наказати, щобы державъ его въ якъ найбôльшôй карности.

Бумбль и Ной пустили ся заразъ въ дорогу.

Коли прийшли до дому, Бумбль вôзвавъ вязня, щобы передовсѣмъ бувъ спокôйный.

— Пустѣть мене! — крикнувъ Оліверъ.

— Пôзнаешь мôй голосъ, Олівере?

— Пôзнаю!

— И не боишь ся? Не дрожишь, коли я коло тебе такъ близько?

— Нѣ!

Бумбль занѣмѣвъ зъ дива.

— Онъ певно збожеволѣвъ! — завважала панѣ Соерберрі.

— Нѣ, то не божевôльнôсть, панѣ! сказавъ Бумбль — То мясо!... А якъ же, панѣ: Мясо! Вы давали ему за много ѣсти, панѣ. Коли-бъ вы були годували его лише ôвсяною юшкою, то ôнъ не ставъ бы такимъ.

Панѣ Соерберрі почала собѣ за свое добре серце та свою щедрôсть чинити тяжкû докоры, хочь яка она була невинна въ гадкахъ, словахъ и дѣлахъ.

Бумбль заявивъ, що лише хиба вязниця та строга діета могли бы присмирити ворохобного духа малого шибеника, ôдчинивъ дверѣ, вытащивъ зъ-вôдтамъ Олівера, почастувавъ его кôлькома здоровыми позаушниками и представивъ ему страшну его провину.

— Онъ лаявъ мою маму, — сказавъ Оліверъ, не показуючи по собѣ нѣякои боязни.

— А хочь бы й лаявъ, ты, невдячный шибенику! — закричала панѣ Соерберрі. — Твоя мати заслужила на те, що ôнъ сказавъ, ще й на бôльше!

— Нѣ, нѣ! — крикнувъ Оліверъ, — то брехня!

Панѣ Соерберрі залила ся сльозами. Для пана Со-

ерберрі — котрый мѣжь тымъ вернувъ до дому — не було вже выбору. Коли-бъ ônъ заразъ таки не бувъ выпаривъ Олівера, то бувъ бы, пôсля всѣхъ правилъ супружои сварнѣ, ставъ помеломъ, нелюблячимъ мужемъ, чудовищемъ. Отже-жь хочь и якъ нерадо, а все таки побивъ Олівера такъ, що панъ Бумбль уже зовсѣмъ не потребувавъ уживати въ додатокъ своеи тростины. Потôмъ зновъ замкнули Олівера о хлѣбѣ и водѣ, ажь вечеромъ при немилосердныхъ кпинахъ Ноя казали ему лягати спати.

И ажь тутъ давъ Оліверъ волю своимъ чувствамъ. Зъ завзятою погордою знѣсъ ônъ всѣ насмѣшки й наруги, безъ скрику вытерпѣвъ болючî побоѣ, и не бувъ бы заплакавъ, хочь бы его навѣть живцемъ смажили, — така гордôсть збудилась въ его груди. Але теперь, коли ônъ лишивъ ся самъ одинъ, упавъ на колѣна, закрывъ очи руками и заплакавъ такими сльозами, якî Богъ посылае опечаленымъ и заляканымъ для полекшѣ ихъ серцю, якими рѣдко хто мае причину плакати въ такихъ молодыхъ лѣтахъ, якъ Оліверъ.

Минуло досыть часу, закимъ Оліверъ пôднявъ ся. Свѣчка вже догоряла. Ônъ осторожно наслухувавъ, розглянувъ ся довкола, ôдчинивъ по-тихоньки дверѣ и вызирнувъ на двôръ. Нôчь була темна и холодна. Звѣзды, бачилось ему, висѣли дальше ôдъ землѣ, нѣжь звычайно, дерева, не руханî вѣтромъ, бовванѣли, мовь духи. Ônъ зновъ заперъ дверѣ, завязавъ усе свое невеличке добро въ хустину и сѣвъ на лавку, дожидаючи свѣта.

Якъ тôлько першій промѣнь свѣтла проникъ черезъ скалубину ôконницѣ, ônъ вставъ, зновъ ôдчинивъ дверѣ, оглянувъ ся боязко кругомъ, завагавъ ся кôлька хвилинъ, выйшовъ и скоренько пустивъ ся йти, не знаючи,

куды. По якôмсь часѣ спостерѣгъ, що опинивъ ся близько того дому, де проживъ першû дитячû лѣта.

Було тихо и не видно нѣкого. Ôнъ заглянувъ до огорода. Тамъ одинъ его малый, значно молодшій товаришь половъ хопту на грядцѣ. Они не разъ у-купѣ терпѣли голодъ, побоѣ и вязницю.

— Пстъ! Дікъ! — закликавъ Оліверъ.

Хлопець пôдбѣгъ и простягъ до него крôзь краты худенькû руки.

— Чи вже вставъ хто?

— Лишь я, бôльше нѣхто.

— Не кажи нѣкому, що ты мене бачивъ, — сказавъ Оліверъ. — Я утѣкъ, не мôгъ довше выдержати и йду въ свѣтъ шукати щастя. Иду далеко зъ-вôдси, хочь не знаю куды... Якій же ты блѣдый!

— Я чувъ, якъ лѣкарь говоривъ, що я мушу вмерти. Якъ же я радъ, що ты тутъ! Але не задержуй ся, утѣкай!

— Треба втѣкати! Бувай здоровъ! Я знаю певно, що мы ще побачимось. Ты будешь ще дуже щасливый.

— Сподѣваю ся — якъ умру, скорше нѣ. Я знаю, Олівере, що лѣкарь сказавъ правду, бо менѣ дуже часто снить ся небо, ангелы та приязнû лиця, а коли пробуджусь, не виджу ихъ нѣколи. Бувай здоровъ, Олівере! йди зъ Богомъ!

Оліверъ ще нѣколи не чувъ, щобы хто просивъ для него благословеня зъ неба и нѣколи не забувъ его зъ устъ дитины середъ всѣхъ терпѣнь, турботъ, мукъ, борбъ та змѣнности долѣ.

ГЛАВА ОСЬМА.

Оліверъ иде до Лондона и стрѣчає ся зъ особливымъ молодымъ джентельменомъ.

Безъ ôдпочинку и ôддыху бѣгъ Оліверъ. Коло полудня задержавъ ся при милевôмъ стовпѣ. На стовпѣ було выписане, якъ далеко ще до Лондона. Тамъ уже нѣхто не найде его! Ôнъ чувъ часто ôдъ людей, що се незмѣриме мѣсто, дає дуже богато способôвъ до житя, отже скоро рѣшивъ ся. Пустивъ ся дальше въ дорогу и теперь думавъ лише, кôлько то ще треба перебути перепонъ, щобы дôстати ся до своеи меты. Ôнъ мавъ въ узлику згрѣбну сорочку, двѣ пары панчохъ, кусокъ хлѣба и одного пенса, котрого разъ дôставъ бувъ ôдъ пана Соерберрі по похоронѣ, на котрôмъ заслуживъ собѣ на незвычайну ласку у него. Оліверъ даремно думавъ о тôмъ, якъ при такъ малыхъ средствахъ дôстати ся до Лондона — и йшовъ дальше.

Перейшовши двацять миль, звернувъ ся ôнъ на сѣножать и влѣзъ въ стôжокъ сѣна, щобы ôдпочати.

Другого дня уйшовъ знову дванацять миль, выдавъ свого пенса на хлѣбъ и переночувавъ знову у стôжку.

На третій день збудивъ ся майже замерзлый и заковязлый такъ, що ледви мôгъ рушити ся зъ мѣсця.

Дорога вела туды пôдъ досыть стрôмкій горбокъ. Надъѣхала почта. Оліверъ ставъ просити пасажирôвъ на верху воза о якій датокъ. Лишь оденъ пасажиръ звернувъ на него увагу, обѣцявъ дати щось, але ажь якъ выѣдуть на горбокъ, а тымчасомъ хотѣвъ побачити, якъ далеко за пôвъ пенса побѣгне хлопець за возомъ. Оліверъ пробѣгъ, але хочь якъ мучивъ ся, не мôгъ дôгнати воза, оставъ ся по заду, а милосердный панъ сховавъ грôшь назадъ въ кишеню и сказавъ Оліверови, що ôнъ

лѣнюхъ и непотрѣбъ, не заслугує на помôчь. Почтовый вôзъ покотивъ ся дальше, лишаючи за собою туманъ порохôвъ.

Въ декотрыхъ селахъ стояли стовпы зъ таблицями, на котрыхъ були выписанû острû погрозы противъ жебракôвъ, и Оліверъ спѣшивъ зъ трепетомъ дальше. А въ инshихъ селахъ, коли неразъ станувъ мовчки пôдъ гостинницею та дививсь тужно, то люде казали єму прочь забирати ся, ба и грозили замкнути єго, якъ злодѣя. Въ богато домахъ проганяли єго та грозили, що псôвъ зацькують на него, коли заразъ не забере ся.

И безъ сумнѣву було бы зъ Оліверомъ сталось таке, якъ зъ єго нещасливою матѣрью, коли бъ не бувъ зжалѣвъ ся и не принявъ єго якійсь людяный сторожъ ôдъ рогачки та якась добросердна панѣ. У сторожа покрѣпивъ ся ôнъ обѣдомъ, хочь той складавъ ся лише зъ хлѣба и сыра, а панѣ, котрои внукъ не знати куды блукавъ ôдъ тогдѣ, якъ плывъ моремъ и корабель розбивъ ся, обдарувала Олівера, чимъ бѣдна могла, та ще й потѣшила єго ласкавыми словами и щирыми сльозами, черезъ котрû на довго ôнъ забувъ свои терпѣня.

Семого дня по сходѣ сонця зайшовъ Оліверъ зъ поранеными ногами до мѣсточка Барнетъ. На улицяхъ було ще пусто. А якъ хто й показавъ ся, то не звертавъ уваги на Олівера. Ôнъ не виживъ ся просити о милостиню та присѣвъ на лавцѣ передъ якимись дверми.

По якôмсь часѣ перейшовъ по при него якійсь хлопець, оглянувъ ся на него, пôйшовъ дальше, оглянувъ ся зновъ, вернувъ ся и заговоривъ зъ нимъ. Ôнъ може бувъ въ лѣтахъ Олівера, котрому ще не лучало ся видѣти коли такого чудака. Нôсъ мавъ кирпатый, чоло плоске. Бувъ дуже простый и брудный, а выглядавъ и

поводивъ ся зовсѣмъ, якъ дорослый чоловѣкъ. Якъ мало мавъ лѣтъ, такъ малый бувъ на зрôстъ, ноги якъ у борсука, и малû, быстрû та гидкû очи. Капелюхъ сидѣвъ єму на головѣ такъ легко, що кождои хвилѣ здавало ся отъ-отъ упаде на землю, и бувъ бы справдѣ впавъ, якъ бы властитель не придержувавъ и не насувавъ на своє мѣсце частыми и скорыми поворотами головы. Одягненый бувъ зовсѣмъ по хлопячому, однымъ словомъ цѣла єго стать подобала зовсѣмъ на образъ чванливого та гордого малого лицаря, высокого на чотири стопы.

— Що тобѣ хибуе, хлопче? що стало ся? — запытавъ ôнъ Олівера.

— Я дуже голодный и змученый, — ôдповѣвъ Оліверъ зъ сльозами въ очехъ. — Иду зъ далека, сѣмь днѣвъ уже въ дорозѣ.

— Зъ далека, гмъ... сѣмь днѣвъ въ дорозѣ... Ага, знаю вже, передъ „когутомъ" утѣкаєшь, га? Але — додавъ ôнъ, побачивши зачудованье Олівера, — ты, мôй добрый кумпане, мабуть и не знаєшь, щó то „когутъ"?

Оліверъ ôдповѣвъ боязко, що вже-жь ôнъ знає се добре... когутъ — то птиця.

— Ха, ха, ха! — засмѣявъ ся паничь. — Та „когутъ" то — поліціянъ! А бувъ ты вже въ „млынѣ"?

— Въ якôмъ „млынѣ?" — запытавъ Оліверъ.

— Овъ, ты нѣчого не знаєшь! То такій млынъ, що єго кріміналомъ зовуть... Але мы ту говоримо, а ты мабуть голоденъ. Не маю и я богато побренькачѣвъ, але де що знайде ся та заплачу̂ за тебе. Вставай, ходи!

Паничь помôгъ Оліверови встати и повѣвъ єго до гостинницѣ. Ту казавъ подати хлѣба й шинки — и коли Оліверъ ѣвъ, товаришь приглядавъ ся єму зъ найбôльшою увагою.

— До Лондона йдешь? — спытавъ ôнъ Олівера, якъ той уже наѣвъ ся.

— До Лондона.

— Маешь кватиру?

— Нѣ.

— А грошѣ?

— Не маю.

Молодый паничь всунувъ руки въ кишенѣ и почавъ свистати.

— А вы проживаете въ Лондонѣ? — спытавъ его Оліверъ.

— Ну, розумѣе ся, въ Лондонѣ, коли я дома... А де-жь ты будешь нинѣ ночувати? ще не знаешь?

— Не знаю, — ôдповѣвъ Оліверъ, — уже сѣмь ночей не спавъ я въ хатѣ.

— Не журн ся, якось то буде! Я йду до Лондона, а тамъ знаю одного старого, дуже поважаного пана, котрый возьме тебе на кватиру за дармо та'ще и найде тобѣ гарну посаду, то есть, якъ тебе заведе до него знакомый джентельменъ. Ну, а ôнъ чей знае мене добре! — додавъ паничь зъ осмѣхомъ.

Несподѣвана обѣцянка посады стала для Олівера такъ принадною, що ôнъ не вагавъ ся нѣ хвильки и згодивъ ся приняти еи. Почавъ новому товаришеви довѣряти и довѣдавъ ся, що ôнъ зове ся Джекъ Докінсъ и есть любимцемъ згаданого старого пана. Коли-бъ судити зъ выгляду Джека, то ôнъ, хочь любимець, не богато мабуть хôсна приносивъ старому панови, але що говоривъ досыть розсѣяно и чванливо та признавъ ся, що знакомî зовуть его загально „майстромъ", то Оліверъ осудивъ, що ôнъ не на богато здавъ ся и добрî рады свого добродѣя пускавъ зъ вѣтромъ. Отже Оліверъ постановивъ собѣ старатись якъ найскорше зъеднати со-

бѣ ласку старого пана, а якъ бы видѣвъ, що „майстеръ“ не поправить ся, зречи ся чести знакомости зъ нимъ.

А що Джекъ не мавъ охоты передъ змеркомъ увôйти до Лондова, то они прийшли на рогачку Ислінґтона ажь коло одинацятои годины въ ночи. Майданы, улицѣ и улички, якими оба йшли, були поганî, а чимъ дальше, то що-разъ мерзенѣйшî. Деякî склепы та гостинницѣ були ôдчиненî. Крики, щó зъ нихъ добували ся, и слова прохожихъ наводили на Олівера лякъ и дрожь. Ôнъ стававъ що-разъ неспокôйнѣйшимъ и вже думавъ, чи не лѣпше було бы утечи, — ажь наразъ провôдникъ нежданo хопивъ его за руку, отворивъ дверѣ дому недалеко Фільдлейнъ, втягнувъ Олівера до середины и зачинивъ зновъ дверѣ. „Майстеръ“ свиснувъ.

— Хто тамъ? — запытавъ глухій голосъ.

Джекъ вымовивъ незрозумѣлî для Олівера слова, котрî значили: „добре и безпечно“. И ось заразъ блыснуло въ довгихъ сѣнехъ свѣтло и освѣтило голову чоловѣка, щó стоявъ на сходахъ ведучихъ до кухнѣ.

— Васъ двохъ? Хто-жь то другій?

— Новачокъ, — крикнувъ Докінсъ, потручуючи Олівера на передъ.

— А зъ-вôдки?

— Изъ зеленои пашѣ Фажинъ на горѣ?

— На горѣ. Сортуе шовковî хустинки. Ходѣмъ на гору!

Свѣтло и голова щезли.

На-потемки повѣвъ Джекъ Олівера по дуже ушкодженыхъ сходахъ въ гору, але здавало ся, що ôнъ знае ихъ дуже добре. Выйшли на гору. Джекъ ôдчинивъ дверѣ алькиря и втягнувъ за собою Олівера.

Стѣны комнаты були чорнî ôдъ бруду и дыму. На простôмъ столѣ стояла фляшка, а въ шийцѣ еи застро-

млена свѣчка. А на припѣчку сидѣла скорчена стать старого жида. На єго ôдразливе, злодѣйске лице, котре мало въ собѣ щось чортôвского, спадало грубе, липке й руде волосся. Одягненый въ брудный флянелевый халатъ, зъ нагою шиєю, пильнувавъ ôнъ то огню, на котрôмъ смаживъ шматки хлѣба на грѣнки, то одночасно звертавъ увагу на жердку, на котрôй висѣло дуже богато шовковыхъ хустинокъ. Въ округъ стола сидѣло чотирехъ чи пятьохъ хлопцѣвъ, ровесникôвъ Джека. Они курили зъ довгихъ глиняныхъ люльокъ и попивали горѣвку, немовь дорослî люде. Обступили „майстра", коли той шепнувъ жидови кôлька слôвъ, а потôмъ усѣ звернулись до Олівера та разомъ зъ жидомъ выщирили до него зубы.

— Отсе, пане Фажинъ, мôй товаришь, Оліверъ Твістъ, — мовивъ голосно Джекъ Докінсъ.

Жидъ усмѣхнувъ ся, склонивъ ся низько Оліверови, подавъ єму руку и сказавъ, що сподѣєсь незабаромъ мати честь познакомити ся зъ нимъ близше. Ôдтакъ обступили єго малî джентельмены зъ люльками и порывисто стискали єго руки, особливо лѣву, въ котрôй державъ свôй маленькій вузликъ. Оденъ зъ нихъ дуже радо принявъ ся повѣсити єго шапку, другій бувъ такъ услужливый, що запхавъ руки въ єго кишенѣ, щобы Оліверъ, якъ буде класти ся спати, не потребувавъ самъ ихъ выпорожнювати. Може тôй ввѣчливости не було-бы й кôнця, коли-бъ жидъ не зачавъ гачкомъ, що мавъ въ руцѣ, обрабляти головы чемнымъ паничамъ, по чôмъ они засѣли за стôлъ.

Оліверови дали попоѣсти. Ôдтакъ наливъ єму жидъ склянку руму зъ водою та сказавъ, щобы заразъ выпивъ, бо ще для иншихъ треба склянки. Оліверъ выпивъ. Приятель Джекъ поклавъ єго на леговиску зла-

дженôмъ зô старыхъ мѣшкôвъ, и ôнъ заразъ заснувъ крѣпкимъ сномъ.

ГЛАВА ДЕВЯТА.

Оліверъ знакомить ся близше зъ старымъ паномъ и зъ его многонадѣйными учениками.

Вже було не рано, коли Оліверъ проснувъ ся зъ довгого, крѣпкого сну. Ôнъ находивъ ся въ тôмъ посереднôмъ станѣ мѣжь сномъ а пробудженьемъ. Ще зовсѣмъ не пробудивъ ся, а вже чувъ и видѣвъ усе, що дѣяло ся довкола него.

Крôмъ Олівера бувъ у комнатѣ лише жидъ. Якъ-разъ высербавъ ôнъ каву, ôдсунувъ по хвили судину на-бôкъ, постоявъ часинку коло печи, мовь-бы вагавъ ся, що мае теперь робити, потôмъ глянувъ на Олівера и закликавъ его по имени. Оліверъ не ôдозвавъ ся, здавало ся, ще спавъ.

Жидъ постоявъ хвилю наслухуючи, звернувъ ся до дверей и заперъ ихъ на засувку. Ôдтакъ здавало ся Оліверови, що жидъ вынявъ въ заглубленя въ пôдлозѣ маленькій ящикъ и поставивъ его на столѣ. Очи его заблестѣли, коли отворивъ ящикъ и заглянувъ до середины. Ôнъ сѣвъ и вынявъ зъ ящика золотый годинникъ, котрый такъ и сіявъ ôдъ брилянтôвъ.

— Ага! — воркотѣвъ ôнъ усмѣхаючись погано, — що за штудернû бестіи! и выдержали до кôнця! Нѣ словечкомъ не выдали старому попови, не „засыпали“ старого Фажина. Ба, та й чи помогло-бы имъ се? Якъ мали повиснути, то й такъ були бы повисли. Нема що казати, бравû хлопцѣ!

Вложивъ годинникъ зновъ до ящика и ставъ выймати зъ него инші годинники, потôмъ перстенѣ, нараменники и инші дорогоцѣнности, про котрі Оліверъ не знавъ нѣ якъ они зовуть ся, нѣ на що они. Всему тому приглядавъ ся жидъ зъ великимъ вдоволеньемъ. Ôдтакъ поклавъ на свою широку руку якусь маленьку дорогоцѣннôсть и призиравъ ся ѣй довго зъ увагою, наче бъ хотѣвъ ôдчитати, що на нѣй було вырыте. Потôмъ вложивъ єи назадъ до коробочки, мовь-бы не мôгъ письма ôдчитати, и проворкотѣвъ:

— И що то за красна выдумка — шибениця! Небôщикъ не покає ся, не зробить уже дурницѣ и не розкаже нѣчого. Сама тямка на шибеницю робить ихъ ôдважными и смѣлыми. А се для интересу дуже добре! Пятьохъ повѣсили за покотомъ и теперь нема нѣкого, зъ кимъ бы я мусѣвъ подѣлити ся або котрый бы мене „засыпавъ“...

Ôнъ глянувъ довкола и єго чорні, проймаючі очи зустрѣли ся зъ поглядомъ Олівера, котрый глядѣвъ на усе зъ нѣмымъ подивомъ. Жидъ спостерѣгъ ся заразъ, замкнувъ скоренько ящикъ, хопивъ нôжь, що лежавъ на столѣ, и прискочивъ до Олівера лютый, ажь дрожавъ на цѣлôмъ тѣлѣ.

— Що се значить? — крикнувъ ôнъ, — чого мене пôдглядаєшь? на що пробудивъ ся? Що ты видѣвъ? Говори, ледащо, коли тобѣ житье миле!

— Я не мôгъ довше спати, — ôдповѣвъ заполохано Оліверъ, — и менѣ дуже прикро, що я вамъ перешкодивъ!

— Ты пробудивъ ся вже передъ годиною! — крикнувъ жидъ.

— Нѣ, пане, справдѣ нѣ, — сказавъ Оліверъ.

— Правду кажешь? — закричавъ грôзно жидъ.

— Чесне слово! — запевнивъ Оліверъ.

— Ну, ну, то добре! — сказавъ жидъ, приймаючи знову звычайный видъ лиця. — Тажь я знаю, а тôлько хотѣвъ тебе налякати. Ты бравый хлопець, Олівере!

Смѣючи ся, ставъ жидъ затирати руки и глянувъ неспокôйно на ящикъ.

— Ты видѣвъ тѣ краснѣ рѣчи? — спытавъ ôнъ по хвили мовчаня.

— Видѣвъ, пане!

— Ахъ! — скрикнувъ жидъ блѣднѣючи. — То, Олівере... моя власнôсть, моя маленька власнôсть, то все, що я зложивъ собѣ на старѣ лѣта. Люде зовуть мене скупаремъ, але-жь я мушу жити..

Оліверъ подумавъ собѣ, що старый справдѣ мусить бути скупаремъ, бо инакше не мешкавъ бы такъ нужденно, маючи тôлько скарбôвъ. Мѣжь тымъ прийшло єму на гадку, що любовь отсего пана до Джека и до другихъ хлопцѣвъ безперечно мусить єго богато коштувати. Несмѣло спытавъ Оліверъ, чи можна єму вставати. Жидъ казавъ єму взяти собѣ зъ глечика воды та вмыти ся. А якъ лишь Оліверъ начерпавъ воды и оглянувъ ся, ящика вже не було.

Ледви вспѣвъ умыти ся, увôйшовъ до комнаты „майстеръ“ та ще оденъ хлопець зъ тыхъ, котрыхъ Оліверъ видѣвъ уже вчера зъ люльками. Джекъ представивъ Оліверови по формѣ свого товариша Чарля Бетса и всѣ четверо засѣли до снѣданя, котре принѣсъ Джекъ въ своѣмъ капелюсѣ.

— Сподѣваю ся, що вы добре попрацювали сегодня рано, — мовивъ жидъ до Джека, поглядаючи лукаво на Олівера.

— Славно попрацювали! — сказавъ Оліверъ.

— Якъ молотѣльники! — докинувъ Чарль Бетсъ.

— О, вы зухи хлопцѣ! А що-жь ты принѣсъ, „майстре“?

— Двѣ мошонки, — ôдповѣвъ Джекъ и подавъ панови обѣ, одну червону, другу зелену.

Жидъ отворивъ мошонки, перешукавъ дрожачи зъ нетерпячки.

— Не такъ то й набитû, якъ бы могли, — замѣтивъ ôнъ. — Але порядна робота, дуже порядна робота. Не правда-жь, Олівере?

— Правда, пане, — ôдрѣкъ Оліверъ и здивувавъ ся немало, бо Чарль Бетсъ зареготавъ ся голосно на его слова.

— А що-жь ты принѣсъ, Чарль? — запытавъ жидъ.

— Хусточки — сказавъ Чарль Бетсъ и поклавъ на столѣ чотири бѣлû хустинки до носа.

Жидъ взявъ и ставъ имъ уважно приглядатись.

— Добрû хустинки, — сказавъ, — тôлько ты зле позначивъ. Треба выпороти буквы, а того хиба нехай учить ся Оліверъ. Хочешь, Олівере?

— Дуже радо, пане, коли тôлько прикажете, — ôдповѣвъ Оліверъ.

— А ты бы постаравъ ся такъ легко о хустинки, якъ Чарль?

— Чому нѣ? лишь навчѣть мене...

Ся ôдповѣдь Олівера выдала ся Чарльови Бетсови такъ смѣшною, що ôнъ зареготавъ ся на цѣле горло и мало не вдавивъ ся, бо якъ-разъ тогдѣ взявъ кусень ѣды до рота.

— Отъ простодушный! — сказавъ ôнъ, мовь-бы на оправданье своеи нечемности.

„Майстеръ“ сказавъ, що прийде часъ, коли и Оліверъ всего навчить ся. Жидъ побачивъ, якъ Оліверъ почервонѣвъ и звернувъ бесѣду на що инше. Ôнъ запытавъ

хлопцѣвъ, чи богато людей було нинѣ при вѣшаню на шибеницю, а Оліверъ ще бôльше здивувавъ ся, коли зъ ôдповѣдей хлопцѣвъ догадавъ ся, що они оба тамъ були. Онъ не мôгъ собѣ представити, якъ они по-при те, що ходили дивити ся на вѣшанье, могли ще такъ богато зробити.

По снѣданю панъ, веселый, и оба хлопцѣ стали забавляти ся дуже незвычайною грою. Старый повкладувавъ у кишенѣ табакирку, нотесъ та годинникъ, припявъ до сорочки грудну шпильку, перевѣсивъ черезъ шию ланцюшокъ ôдъ годинника, застегнувъ добре халатъ, почавъ ходити сюды й туды по комнатѣ, поставкувавъ десь-колись, мовь-бы глядѣвъ на выставы склепôвъ, оглядавъ ся ненастанно довкола, наче-бъ лякавъ ся злодѣѣвъ, та мацавъ свои кишенѣ, якъ-бы хотѣвъ пересвѣдчити ся, чи що єму не щезло, а все те робивъ такъ смѣшно и природно, що Оліверъ ажь заходивъ ся ôдъ реготу. Мѣжь тымъ оба хлопцѣ йшли въ слѣдъ за старымъ и коли ôнъ тôлько оглянувъ ся, заразъ щезали ôдъ него такъ скоро, що годѣ було надивуватись. Наконець „майстеръ" наступивъ єму нѣбы случайно на ногу, а Чарль Бетсъ надбѣгъ тымчасомъ зъ-заду и при тôмъ ôдняли въ него хустину до носа, годинникъ, табакирку, шпильку и инше, а все се стало ся такъ зручно, що Оліверъ ледви мôгъ се завважати. Коли старый почувъ руку въ кишени, то значилось, що злодѣй зловленый, и тогдѣ зачиналась забава на-ново.

Вже кôлька разôвъ повторили тую гру, якъ прийшли у ôдвѣдины до молодыхъ паничѣвъ двѣ молодŷ дамы. Одна звала ся Бетсі, друга Нансі. Волося у нихъ було невычесане, а обувь и панчохи вытертŷ й латанŷ. Не ôдзначали ся красою, але на лицяхъ мали румянцѣ и выглядали крѣпко й весело. Поводили ся дуже вôльно

та охочо, але Оліверъ думавъ, що то мусять бути статочнŷ дѣвчата, якими они безъ сумнѣву й були...

Ôдвѣдины тревали довго. Молодŷ дамы стали нарѣкати на холодъ и длятого заразъ внесено вина. Розмова оживилась. Наконецъ пригадавъ собѣ Чарль Бетсъ, що вже часъ ити. Добрый старуганъ давъ ему и „майстрови" рôзнŷ поученя та й грошѣ на выдатки й они пôйшли разомъ зъ Бетсі и Нансі.

— А що? не приємне житье ведуть мои хлопцѣ? — промовивъ Фажинъ.

— То они пôшли на роботу? — запытавъ Оліверъ.

— А вже-жь, — ôдповѣвъ жидъ. — Они працюють охôтно черезъ цѣлый день, єли тôлько нѣхто имъ не перебьє. Бери собѣ зъ нихъ примѣръ, сынку! роби все, що они тобѣ скажуть, и у всему глядай у нихъ порады, а найпаче слухай „майстра". Онъ выйде на великого чоловѣка и зъ тебе зробить такого самого, коли тôлько возьмешь собѣ его за взорецъ... Любчику, чи не выстає тамъ менѣ зъ кишенѣ кôнчикъ хустки?

— Выстає, добродѣю, — сказавъ Оліверъ.

— Ану попробуй, чи вытягнешь еи такъ, щобы я не почувъ? Ты бачивъ, якъ попередъ тамтŷ два робили...

Оліверъ пригадавъ собѣ добре, що бачивъ, якъ то чинивъ Джекъ, и робивъ такъ само.

— Що? вытягнувъ?

— А ось!

— То зъ тебе розумный хлопецъ, — сказавъ старый панъ, погладивши его по головѣ, — я ще не видѣвъ такои способнои дитины. За те ось тобѣ шіллінґа. Лише такъ дальше, а станешь найбôльшимъ чоловѣкомъ межи сучасными. Теперь покажу тобѣ, якъ то выпорює ся буквы.

Оліверъ зовсѣмъ не мôгъ зрозумѣти, якъ се ôнъ мавъ бы стати найбôльшимъ чоловѣкомъ за-для того, що выймивъ хустину зъ кишенѣ старого пана, але подумавши, що старый мусить то знати лѣпше ôдъ него, заразъ забравъ ся пильно до новои завданои ему науки.

ГЛАВА ДЕСЯТА.

Оліверъ набуває досвѣду за высоку цѣну.

Вôсѣмь до десять днѣвъ перебувъ Оліверъ Твістъ въ хатѣ жида и разъ-на-разъ выпорювавъ знаки зъ хустинокъ, а крôмъ того що-дня бравъ участь въ звѣснôй забавѣ. Ôнъ ставъ що-разъ бôльше скучати за свѣжимъ воздухомъ и вже кôлька разôвъ дуже просивъ старого пана, щобы позволивъ єму выйти на роботу зъ обома товаришами.

Наконець одного рана дôставъ Оліверъ дозвôлъ выйти пôдъ доглядомъ Джека и Чарля. Выйшли и заразъ почали волочити ся по улицяхъ. Оліверови се дармованьє дуже не сподобало ся; ôнъ пригадавъ собѣ часті остороги старого пана передъ погубнымъ дармованьемъ. „Майстеръ" почавъ робити прохожимъ хлопцямъ усякі пакости, а Чарль, переходячи по-при кошѣ зъ яблоками або зъ цибулею, позволявъ собѣ навѣть нарушувати святôсть власности. Оліверъ, невдоволеный зъ всего того, хотѣвъ уже вертати домôвъ, ажь наразъ єго товаришѣ почали поводитись якось дуже незвычайно, загадочно, и ôнъ оставъ ся.

Они стали крадькомъ ходити коло якогось старого пана. На запытаня Олівера они ôдповѣдали лише якимись незрозумѣлыми словами та знаками. Оліверъ ли-

шивъ ся на кôлька крокôвъ по-заду и станувъ, не знаючи, чи йти за ними, чи вертати ся. Здивованый стоявъ ôнъ и дививъ ся.

Старый панъ выглядавъ дуже поважно. Волося у него було опудроване и мавъ золотû окуляры. Ôнъ задержавъ ся передъ лавкою книгарскою, взявъ книжку до рукъ и почавъ ѥи читати, тримаючи пôдъ пахою тростинову палицю. И такъ зачитавъ ся, що, бачилось, анѣ не видѣвъ нѣ не чувъ, що дѣєсь коло него.

Нѣхто не въ силѣ описати обуреня Олівера, коли „майстеръ“ вытягъ старому панови зъ кишенѣ хустину, подавъ ѥи Чарльови, и заразъ оба въ ноги! Въ сѣй хвили Оліверови заразъ розвязала ся тайна зъ хустинками, годинниками и дорогоцѣнностями. Кровь застигла ему въ жилахъ, ôдъ боязни и жаху закрутилось ему въ головѣ, и ôнъ, не знаючи, щó робить, кинувъ ся зъ цѣлои силы утѣкати за товаришами. Якъ-разъ тогдѣ старый панъ сягнувъ рукою до кишенѣ за хустинкою, не знайшовъ ѥи, скоренько оглянувъ ся, а побачивши, якъ Оліверъ утѣкавъ, почавъ кричати: „Лапайте! злодѣй!“ Крикъ сей выкликує завсѣгды маґічне вражѣнье: заразъ все оживлюєсь, крамарь вылѣтає зъ склепу, перекупка покидає кôшь зъ яриною, водоносъ лишає коновки, каменарь пускає молотъ, школярь кидає книжки — и всѣ бѣжать за злодѣємъ.

Джекъ и Чарль, щобы ôдвернути пôдозрѣнье ôдъ себе, побѣгли лише за найблизшій уголъ, а потôмъ сховали ся до сѣней. Почувши-жь крикъ „Лапайте! злодѣй!“ — они й собѣ почали кричати зъ усеи силы и, яко честнû горожане, пустили ся також здоганяти злодѣя. Сего природного закона самоохороны Оліверъ зовсѣмъ не знавъ. Ôнъ ще бôльше перепудивъ ся и зметушивъ

ся, почавъ гнати ще дужче, поки наконець єго не дôгнали и повалили на землю.

За часинку окружила єго уже велика товпа людей.

— Не задушѣть на смерть!

— А варта ôнъ чого лѣпшого?

— Де окраденый панъ?

— Отъ иде. Пустѣть пана!

— То сей хлопчище, пане?

— Ôнъ!

Оліверъ лежавъ, захляпаный болотомъ, зъ носа и зъ рота пустилась єму кровь, перепудженый и ошоломленый дививъ ся вытрѣщеными очима.

— Боюсь, чи справдѣ се той хлопець, — ôдозвавъ ся панъ дуже лагôдно.

— Боитесь? — дало ся чути зъ товпы, — сей такожь зѣленько!

— Бѣдный хлопчина ушкодивъ ся, — мовивъ дальше панъ.

— То я такъ єму догодивъ, — обôзвавъ ся якійсь неотесаный чоловѣкъ, выступивши напередъ, — то я замалювавъ єго кулакомъ по мордѣ.. я єго вамъ задержавъ, добродѣю.

И осмѣхаючись, простягнувъ капелюхъ, дожидаючи нагороды за свою прислугу. Але старый панъ зглянувъ на него непривѣтно, и, видко, радо бувъ бы вже ôдôйшовъ геть, коли-жь черезъ товпу перепхавъ ся поліціянъ, схопивъ Олівера за обшивку и, не зважаючи на просьбу милосердного старого пана, пôрвавъ єго зъ бруку въ гору и потермосивъ нимъ дуже прикро.

— Не знущайтесь надъ нимъ, — сказавъ чоловѣколюбивый панъ и середъ голосныхъ крикôвъ товпы поспѣшивъ за поліціяномъ.

ГЛАВА ОДИНАЦЯТА.

Якъ то судивъ панъ Фангъ.

Крадѣжь сповнено въ окрузѣ, де бувъ дуже славный урядъ поліціи. Коли прийшли на поліцію, поки-що замкнули Олівера до якоись комнаты, подôбнои до пивницѣ, несказано бруднои, бо шѣсть пяницъ просидѣло тамъ майже три днѣ. Але то нѣчого... Тажь що дня и що ночи замыкають мужчинъ и женщинъ за найменшû, легкодушнû провины до такихъ гидкихъ норъ, що казнѣ для найбôльшихъ або вже й засудженыхъ злочинцѣвъ выглядають супротивъ нихъ якъ сальоны!

Старый панъ глядѣвъ на Олівера милосердно и печально.

— Выразъ лиця того хлопця якось дивно зворушує мене, — говоривъ ôнъ самъ до себе. — Ôнъ мавъ бы бути виненъ?... гмъ! Менѣ здає ся, справдѣ, що я вже видѣвъ се лице або зовсѣмъ подôбне.

Почавъ думати. Пригадувавъ собѣ лиця давнѣйшихъ, теперѣшныхъ, забутыхъ або давно вже спочиваючихъ въ могилѣ приятелѣвъ, неприятелѣвъ та знакомыхъ, ала не знайшовъ мѣжь ними такого лиця, котре подобало бы на Оліверове.

— Нѣ, то мабуь лишь привидъ, — вповѣвъ зôтхаючи и похитавъ головою.

Єго покликали до салѣ. Ту бувъ уже Оліверъ. Панъ Фанґъ, поліційный судья, читавъ пильно ґазету. Лице пана Фанґа було строге и дуже червоне. Єсли ôнъ не мавъ звычаю пити бôльше, якъ лишь тôлько, кôлько єму служило, то безъ сумнѣву мôгъ внести на своє лице жалобу о обиду чести, а певно судъ признавъ бы єму значне ôдшкодованье.

Старый панъ поклонивъ ся низенько.

— Отсе, пане, моє прôзвище и моя адреса, — сказавъ ôнъ и подавъ пану Фанґови свôй білетъ.

Панъ Фанґъ бувъ въ злôмъ гуморѣ и подививъ ся нахмурено.

— Хто вы такій?

Старый панъ, здивованый трохи, указавъ на свôй білетъ.

Панъ Фанґъ зъ погордою ôдсунувъ на бôкъ ґазету разомъ зъ білетомъ.

— Возьный! Що се за чоловѣкъ?

— Я, пане, называю ся Бравнльовъ — перебивъ скоро старый панъ зъ повагою якъ правдивый джентельменъ, що становило великій контрастъ до поведеня пана Фанґа. — Даруйте, що я запытаю ся о назвище судьѣ, котрый безъ нѣякои причины обиджає въ судѣ порядного чоловѣка.

— Возьный! — крикнувъ Фанґъ, — о що обжаловано сего чоловѣка?

— Ôнъ не обжалуваный, благородный пане, а самъ обвиняє хлопця.

Благородный знавъ се дуже добре, але то бувъ дуже выгôдный а безпечный спосôбъ зробити кому пакôсть.

— Ага, ôнъ обвиняє хлопця, такъ! — мовивъ Фанґъ, мѣряючи згôрдно Бравнльова ôдъ стôпъ до головы. — Возьмѣть ôдъ него присягу!

— Закимъ зложу присягу, позволю собѣ напередъ сказати кôлька слôвъ, — почавъ Бравнльовъ. — Єсли-бъ менѣ дѣйстно не лучилась така пригода, то я нѣколи не повѣривъ бы...

— Мовчѣть, пане! — перервавъ єму Фанґъ.

— Я хочу и буду говорити! — сказавъ рôвно-жь рѣшучо Бравнльовъ.

— Заразъ менѣ мовчѣть, пане, а то, кажу васъ зъ-вôдси вывести! А то якійсь безвстыдный чоловѣкъ! Якъ вы смѣете грозити судьѣ?

Бравнльовъ почервонѣвъ зô злости.

— Заприсягнѣть того чоловѣка! — крикнувъ Фанґъ до писаря. — Я нѣчого бôльше не хочу чути!

Бравнльовъ бувъ дуже обуреный, але постановивъ здержуватись, щобы не пошкодити хлопцеви, и зложивъ присягу.

— Ну, на що вы жалуєтесь? — запытавъ Фанґъ.— Що маєте сказати?

— Я стоявъ передъ книгарнею, — почавъ говорити Бравнльовъ, та Фанґъ перервавъ єму.

— Мовчѣть! Де поліціянъ? Заприсягнѣть єго! Ну, поліціяне, розкажи, якъ то було!

Зъ приналежною смирностью ставъ поліціянъ розказувати, якъ схопивъ хлопця, якъ перешукавъ єго кишенѣ и не знайшовъ нѣчого. Бôльше не знавъ.

— Є свѣдки? — запытавъ Фанґъ.

— Нема, благородный пане!

Фанґъ сидѣвъ якійсь часъ мовчки. Ôдтакъ звернувъ ся до Бравнльова и закричавъ зъ великою лютостію:

— Чи обвиняєте того хлопця, чи нѣ? Вы присягли! Коли не схочете правды казати, я укараю васъ за зневагу суду, я васъ до...

Що судья мавъ на мысли, того Бравнльовъ не дочувъ, бо якъ-разъ тогдѣ писарь дуже закашлявъ ся и пустивъ на пôдлогу книгу. Розумѣє ся, нѣбы-то нехотячи.

Вкôнци змôгъ Бравнльовъ высказати те, щô хотѣвъ, а потôмъ додавъ:

— Єсли-бъ вы, пане судьо, мали приймати за рѣчь доказану, що хлопець коли не злодѣй, то стоить въ звя-

*

зи зъ злодѣями, бодай засудѣть его якъ найлагôднѣйше. Ôнъ вже богато вытерпѣвъ, — кôнчивъ старый — и я бачу, що ôнъ дуже слабый.

— О, безъ сумнѣву! — сказавъ насмѣшливо Фанґъ. — Ты, малый волоцюго, не грай ту менѣ комедіи, кажу тобѣ, бо тымъ не выкрутишь ся! Якъ зовешь ся?

Оліверъ хотѣвъ сказати, але языкъ ôдмовивъ послуху. Ôнъ бувъ смертельно блѣдый и здавало ся єму, що все разомъ зъ нимъ крутить ся.

— Якъ зовешь ся, непоправный гôльтаю? — крикнувъ Фанґъ у-друге. — Возьный, якъ зове ся той хлопчиско?

Возьный нахиливъ ся надъ Оліверомъ и повторивъ пытанье, але побачивъ, що той справдѣ не годенъ бувъ ôдповѣсти. Знаючи, що мовчанье ще бôльше розлютить судью и побôльшить кару, сказавъ:

— Ôнъ каже, що зове ся Томъ Вайтъ, благородный пане!

— Де живе? — пытавъ дальше Фанґъ.

— Де може, — ôдповѣвъ зновъ за Олівера милосердный возьный.

— Маѥ родичѣвъ?

— Каже, що померли, якъ ще бувъ малый, — ôдповѣвъ возьный.

То була звычайна ôдповѣдь въ такихъ случаяхъ.

При остатныхъ словахъ Оліверъ пôднѣсъ голову, поглянувъ довкола молячо очима и попросивъ слабымъ голосомъ о склянку воды.

— Дурень ты! — крикнувъ Фанґъ, — думаѥшь, що мы не розумѣѥмось на такихъ штучкахъ?

— Я думаю, що ôнъ справдѣ не здоровъ, благородный пане, — вмѣшавъ ся возьный.

— Я вже се знаю лѣпше — сказавъ Фанґъ.

— Возьный, пôддержѣть его, бо впаде! — скрикнувъ старый панъ.

— Забирайсь, возьный! — загорлавъ Фанґъ. — Най паде!

Оліверъ скориставъ зъ приязного дозволу и зôмлѣвши поваливъ ся передъ своєю лавкою на долôвку.

Судья велѣвъ не рухати его такъ довго, доки самъ не встане. Писарь запытавъ тихо судью, якъ ôнъ гадає справу полагодити.

— Сумарично, — ôдповѣвъ панъ Фанґъ. — Замкнути на три мѣсяцѣ, розумѣєсь при тяжкôй роботѣ.

Вже брали ся два дверники ôднести зôмлѣлого хлопця до казнѣ, коли нагло вбѣгъ до салѣ задыханый старшій панъ, одягненый просто, але порядно.

— Чекайте, чекайте! — крикнувъ ôнъ. — Ради Бога, лишь хвильку потерпѣть!

Поліція має повну власть надъ волею, доброю славою и именемъ, а навѣть и надъ житьемъ поодинокого пôдданого королѣвского. Особливо поступають судьѣ пôсля своеи волѣ зъ бѣднѣйшою клясою и хотяй ту дѣють ся такî рѣчи, котрî заставили бы навѣть ангелôвъ плакати кровавыми сльозами, то публика о тôмъ нѣчого не знає, хиба, якъ подадуть що часописи. Тому розсердивъ ся панъ Фанґъ не мало приходомъ непрошеного гостя, котрый ще такъ не пôсля порядку ту явивъ ся.

— Що то такого? Хто се? За дверѣ зъ нимъ! — крикнувъ ôнъ.

— Я хочу и мушу говорити, пане, вы не можете мене прогнати, я все видѣвъ. Я властитель книгарнѣ. Заприсягнѣть мене, я жадаю сего! Вы мусите мене выслухати, пане Фанґъ, вы не сьмѣєте менѣ ôдмовити зложити свѣдоцтво.

Ôнъ говоривъ правду, а говоривъ такъ рѣшучо, що

судья справдѣ не мôгъ ему ôдмовити. Тому казавъ ему Фанґъ зложити присягу. И спытавъ его потôмъ, що мае сказати.

— Я видѣвъ трехъ хлопцѣвъ, отсего и ще двохъ иншихъ. Они крутили ся коло того пана, що стоявъ передъ моею книгарнею и переглядавъ книжку. Але обôкравъ его иншій хлопець. А сей бувъ тымъ такъ здивованый, що зъ мѣсця не мôгъ рушити ся.

— А чому-жь вы не прийшли сюды скорше?

— Не було на кого здати книгарнѣ. Теперь надыбавъ заступника, то и прибѣгъ.

— Отже кажете, що овбинитель читавъ?

— Такъ. Читавъ отсю саму книжку, що держить теперь въ рукахъ.

— Добре. А заплачена она?

— Нѣ, — сказавъ смѣючи ся книгопродавець.

— Господи! я зовсѣмъ забувъ на те! — скрикнувъ простодушно забудьковатый старый панъ.

— Славно! И вы ще берете ся обвиняти того бѣдного, нещасливого хлопчину! — завважавъ Фанґъ, смѣшно силкуючись прибрати приязный видъ лиця. — Менѣ здае ся пане, що вы набули сю книжку въ дуже пôдозрѣный и нечесный способъ и можете уважати ся щасливымъ, що властитель не хоче васъ скаржити. Нехай то буде для васъ наукою, мôй приятелю, а то иншимъ разомъ пôзнаете, що то законъ. Хлопець увôльненый! Забирайте ся зъ салѣ!

Середъ обявôвъ обуреня, якого вже не мôгъ довше повздержати, выпроваджено старого пана за дверѣ. Ôнъ ставувъ на подвôрю и гнѣвъ его минувъ. Оліверъ лежавъ на камѣню. Єму натерли выски водою. Блѣдый бувъ якъ мерлець и судорожно трясъ ся на цѣлôмъ тѣлѣ.

— Бѣдна дитина, бѣдна дитина! — сказавъ Бравнльовъ нахиляючи ся надъ нимъ. Люде добрі, покличте менѣ сейчасъ яку пôдводу...

Небавкомъ переѣздивъ тамтуды порожный вôзъ. Олівера пôдняли осторожно и посадили на вôзъ. Старый панъ сѣвъ коло него.

— Чи можу и я усѣсти? — запытавъ книгопродавець.

— Сѣдайте, прошу, дорогій пане! — ôдповѣвъ Бравнльовъ — я зновъ забувъ на васъ, простѣть. Отъ и нещаслива книжка. Ну, садовѣть ся скоренько, шкода часъ тратити.

Книгопродавець присѣвъ коло Бравнльова и они ôдъѣхали.

ГЛАВА ДВАНАЦЯТА.

Оліверъ має таку добру опѣку, якои не зазнавъ ще нѣколи въ житю.

Вôзъ задержавъ ся на якôйсь затишнôй улици передъ порядным домомъ, недалеко Пентонвілля. Панъ Бравнльовъ казавъ сейчасъ занести Олівера до лôжка и почавъ такъ дбати о хлопця, що єго ревнôсть границь не мала. Єго пестѣй попавъ въ сильну горячку и ажь по вôсьмохъ дняхъ прокинувъ ся — якъ єму здавало ся — зъ довгого та неспокôйного сну.

— Де я? — запытавъ ôнъ слабымъ голосомъ. — Хто принѣсъ мене сюды?

Занавѣса єго лôжка скоро ôдсунула ся и старенька панѣ, чисто одягнена, приязна якъ мати, нахилила ся надъ нимъ и сказала:

— Тихо, мôй сынку. Тобѣ не можна говорити, а то знову захоруєшь. Бо ты вже одною ногою бувъ на тамтôмъ свѣтѣ. Будь-же спокôйный и не рушай ся!

При тôмъ дивила ся она на него такъ приязно та ласкаво и ôдгорнула єму такъ нѣжно волосье зъ чола, що Оліверъ не мôгъ вздержатись, щобы не покласти своєи змарнѣлои руки на єи руку та не прошептати, хочь и незрозумѣло, зô зворушеня кôлька слôвъ подяки.

— Люба дитина! — сказала она зô сльозами въ очахъ. Якъ-бы то тѣшила ся єго мати, єсли-бы такъ якъ я при нѣмъ сидѣла та дивила ся на него.

— Може она й дивить ся на мене — прошептавъ Оліверъ и заломавъ руки. — Може она сидѣла коло мене. Менѣ такъ здає ся, що она ту була.

— То горячка, моя дитино — завважала панѣ Бедвінъ.

— Може бути, — сказавъ Оліверъ задумчиво — небо дуже далеко, а небôщикамъ тамъ дуже добре; де-жь бы они хотѣли ôдвѣдати бѣдного, недужого хлопця въ лôжку? Але єсли мама знала, що я бувъ хорымъ, то певно пожалѣла мене, бо передъ смертію сама дуже була хора. Але — она мабуть нѣчого не знає о менѣ, бо єсли-бы була видѣла, якъ я падавъ, дуже була-бы засмутила ся; а я видѣвъ єи у снѣ завсѣгды веселою и вдоволеною.

Панѣ Бедвінъ втерла собѣ очи, дала Оліверови напитись и упôмнула єще разъ, щобы тихо лежавъ, а то занедужає зновъ. И ôнъ замовчавъ разъ тому, що хотѣвъ бути послушнымъ добрôй пани, а друге, що зовсѣмъ бувъ змученый бесѣдою. Ôнъ заснувъ. Коли пробудивъ ся, побачивъ коло лôжка якогось пана, що тримавъ єго за живчикъ.

— Правда, дитино, що тобѣ вже лѣпше? — запытавъ сей панъ.

— Правда, дякую вамъ — ôдповѣвъ Оліверъ.

— Я знавъ се. Теперь ты голоденъ, правда?

— Нѣ, пане.

— Гмъ! такъ зовсѣмъ природно. Ты справдѣ не можешь чути голоду. Ôнъ не голоденъ, панѣ Бедвінъ, — сказавъ панъ зъ дуже поважнымъ лицемъ.

Панѣ Бедвінъ склонила зъ поважаньемъ голову якъ-бы хотѣла сказати, що уважає лѣкаря за свѣтлого чоловѣка. По лѣкари можна було пôзнати, що ôнъ думає о собѣ такъ само.

— Ты змученый, хлопче, правда? — спытавъ ôнъ зновъ.

— Нѣ пане.

— Нѣ? — повторивъ лѣкарь. — А, то тѣшить мене. Я такъ и думавъ. Але пити хочешь?

— Хочу, пане, — ôдповѣвъ Оліверъ.

— Зовсѣмъ такъ, якъ я думавъ. То зовсѣмъ природно, панѣ Бедвінъ, що ôнъ пити хоче. Можете єму дати трохи гербаты зъ булкою безъ масла. Не держѣть єго въ теплѣ, але уважайте, щобы не було єму и за холодно.

Панѣ Бедвінъ уклонилась и лѣкарь ôдôйшовъ. Оліверъ знову заснувъ, а якъ пробудивъ ся, то вже було коло дванайцятои години. Панѣ Бедвінъ сказала єму: добранôчь и выйшла, лишивши при нѣмъ иншу бабусю, котра принесла зъ собою завинену малу книжку до моленя и великій нôчный чѣпець. Она сѣла коло печи и скоро заснула.

Оліверъ не спавъ якійсь часъ. Хату залягла велика тишина. Коли ôнъ згадавъ, що смерть кружила надъ єго лôжкомъ черезъ тôлько днѣвъ и ночей и коли по-

думавъ, що въ тôй комнатѣ журились и сумували через него, то ставъ горячо молити ся. Ôдтакъ заснувъ ôнъ тымъ крѣпкимъ сномъ, якимъ спить ся въ спокôйный часъ по перебутыхъ терпѣняхъ.

А пробудившись зъ такого сну, стає чоловѣкови жаль за нимъ. Єсли-бы то була смерть, то хто жь бы хотѣвъ будитись до житя тяжкого и непевного, щобы бѣдувати теперь и журити ся на будуче, а що найгôрше — тямити та згадувати сумну минувшôсть.

Бувъ вже ясный день, якъ Оліверъ прокинувъ ся. Ôнъ чувъ ся веселымъ и жвавымъ, криза проминула, ôнъ належавъ зновъ до свѣта.

По трехъ дняхъ мôгъ ôнъ вже сидѣти на крѣслѣ зъ поручами обложеный зô всѣхъ бокôвъ подушками. Панѣ Бедвінъ казала занести єго до своєи малои комнаты, сѣла собѣ зъ нимъ коло печи и заплакала зъ утѣхи.

— Вы дуже добрî для мене, панѣ, — сказавъ Оліверъ.

Она не хотѣла того й слухати, и скваппо почала приготовляти для него ôдповѣдне снѣданье. На стѣнѣ противъ Олівера висѣвъ портретъ. Ôнъ вдививъ ся въ него уважно. Она се завважала.

— Ты любишь образы, мôй любчику?

— Я мало видѣвъ образôвъ. . Але яке красне и миле лице тои дамы!

— Е, малярѣ завсѣгды роблять дамы красшими, якъ суть, бо инакше не мали бы роботы. Чоловѣкъ, що вынайшовъ прирядъ фотоґрафічный, повиненъ бувъ знати, що не богато буде мати зыску, бо прирядъ сей занадто ретельный.

Она засмѣялась, але Оліверъ запытавъ поважно:

— Хто то намальованый на тôмъ образѣ?

— Я сама не знаю, моя дитино. Се певно хтось

такій, кого мы обое не знаемо. Але тобѣ — виджу — дуже подобавъ ся образъ?

— Ахъ, то дуже красный образъ! — ôдповѣвъ Оліверъ.

— Але чей тебе не лякае? — спытала здивована панѣ Бедвінъ, бо завважала, що Оліверъ дивить ся на портретъ зъ якимось жахомъ.

— Нѣ, нѣ, — ôдповѣвъ ôнъ скоро — але еи очи такî сумнî и менѣ здае ся, що дивлять ся якъ-разъ на мене ту, де сиджу. Менѣ ажь серце бье ся; портретъ наче живый и хоче менѣ щось сказати, а не може...

— Господи! — скрикнула налякана панѣ Бедвінъ. — Не говори такъ, сынку. Ты ще мабуть дуже слабый, маешь горячку. Такъ, такъ, теперь вже не будешь его видѣти.

Зъ тыми словами обернула она крѣсло зъ Оліверомъ въ противну сторону. Але ôнъ видѣвъ въ духу образъ такъ само, мовь-бы дививъ ся на него. Однакожь не хотѣвъ непокоити бôльше доброи старушки и засмѣявъ ся приязно до неи, коли принесла ему поливку и булку. Що йно ложку взявъ ôнъ до устъ, якъ надôйшовъ панъ Бравнльовъ.

Оліверъ выглядавъ ще дуже блѣдо и бувъ незвычайно марный. Ôнъ силувавъ ся встати, щобы подякувати свому добродѣеви, але не мôгъ навѣть пôдвести ся. Старцеви стали въ очахъ сльозы.

— Бѣдна дитина, бѣдна дитина! — проговоривъ ôнъ. Якъ же тобѣ нинѣ, мôй сынку?

— О дуже добре — сказавъ Оліверъ — и я вамъ дуже вдячный за вашу доброту.

— Добра дитина! — сказавъ добродѣй Олівера, запытавъ паню Бедвінъ, що давала ему ѣсти, и сказавъ:

— Етъ, що то поливка. Кôлька склянокъ доброго вина лѣпше бы ему смакували. Правда, Томъ?

— Я, пане, зову ся Оліверъ — сказавъ хлопець дуже здивованый.

— Якъ? Оліверъ? Оліверъ Вайтъ?

— Нѣ, пане, Твістъ — Оліверъ Твістъ.

— Дивне прôзвище... А чому-жь ты сказавъ судьѣ, що зовешь ся Вайтъ?

— Я зовсѣмъ не говоривъ ему того — ôдповѣвъ Оліверъ, здивованый ще бôльше.

Се такъ не подобáло на правду, що старый панъ глянувъ на него трохи сердито. Але не можна було не вѣрити ему, бо зъ лиця его можна було вычитати, що правду казавъ. Бравнльовъ подумавъ, що се мусить бути якесь непорозумѣнье, и его пôдозрѣнье щезло, але заодно приглядавъ ся ще Оліверови и ему нагадало ся знову якесь знакоме лице. Оліверъ глянувъ сумно и спытавъ:

— Чи вы може гнѣваетесь на мене, пане?

— Нѣ, нѣ — але — Господи! що се? Панѣ Бедвінъ, подивѣть-но ся!

И при тôмъ показавъ ôнъ на Олівера и на портретъ дамы, що висѣвъ на стѣнѣ. Хлопець бувъ такъ подôбный до дамы, якъ двѣ каплѣ воды.

Оліверъ не зрозумѣвъ причины того наглого оклику свого добродѣя; ôнъ налякавъ ся незмѣрно и — зôмлѣвъ.

ГЛАВА ТРИНАЦЯТА.

Нова особа.

Коли „майстеръ“ и Бетсъ звалили всьо небезпеченьство на Олівера, и осягнули свою цѣль, скрутили скоренько въ бôчну улицю и помчали домôвъ. Скоро прийшли трохи до себе, почавъ Бетсъ голосно смѣяти ся, бо зъ незмѣрною втѣхою нагадавъ ôнъ собѣ и приятелеви, якъ то смѣшно Оліверъ утѣкавъ а они бѣгли за нимъ та цькували его, а самû вже мали крадену хустину въ кишени. Але приятель перервавъ ему мову и спытавъ, що то имъ скаже Фажинъ.

— А що-жь мае сказати? — спытавъ Чарль.

— Гмъ! — сказавъ Джекъ, засвиставъ и задумавъ ся.

Чарль ишовъ за нимъ задумчиво и небавомъ прийшли они до дому.

— Де подѣли-сте Олівера, гольтяпаки? — накинувъ ся на нихъ жидъ, скоро лише увôйшли.

Они мовчали. Тогды жидъ хопивъ майстра за гортанку и грозивъ, що задушить его, якъ сейчасъ не скаже правды. Чарль ставъ зъ цѣлои силы верещати о помôчь, а его приятель скочивъ, хопивъ за нôжь и вже хотѣвъ нимъ пхнути жида въ бôкъ, коли якъ-разъ ôдчинилися дверѣ и увôйшовъ четверый чоловѣкъ. За нимъ вбѣгъ гаркаючи покусаный песъ.

— До сто чортôвъ, що ту дѣе ся! Жиде паскудный, що се значить ся? — закричавъ ôнъ грубымъ и грôмкимъ голосомъ.

Бувъ то кремѣзный, може сорокпятьлѣтный хлопъ, зъ лицемъ широкимъ и поглядомъ лютымъ та мрачнымъ. Борода его була давно небрыта, а одно око пôдбите десь недавно. Якъ лишь було подивити ся на него, то легко

було можна представити собѣ его ще зъ кайданами на рукахъ и ногахъ.

Ôнъ розсѣвъ ся выгôдно.

— Що ту дѣе ся? — говоривъ ôнъ дальше. — Чому ты збыткуешь ся надъ хлопцями, ты ненасытный скупарю-злодюго? Я лише дивую ся, що они тобѣ горла не прорѣжуть, бо я давно зарѣзавъ-бы тебе, якъ-бы я такъ бувъ въ ихъ шкôрѣ та ще й твоимъ ученикомъ. Правда, не дôставъ-бы я нѣчого за твою шкôру та кости, бо ты до нѣчого, хиба щобы показувати тебе якъ потвора въ спиритусѣ, але такихъ великихъ бутлѣвъ нема.

— Тихше, тихше, пане Сайксъ — перервавъ жидъ дрожачи. — Не кричѣть такъ голосно!

— Я тебе навчу! тобѣ завсѣгды мухи въ носѣ та не сиди лише тихо! Ты знаешь мое прôзвище, я его не зганьблю, якъ прийде на то часъ.

— Ну, вже добре, добре, Біль Сайксъ — сказавъ жидъ покôрно пôдходячи — вы чогось злôснû.

А Біль его вдруге обсыпавъ такими докорами та послѣдными словами и згадавъ при тôмъ такû пôдозрѣнû справы, що жидъ зô страхомъ глянувъ на него и на обохъ хлопцѣвъ скоса, якъ-бы пытавъ, чи ôнъ не збожеволѣвъ случайно. Біль махнувъ такъ рукою, якъ бы вязавъ петлю за лѣвымъ ухомъ, потôмъ наклонивъ голову на праве плече, а сей знакъ розумѣвъ мабуть жидъ дуже добре. Ôдтакъ зажадавъ Біль горѣвки та пригадавъ, щобы лишь не пôдсыпали въ ню отруты. Ôнъ сказавъ се на шутку, но если-бы мôгъ бувъ видѣти страшный поглядъ жида, якъ той ишовъ по горѣвку до шафы, то безперечно подумавъ бы, що осторога не була злишною.

Выхиливши кôлька чарокъ горѣвки, рѣшивъ ся ôнъ

выслухати оповѣданя паничѣвъ о тôмъ, якъ взяли Оліверa на поліцію. Оповѣданье було подрôбне, але зъ такими додатками и прикрасами, якѝ майстеръ уважавъ за конче потрѣбнѝ.

— Я лякаюсь, щобы ôнъ зъ де-чимъ не выхопивъ ся, а то мали-бысмо черезъ него клопôтъ, — завважавъ жидъ.

— То дуже можливе — сказавъ Біль зô злобнымъ жалемъ. — Ты, Фажине, пропавъ!

Жидъ удавъ, що не чуе, впнливъ очи въ Сайкеса и говоривъ дальше:

— Я думаю, що єсли менѣ що зроблять, то вамъ ще бôльше дадуть ся въ знаки. А тогды, любчику, зъ тобою буде гôрше, якъ зô мною.

Сайксъ ажь пôдскочивъ, глянувъ люто на жида, але той здвигавъ раменами и дививъ ся на передъ себе. По довгôмъ мовчаню сказавъ Сайксъ лагôднымъ голосомъ:

— Треба конче дôзнати ся, що дѣялось въ поліціи.

Фажинъ кивнувъ головою, якъ-бы годивъ ся зъ тою гадкою.

— Єсли ôнъ нѣчого не выспѣвавъ и єго замкнули, то намъ нѣчого бояти ся. Лише потреба допильнувати, коли єго пустять, щобы знову зловити єго.

Жидъ опять кивнувъ головою. Рада була дуже добра, тôлько выконанье єи було не легке, бо кождый зъ чотирохъ джентельменôвъ не мавъ найменшои охоты ити на поліцію. Они заклопотано споглядали на себе, коли увôйшли тѝ двѣ молодѝ дамы, котрыхъ Оліверъ пôзнавъ передъ кôлькома днями. Розказали имъ цѣлу пригоду и жидъ высказавъ надѣю, що Бетсі возьме на себе сю задачу. Молода дама була занадто добре

выхована и занадто чутлива, щобы могла членови товариства легко або навѣть остро ôдмовити та не выконати єго просьбы. Она не сказала рѣшучо „нѣ“, але сказала имъ, що радше дала бы ся повѣсити, якъ-бы мала се зробити.

Жидъ звернувъ ся до єи товаришки, майже пышно убранои и спытавъ:

— Ну, добра Нансі, що-жь ты на се?

— И не думайте, щобы я ишла. Я стережу ся.

— Що се значить? — сказавъ Сайксъ грôзно.

— А се, що вже я сказала, Біль, — ôдповѣла дама зовсѣмъ спокôйно.

— Але-жь тобѣ найбезпечнѣйше ити, тебе тамъ нѣхто не знає.

— Бо я й не бажала-бъ, щобы мене тамъ хто знавъ, и зовсѣмъ було-бы се непотрѣбне.

— Она пôйде, Фажинъ — сказавъ Сайксъ.

— Нѣ, не пôде — сердила ся Нансі.

— Але пôйде — стоявъ при своѣмъ Сайксъ.

И ôнъ говоривъ правду. Просьбами, погрозами та обѣцявками наклонили єи до того и не потребувала она такъ, якъ товаришка, бояти ся, що стрѣне тамъ кого зô своихъ численныхъ знакомыхъ, бо она що йно недавно прийшла зъ околицѣ Фієльдлянъ до далекого, дуже чистенького передмѣстя Ратклiфъ. Жидъ одягнувъ єи одежію, яку выбравъ зô свого незмѣрного складу, такъ якъ було потрѣбно, въ одну руку давъ кошикъ, а въ другу ключь ôдъ хаты.

— Ахъ, мôй братику, мôй бѣдный, любый, малый братику! — почала Нансі нарѣкати, заливаючи ся сльозами и заломлюючи руки. — Ахъ, що стало ся зъ моимъ братомъ, де я єго найду? Змилуйте ся надô мною, мои панове, скажѣть менѣ, що зъ нимъ стало ся?

Слухачѣ одушевились. Она засмѣяла ся, моргнула значучо очима и пôйшла.

— Нансі то розумна дѣвчина, — сказавъ жидъ поважно та кивнувъ головою въ сторону молодыхъ своихъ приятелѣвъ, якъ бы радивъ имъ брати зъ неи примѣръ.

— То окраса жѣночого роду — сказавъ Сайксъ, наливаючи чарку та стукнувши нею по столѣ. — Пью за єи здоровлье, щобы всѣ стали такими якъ она!

Мѣжь-тымъ ишла славна Нансі до поліціи. Трохи зô страхомъ, впрочôмъ зовсѣмъ оправданымъ, бо она ишла сама безъ опѣки по улицяхъ, дôстала ся она тамъ щасливо и безъ перешкоды. Даремно чѣпала сего и того, ажь вкôнци приступила зъ плачемъ и нарѣканями до сторожа тюрмы. Ôдъ него довѣдала ся, що судья пересвѣдчивъ ся о невинности Олівера и що єго взявъ зъ собою окраденый панъ, котрый мешкає въ околици Пентонвіль, бо тамъ казавъ вôзникови ѣхати. Зъ тыми вѣстями побѣгла она до дому жида.

Коли все розказала, закликавъ Біль Сайксъ скоро собаку, надѣвъ капелюхъ и выйшовъ зъ хаты, навѣть не попращавши товариства.

— Мы мусимо єго ôднайти, мусимо знати, де ôнъ, — сказавъ жидъ дуже зворушеный. — Ты Чарль, иди на звѣды и принеси конче якусь вѣстку, може де-що почуєшь о нѣмъ, або побачишь. Люба Нансі, мы мусимо єго мати! Я зовсѣмъ спускаю ся на тебе и на „майстра". Отъ, ва́ вамъ грошѣ! Нинѣ вечеромъ ôдходжу зъ-вôдси; чей знаєте, де мене шукати. А теперь забирайтесь, вы ту не можете зôстати анѣ на хвильку.

Ôнъ выпхавъ усѣхъ за дверѣ, замкнувъ хату на ключь та поховавъ свои дорогоцѣнности въ кишенѣ.

— Ôнъ не зрадивъ нѣчого на поліціи, — шептавъ

жидъ, — але ôнъ розкаже все людямъ, у котрыхъ пробувае. Мы дôстанемо его та заткаемо ему ротъ...

ГЛАВА ЧОТИРНАЦЯТА.

Знакомство зъ паномъ Грімвігомъ.

Оліверъ скоро прийшовъ до себе. Панъ Бравнльовъ и панѣ Бедвінъ не споминали въ розмовѣ вже нѣчого, щó нагадувало-бъ ему образъ, або зъ-вôдки ôнъ ту взявъ ся, а старали ся приемно забавити его, не дразнити. Але коли на другій день принесли его зновъ у комнату господинѣ, заразъ звернувъ ôнъ очи въ гору на стѣну въ надѣи, що побачить тамъ портретъ красной дамы. Дивить ся зачудованый: портрету вже нема. Панѣ Бедвінъ заразъ завважила се.

— Нема, — сказала, — нема вже образу, люба дитино.

— Та бачу, панѣ, — ôдповѣвъ Оліверъ зôтхаючи.— Чому его забрали?

— Бо панъ Бравнльовъ говоривъ, що образъ тебе непокоить и може спинити твое подужанье.

— О нѣ! Ôнъ зовсѣмъ не непокоивъ мене, панѣ. Я дуже любивъ дивити ся на него.

— Ну, ну, дитинко, — сказала добра панѣ, — подужай лишень скорше, а портретъ повѣсять зновъ, ручу тобѣ. А теперь говорѣмъ про що инше.

Въ часѣ недуги она выявляла для него таку безграничну любовь, що ôнъ постановивъ не думати покищо о портретѣ. Длятого уважно слухавъ еи оповѣданя про еи добрыхъ дѣтей и про покôйного, доброго мужа. Ôдтакъ пили чай. По чаю вчила его панѣ Бедвінъ гры

въ карты, званои „крібеджь“, котру ôнъ скоро понявъ, и гравъ радо, поки не прийшовъ часъ спати.

Щасливѣ днѣ настали теперь для Олівера. Все коло него було такъ тихе, чисте и порядне, всѣ були такъ добрѣ и ласкавѣ для него, що ему здавалось, мовь-бы бувъ у небѣ. Якъ лишь мôгъ уже одягтись, постаравъ ся панъ Бравнльовъ для него о зовсѣмъ нову одѣжь. А коли ему сказали, що може зробити зô старою одежію, щó захоче, ôнъ подарувавъ еи служници, котра такожь була для него дуже добра, та й сказавъ ѣй, щобы собѣ еи продала. Она заразъ скористала зъ того призволу и Оліверъ видѣвъ черезъ ôкно, якъ жидъ забравъ усю его давну одѣжь, звинувъ, вложивъ до мѣшка и ôдôйшовъ. Оліверъ чимало тѣшивъ ся тымъ, що не буде потребувати вдягати зновъ свое лахматье.

Може въ тыждень потôмъ покликавъ разъ по полудни панъ Бравнльовъ Олівера до своеи комнаты. Панѣ Бедвінъ поправила скоренько на нѣмъ одѣжь, пригладила волосье та завела его пôдъ самѣ дверѣ пана Бравнльова. Цѣла комната була скрôзь заповнена книжками, а одиноке ôкно выходило на невеликій огородець зъ цвѣтами. Панъ Бравнльовъ ôдложивъ книжку, яку мавъ въ рукахъ, и казавъ Оліверови пôдôйти близше и сѣсти. Оліверъ сѣвъ и думавъ собѣ, де найде ся тôлько людей, щобы прочитали таку силу книжокъ, а ихъ написано мабуть на те, щобы свѣтъ ставъ розумнѣйшимъ. Се пытанье усе клопоче и розумнѣйшихъ людей, нѣжь Оліверъ Твістъ.

— Богато книжокъ, хлопче, правда? — запытавъ панъ Бравнльовъ.

— Дуже богато, — ôдповѣвъ Оліверъ. — Я нѣколи ще не видѣвъ такои силы книжокъ.

— Ты ихъ навѣть попрочитуешь, коли будешь добре

вестись, и они тобѣ бôльше сподобають ся, нѣжь теперь ихъ окладинки; хочь неразъ бувають и такî книжки, въ котрыхъ окладинка ще найлѣпша... А ты хотѣвъ бы стати розумнымъ чоловѣкомъ и писати книжки?

— Я волѣвъ бы вхъ читати — ôдповѣвъ Оліверъ.

— Що? То ты не хочешь бути писателемъ?

Оліверъ надумавъ ся трохи и сказавъ вкôнци, що, на єго думку, далеко лѣпше бути книгаремъ. Старый панъ засмѣявъ ся сердечно и сказавъ, що Оліверъ ôдповѣвъ дуже дотепно. Оліверъ тѣшивъ ся зъ того, хочь по правдѣ зовсѣмъ не знавъ, щó ôнъ сказавъ такого дотепного.

— Не бôй ся, — вповѣвъ старый панъ, — я не зроблю зъ тебе писателя, поки ще є на свѣтѣ яке друге честне ремѣсло, котрого ты можешь вывчитись.

— Дякую вамъ, пане, — ôдповѣвъ Оліверъ такъ поважно, що старый зновъ засмѣявъ ся, сказавъ кôлька слôвъ о особливôмъ инстинктѣ, але Оліверъ не дуже зважавъ на нихъ, бо ихъ не розумѣвъ. Ôдтакъ зачавъ Бравнльовъ говорити ще приязнѣйшимъ, але заразомъ и поважнѣйшимъ, якъ дотеперь, голосомъ:

— Слухай теперь уважно, щó я тобѣ скажу. Я буду говорити зъ тобою щиро, бо знаю, що ты зрозумѣєшь мене такъ добре, якъ неодинъ старшій чоловѣкъ.

Оліверъ налякавъ ся.

— Ой! — скрикнувъ ôнъ, — не выганяйте мене, пане, ôдъ себе, щобы я знову не потребувавъ тыняти ся по улицяхъ. Позвольте менѣ ту лишити ся, я буду вамъ слугою. Не ôдсылайте мене назадъ въ той страшный дôмъ, зъ-вôдки я прийшовъ. Змилуйтесь надо мною бѣднымъ, опущенымъ хлопцемъ, мôй добродѣю!

— Люба дитино, — вповѣвъ старый зворушеный,

— не лякай ся! Я не пущу тебе ôдъ себе, хиба самъ дашь до того причину.

— Нѣ, нѣколи, пане!

— И я сподѣваю ся, що ты не зробишь того, вѣрю тобѣ. Неразъ обманювали мене люде, котрымъ я чинивъ добро, але я готовъ вѣрити тобѣ и жаль менѣ тебе бôльше, якъ иншихъ, хочь и не знаю самъ, чому. Люде, котрыхъ я найбôльше любивъ, лежать ôдъ давна въ могилѣ. Щастье и радôсть свого житя похоронивъ я разомъ зъ ними, але лишилось въ менѣ ще добре серце. И тяжка журба не погасила ще теплоты серця, а збôльшила єи. Бо такъ и повинні наші терпѣня чинити насъ все чистѣйшими и благороднѣйшими.

Ôнъ говоривъ се тихимъ голосомъ и якъ-бы до себе самого. Оліверъ сидѣвъ тихенько и притаивъ духъ.

— Я сказавъ се тому, що ты ще молодый, а коли ты вже знаєшь, кôлько я перенѣсъ горя и журбы, то чей будешь ще бôльше старати ся не засмутити мене нѣколи, — сказавъ старець веселѣйше. — Кажешь, що ты сирота и самъ собѣ полишеный на свѣтѣ. Все, о чôмъ я мôгъ дôзнати ся, свѣдчить, що ты говоришь правду. Отже розкажи менѣ: хто були твои батько-мати? де ты выховавъ ся и якъ дôставъ ся въ се товариство, въ котрôмъ я тебе найшовъ? Говори правду, а якъ побачу, що ты нѣчо злого не зробивъ, то поки мого житя, маєшь въ менѣ приятеля.

Оліверъ заплакавъ и не мôгъ черезъ кôлька хвиль вымовити слова; коли-жь, успокоившись трохи, забиравъ ся оповѣдати, увôйшовъ до хаты слуга и сказавъ, що панъ Ґрімвіґъ загостивъ на чай.

— То мôй приятель, панъ Ґрімвіґъ — сказавъ Бравнльовъ до Олівера. — Трохи шерсткій, але дуже честна душа.

Оліверъ запытавъ ся, чи мае ôдôйти, але Бравнльовъ казавъ ему лишити ся. Въ тôй хвили вôйшовъ до комнаты, пôдпираючись здоровою палицею и храмаючи трохи на ногу, грубый старый панъ Ґрімвіґъ. Оліверъ не видѣвъ ще нѣколи такого прикрого лиця. Якъ лише гôсть вôйшовъ, заразъ показавъ приятелеви лупину зъ цитрины и давай гримати, що ему всюды по дорозѣ кидають такѣ лупины пôдъ ноги.

— Голову свою зъѣмь, если тѣ цитриновѣ лупки не стануть менѣ причиною смерти!

Ôнъ такъ звычайно заклинавъ ся, але хочь-бы хто колись и вынайшовъ способъ, якъ зъѣдати власну голову, то навѣть такому чоловѣкови, якъ панъ Ґрімвіґъ, було-бъ усе таки за тяжко упорати ся наразъ зъ такимъ обѣдомъ.

Панъ Ґрімвіґъ побачивъ Олівера, ôдступивъ кôлька крокôвъ у-задъ и здивованый запытавъ Бравнльова: щô се за хлопець.

— То Оліверъ Твістъ, о котрôмъ я вамъ говоривъ, — ôдповѣвъ Бравнльовъ.

Оліверъ поклонивъ ся.

— Але се не той хлопець, що мавъ пропасницю? вповѣвъ Ґрімвіґъ, ôдступаючи ще дальше.

— Той самъ! — ôдповѣвъ Бравнльовъ, осмѣхаючись.

Ґрімвіґъ зъ палицею въ руцѣ сѣвъ и почавъ льорнетою пильно приглядатись Оліверови. Той ажь по уха зарумянивъ ся.

— Ну, якъ ся маешь?

— Дякую, пане, теперь менѣ далеко лѣпше, — ôдповѣвъ Оліверъ.

Бравнльовъ, бачилось, побоювавъ ся, щобы его приятель-дивакъ не сказавъ Оліверови що неприятного, для

того пôславъ хлопчину до панѣ Бедвінъ звѣстити ѣй, що ждуть на чай. Оліверъ выйшовъ дуже радо.

— Чемный хлопець, правда? — спытавъ Бравнльовъ.

— Не знаю ще — ôдповѣвъ Ґрімвіґъ якъ-бы гнѣвно.

— Не знаєте?

— Не знаю. Не бачу нѣякои рôзницѣ межи хлопцями. Знаю лише два роды хлопцѣвъ: вымоклыхъ и пузатыхъ.

— А до котрыхъ же кладешь Олівера?

— До вымоклыхъ. Знаю одного пузатого, — поганый хлопчище. Голосъ у него, якъ у наймита корабельного, а жере, якъ вовкъ.

— Ну, Оліверъ чей-же що иншого, то й не потребуєшь гнѣватись на него.

— Правда, що иншого, але сей може ще гôршій...

Бравнльовъ подразненый почавъ кашляти, а се, бачилось, дуже тѣшило єго приятеля.

— Такъ, такъ, може ще й гôршій, — говоривъ дальше Ґрімвіґъ. — Зъ-вôдки ôнъ? хто ôнъ и що? Ôнъ мавъ пропасницю, а добрî люде не дôстають пропасницѣ, лише злî. Я знавъ одного чоловѣка, котрого въ Ямайцѣ повѣсили за те, що убивъ свого пана. Ôнъ мавъ шѣсть разôвъ пропасницю и тому не хотѣли вже єго уласкавити.

Ґрінвіґъ въ глубинѣ серця признававъ, що Оліверъ дуже милый хлопчина, але ôнъ дуже любивъ перечитись, а лупина зъ цитрины розгнѣвала єго немало и ôнъ постановивъ не дати собѣ нѣкому накинути гадки о хлопци. Зъ такихъ важныхъ причинъ задумавъ ôнъ зъ-разу суперечити приятелеви. Коли Бравнльовъ признавъ ся опôсля, що про хлопця не мôгъ ще добре вывѣдатись, Ґрімвіґъ засмѣявъ ся досыть злобно и спытавъ: чи го-

сподиня добре наглядає за срѣбною посудою и чи замыкає єи, бо ôнъ бы зовсѣмъ не дивувавъ ся, якъ бы такъ колись хибло кôлька ложокъ, або що инше ..

Бравнльовъ бувъ трохи горячій чоловѣкъ, але всего того слухавъ спокôйно, бо знавъ мухи свого приятеля. Чай и тѣста вдоволили старого дивака и все пôйшло вже лѣпше, якъ можна було сподѣвати ся. Олівера покликали знову и ôнъ чувъ ся вже свобôднѣйшимъ въ товариствѣ непривѣтного пана. По чаю запытавъ Ґрімвіґъ свого приятеля: коли ôнъ вывѣдає ся докладно всю правду о житю и доли хлопця.

— Завтра рано, — ôдповѣвъ Бравнльовъ. — Я хотѣвъ бы поговорити зъ нимъ въ чотири очи. Зайди до мене, Олівере, завтра передъ полуднемъ о десятôй годинѣ.

— Добре, пане, — сказавъ Оліверъ затинаючись, бо ôнъ трохи змѣшавъ ся, коли панъ Ґрімвіґъ при своѣмъ запытаню подививъ ся остро на него.

— Я вамъ щось скажу, — шепнувъ Ґрімвіґъ Бравнльови до уха. — Ôнъ не прийде до васъ завтра рано. Я добре дививъ ся на него. Ôнъ васъ друже обманює.

— Я присягну, що прийде, — обставъ зъ жаромъ панъ Бравнльовъ.

— А я готовъ зъѣсти свою голову, що не прийде.

— Я житьемъ ручу, що ôнъ говорить правду.

— А я головою, що бреше.

— Побачимо, — сказавъ Бравнльовъ, здержуючи гнѣвъ.

— А вже-жь, побачимо, — повторивъ Ґрімвіґъ, вызываючо усмѣхаючись.

Якъ на те увôйшла саме тогдѣ панѣ Бедвінъ зъ кôлькома книжками, котрû Бравнльовъ выбравъ собѣ

сегодня у вѣдомого книгаря. Она положила книжки на стôлъ и хотѣла выйти.

— Задержѣть но ще хлопця зъ книгарнѣ, — сказавъ Бравнльовъ. — Я хочу передати черезъ него деякû книжки и грошѣ для книгаря за книжки купленû.

Але хлопця вже не було.

— Менѣ дуже прикро, — говоривъ дальше Бравнльовъ. — Тажь книгарь потребуе грошей и я хотѣвъ-бы конче нинѣ ôддати книжки.

— Ôдошлѣть Оліверомъ, — сказавъ Ґрімвіґъ зъ ироніčнымъ осмѣхомъ. — Ôнъ ôднесе ихъ, де треба.

— Ôднесу! Позвольте менѣ ихъ ôднести, — попросивъ Оліверъ скоренько. — Цѣлу дорогу побѣгну.

Бравнльовъ хотѣвъ уже сказати, що нѣякимъ робомъ не пустить Олівера нѣкуды, та злобный кашель приятеля наказавъ ему змѣнити свою постанову, щобы пересвѣдчити Ґрімвіґа, якъ безосновно пôдозрѣвае ôнъ хлопця. Длятого казавъ ôнъ Оліверови взяти книжки и до того давъ ему пять фунтôвъ штерлінґôвъ на заплату книжокъ купленыхъ.

— Зъ того выдасть тобѣ книгарь десять шілінґôвъ, — сказавъ Бравнльовъ.

Оліверъ ôдповѣвъ, що певно верне за десять мінутъ, поклонивъ ся чемно и побѣгъ. Панѣ Бедвінъ провела его до брамы, показала ему докладно найблизшу дорогу и кôлька разôвъ упоминала не бѣгти, щобы не перестудивъ ся... Она дуже нерадо пускала его ôдъ себе, хотѣла сваритись зъ паномъ Бравнльовомъ, и проводила Олівера очима ажь до скруту улицѣ. Туть ôнъ обернувъ ся и поздоровивъ стару, кивнувши головою.

— Найдальше за десять мінутъ поверне назадъ, — сказавъ Бравнльовъ и поклавъ на столѣ свôй годинникъ. — Тогды стане вже змеркати.

— Чи вы й справдѣ думаєте, що ôнъ верне?

— А вы нѣ? — запытавъ Бравнльовъ осмѣхаючись.

У пана Ґрімвіґа розбудилась знову велика страсть до суперечки а осмѣхъ Бравнльова ще єи пôдбивъ.

— Нѣ, ôнъ не верне! — сказавъ рѣшучо. — Въ новѣсѣнькôй одежи, зъ пачкою дорогихъ книжокъ пôдъ пахою и зъ пять фунтами въ кишени пôйде ôнъ просто до своихъ товаришѣвъ и ще васъ высмѣє. Я готовъ зъѣсти свою голову, коли вы его ту коли небудь побачите.

При тыхъ словахъ присунувъ ôнъ крѣсло близше до стола и оба сидѣли тихо та ждали. Щобы показати, яку вагу приписуємо мы нашому власному осудови и якъ мы певнŷ о свои и пересаднŷ думки, то скажемо, що хочь Ґрімвіґъ бувъ чоловѣкомъ доброго серця, и хочь єму певно було бы дуже прикро видѣти, що его дорогого приятеля обманули, — то однакъ теперь бажавъ ôнъ зъ цѣлого серця и мавъ надѣю, що Оліверъ не верне. Отъ зъ якихъ то суперечностей складає ся чоловѣкъ!

Змеркло ся вже такъ, що не можна було побачити на годиннику, котра година, але оба старцѣ сидѣли непорушно и дивили ся мовчки на годинникъ.

ГЛАВА ПЯТНАЦЯТА.

Що подыбало Олівера на дорозѣ до книгарнѣ.

Оба панове стали що-разъ бôльше сумнѣвати ся, чи Оліверъ верне, зъ чого Ґрімвіґъ незмѣрно тѣшивъ ся а Бравнльовъ тяжко сумувавъ.

Въ своѣмъ прозаичнôмъ епосѣ мавъ бы я тутъ знамениту нагоду забавити читателя рôзными мудрыми помѣченями о очевиднôй немудрости тыхъ людей, котрî своимъ ближнимъ добро чинять и не надѣють ся нагороды на земли, або радше мôгъ бы я показати; якъ то розумъ конче наказує, особливо въ безнадѣйнôмъ случаю, выявити трохи любови и прихильности до людей, але потôмъ разъ на все позбутись такихъ слабыхъ сторôнъ. Хосенъ зъ того очевидный. Єсли той, котрому вы подали руку, веде ся добре, а ваша помôчь иде єму на добро, то ôнъ буде васъ, на чôмъ свѣтъ, выхвалювати и вы станете дуже поважаными людьми и будете славнî зъ того, що безъ шуму робите богато доброго, зъ чого хиба двацяту частину всѣ знають. Але єсли ôнъ покаже ся невдячнымъ и негôднымъ, то вамъ зъ тымъ ще выгôднѣйше, бо люде скажуть, що вы були дуже безкористовными, милосердными и услужливыми, а лишь черезъ дôзнану невдячнôсть и зраду стали вы ворожо ôдноситись до людей, и вамъ нѣхто вже не возьме за зле постановы: жадному бôльше чоловѣкови не помагати, щобы зновъ не розчаруватись и не згрызти ся. Я знаю богато людей, котрî поступили собѣ пôсля такого мудрого правила, и можу васъ запевнити, що ихъ загально и — розумѣє ся — зовсѣмъ заслужено всюды поважають.

Але Бравнльовъ не належавъ до такихъ; ôнъ стоявъ уперто при тôмъ: робити добро для самого добра, для успокоєня серця и для радости, яку зъ того має ся. Обманеный кôлька разôвъ, не стративъ ôнъ свого довѣря, ласкавости и прихильности до людей, а невдячнôсть пооденокихъ не довела єго до думки, щобы за се мстити ся на цѣлôй терплячôй людскости. Тому не буду я вже рушати тыхъ многихъ мудрыхъ помѣчень, а якъ-бы

ще сеи причины за мало було, то можу додати, що я впрочôмъ таки й зовсѣмъ не мавъ намѣру рѣчь такъ вести.

Въ темнôй комнатѣ поганои гостинницѣ, що находить ся на самôмъ кôнци найбруднѣйшои улицѣ Літль Сафронъ Гіль, сидѣвъ при чарцѣ горѣвки и склянцѣ пива якійсь чоловѣкъ. Хочь комнату залягавъ сумеркъ, однакъ кождый, хочь трохи досвѣдный аґентъ поліційный пôзнавъ бы въ тôмъ чоловѣцѣ Біля Сайкса. У его нôгъ лежала бѣла, червоноока собака. Не знати, чи Біль не мавъ що лѣпшого робити, чи може хотѣвъ выявити чимъ-небудь свôй злый гуморъ, досыть, що крѣпко копнувъ ногою пса. А псови такъ дуже не подобавсь такій очевидно свавôльный поступокъ, що хопивъ свого пана за ногу. Біль въ злости хвативъ гачокъ ôдъ печи, потôмъ свôй нôжь, але якъ-разъ хтось ôдчинивъ дверѣ и песъ драпнувъ на двôръ. Звѣстна рѣчь: самъ зъ собою не станешь сварити ся, длятого Біль давай сварити ся зъ тымъ, що прийшовъ.

— Проклятый жиде, чого лѣзешь помѣжь мене и мого пса? — закричавъ.

— Та-жь я не знавъ, мôй дорогій, я не знавъ, що вы на пса напосѣлись, — ôдповѣвъ Фажинъ покôрно.

— Гôльтаю, чи ты крику не чувъ?

— Ѣй Богу, Біль, я не чувъ нѣчого.

— О, ты справдѣ не чуешь, ты нѣчого не чуешь, — говоривъ Сайксъ зъ насмѣшкою. — Такъ само, якъ и не чути тебе, коли приходишь и ôдходишь. Я хотѣвъ бы лише, щобы ты бувъ теперь псомъ.

— Чому-жь се? — запытавъ Фажинъ зъ вымушенымъ осмѣхомъ.

— Тому́, що урядъ боронить житя такихъ харцизякъ якъ ты, що не мають и половины тои ôдваги, що

мае найпослѣднѣйша собака, а той самъ урядъ позваляе кождому вбити свого пса, коли ему лишь подобае ся... Отъ чому! — ôдповѣвъ Сайксъ, cховавъ нôжь и глянувъ на жида дуже значущо.

Затираючи руки, присѣвъ жидъ за столомъ и силувавъ ся смѣятись изъ жартôвъ приятеля, але очевидячки не було ему до смаку.

— Лишь не скали зубôвъ, — сказавъ Сайксъ и глянувъ згôрдно на жида. — Дамь я тобѣ смѣяти ся! Стережись, небоже, мене и догоджуй менѣ, бо кажу тобѣ: мене повѣсять, але й ты повиснешь!

— Ну добре, добре, любчику, — перебивъ жидъ, — вже знаю все. Користи и небезпечности у насъ спôльнû.

— Гмъ, — моркотѣвъ Сайксъ, немовь роздумуючи, що таки бôльшу часть користей загарбуе жидъ. — Ну, що-жь ты хочешь менѣ сказати?

— Все пôйшло гладко и щасливо. Отсе ваша пайка. Она, правда, бôльша, нѣжь бы вамъ, мôй дорогій, належала ся, але я знаю, що вы для мене ще неразъ будете такъ ласкавû и — —

— Досыть вже балаканя, — перервавъ нетерпеливо Сайксъ. — Давай сюды, що маешь!

— Заразъ, заразъ, лишь такъ не спѣшѣть ся!

Жидъ выймивъ зъ-за пазухи стару бавовняну хустину, розвязавъ вузликъ и подавъ Сайксови пачечку, котру той отворивъ и поквапно зачавъ рахувати золото.

— То вже все? — запытавъ Сайксъ.

— Все.

— А не отвиравъ ты пачечки по дорозѣ та не лыкнувъ кôлька штукъ? Лишь не удавай обидженого, тобѣ се прецѣ не першина... Задзвони но!

Фажинъ задзвонивъ и явивъ ся иншій жидъ, трохи молодшій ôдъ Фажина, однакъ не менше ôдражаючій и

непевный зъ лиця. Сайксъ указавъ мовчки на порожну чарку. Жидъ порозумѣвъ знакъ и выйшовъ, але передъ тымъ ще глянувъ пытаючо на Фажина, а сей — ледви замѣтно кивнувъ головою. Сайксъ тогдѣ бувъ схиливъ ся, а то, запримѣтивши рухи обохъ жидôвъ, мôгъ бы бувъ подумати, що тû пантоміны ихъ не заповѣдають для него нѣчого доброго.

— Нема ту нѣкого, Барней? — запытавъ Фажинъ повернувшого жида.

— Лишь панѣ Нансі.

— Кажи ѣй прийти сюда! —- сказавъ Сайксъ.

Барней глянувъ зновъ пытаючо на Фажина, выйшовъ и вернувъ небавомъ зъ Нансі.

— А що-жь ты, душко, вже попала на слѣдъ? правда? — спытавъ Біль и подавъ ѣй повну чарку.

— Вже, — ôдповѣла молода дама, выхиливши чарку до дна, — але чимало мала я труду. Онъ бувъ недужій и — —

Нансі помѣтила, якъ Фажинъ моргнувъ на ню и заразъ змѣркувала осторогу, щобы не була така балаклива. Отже урвала и почала бесѣду о чôмъ иншôмъ. По десяти мінутахъ Фажинъ закашлявъ ся, а Нансі заразъ заявила, що ѣй пора. Сайксъ вповѣвъ, що пôдведе єи троха, бо и ôнъ йде въ тую сторону, що она. Выйшли разомъ. Песъ ступавъ за ними трохи подальше. Фажинъ выглянувъ за Сайксомъ крôзь ôкно, погрозивъ за нимъ кулакомъ, проворчавъ грôмкій проклôнъ, зновъ присѣвъ страшно роздратованый за столомъ и заразъ взявъ ся читати лондоньскій дневникъ поліційный.

Мѣжь-тымъ Оліверъ спѣшивъ до книгарнѣ, не догадуючи ся, що находить ся такъ близько коло веселого старого жида. Онъ попавъ въ бôчну улицю и перейшовъ єи вже до половины, коли завважывъ, що зле йде.

Але щобы не тратити часу, постановивъ ити дальше до кôнця улицѣ, будучи певнымъ, що й нею зайде добре. Пôдбѣгцемъ спѣшивъ весело та думавъ о своѣмъ щастю и що то бы ôнъ давъ, коли-бъ тымъ щастьемъ мôгъ подѣлити ся зъ бѣднымъ малымъ Дікомъ, ажь наразъ голосный крикъ: „Охъ, мôй дорогій братчикъ!“ — перелякавъ его и розбурхавъ зъ сонныхъ мрѣй. Ледви оглянувсь, а вже двое рукъ якоись дѣвчины обняли его крѣпко. Онъ почавъ вырыватись, але дѣвчина придержувала его тымъ дужче и кричала голосно зъ радости:

— Слава-жь Тобѣ Господи! Прецѣнь наконецъ ôднайшла тебе! Охъ, Олівере, пустый вѣтре, кôлько я вытерпѣла черезъ тебе! Слава-жь Богу, що хочь найшла тебе!

Дѣвчина выбухла плачемъ, залилась сльозами, здавалось, туй-туй корчѣ еи вхоплять. Кôлька милосердныхъ пань звернулись уже до стоячого тутъ рѣзничого хлопця, чи не треба бы побѣгти по лѣкаря, але ôнъ зовсѣмъ спокôйно, если навѣть не зовсѣмъ рôвнодушно, ôдповѣвъ, що на его гадку, до того не дôйде.

— Нѣ, нѣ, дайте спокôй! — закричала теперь и сама дѣвчина зъ кошикомъ и ключемъ въ руцѣ. — Менѣ вже лѣпше. Ходи-жь хлопче, ходи заразъ зô мною, недобрый мôй любчику!

— Що тутъ такого? — запытала ся одна зъ стоячихъ пань.

— Охъ, уже чотири тыжднѣ, якъ ось утѣкъ ôдъ батька-матери, гôдныхъ людей, що жиють зъ працѣ рукъ, и вдавъ ся зъ злодѣями и волоцюгами... Мати зъ грыжѣ мало не умерла...

— А ты малый гôльтаю! Заразъ иди до дому, ты ледащо! — закричали жѣнки.

— Я не втѣкъ зъ дому, — закричавъ Оліверъ въ

великôй тревозѣ, — у мене нема нѣ сестры, нѣ батька-матери. Я мешкаю въ Пентонвіль.

— Охъ, Господи! якій ôнъ ставъ зухвалый! — захлипала дѣвчина.

— А, то Нансі! — скрикнувъ Оліверъ дуже зачудованый, ажь теперь приглянувшись лицю дѣвчины.

— Бачите, ôнъ мене знає, — пôдхопила Нансі. — Люде добрî, поможѣть менѣ завести єго до дому. Инакше батько-мати и всѣ мы помремо зъ журбы про него.

— До сто чортôвъ, що ту такого? — крикнувъ наразъ чоловѣкъ, выбѣгши зъ шинку. — Оліверъ? А ты бѣсове насѣнье! заразъ рушай до дому! — и хопивъ Олівера за ковнѣръ.

Хлопець почавъ кричати и благати о помôчь.

— Помогти тобѣ? — гукнувъ Сайксъ. — Я тобѣ заразъ поможу! Що се за книжки у тебе? Певно краденî. Давай сюды!

Вырвавъ пачку зъ рукъ Олівера и сильно ударивъ нею хлопця по головѣ.

— Добре єму такъ! — закричали жѣнки, — то але прожене упôръ!

— И я такъ думаю! — сказавъ Сайксъ, ударивъ Олівера ще кôлька разôвъ и вôзвавъ єго йти безъ опору, а то заразъ пôджене єго песъ, що ступавъ за ними.

Слабый ще зъ недуги, заголомшеный ударами и несподѣванкою цѣлои пригоды, страхаючись пса, що гаркотѣвъ, и брутальности здорового якъ дубъ чоловѣка, прибитый похвалою, яку давали стоячî довкола люде єго противникамъ — що-жь мôгъ зробити Оліверъ, слаба, немôчна дитина? Вже змеркло, улиця сама собою выглядала пôдозрѣно, помочи не було видати нѣ-зъ-вôдки, опôръ не здавъ бы ся нѣ-на-що. Не знаючи добре, що зъ нимъ дѣє ся, розумѣвъ Оліверъ лишь тôлько, що во-

лѣкли его лябіринтомъ вузкихъ улицъ, а коли часомъ скрикнувъ, то нѣхто сего не чувъ. Впрочôмъ тягли его такъ скоро, що ему ôддыху не ставало на крикъ та й нѣхто бы й не звернувъ на се увагу.

По улицяхъ горѣли вже ґазовû лямпы. Панѣ Бедвінъ дожидала зъ найбôльшою нетерпеливостію, що отъ-отъ ôдчинять ся дверѣ. Служниця перебѣгла улицю зъ двацять разôвъ, шукаючи Олівера, а оба старû панове все ще непорушно сидѣли въ темнôй комнатѣ передъ годинникомъ, поставленымъ на столѣ.

ГЛАВА ШѢСНАЦЯТА.

Що дѣяло ся зъ уведенымъ Оліверомъ?

Ставало чимъ-разъ темнѣйше, мрака густѣйшала и скоро почавъ падати дощь. Нансі ледви могла поспѣшати за Сайксомъ, котрый то трохи нѣсъ Олівера, то казавъ ему йти або бѣгти. Коли прийшли на Смісфільдъ, роздались глухû ôдгуки дзвона, била якась година. Сайксъ и Нансі пристанули заразъ при першôмъ ударѣ и звернули ся въ сторону, зъ-вôдки лунавъ голосъ.

— Осьма година, Біль, — сказала Нансі.

— Я самъ маю уха, — воркнувъ Сайксъ.

— Хотѣла-бъ я знати, чи й они такожь можуть чути? — мовила дальше Нансі.

— Певно, що можуть, — ôдповѣвъ Сайксъ. — Було то около Вартоломея, якъ мене до козы впакували, то я чувъ якъ найдокладнѣйше, сли навѣть хто на трубцѣ за грôшь загравъ. Але якъ мене на нôчь замкнули, то

крикъ и ґукъ зъ надвору робивъ прокляту стару вязницю такою тихою и самôтною, що бувало приходилось зъ розпуки голову розбити о зелѣзнî штабы.

— Бѣднî хлопцѣ! Ахъ, Біль, що то за бравî молодцѣ!

— Ага, вы бабы завсѣгды такъ судите. Бравî молодцѣ! Теперь вже однаково, якî они, бо вже такъ, якъ бы по нихъ було.

Ôнъ хопивъ хлопця знову сильнѣйше за руку и казавъ ити скорше.

— Чекайте, — сказала дѣвчина — я бы певно не дивилась рôвнодушно, єсли бы васъ вели на шибеницю завтра, коли знову выбє осьма година. Я бы такъ довго бѣгала туды и сюды, поки бы-мь не впала на землю, хочь бы снѣгъ лежавъ и на стопу грубо и хочь бы я не мала жаднои теплои хустки на собѣ.

— И се бы менѣ певно дуже помогло! — завважавъ несентиментальный Сайксъ. — Не могла бы-сь менѣ подати пильника и зъ двайцять лôктѣвъ шнура, а бѣгла бы-сь пятьдесять миль, або й дома остала, а зъ того всього менѣ нѣчо не прийшло бы. Ходѣмъ, не стôй та не балакай!

Дѣвчина засмѣяла ся, хопила Олівера за руку и они пôшли дальше. Оліверъ чувъ, що єи пальцѣ дрожали, а якъ переходили по-при ґазову лямпу, то видѣвъ єи лице, блѣде якъ смерть.

Въ пôвъ годины звернули они въ вузку, брудну улицю, котру мабуть замешкували самî похатники та перекупки, и станули передъ якимсь замкненымъ склепомъ. Дôмъ, якъ здавалось, бувъ незамешканый и навъ-пôвъ зруйнованый. Надъ дверми була прибита таблиця зъ написомъ, що сей дôмъ єсть до вынаймле-

ня, але ся таблиця мабуть вже довгі лѣта була ту прибита.

— Всьо гараздъ, — сказавъ Сайксъ, оглянувшись доокола. Запукавъ до дверей въ якійсь незвычайный способъ, дверѣ тихо ôдхилились и за хвилю находились вже всѣ троє въ сѣняхъ дому. Якійсь чоловѣкъ зô свѣтломъ показавъ дорогу. Они зôйшли по кôлькохъ схôдцяхъ въ дôлъ, перейшли пусту кухню и вôйшли въ низьку стухлу комнату. Голоснымъ смѣхомъ повитали ихъ на входѣ. Чарль Бэтсъ качавъ ся въ правдивôмъ значеню того слова по земли, пôрвавъ потôмъ зъ рукъ Джека Докіжа свѣтло, приступивъ до самыхъ очей Олівера и оглянувъ єго зô всѣхъ сторôнъ. Фажинъ тымчасомъ на смѣхъ кланявъ ся єму низько, а „майстеръ“, що бувъ поважнѣйшои вдачи и не легко розвеселявъ ся, коли йшло о роботу, перешукавъ старанно єго кишенѣ.

— Я тѣшу ся незмѣрно, що бачу васъ въ здоровлю, мôй любый, — сказавъ жидъ. — Майстеръ выдасть вамъ иншу одѣжь, щобы вы не заѣвечили сейчасъ святочнои. Чому вы не писали, що хочете до насъ вернути? Мы бы були тогды ще лѣпше приготовились на ваше принятье, тай теперь таки дôстанете дещо теплого на вечерю.

Теперь усмѣхнувъ ся и майстеръ, але що ôнъ въ ту саму хвилю вынявъ пять фунтôвъ штерлінґôвъ, то не знати, чи усмѣхнувъ ся ôнъ зъ причины дотепу Фажина, чи зъ радôстного ôдкрытя.

— Говъ, що се? — крикнувъ Сайксъ и приступивъ до жида, що ôдбиравъ ôдъ майстра банкнотъ. — Се моє, Фажинъ!

— Не ваше, не ваше, любчику, — ôдповѣвъ жидъ. — Се моє, Біль, моє, а вы собѣ возьмѣть книжки.

— Єсли не дашь менѣ и Нансі сихъ грошей, — сказавъ рѣшучо Сайксъ, закладаючи капелюхъ на голову, — то я ôдведу хлопця назадъ!

Жидъ зворушивсь и Оліверъ також, хочь и зъ зовсѣмъ иншои причины. Ôнъ сподѣвавъ ся такого кôнця сего спору, що его ôдведуть назадъ до Пентонвіль. Але Сайксъ зачавъ лаятись и грозити, вырвавъ жидови банкнотъ, зложивъ его холоднокровно и завязавъ въ рôгъ хустины до шии.

— Се за мôй трудъ нагорода, що й половину тôлько не варта, — сказавъ ôнъ. — Возьмѣть вы собѣ книжки, коли любите читати, а якъ нѣ, то продайте за щобудь!

— То гарнû книжки, правда, Оліверъ? — перенявъ мову Чарль Бетсъ, якъ завважавъ журный видъ лиця, зъ якимъ дививъ ся Оліверъ на своихъ мучителѣвъ.

— Се книжки старого пана, — сказавъ Оліверъ заломавши руки, — дорогого доброго старого пана, що мене принявъ въ свôй дôмъ и коло мене ходивъ, якъ я бувъ смертельно слабымъ. Прошу васъ, ôдошлѣть ему книжки и грошѣ! Держѣть мене ту цѣле житье, але ôдôшлѣть конче, прошу васъ дуже. Ôнъ буде думати, що я ихъ покравъ, и стара панѣ и всѣ, що для мене були такъ добрû, будуть такъ думати. Змилуйтесь и ôдôшлѣть ему книжки и грошѣ!

Оліверъ упавъ на колѣна передъ жидомъ и пôднявъ въ розпуцѣ руки до него, якъ до молитвы.

— Ты правду кажешь, — сказавъ Фажинъ, хитро оглянувшись доокола и зморщивши густû бровы. — Ты правду кажешь, Оліверъ, чисту правду; они дѣйсно будуть думати, що ты се вкравъ. Ха ха ха! — засмѣявъ

ся ôнъ и затеръ руки. — Лѣпше нѣякъ не могло стати ся, хочь бы и якъ догôдный часъ мы були выбрали.

— Розумѣе ся, — сказавъ Сайксъ. — Я знавъ се заразъ, якъ лишь на Клеркенваль побачивъ я его зъ книжками пôдъ пахою. Отже всьо гараздъ пôшло. То певно якîсь безглуздî побожники, бо инакше були-бъ его не приняли до себе. Они не будуть за нимъ и допытуватись зô страху, що мусѣли бы его заскаржити и выпупасували бъ его. Держимо его теперь добре въ своихъ рукахъ!

Оліверъ дививъ ся тымчасомъ то на Сайкса, то на Фажина такъ, якъ бы бувъ заголомшеный и зовсѣмъ не розумѣвъ, о чôмъ говорять. Ажь при послѣдныхъ словахъ Біля зôрвавъ ся ôнъ нагло и кинувъ ся до дверей зъ такимъ крикомъ о помôчь, що ажь голî стѣны дому ôдъ него лунали.

— Держи пса, Біль! — крикнула Нансі, скочила до дверей и замкнула ихъ, коли жидъ зъ обома выхованцями кинувсь на здогôнъ за Оліверомъ. — Держи пса, бо розôрве его въ куснѣ.

— Такъ ему треба! — скрикнувъ Сайксъ и старавъ ся вырватись зъ рукъ дѣвчины. — Пускай мене, бо голову тобѣ о стѣну розôбю.

— Всьо менѣ одно, Біль, всьо менѣ одно! — кричала дѣвчина, сильно зъ нимъ тягаючись. — Не розôрве его песъ, хочь бы я ту згинути мала.

— Чекай! — лютивъ ся Сайксъ — сейчасъ згинешь, скоро мене въ тôй хвили не пустишь! — И кинувъ нею въ самъ кутъ комнаты якъ-разъ въ ту хвилю, коли жидъ, Джекъ и Чарль волѣкли Олівера назадъ до комнаты.

— Що ту такого? — спытавъ Фажинъ.

— Збожеволѣла мабуть дѣвка, — ôдповѣвъ лютый Сайксъ.

— Не збожеволѣла я, нѣ, — ôдозвалась Нансі блѣда и задыхана — не вѣрте єму, Фажинъ!

— То мовчи! Чи хочешь може...? — сказавъ грôзно жидъ.

— Не хочу й того! — ôдповѣла Нансі бôльше крикомъ, якъ спокôйною бесѣдою. — Чого ты мене вчепивъ ся?

Панъ Фажинъ знавъ досыть добре норовы и звычаѣ тои частины роду людского, до котрои належала панѣ Нансі. Тому змѣркувавъ, що було бъ трохи неб е з печно вести зъ нею дальше таку розмову и звернувъ ся до Олівера, щобъ звести увагу товариства на що иншого.

— Отже ты хотѣвъ утечи, мôй любчику? — сказавъ ôнъ, беручи суковатый патыкъ зъ печи. — Хотѣвъ-єсь закликати поліцію, правда, мôй дорогій? Я тебе вылѣчу зъ тои слабости, ангелику!

При тыхъ словахъ хопивъ ôнъ Олівера за руку, стягнувъ єго разъ по плечехъ и пôднѣсъ вже патыкъ знову, коли припала до нього Нансі, выхопила патыкъ зъ руки и кинула єго въ огонь.

— Нѣколи не стерплю я сего, Фажинъ! — крикнула она. — Маєте хлопця, и чого вамъ бôльше треба? Пустѣть, пустѣть єго, бо заподѣю вамъ щось такого, що мене передъ часомъ на шибеницю заведе! — При тôй грозьбѣ тупкала она сильно ногами, закусила зубы и зъ затиснеными кулаками, блѣда зô злости и пересердя, дивилась то на жида то на Сайкса.

— Ай, Нансі! — сказавъ жидъ успокоюючо по короткôй клопôтливôй хвили. — Ты — ты нинѣ вечеромъ

перевысшаєшь справдѣ саму себе, — ха, ха, ха, — знаменито ôдграєшь свою ролю, люба дитино!

— А-якъ-же! — ôдповѣла Нансі. — Уважайте лише, щобы я єи за добре для васъ не ôдôграла. Кажу вамъ напередъ, що вамъ се зовсѣмъ на добро не выйде!

Мало єсть такихъ мужчинъ, що мають охоту дразнити дѣвчину, котру напала лютôсть а крôмъ того розпука, на нѣчо не зважаюча. Жидъ побачивъ, що годѣ єму вже довше удавати, мовь бы то гнѣвъ Нансі уважає ôнъ неприроднымъ. Огже цофнувъ ся мимоволѣ кôлька крокôвъ въ задъ и глянувъ зъ трепетомъ и страхомъ на Сайкса. Якъ здавало ся, лична повага Сайкса вымагала сего, щобы якъ найскорше привести Нансі до памяти и тому почавъ ôнъ операціи численными и сильными грозьбами и проклонами, при чôмъ давъ доказъ, що ôнъ въ тôмъ справдѣ великій майстеръ. Коли се очевидно не робило жадного враженя на ню, то ôнъ зачавъ уживати ще сильнѣйшихъ арґументôвъ. — „Що се значить ся, дѣвко? — загорлавъ ôнъ и додавъ такій проклôнъ, ôдъ котрого слѣпота була бы такъ звычайною, якъ кôръ, єсли бы бодай Богъ слухавъ въ половинѣ тыхъ проклонôвъ, якѝ на земли можна почути. — Чого ты хочешь? Знаєшь ты, до чорта,хто ты є, що ты є?

— Ой, знаю, знаю дуже добре! — ôдповѣла Нансі, судорожно засмѣялась и похитала головою, щобы выдати ся байдужною, але се ѣй не вдавалось.

— Отже мовчи, а то постараюсь, що довгій часъ мовчати-мешь!

Она засмѣялась знову, глипнула на Сайкса, ôдвернулась лицемъ и ажь до крови закусила уста.

— Отсе ты выбралась бути чесною приятелькою людей! — говоривъ ôнъ дальше зъ погордою. — Гарну

приятельку мавъ бы зъ тебе хлопець, а ты єму на таку накидаєшь ся.

— Отже ѣй-Богу, я єсмь для него такою! — сказала она зъ великою пристрастію. — И волѣла-бы я була згинути на улици, до вязницѣ дôстати ся замѣсть нашихъ знакомыхъ, нѣжь якъ бы я мала сюды єго приводити. Ôдъ нинѣшного вечера єсть ôнъ злодѣємъ, брехуномъ, розбôйникомъ, чортомъ и всѣмъ, що лишь зве ся злымъ и пôдлымъ. Чи-жь се не досыть для старого драба, и ôнъ ще єго мае бити?

— Слухай, Біль, — перервавъ жидъ мову, вказуючи на хлопцѣвъ, що цѣкаво всего слухали, — говорѣмъ спокôйно, якъ приятелѣ.

— Якъ приятелѣ! — крикнула дѣвчина зô страшнымъ видомъ ôдъ лютости. — Якъ приятелѣ, вы голодранче! О, вы справдѣ для мене приятель! Я крала для васъ, коли ще не мала и половины тôлько лѣтъ, що ся дитина, и таке саме ремесло проваджу и въ тôй самôй службѣ у васъ зôстаю вже дванацять лѣтъ. Чи вы сего не знаєте? Кажѣть, не знаєте сего?

Злôсть напала жида, почавъ грозити, она рвала на собѣ волосье, кинулась на него и була бы певно на єго лици оставила слѣды своеи пôмсты, але Сайксъ єще въ часъ хопивъ єи за руки. Она даремно силувалась вырватись ôдъ него и зôмлѣла. Сайксъ положивъ єи на якесь леговище и завважавъ спокôйно, що теперь все въ порядку, бо въ злости она мае велику силу въ рукахъ. Жидъ обтеръ пôтъ зъ чола, усмѣхнувъ ся и — якъ здавало ся — разомъ зъ Сайксомъ и хлопцями уважавъ цѣлу пригоду за звычайну, яка часто лучаe ся при ихъ занятяхъ.

— Правда, Фажинъ, що ôнъ завтра не смѣє взяти на себе своеи найлѣпшои одежи? — спытавъ Чарль

Бетсъ скрививши сь, а жидъ ôдповѣвъ: нѣ, и собѣ-жь скрививъ ся, якъ до плачу. Якъ здавало ся, панъ Бетсъ дуже тѣшивъ ся зô свого помыслу, запровадивъ Олівера до сусѣднои комнаты, въ котрôй стояли лôжка такъ, якъ ôнъ ихъ вже видѣвъ, и зô свобôднымъ смѣхомъ вытягнувъ стару одѣжь, котрои Оліверъ такъ дуже бажавъ не носити, а котра навела Фажина на першій слѣдъ его побуту у пана Бравнльова.

— Скидай святочну, — сказавъ Чарль — нехай еи Фажинъ сховае. Ото склало ся!

Бѣдный Оліверъ не спиравъ ся, ôддавъ одѣжь, а Чарль замкнувъ его ôдтакъ въ темнôй комнатѣ и полишивъ самого. Смѣхъ пана Чарля и голосъ Бетсі, котра по якôмсь часѣ прийшла и старалась свою приятельку привести до притомности, були-бъ иншимъ разомъ не дали заснути Оліверови, але теперь бувъ ôнъ змученый и нездоровъ и тому скоро заснувъ.

ГЛАВА СѢМНАЦЯТА.

Доля Олівера все ще незавидна.

Въ каждôй добрôй розбôйничôй мельодрамѣ въ театрѣ змѣняють ся комічнû и траґічнû сцены такъ правильно, якъ червонû и бѣлû верствы въ пóлоти солонины. Такû змѣны выдають ся намъ несмачными, однакожь они зовсѣмъ не суть неприродными. Въ дѣйснôмъ житю переходы ôдъ добре заставленыхъ столôвъ до смертнои постелѣ, або ôдъ жалôбнои одежи до святочнои суть такъ само прикрыми и вражаючими чувство, але мы сему не придивляемось, а самû есьмо акторами; се становить велику рôзницю. Акторамъ не выдають ся тû

переходы незвычайными, они такъ сказати-бъ не видять ихъ, хочь зрѣтелѣ звуть тѣ переходы неприродными, пустыми, непотрѣбными скоками. Тому не нарѣкай на мене завчасу, ласкавый читателю, єсли ты въ моѣй повѣсти стрѣтишь часту змѣну мѣсця и сценъ, а лише будь ласкавъ переконати ся, чи правду я кажу, чи нѣ. Я хочу, щобы моє оповѣданье було правдиве и щобы оно безъ непотрѣбныхъ манôвцѣвъ ишло до своеи цѣли. Отже прошу тебе, ходи теперь зъ довѣрьемъ до мене въ мѣсто, де побачивъ свѣтъ мôй малый герой.

Панъ Бумбль выйшовъ разъ рано зъ дому убогихъ зъ дуже поважнымъ лицемъ и йшовъ улицями такъ, що заразъ можна було пôзнати у него задуму; а думки єго мусѣли бути такъ великѣ, що годѣ ихъ вымовити. Ôнъ удавъ ся до панѣ Манъ, котра єго прокляла, скоро зъ-далека побачила, але якъ вôйшовъ въ хату, запытала зъ жалемъ, чому ôнъ такъ довго не показувавъ ся. Бумбль давъ ѣй грошѣ за харчь за послѣдну чверть року и звѣстивъ ѣй, що поѣде почтою до Лондону, щобы двохъ убогихъ ôдвезти до столицѣ и зъ порученя дирекціи выступати на засѣданяхъ суду въ Клеркенвель. Панѣ Манъ здивувалась, а Бумбль обяснивъ ѣй, що хорыхъ справдѣ здалось бы якъ звычайно ôдвозити ненакрытыми возами, бо въ накрытыхъ хорѣ выставленѣ на протягъ можуть легко перестудитись; але теперь оденъ почтарь спустивъ дуже цѣну, щобы ôдобрати заробокъ другому, и такъ перевôзъ убогихъ буде менше коштувати, якъ ихъ похоронъ, котрый мусѣвъ бы певно справити приходъ, єсли бы ихъ передъ смертію не передано иншому приходови. Ôдтакъ спытавъ поважный слуга приходскій о выхованцѣвъ панѣ Манъ взагалѣ, а особливо о малого хорого Діка. Якъ панѣ Манъ запевняла, то здоровлье и поводженье тамтыхъ було дуже вдоволяюче, а Діка при-

проваджено. Бумбль спытавъ его досыть остро, якъ мае ся.

— Менѣ здає ся, що я скоро мушу вмерти, — сказавъ малый пацієнтъ — и я тѣшу ся дуже зъ того, бо ту я не маю жаднои втѣхи. Але скажѣть Оліверови Твістови, коли помру, що я єго дуже любивъ и тысячѣ разôвъ о нѣмъ думавъ, якъ то ôнъ самъ и безъ помочи мусѣвъ вандрувати...

Ôнъ вымавлявъ тû слова зъ якоюсь розпукою и не зважавъ на пантомімічнû грозьбы панѣ Манъ; але вкôнци заплакавъ и не мôгъ слова вымовити.

— Панѣ Манъ, — сказавъ Бумбль, — я виджу, що всѣ они однаковû. Всѣхъ ихъ звѣвъ и попсувавъ сей непотрѣбъ Оліверъ Твістъ. Я повѣдомлю о тôмъ дирекцію, щобы зарядила острѣйшій спосôбъ на тыхъ хлопцѣвъ. Кажѣть его сейчасъ звôдси забрати.

Діка завели знову до комôрки зъ углемъ, а Бумбль удавъ ся до мѣста, тамъ скоро приготовивъ ся до подорожи и зъ обома убогими, що мали ôдвезти ся до Лондону, занявъ замовленû мѣсця на почтовôмъ возѣ. Оба убогû нарѣкали дуже на зимно, а Бумбль завинувъ ся плащемъ и досыть невдоволеный мѣркувавъ собѣ, якû то люде теперь невдячнû и заєдно чогось нарѣкають. Ажь тогды чувъ ся Бумбль зовсѣмъ вдоволенымъ, коли почта заѣхала до гостинницѣ, а ôнъ тамъ зъѣвъ собѣ добру вечерю, присунувъ столець до печи, сѣвъ собѣ и взявъ въ руки часопись. Але хто опише его задивъ, коли въ часописи прочитавъ оголошенье:

„Пять ґвіней нагороды.

Минувшого четверга вечеромъ выйшовъ хлопець, Оліверъ Твістъ, зô свого мешканя въ Пентонвіль и ôдъ того часу чи зъ власнои вины, чи мимоволѣ не дає

знати о собѣ. Хто ласкавъ и може подати яку звѣстку, котра послужила-бъ до ôднайденя згаданого Олівера Твіста, або хто подасть докладнѣйшу звѣстку, що ôнъ за оденъ, звôдки родомъ и т. п., сей дôстане пять ґвіней нагороды.“

За симъ оголошеньемъ ишовъ докладный описъ Олівера и адреса Бравнльова. Бумль читавъ се три разы дуже уважно, ôдтакъ рѣшивъ ся скоро и по кôлькохъ хвиляхъ бувъ вже въ дорозѣ до Пентонвіль. Прийшовши до дому пана Бравнльова сказавъ, чого прийшовъ. Панѣ Бедвінъ незмѣрно зворушена и врадувана, заявила заразъ, що она се знала и все казала, що Оліверъ ôднайде ся, ôдтакъ заплакала, а слуга побѣгла на поверхъ до пана Бравнльова, котрый казавъ ѣй привести сейчасъ Бумбля.

Бумбль вôйшовъ до комнаты, а панъ Ґрімвіґъ, що случайно находивъ ся у свого приятеля, подививъ ся остро на него и скрикнувъ:

— Слуга приходскій, ѣй-Богу, слуга приходскій!

— Прошу тебе, мôй дорогій, не перешкаджай теперь, — сказавъ Бравнльовъ. — Прошу сѣдати, пане. Вы приходите до мене спонуканû тымъ, що я подавъ въ часописяхъ.

— Такъ єсть, пане.

— Вы слуга приходскій?

— Такъ, пане, — ôдповѣвъ гордо Бумбль.

— Знаєте, де теперь находить ся бѣдна дитина? — спытавъ Бравнльовъ досыть нетерпеливо.

— Нѣ, пане.

— Отже що знаєте о нѣмъ? Говорѣть, єсли маєте що сказати. Що знаєте о нѣмъ?

— Мабуть не богато доброго ôдъ него довѣдаєтесь,

— перервавъ Ґрімвіґъ терпко, приглянувшись впередъ добре лицю Бумбля.

Дуже быстроумный Бумбль спôзнавъ заразъ, що панъ хоче о Оліверѣ щось недоброго почути и на ôдповѣдь кивнувъ поважно и торжественно головою.

Бравнльовъ глянувъ неспокôйно на Бумбля и казавъ єму коротко оповѣсти, що знає о Оліверѣ. Бумбль ôдкашельнувъ и зачавъ оповѣдати. Говоривъ ôнъ довго и докладно, а зъ цѣлои єго мовы выходило, що Оліверъ бувъ убогимъ хлопцемъ приходскимъ, сыномъ убогихъ и незаконныхъ родичѣвъ, бувъ ôдъ свого уродженя лукавымъ, злымъ и невдячнымъ, а безбожнôсть свою найлѣпше доказавъ тымъ, що хотѣвъ убити невинного хлопця, але се єму не вдалось и ôнъ утѣкъ ôдъ свого пана.

— Я боюсь, щобъ лишь вашѣ слова не були надто правдивѣ, — сказавъ Бравнльовъ зажурено. — Отсе вамъ пять ґвіней. Давъ бы-мъ вамъ три разы бôльше, єсли бы-сьте були могли менѣ сказати що доброго о хлопци.

Якъ бы Бравнльовъ бувъ се впередъ сказавъ, то Бумбль бувъ бы мабуть инакше закрасивъ своє оповѣданье. Але теперь було вже запôзно, тому ôнъ похитавъ поважно головою, сховавъ пять ґвіней и выйшовъ.

Панъ Бравнльовъ зажуривъ ся такъ тяжко, що и Ґрімвіґъ не мôгъ єго ще бôльше засмутити. Вкôнци потягнувъ ôнъ сильно за шнуръ ôдъ дзвôнка. — Панѣ Бедвінъ, — сказавъ ôнъ, коли вôйшла господиня — хлопець, Оліверъ бувъ мантѣємъ.

— То не може бути, пане, не може бути, — ôдповѣла панѣ Бедвінъ зъ натискомъ.

— Але я вамъ кажу, що такъ єсть. Мы чули якъ разъ теперь докладно, якій ôнъ. Ôнъ ôдъ дитины ще зовсѣмъ зôпсованый.

— А я таки сему не вѣрю, пане, и нѣколи не повѣрю, — ôдповѣла панѣ Бедвінъ рѣшучо.

— Вы старî бабы не вѣрите нѣкому, лише сплетнямъ и брехнямъ, — заворкотѣвъ Ґрімвіґъ. — Я се ôдъ разу знавъ. Чому тогды не выслухали вы моеи думки и рады? Вы бы були може и послухали, если бы тогды малый гôльтай не бувъ хорый на пропасницю.

— Гôльтаемъ ôнъ не бувъ, — ôдповѣла панѣ Бедвінъ зъ невдоволеньемъ, — але дуже милою, доброю дитиною. Я дуже добре розумѣю ся на дѣтяхъ, пане, ôдъ чотирнацяти лѣтъ. А хто нѣколи не мавъ дѣтей, той о нихъ най нѣчо не говорить, — така моя думка, пане.

Панъ Ґрімвіґъ усмѣхнувъ ся, а панѣ Бедвінъ хотѣла вже дальше говорити, але Бравнльовъ випередивъ еи.

— Мовчѣть! — сказавъ ôнъ зъ такимъ гнѣвомъ въ тонѣ и рухахъ, якъ се нѣколи у него не водилось. — О хлопци анѣ не згадуйте! Я тому звонивъ, щобъ вамъ се сказати. Чуете, нѣколи, въ жаденъ спосôбъ! Можете ôдôйти, а тямте собѣ, я говоривъ не на жартъ.

Въ домѣ пана Бравнльова були сего дня всѣ засумованî, а Оліверови такожь мало серце не пукло, коли згадавъ за своихъ приятелѣвъ и добродѣѣвъ. А се добре було, що ôнъ не знавъ, чого то они о нѣмъ наслухались; инакше бувъ бы мабуть ночи не переживъ.

ГЛАВА ВÔСЕМНАЦЯТА.

Якъ проводивъ Оліверъ свôй часъ въ товариствѣ поважаныхъ приятелѣвъ, котрû поправляли обычаѣ.

Коли на другій день „майстеръ“ и Чарль Бетсъ выйшли на свою звычайну роботу, скориставъ панъ Фажинъ зъ нагоды и мавъ довгу до Олівера бесѣду о єго великôй невдячности. Фажинъ пояснивъ єму докладно, що невдячнôсть та навѣть дуже велика, бо ôнъ нарочно покинувъ своихъ любыхъ и вѣрныхъ приятелѣвъ та ще й утечи хотѣвъ, коли они тôлько трудôвъ и гроша пожертвували, щобъ єго ôднайти. Старый жидъ поклавъ велику вагу на се, що ôнъ Олівера взявъ до себе и кормивъ тогды, коли єму грозила голодова смерть. Ôдтакъ оповѣвъ єму страшну и трогаючу исторію о однôмъ хлопци, котрому ôнъ подôбно якъ Оліверови зъ доброго серця прийшовъ въ помôчь. Але хлопецъ сей бувъ негôдный помочи, давъ знати о всѣмъ поліціи и єго въ судѣ въ Ольдъ-Балі засудили и повѣсили. Старый Фажинъ не крывъ ся зъ тымъ, що самъ до смерти хлопця причинивъ ся, а признавъ ся зô слезами въ очахъ, що конче треба було пожертвувати єго, бо бувъ ледачимъ и зрадникомъ. Щобы собѣ и выбранымъ приятелямъ не пошкодити, мусѣвъ Фажинъ въ судѣ свѣдчити не дуже справедливо. А закôнчивъ бесѣду свою старый панъ тымъ, що яркими красками змалювавъ сумный образъ вѣшаня и неприятности єго и дуже чемно й приязно высказавъ надѣю, що чей нѣколи не буде мати причины, поступити собѣ такъ само зъ Оліверомъ Твістомъ.

Малому Оліверови застигла кровь въ жилахъ, коли слухавъ бесѣды жида. Ôнъ таки розумѣвъ потрохи неяснû грозьбы бесѣды. Ôнъ знавъ вже, що справедливôсть може неразъ невинного уважати виннымъ, коли

той въ спôлцѣ зъ винными находивъ ся. Якъ нагадавъ собѣ спôръ Фажина зъ Сайксомъ, то й выдалось ему зовсѣмъ имовѣрнымъ, що жидъ мае добрî способы и таки позбуваесь такихъ, котрî знають о нѣмъ и товаришахъ, а мають охоту тымъ комусь похвалити ся. Коли боязко пôднѣсъ Оліверъ очи и поглядъ его стрѣтивъ ся зъ поглядомъ жида, чувъ ôнъ, що жидъ завважавъ, якъ ôнъ пôблѣдъ и дрожавъ. Хитрый шибеникъ дуже тымъ урадувавъ ся, усмѣхнувъ ся погано, поклепавъ его по лици, и сказавъ, що якъ буде добре справувати ся и возьме ся до роботы, то ще певно будуть собѣ дуже добрыми приятелями. Ôдтакъ наложивъ капелюхъ, надягнувъ стару полатану верхню одѣжь, выйшовъ и замкнувъ за собою дверѣ.

Такъ лишивъ ся Оліверъ черезъ цѣлый день самъ въ комнатѣ и въ иншî слѣдуючî днѣ сидѣвъ самъ въ хатѣ ôдъ ранного ранку до самои пôвночи. Часъ минавъ ему помалу и сумно, бо ôнъ — розумѣе ся — безнастанно думавъ о своихъ добрыхъ приятеляхъ въ Пентонвіль и о тôмъ, що собѣ они теперь о нѣмъ гадають. Семого чи осьмого дня не замкнувъ жидъ дверей и Оліверъ мôгъ свобôдно проходжуватись по домѣ. — Цѣлый дôмъ бувъ дуже брудный и пустый. Комнаты на поверсѣ були безъ меблѣвъ, чорнî и вкрытî павутиною. Але хочь якъ нужденно они теперь выглядали, то таки по помостѣ, по останкахъ тапетôвъ и иншихъ прикрасъ пôзнавъ Оліверъ, що давно мешкали ту певно якîсь богатî люде. Коли вступивъ на пальцяхъ въ котру комнату, то сполошенî мыши втѣкали назадъ въ свои дѣры. Впрочôмъ не видѣвъ и не чувъ ôнъ нѣчого живого. Неразъ, коли вже ôдхотѣлось ему ходити зъ однои комнаты до другои, ишовъ въ сѣни дому, сѣдавъ собѣ при брамѣ, щобы якъ найблизше бути коло людей, чекавъ

и наслухувавъ зô страхомъ, чи не вертають хлопцѣ або жидъ.

У всѣхъ комнатахъ були ôковницѣ добре позашрубовуванî и лишь трохи свѣтла протискалось малыми круглыми дѣрками. Се робило комнаты ще сумнѣйшими и наповняло ихъ дивовижными тѣнями. На задѣ поду була комнатка зъ ôкномъ безъ ôконницъ, але зъ сильными кратами. Довгî години дививъ ся зажуреный Оліверъ черезъ се ôкно, хотяй и не мôгъ нѣчо иншого побачити, якъ лишь помѣшану тѣсну купу крышъ, окоптѣлыхъ дымниковъ и верхôвъ. Часомъ на кôлька хвиль ледви можна було пôзнати якесь лице, що выглядало черезъ шпару въ дасѣ далекого дому. Але Оліверъ и не думавъ, щобъ дати ся видѣти або почути, бо ôкно було зъ кратами та й сусѣдство те було мабуть таке, що не заслугувало на поважанье и довѣрье.

Одного дня пополудни вернувъ „майстеръ“ и Чарль Бетсъ до дому, щобы приготовити ся до нôчнои выправы, до котрои треба було стараннѣйше прибратись, якъ звычайно. Майстеръ казавъ Оліверови вычистити ему чоботы, зъ чого Оліверъ бувъ задоволеный, бо мôгъ хочь разъ безъ нарушеня чесноты бути комусь пожиточнымъ. Коли ôнъ чистивъ чоботы, Джекъ сидѣвъ на столѣ, подививъ ся на него, зôтхнувъ и сказавъ нѣбы до себе, а нѣбы до Чарля Бетса:

— Жаль и шкода що ôнъ не єсть *бухачемъ*.

— Егъ, — сказавъ Чарль Бетсъ — чи ôнъ знає, що для него добре?

— Ты, Оліверъ, може не знаєшь, що то бухачь?

— Мабуть догадуюсь, — ôдповѣвъ боязко Оліверъ — значить: злодѣй. Чей ты злодѣй?

— Злодѣй, — ôдповѣвъ Джекъ — и се честь для мене. Я злодѣй, Чарль злодѣй, Фажинъ злодѣй и Сайксъ

злодѣй, а Нансі и Бетсі також злодѣйки. Мы всѣ злодѣями, навѣть и песъ Сайкса, ôнъ перевысшає насъ всѣхъ.

— И не зрадить, — завважавъ Чарль Бетсъ.

— Якъ бы бувъ свѣдкомъ, то ôнъ бы анѣ не забрехавъ, щобы не зрадити ся або не вмотати ся въ справу, — говоривъ Джекъ дальше. — Але се не придасть ся панови *фраєрови*.*)

— Чому ты, Оліверъ, не вчишь ся чого ôдъ Фажина? — перервавъ Джека Чарль.

— Мôгъ бы-сь бути щасливымъ, — додавъ Джекъ, — и жити зъ грошей, якъ правдивый джентельменъ. Я такъ думаю жити въ слѣдуючôмъ переступнôмъ роцѣ въ сорокъ другій вôвторокъ въ тыждни посту.

— Се менѣ не подобаєсь, — сказавъ Оліверъ трусливо. — Я бы волѣвъ, щобы мене Фажинъ прогнавъ.

— Фажинъ не зробить сего, — завважавъ Чарль.

Оліверъ знавъ добре, що небеспечно высказувати ще щирѣйше свою думку, тому зôтхнувъ и дальше чиститвъ чоботы.

— Встыдай ся, — зачавъ „майстеръ" знову говорити. — Чи ты не маєшь жадного почутя чести? За нѣщо въ свѣтѣ не хотѣвъ бы я бути своимъ приятелямъ тягаремъ и навѣть пальцемъ не рушити, щобы имъ свою вдячнôсть показати.

— То справдѣ пôдло, — сказавъ Чарль Бетсъ, выймаючи кôлька шовковыхъ хустинокъ и вкладаючи ихъ въ комоду.

— Я бы сего не мôгъ зробити! — обôзвавсь Джекъ Докінсъ, ударившись въ груди.

*) Недосвѣдченому, дурному.

— А таки вы бы зъумѣли покинути своихъ приятелѣвъ, — завважавъ Оліверъ усмѣхаючись, — и придивлятись, якъ бы ихъ карали за се, що вы самû зробили.

— Се мы зробили лише для Фажина, — ôдповѣвъ Джекъ холоднокровно. — Возьнû знають, що мы спôльно працюємо, а єму було бы дуже невыгôдно, якъ бы мы були не втекли... Подивись, — додавъ ôнъ, вынявъ зъ кишенѣ и показавъ Оліверова цѣлу жменю шілінґôвъ и пôвъ-пенсôвъ. — Мы жиємо собѣ, якъ паны, а звôдки-жь тû грошѣ? На, возьми собѣ; я маю ихъ ще бôльше. Не хочешь? Ой дурню, дурню найбôльшій зъ-помѣжь всѣхъ дуракôвъ!

— То гôльтай, правда, Оліверъ? — обôзвавсь Чарль Бетсъ. — Єго ще обшнурують, правда?

— Не знаю, що се значить, — ôдповѣвъ Оліверъ.

Чарль Бетсъ вынявъ зъ кишенѣ хустину, заложивъ єи на шию и показавъ цѣлкомъ вѣрно, якъ вѣшають людей. — Сé значить, — сказавъ ôнъ и голосно засмѣявъ ся.

— Ты зле выхованый, — завважавъ Джекъ Докінсъ поважно. — Чей Фажинъ зможе що доброго зъ тебе зробити, а то бувъ бы ты першій, що не здавъ ся до нѣчого. Отже зачинай що робити, чимъ скорше тымъ лѣпше. До роботы скорше втягнешь ся, нѣжь тобѣ здає ся, а такъ лише марнуєшь часъ, Олівере.

Чарль Бетсъ додавъ ще кôлька моральныхъ поглядôвъ, змалювавъ яркими красками несчисленû приятности житя, яке провадивъ ôнъ и Джекъ, словомъ, старавъ ся всѣми силами переконати Олівера, що найлѣпше зробить, єсли чимъ-скорше зачне дбати о ласку Фажина такимъ способомъ, якахъ самъ до того уживавъ и Джекъ.

*

— А передовсѣмъ, Ноллі (Оліверъ), — сказавъ Джекъ, почувши, що жидъ надходить, — затямь собѣ: если ты не будешь нѣколи брати *манятъ* и *сикоръ*..

— Що то поможе такъ до него говорити? — перервавъ его Чарль. — Чи ôнъ знає, що тû слова значать?

— Єсли ты не будешь брати жадныхъ хустинокъ и годинниковъ, — говоривъ майстеръ дальше такъ, щобъ Оліверъ его зрозумѣвъ, — то зробить се хто иншій и буде щось зъ того мати, а ты нѣчого не будешь мати, хочь до тыхъ рѣчей маєшь таке саме право.

— То зовсѣмъ ясне, зовсѣмъ ясне, — сказавъ жидъ, що вôйшовъ въ комнату, неспостереженый Оліверомъ, — то ясне, якъ сонце, моя дитинко. Вѣрь майстрови; ôнъ знає катехизмъ нашого ремесла ôдъ дошки до дошки.

На тôмъ перервано розмову, бо Фажинъ вôйшовъ зъ панею Бетсі и однымъ паномъ, котрого Оліверъ ще не видѣвъ, а котрого майстеръ назвавъ при входѣ Томъ Чітлінґъ. Входячи пустивъ Томъ даму напередъ и сказавъ ѣй кôлька лестныхъ слôвъ.

Томъ Чітлінґъ бувъ старшій ôдъ майстра, котрый мôгъ мати вôсѣмнацять лѣтъ, однакожь повитавъ его дуже чемно, наче знавъ, що ґеніеви и вправности его въ ремеслѣ не дорôвнує. Очи его були малû и блыскучû, лице дзюбате, шапку мавъ баранкову, кафтанъ темный зъ бавовны, грубû бархановû штаны и фартухъ. Выглядавъ справдѣ досыть обдерто, але звинявъ ся передъ товаришами тымъ, що „свôй часъ“ ледви передъ годиною скôнчивъ, а таку одѣжь носивъ шѣсть тыжднѣвъ. И думати о тôмъ не мôгъ, щобъ ѥи змѣняти. А закôнчивъ свою мову увагою, що ôнъ сорокъ два днѣ тяжко працювавъ и „нехай я пукну, — додавъ ôнъ —

єсли за цѣлый той часъ выпивъ я хоть краплю чого, а высохъ такъ якъ бочка зъ пѣскомъ“.

— Якъ ты думаєшь, Оліверъ, звôдки приходить сей молодый панъ?— спытавъ жидъ скрививши сь, а Чарль поставивъ тымчасомъ фляшку зъ горѣвкою на столѣ.

— Не — не знаю, пане, — ôдповѣвъ Оліверъ.

— А то хто? — спытавъ Томъ Чітлінґъ, глянувши зъ погордою на Олівера.

— Молодый мôй приятель, мôй дорогій, — ôдповѣвъ Фажинъ.

— То єму добре дѣє ся, — завважавъ Томъ, кинувши значучо окомъ на жида. — Не жури ся тымъ хлопче, звôдки приходжу; самъ небавомъ тамъ будешь.

Всѣ засмѣялись. Ôдтакъ шептавъ щось Фажинъ зъ Томомъ, почôмъ всѣ зôбрались коло печи, жидъ казавъ Оліверови сѣсти собѣ коло себе и звернувъ бесѣду на такій предметъ, котрый — якъ надѣявъ ся — зацѣкавить всѣхъ слухачѣвъ. Именно зачалась розмова о ремеслѣ, о талантѣ майстра, о чемности Чарля, о гостинности Фажина. Коли вже втомились и Томъ Чітлінґъ также показавъ утому (бо дôмъ поправы втомить дуже по кôлькохъ тыжняхъ), панѣ Бетсі ôдôйшла а прочî пôшли спати.

Ôдъ того дня мало коли лишавъ ся Оліверъ самъ, все находивъ ся въ товариствѣ Джека або Чарля, котрî зъ жидомъ що дня бавились въ стару гру, а вже Фажинъ знавъ найлѣпше, чи се для ихъ поученя и удосконаленя, чи Олівера. Иншимъ разомъ оповѣдавъ имъ Фажинъ о крадежахъ и розбояхъ, якî ôнъ выконувавъ въ своихъ молодыхъ лѣтахъ. До оповѣданя свого додававъ ôнъ стôлько чудного, дотепного и смѣшного, що Оліверъ не мôгъ часто повздержати ся ôдъ сердечного

смѣху и тымъ дававъ доказъ, що мимо своихъ лѣпшихъ чувствъ бавить ся добре при такôмъ оповѣданю.

Словомъ, хитрый старый жидъ мавъ — такъ сказати — хлопця въ сѣтцѣ. Самотою и скукою довѣвъ его до того, що волѣвъ яке-будь товариство, нѣжь сидѣти зъ сумными гадками въ такôмъ пустôмъ темнôмъ домѣ. Потôмъ старавъ ся жидъ щиро, вливати помалу до его серця отрую, котра, якъ надѣявъ ся, змѣнить его барву и зробить єго чорнымъ разъ на все.

ГЛАВА ДЕВЯТНАЦЯТА.

Обговорено и рѣшено фатальный плянъ.

Бувъ зимный, вохкій и бурливый вечѣръ, коли жидъ свое скорчене тѣло убравъ у верхню одѣжь, затягнувъ ковнѣръ ажь на уха, такъ що зъ єго лиця лише очи було видно, и выйшовъ зô своеи печеры. Передъ брамою дому постоявъ хвильку, поки єи зъ сѣней не заперто добре замками и засувами, и тихо а скоро пôшовъ въ дôлъ улицею.

Дôмъ, въ котрôмъ Оліверъ теперь перебувавъ, находивъ ся близько Уайтчепель. Жидъ постоявъ на розѣ улицѣ кôлька хвиль тихо, оглянувъ ся сюды-туды и пôшовъ потôмъ въ сторону Шпітальфільдъ.

На камѣню грубо лежало болото, а ôдъ густои мраки ставала темна нôчь еще темнѣйшою. На вылетъ такои демонічнои силы, якъ жидъ, не було ôдповѣднѣйшого часу, погоды и обставинъ, якъ теперь. Перекрадаючись такъ улицями середъ ночи, мраки и болота, подобавъ старый жидъ на поганого хробака, що въ темнôй

ночи вылазить зô своеи норы и нипае въ болотѣ за ласощами свого рода.

Вже дôйшовъ до Бетмаль Ґрінъ, звернувъ ся на лѣво и запустивъ ся въ правдивый лябіринтъ брудныхъ заулкôвъ, улиць и дорôгъ сеи такъ густо замешканои дѣльницѣ мѣста, але нѣ разу не зблудивъ. Вкôнци вôйшовъ въ слѣпу улицю, запукавъ до дверей одного дому, хтось надôйшовъ, жидъ прошептавъ кôлька слôвъ черезъ дѣрку въ замку, его впустили и повели на гору.

Коли хопивъ за клямку дверей, загарчавъ песъ, а якійсь шерсткій мужескій голосъ спытавъ, хто се.

— То я, Біль, я, мôй любый, — ôдповѣвъ жидъ заглядаючи черезъ дверѣ.

— То входи, трупе! — сказавъ Сайксъ. — Положишь ты ся, дурна бестіє! Не пôзнаєшь сего чорта, скоро инакше вбравъ ся?

Справдѣ не пôзнавъ песъ Фажина схованого ажь по уха въ верхнôй одежи и ажь коли жидъ розôпнявъ гузики, то поклавъ ся махаючи хвостомъ знову на землю.

— Ну? — сказавъ Сайксъ.

— Що — ну? — ôдповѣвъ жидъ. — А, Нансі!

Ôнъ бувъ трохи несмѣлый и непевный, чи молода приятелька Нансі добре его прийме, бо не видѣвъ вже еи ôдъ того вечера, коли такъ горячо обставала за Оліверомъ. Але молода дама обôймалась теперь зъ нимъ такъ, що ôнъ зовсѣмъ переставъ бути непевнымъ. Она ôдсунула свое крѣсло на бôкъ и казала ему безъ гнѣву и балакання сѣсти коло печи, бо зимный вечѣръ.

— Справдѣ, зимный вечѣръ, люба Нансі, — сказавъ жидъ и почавъ свои костисті руки грѣти надъ огнемъ. — Вѣтерь такъ на-скрôзь перевѣвае чоловѣка, що наче до серця дôстаєсь.

— Се справдѣ острый вѣтеръ, що ажь до твого

серця дôстаесь, — завважавъ Сайксъ. — Дай но ему капельку, Нансі, до сто чортôвъ, скоро! Зовсѣмъ немило дивитись, якъ старый кôстякъ дрожить, мовь та погана мара, що лише зъ гробу выйшла.

Нансі подала скоро фляшку зъ шафы, Сайксъ наллявъ чарку горѣвки и подавъ жидови. Жидъ лише замочивъ уста и поставивъ на стôлъ.

— Выпий, гôльтаю! — крикнувъ Сайксъ.

— Не хочу, дякую, Біль!

— Якъ — що? Боишь ся, щобы мы тобѣ чого не выстроили? — сказавъ Сайксъ, глянувъ на жида зъ погордою и самъ проковтнувъ горѣвку.

Фажинъ подививъ ся по комнатѣ не цѣкаво, бо ôнъ добре ей знавъ, але неспокôйно, крадькома и пôдозрѣно, якъ се було его привычкою. Комната була дуже зле умебльована, лише по сѣмъ, що було въ шафѣ, можна було пôзнати, що ту мешкае звычайный робôтникъ. И нѣчо пôдозрѣного не було, хиба кôлька дручкôвъ, що стояли въ кутѣ.

— Що маешь сказати, проклятый жиде? — спытавъ Сайксъ. — Чого-сь ту прилѣзъ?

— То о *віхуру**) ходить въ Черці, Біль, — ôдповѣвъ жидъ шептомъ, присунувшись близько до него.

— Ну — и що дальше?

— Ей, тажь вы добре знаете, Біль, що я думаю. Правда, Нансі, що добре знае?

— Нѣ, не знае, — ôдповѣвъ Сайксъ зъ насмѣшкою — або й не хоче знати того. Говори ясно, называй все такъ, якъ зве ся, и не вдавай, такъ якъ бы не ты першій се выдумавъ.

---

*) Віхура-дôмъ.

— Пстъ, Біль, пстъ! — сказавъ Фажинъ, даремно силуючись зневолити Сайкса до мовчаня. — Вже скажу всьо, мôй любый, скажу всьо.

— Отже говори, коли хочешь! — гукнувъ Сайксъ. — Менѣ всьо одно.

Послѣднû слова выповѣвъ ôнъ вже не такъ голосно и сильно, бо прийшло єму на думку, що не всьо одно було-бъ або могло бы бути єму, єсли бы сего не знавъ.

— Але-жь тихо, Біль, — сказавъ жидъ, втихомирюючи Сайкса. — Я лише для осторожности, бôльше нѣчого. Отже ходить о віхуру въ Черці, мôй любый. Коли брати ся до роботы, Біль, коли? Тамъ тôлько срѣбла, Біль, тôлько срѣбла! — додавъ ôнъ затираючи руки и засвѣтивши очима.

— Не братись до роботы, — ôдповѣвъ коротко Сайксъ.

— Не братись! — повторивъ жидъ и задивованый оперъ ся о поручье крѣсла.

— Нѣ, не братись, — сказавъ Сайксъ, — а бодай не братись такъ до сего, якъ мы собѣ уложили.

— То зле зачали-сьмо? — пытавъ жидъ, блѣднѣючи зъ журбы. — Е, вы жартуєте, Біль.

— А радше-бымь давъ повѣситись, якъ маю жартувати зъ тобою, кôстяку старый! Тобі Крекітъ старавъ ся два тыжднѣ всѣми способами, але жадного зô слугъ...

— Не може бути, Біль! — перервавъ єго жидъ нетерпеливо, але спокôйнѣйше о стôлько, о скôлько Сайксъ зачавъ гнѣватись, — не може бути, щобы жаденъ зô слугъ не бувъ *блятъ**).

*) Не давъ ся намовити.

— Не бувъ, — ôдповѣвъ Сайксъ. — Они вже двайцять лѣтъ служать у старои панѣ и за пятьсотъ фунтôвъ того не вчинили-бъ.

— Але-жь служницѣ, мôй любый, служницѣ, чи и тî не дають ся намовити?

— Нѣ!

— Якъ? И гарному бувалому Тобі Крекітови? — спытавъ жидъ зъ недовѣрьемъ. — Подумайте лише Біль, якî то жѣнки!

— Нѣ, и Тобі Крекітови не дались намовити, — ôдповѣвъ Сайксъ. — Цѣлый часъ, якъ крутивъ ся коло дому, носивъ фальшивî вусиска и жовту камізольку, але на нѣчо се не здалось.

— Нехай бы пробувавъ зъ малыми вусами и въ штанахъ войсковыхъ, мôй любый, — сказавъ жидъ, подумавши хвилю.

— И такъ ôнъ робивъ, але дарма.

Жидъ скрививъ ся зъ клопоту, думавъ кôлька хвиль и сказавъ вкôнци, тяжко зôтхнувши, що коли вѣрити словамъ Тобі Крекіта, то мабуть треба покинути сей плянъ. — Але то прикро, Біль, — додавъ ôнъ, оперши руки на колѣна, — такъ богато тратити, коли вже разъ почалось о тôмъ думати.

— Певно, — сказавъ Сайксъ — то страшно гнѣвить чоловѣка.

По тыхъ словахъ оба довго мовчали. Жидъ задумавъ ся, а лице єго набрало діявольского выразу. Сайксъ дививъ ся на него ôдъ часу до часу крадькома зъ боку, а Нансі зъ обавы, щобы єго не розгнѣвити, впялила очи въ огонь такъ, якъ бы глуха була и нѣчого зъ ихъ бесѣды не чула.

— Фажинъ, — обôзвавъ ся Сайксъ середъ загаль-

нои тишины, — дасте пятьдесять фунтôвъ, єсли закраду ся?

— Дамь, — ôдповѣвъ жидъ, мовъ зô сну пробудившись, подавъ єму руку, а кождый мускулъ єго лиця свѣдчивъ о тôмъ, якъ радôстно зворушили єго слова Сайкса.

Сайксъ вырвавъ руку ôдъ жида трохи зъ погордою и говоривъ дальше: — Отже добре, старый, коли хочешь. Тобі и я були-сьмо вчера за муромъ огороду и оглядали дверѣ и ôконницѣ. *Віхура* въ ночи *загамована*, якъ *квачь* *). Але мы найшли одно мѣсце, куды мы тихо и безпечно можемо *закнятись* **).

— Куды, Сайксъ? — спытавъ жидъ дуже зацѣкавленый.

— Иде ся муравою, а потôмъ...

— Ну а потôмъ? — перервавъ єго жидъ, нахилившись на передъ зъ нетерпячки.

— Потôмъ... — сказавъ розбôйникъ, але переставъ и глипнувъ незначно очима на Нансі, щобъ она подивилась на лице жида. — Але то все одно, куды — говоривъ ôнъ дальше. — Знаю лише, що ты безъ мене не вдѣєшь нѣчого, и що лѣпше мовчати, коли зъ тобою що зачинаєшь.

— Якъ хочете, Біль, якъ хочете, — ôдповѣвъ жидъ, закусивши уста. — Чи идете лише зъ Тобі и не потребуєте жадноп помочи?

— Нѣ; хиба витриха и хлопця. Витрихъ маємо; хлопця ты мусишь намъ дати.

— Хлопця! — кликнувъ жидъ. — Овъ, клопôтъ; що? нѣ?

*) Дôмъ замкненый (затарасованый) якъ вязниця.
**) Закрастись.

— Всьо менѣ одно, чи клопôтъ, чи нѣ, — ôдповѣвъ Сайксъ. — Потребую хлопця и то невеликого. Кобы то менѣ бувъ той ôдъ коминаря Неда не высмыкнувъ ся! Бувъ малый и тонкій, а коминарь выпозичавъ намъ его дуже дешево. Але то такъ дѣе ся: батька *засиплить* *) и сейчасъ де не возьме ся товариство притулку опущеныхъ дѣтей и забирае хлопця зъ такого ремесла, въ котрôмъ грошѣ мôгъ заробити, вчить его читати, писати и хлопець стае термінаторомъ, челядникомъ, а далѣ й майстромъ, — додавъ Сайксъ и що-разъ бôльше гнѣвавъ ся зъ такого нерôвномѣрного поступу. — Такъ то майже зъ всѣми дѣе ся. А якъ бы они мали грошѣ, такъ якъ дякувати Богу не мають, то по кôлькохъ лѣтахъ мы бы хлопця не дôстали до ремесла.

— Правду кажете, — згодивъ ся жидъ, що тымчасомъ щось розважавъ и лише чувъ последнѝ слова. — Біль!

— Чого?

Жидъ вказавъ крадькома на Нансі, котра все ще дивилась на огонь, и показавъ Сайксови знаками, що радъ бы зъ нимъ въ чотири очи поговорити. Сайксъ рушивъ раменами такъ, якъ бы осторожнôсть уважавъ злишною, але казавъ Нансі принести збанокъ пива.

— Чей вамъ не хоче ся пити, Біль! — сказала Нансі зовсѣмъ спокôйно и заложила руки.

— Кажу тобѣ, хочу пити и вже! — ôдповѣвъ Сайксъ.

— А то дурень! Говорѣть лише, Фажинъ. Я вже знаю, Біль, що ôнъ хоче сказати, и можу слухати.

Жидъ отягавъ ся, а Сайксъ, трохи здивованый, дививъ ся то на него, то на дѣвчину.

*) Вывезуть зъ краю.

— Фажинъ, не потребуєшь боятися давнои дѣвчины, — сказавъ ôнъ вкôнци. — Знаєшь єи ôдъ давна и можешь ѣй вѣрити, хиба бы чортъ єи наразъ напавъ. Она не *закапує**); правда, Нансі?

— Якъ думаєте, — ôдповѣла она, присунула крѣсло до стола и оперла голову на лôктяхъ.

— Нѣ, нѣ, люба дитино, — скоро обôзвавъ ся жидъ, — я се знаю дуже добре; лише... — и замовкъ.

— Лише що? — спытавъ Сайксъ.

— Лише не знаю, мôй любый, чи она знову не схоче такъ лютитись, якъ тому кôлька вечерѣвъ, — ôдповѣвъ Фажинъ.

На сю заяву голосно засмѣялась Нансі, выпила чарку горѣвки, закляла ся легко кôлько разôвъ и заявила, що може всего слухати и хоче и буде слухати; и що она такъ статочна, ôдважна й вѣрна, якъ всякій иншій. — Фажинъ, — сказала она смѣючись — говорѣть Білеви просто зъ моста о Оліверѣ.

— Ай! яка-жь ты дотепна дѣвчина; такои я ще въ житю не видѣвъ, — хваливъ єи жидъ и поклепавъ по лици. — Справдѣ, я хотѣвъ о Оліверѣ говорити. Ха-ха-ха!

— Що жь ты хочешь о нѣмъ сказати? — спытавъ Сайксъ.

— Що ôнъ якъ-разъ такій, якого вы, мôй дорогій, потребуєте, — ôдповѣвъ жидъ храпливымъ шептомъ, кладучи палець на нôсъ и погано скрививши сь.

— Оліверъ? — здивувавъ ся Сайксъ.

— Бери єго, Біль, — сказала Нансі. — Я бы се вчинила, бувши тобою. Може ôнъ и не такъ хитрый та смѣлый, якъ неоденъ зъ нашихъ; але се-жь не потрѣб-

*) Зрадить.

не, єсли ты хочешь ужити єго лише до отвореня дверей. Спустись на се, ôнъ певный.

— Знаю, що певный, — перейнявъ жидъ мову. — Ôнъ трохи привчивъ ся послѣдными тыжднями и вже часъ єму на хлѣбъ працювати. А всѣ прочû за великû.

— Ôнъ якъ-разъ має ôдповѣдну величину, — завважавъ Сайксъ задумчиво.

— И ôнъ все зробить, до чого єго потребуєте, Біль, — сказавъ жидъ, — особливо якъ будете єго въ страсѣ удержувати.

— Може таки й возьму єго, але не для забавки. Бо якъ що не втне при роботѣ, то — до сто чортôвъ — ты, Фажинъ, вже єго бôльше не побачишь живымъ. Розважь се, закимъ єго вышлешь.

Онъ вынявъ зелѣзный дручокъ зъ пôдъ лôжка и погрозивъ нимъ жидови.

— Я всьо вже роздумавъ, — ôдповѣвъ скоро жидъ. — Я добре придивлявъ ся єму, мои дорогû, якъ яструбъ мавъ єго на оцѣ. Нехай ôнъ лишь пôзнає, що ôнъ вже нашь, нехай лише пôзнає, що ôнъ вже злодѣй, ого, на цѣле вже житье ôнъ нашь! Лѣпше не вдасть ся! — Жидъ заложивъ руки на грудяхъ, втягнувъ голову въ плечѣ и обнявъ самъ себе зъ вдоволеня и радости.

— Нашь! — насмѣвавъ ся Сайксъ. — Ты хочешь сказати: твôй.

— И такъ може бути, мôй любый, — сказавъ жидъ усмѣхаючись, — коли такъ хочете, Біль, то мôй.

Сайксъ глянувъ гнѣвными очима на свого милого приятеля. — А чому ты не стараєшь ся такъ дуже о о блѣдолицихъ, — сказавъ ôнъ, — коли знаєшь, що пятьдесять хлопцѣвъ спить що ночи въ фурдизѣ. Чому не выберешь собѣ якого помѣжь ними!

— Бо я, мôй любый, не потребую такихъ, — ôд-

повѣвъ жидъ трохи змѣшаный, — ихъ не варта и зачѣпати, бо они якъ попадуть въ сѣтку, то на чолѣ мають написане, що они за одні̑ и що зроблять. А того хлопця якъ мудро ужити, то ôнъ бôльше вдѣе, нѣжь двайцять иншихъ. Крôмъ того, — додавъ ôнъ знову зовсѣмъ спокôйно, — крôмъ того мае ôнъ теперь насъ, хочь-бы и въ-друге утѣкъ, и мусить зъ нами остати въ тôмъ самôмъ суднѣ такъ, якъ и вступивъ въ него. Кобы ôнъ лише хочь разъ бувъ при *липкарствѣ* *), то я вже его маю въ рукахъ, бôльше я вже не потребую. Се о много лѣпше, нѣжь выганяти убогого малого хлопця. И стратили бы мы черезъ се богато и небезпечно було бы его позбутись.

Вже хотѣвъ Сайксъ высказати свое невдоволенье Фажинови на его таки̑ людски̑ чувства, коли Нансі выпередила его пытаньемъ, коли мае ôдбутись вломъ.

— Справдѣ — справдѣ, коли мае бути? — спытавъ и жидъ.

— Я умовивъ ся зъ Тобімъ на позавтра на нôчь, ôдворкнувъ Сайксъ, — если ôнъ ще добре тямить.

— Добре, — сказавъ жидъ, — мѣсяць не буде свѣтити?

— Нѣ, — ôдповѣвъ Сайксъ.

— Чи вже вы обдумали, якъ *геліхъ* **) забрати зъ собою? — спытавъ Фажинъ.

Сайксъ кивнувъ головою.

— И се...

— Вже, вже всьо *нашіврано* ***), — перервавъ его Сайксъ, — не жури ся. Приведи завтра въ вечѣръ хлопця. Я встану въ годину по сходѣ сонця и пôду. А

---

*) Липкарь-злодѣй, що влазитъ ôкнами або иншимъ способомъ. **) Украдене добро. ***) Обговорено.

ты сиди тихо и не рипай ся, языкъ за зубами, ото вся твоя робота.

По кôлькохъ пытаняхъ и ôдповѣдяхъ всѣхъ трехъ особъ постановлено, що Нансі мае слѣдуючого дня привести Олівера. Фажинъ додавъ, що якъ бы Оліверъ не хотѣвъ ити, то ôнъ пôде въ слѣдъ за дѣвчиною. Такожь рѣшено конче передати Сайксови хлопця до сеи роботы и позволено ему обходитись зъ нимъ такъ, якъ схоче. Сайксъ мôгъ его укарати, если вважавъ се потрѣбнымъ, и не потребувавъ ôдповѣдати передъ жидомъ за жадну пригоду, яка могла статись зъ хлопцемъ. Тобі Крекітъ мавъ по поворотѣ зъ крадежи потвердити все, що робивъ Сайксъ. Тымчасомъ ся чесна угода и щирôсть гадокъ закôнчилась такъ, що Сайксъ проковтнувъ кôлька чарокъ горѣвки, почавъ галасувати, а вкôнци заснувъ. Жидъ загорнувъ ся знову въ свою верхню одѣжь, сказавъ Нансі добра-нôчь, она ему такъ само, при чôмъ обое остро на себе подивились. Обое були зовсѣмъ певнî себе и спокôйнî. Дѣвчина була такъ вѣрна и такъ зналась на рѣчи, якъ самъ Тобі Крекітъ. Она й не спостерегла, якъ жидъ ще разъ зъ ненавистью и погордою кинувъ окомъ на Сайкса и пôшовъ, шепчучи крôзь зубы: Такî то они всѣ. Найгôрше у жѣнокъ се, що найменша дрôбниця будить у нихъ давно забуте чувство, а найлѣпше у нихъ се, що таке чувство скоро минае. Хі-хі хі! Мѣшокъ золота дамь, коли неправду говорю.

„Майстеръ“ не спавъ а чекавъ терпеливо на поворотъ Фажина.

ГЛАВА ДВАЦЯТА.

Олівера передають Сайксови.

Збудившись на другій день рано, немало здивувавъ ся Оліверъ, коли побачивъ замѣсть своихъ старыхъ, дуже подертыхъ черевикôвъ, новû зъ сильными грубыми пôдошвами. Зразу тѣшивъ ся тымъ въ надѣи, що его небавомъ пустять на волю. Але скоро покинувъ подôбнû гадки, коли зъ жидомъ засѣвъ до снѣданя, а той ему оповѣвъ, що вечеромъ мае пôйти до Сайкса. Се занепокоило хлопця.

— Чи чи я тамъ зôстану? — спытавъ ôнъ зô страхомъ.

— Нѣ, дитинко, ты тамъ не зôстанешь, — ôдповѣвъ жидъ. — Мы безъ тебе не можемо обôйтись. Не бôй ся, знову вернешь до насъ. Ха-ха ха! Мы не такû лютû, щобы тебе пустили самопасъ, нѣ, моя дитино. — Старый жидъ нахиливъ ся при тыхъ словахъ надъ огнемъ и順 праживъ хлѣбъ на грѣнки, при тôмъ смѣявъ ся зъ хлопця, якъ на доказъ, що знае думку Олівера. Ôнъ утѣкъ бы, якъ бы лишь мôгъ.

— Менѣ здае ся, дитинко, — говоривъ жидъ дальше, вдивлюючись въ хлопця, — що ты радъ бы знати, по що маешь ити до Сайкса?

Оліверъ почервонѣвъ мимоволѣ, бо видѣвъ, що жидъ ôдгадавъ, але ôдповѣвъ, що справдѣ радъ бы се знати.

— Ну, якъ же ты думаешь, по що тебе Сайксъ потребуе? — спытавъ Фажинъ, выминаючи пытанье.

— Не можу ôдгадати, — ôдповѣвъ Оліверъ.

— Ба! То жди, ажь тобѣ Біль скаже, — говоривъ Фажинъ, ôдвернувшись зъ невдоволеньемъ ôдъ него, бо надѣявъ ся у него найти хочь зацѣкавлене, а не то-що.

Тымчасомъ се правда, що хлопець дѣйстно дуже бажавъ знати, чого мае йти до Сайкса, лише допыты Фажина и власнѣ думки збили его зъ пантелику и ôнъ забувъ спытатись. Пôзнѣйше не було ôдповѣдной хвилѣ, бо жидъ посоловѣвъ и мовчавъ ажь до вечера. Тогды зôбравъ ся до выходу.

— Запали собѣ свѣчку, — сказавъ ôнъ и поклавъ одну на стôлъ,—а отсе маешь книжку. Читай собѣ, поки не прийдуть тебе взяти. Добранôчь!

— Добранôчь, пане! — ôдповѣвъ Оліверъ боязко.

Жидъ зблизивъ ся до дверей, глянувъ ще разъ бокомъ на хлопця, наразъ станувъ и закликавъ его по имени.

Оліверъ глянувъ на жида, а той вказавъ на свѣчку и казавъ засвѣтити. Ôнъ засвѣтивъ свѣчку и побачивъ, що жидъ зморщивъ бровы и зъ темного кута комнаты впяливъ въ него очи, наче за чимсь слѣдивъ.

— Стережи ся, Оліверъ, стережи! — обôзвавъ ся старый, киваючи правою рукою. — То страшный чоловѣкъ, на чужу кровь не зважае, коли у него своя закипить. Щô бы не було, ты мовчи, а роби те, що тобѣ скаже. Стережи ся добре! — Послѣднѣ слова вымовивъ ôнъ зъ великимъ натискомъ, а его темный грôзный выглядъ змѣнивъ ся въ поганый смѣхъ. Вкôнци кивнувъ головою и выйшовъ.

Оліверъ лишивъ ся самъ, поклавъ голову на руку и зъ дрожачимъ серцемъ передумувавъ послѣднѣ слова. Чимъ довше думавъ ôнъ надъ осторогою жида, тымъ бôльше стававъ непевнымъ, по що жидъ ему се сказавъ. Ôнъ не мôгъ выдумати нѣчо злого або несправедливого, що бы такъ само не можна було осягнути у Фажина, якъ у Сайкса. У обохъ могло се стати ся, а его таки ôддавали Сайксови. Вкôнци по довгôмъ думаню дôйшовъ

ôнъ до такого выслѣду, що Сайксъ бере его до послуги, поки собѣ лѣпшого не найде. Ôнъ привыкъ вже такъ терпѣти и тôлько натерпѣвъ ся въ тôмъ домѣ, въ котрôмъ перебувавъ, що змѣна мешканя безъ надѣѣ на полѣпшенье долѣ не могла его дуже засмутити. Ще якусь хвилю думавъ о тôмъ, ôдтакъ утеръ свѣчку и почавъ читати книжку, котру ему жидъ лишивъ.

Зразу перевертавъ ôнъ лише картки, але одно мѣсце дуже его зацѣкавило и ôнъ почавъ зъ великимъ занятьемъ читати. Въ книжцѣ були оповѣданя о славныхъ проступникахъ рôзного рода и видко було на кождôй сторонѣ, що дуже часто хтось читавъ тû оповѣданя. Морозъ ишовъ ему по-за плечѣ, картки книжки здавались червоными ôдъ крови, хата неначе наповнялась страшными людьми и чути було ихъ страшнû голосы. Вкôнци кинувъ ôнъ книжку зô страху и ôдразы, упавъ на колѣна и просивъ Бога, щобы боронивъ его ôдъ такихъ злочинôвъ, а радше зôславъ смерть на нього, нѣжь якъ бы ôнъ мавъ такихъ страшныхъ проступкôвъ допуститись. Помалу стававъ спокôйнѣйшимъ и просивъ вже тихимъ урываным голосомъ о спасенье зъ небезпечностей, въ якихъ находивъ ся. Если коли небо помагае убогимъ, опущенымъ хлопцямъ, що нѣколи не зазнали любови родичѣвъ и опѣки, то такои помочи бажавъ собѣ Оліверъ теперь, коли ему сиротѣ приходилось жити середъ проступникôвъ та безбожникôвъ.

Ôнъ ще клячавъ, закрывши очи руками, коли налякавъ его якійсь шелестъ. Оглянувъ ся и побачивъ якусь стать въ дверяхъ. — Хто тамъ? — спытавъ.

— То я, то я, — ôдозвавсь дрожачій голосъ.

Ôнъ взявъ свѣчку и пôзнавъ Нансі.

— Поставъ свѣчку на стôлъ, — сказала она, ôдвернувши лице, — разить мене дуже.

*

Оліверъ побачивъ, що була блѣда и тому спытавъ еи зъ милосердьемъ, чи не слаба она. Она кинулась на крѣсло, звернулась плечима до хлопця, заломала руки, але не ôдповѣла нѣ слова.

— Господи! прости менѣ! — крикнула она по якôмсь часѣ, — такого намѣру я не мала, о нѣмъ — о нѣмъ я й не думала нѣколи.

— Нещастье яке, чи що? — спытавъ Оліверъ. — Можу тобѣ помогти? Єсли я годенъ, то поможу дуже-дуже радо!

А она хитала головою та сильно ломила руки, хопилась за горло, якъ бы хотѣлась удишити и закашлялась.

— Нансі! — крикнувъ стревоженый Оліверъ — що тобѣ?

Она голосно и судорожно засмѣялась, а потôмъ зъ жахомъ загорнулась добре шалемъ. Оліверъ роздувъ огонь, она сѣла собѣ коло печи, мовчала довго, вкôнци пôдняла голову и глянула доокола.

— Не знаю, ôдъ чого менѣ неразъ такъ зле, — сказала она и нѣбы то старалась привести волосье до ладу; — менѣ здаєсь, що теперъ ôдъ духоты менѣ такъ недобре зробилось. Ноллі, ты готовъ зô мною ити?

— Я маю зъ зъ тобою ити? — спытавъ Оліверъ.

— Такъ єсть. Я приходжу ôдъ Біля Сайкса. Ты маєшь зô мною ити.

— По що? — спытавъ Оліверъ и стремтѣвъ.

— По що? — повторила она, пôдняла очи и звернула лице въ бôкъ, скоро стрѣтилась зъ поглядомъ Оліверa. — Не бôй ся! Нѣчо злого тобѣ не станесь.

— Мабуть не такъ, — сказавъ Оліверъ. Ôнъ добре на ню глядѣвъ.

— Може й не такъ; думай собѣ, якъ хочешь, —

ôдповѣла она и силувала ся засмѣятись. Такъ знай, що добро тебе не жде.

Оліверъ завважавъ, що мае якусь власть надъ лѣпшими чувствами Нансі и хотѣвъ уже еи просити, змилуватись надъ его безраднымъ положеньемъ. Ажь нагадавъ собѣ, що се ледви одинацята година, ще мабуть богато людей ходить улицями, то може хто й повѣрить ему, коли попросить о помôчь. Огже коли ему ся гадка прийшла до головы, приступивъ до Нансі трохи змѣшаный и сказавъ скваано, що готовъ ити.

За той часъ Нансі добре мала его на оцѣ и ôдгадала его думки. Онъ и самъ мôгъ по еи значучôмъ поглядѣ вгадати, що она змѣркувала.

— Пстъ! — сказала она, нагнулась до него, оглянулась доокола и вказала на дверѣ. — Не дашь собѣ рады. Я вже всѣлякими способами старалась тобѣ помогти та годѣ. На тебе всюды лапки наставленѣ и остро тебе стережуть; може коли и втечешь, але не теперь.

Она була очевидно зворушена. Оліверъ зачудувавъ ся и глянувъ на ню пытаючо. Здавалось, що правду сказала, була блѣда и сильно дрожала.

— Я вже тебе разъ оборонила ôдъ злого обходу и буду тебе боронити й бороню теперь, — говорила она дальше, — бо якъ бы я не завела тебе до Сайкса, то завѣвъ бы тебе хто иншій и ще бôльше нелюдяно обôйшовсь бы зъ тобою. Я заручила за те, що зô мною спокôйно и тихо пôдешь, а якъ не пôдешь, то пошкодишь не лише собѣ, але й менѣ, а може дашь причину до моеи смерти. Дивись! се я за тебе тôлько натерпѣлась; Богъ свѣдкомъ, коли не правду кажу.

Она показала ему богато синякôвъ на плечохъ и рукахъ и говорила скоро дальше:

— То жьпамятай собѣ и не роби нѣчо такого, за що

бы я черезъ тебе ще бôльше натерпѣлась. Коли-бъ я могла тобѣ помогти, то помогла бы, та не маю силы. Они не хотять тобѣ нѣчо злого зробити, а до чого тебе присилують, то не твоя вина. Тихо! кожде слово, яке ты скажешь, есть неначе ударомъ для мене. Подай менѣ руку, скоро, свою руку!

Оліверъ подавъ ѣй механічно праву руку, она погасила свѣчку и потягла его за собою. Хтось скоро и тихо отворивъ дверѣ и такъ само замкнувъ за ними. Передъ домомъ стоявъ нанятый крытый вôзъ, она запхала хлопця до середины и замкнула дверцѣ и ôкна. Вôзникъ знавъ уже, куды ѣхати, и сейчасъ пôгналиcь конѣ, якъ лишь могли, скоро.

Нансі держала все Олівера за руку и шептала ему до уха то потѣху, то остороги и обѣцянки. А все було такъ несподѣване, що ôнъ зовсѣмъ не мôгъ опамятатись, а ту вже й ставувъ вôзъ передъ домомъ, въ котрôмъ попередного вечера ôдвѣдавъ жидъ Сайкса.

Лише на хвилинку оглянувсь Оліверъ доокола и вже туй-туй хотѣвъ крикнути о помôчь. Але на улици було пусто, людей не видко, а Нансі просьбы звучали ще ему въ усѣ; и закимъ ôнъ рѣшивъ ся, що зробити, вже бувъ въ домѣ и чувъ, якъ браму старанно засували. На сходахъ явивъ ся Сайксъ зô свѣтломъ и повитавъ дѣвчину незвычайно весело и ласкаво.

— Больсей пôшовъ зъ Томомъ домôвь, — сказавъ ôнъ — мабуть теперъ въ дорозѣ.

— То добре, — сказала Нансі.

— Такъ ты его маешь? — спытавъ Сайксъ, коли вôйшли въ хату.

— Маю, ось бачишь.

— Ишовъ спокôйно?

— Якъ ягня.

— Дуже то мене тѣшить, — сказавъ Сайксъ, глянувши зъ-пôдъ лоба на Олівера — бо ту розходилось о єго молоду шкôру. Ходи сюды, хлопче, дамь тобѣ заразъ добру научку, чимъ скорше, тымъ лѣпше.

Ôнъ сѣвъ за стôлъ, а Оліверъ мусѣвъ станути напроти него.

— Знаєшь ты, що то є? — спытавъ ôнъ и показавъ єму малый пістолетъ.

— Знаю, — ôдповѣвъ Оліверъ.

— Уважай-же. Се порохъ, се куля, а се клаки. — Сайксъ наладнавъ пістолетъ дуже старанно и сказавъ:
— Теперь бачишь, ôнъ набитый.

— Бачу, — ôдповѣвъ Оліверъ и затремтѣвъ.

Сайксъ хопивъ хлопця сильно за руку и приложивъ єму цѣвку пістолета до скрани. Оліверъ крикнувъ зô страху.

— Затямь-же собѣ, хлопче, — сказавъ Сайксъ, — єсли одно слово писнешь, коли зъ тобою пôду, хиба єсли тебе запытаю ся, то въ тôй хвили цѣлый набôй опинить ся въ твоѣй головѣ. Єсли тобѣ прийде охота обôзватись безъ призволу, то ôдмовь перше послѣдну молитву. О скôлько я знаю, то нѣхто не стане слѣдити за тобою, коли тобѣ конецъ прийде. Такъ се лишь для твого добра задаю я собѣ тôлько труду, щобъ тобѣ яснѣйше стало въ головѣ. Чуєшь?

Теперь обôзвалась Нансі и глянула на Олівера такими очими, якъ бы казала єму добре уважати:

— Ты хотѣвъ, Біль, сказати такъ: якъ ôнъ тобѣ перешкодить въ роботѣ, то ты єму кульку въ лобъ пôшлешь, щобы зъ чимъ не выхопивъ ся, а небеспечнôсть передъ шибеницею берешь на себе, якъ звычайно. Въ своѣмъ житю ты майже що тыждня берешь на себе ôдповѣдь за неодно, що лучить ся въ занятю.

— Такъ єсть! — сказавъ Сайксъ радо. — Вже то бабы знають, всьо коротко розказати; хиба якъ сварять ся и лають ся, то не жалують слôвъ. А теперь, коли ôнъ вже знає що до чого, давай що вечеряти. По тôмъ трохи передрѣмаємось и въ дорогу!

Сайксъ наѣвъ ся и напивъ ся добре, казавъ Нансі збудитись точно о пятôй годинѣ и поклавъ ся на лôжко, а Оліверови казавъ покластись на матерацу коло свого лôжка. Нансі роздула огонь, сѣла собѣ коло печи та ждала на пяту годину.

Оліверъ довго не спавъ, а думавъ, що може Нансі шепне єму кôлька слôвъ; але она не рушалась и ôнъ вкôнци заснувъ.

Коли збудивъ ся, то вже стоявъ самоваръ на столѣ. Сайксъ поховавъ рôзнî рѣчи въ кишенѣ своеи верхньои одежи, що висѣла на поручю крѣсла, а Нансі готовила снѣданье. День ще не наставъ и свѣтло горѣло.

Дощь бивъ о ôкна, а небо було чорне и захмарене.

Сайксъ казавъ Оліверови спѣшитись; той зъѣвъ скоро снѣданье, потôмъ Нансі обвязала єму шию хустиною. Сайксъ наложивъ єму велику шапку на голову, хопивъ за руку, показавъ пістолетъ и выйшовъ.

Въ дверехъ оглянувъ ся Оліверъ въ надѣ, що стрѣне поглядъ Нансі, але она сидѣла вже коло печи и дивилась на огонь.

ГЛАВА ДВАЦЯТЬ ПЕРША.

Вло̂мъ.

Домы и о̂конницѣ були ще позамыканû и нѣкого не було видко на пустыхъ, брудныхъ улицяхъ. Днѣти почало ажь тогды, коли прийшли на Бетналь Ґрінъ. Часомъ переѣздивъ улицею помалу во̂зъ на торгъ або почта промайнула скоренько. Въ Шоредічь и Смітфільдъ бувъ великій натовпъ людей и гамо̂ръ, бо то бувъ торгъ. Оліверъ не мо̂гъ выйти зъ задиву. О̂нъ думавъ, що цѣлый Лондонъ рушивъ ся до якогось незвычайного дѣла. Що за рухъ, що за натовпъ, крики, гамо̂ръ, сварки и суперечки, що хвилѣ новû предметы, новû лица и гурты людей.

Сайксъ тягнувъ свого малого товариша безъ упину и не зважавъ на се, що такъ займало Олівера, хиба деколи кивнувъ головою якому знакомому на привѣтъ и звернувъ въ сторону Гольборнъ. Спѣшивъ ся дуже, ажь Оліверъ задыхавъ ся и ледви мо̂гъ додержати кроку. А неразъ тягнувъ єго Сайксъ такъ скоро зъ собою, що єму здавалось, мовь бы о̂нъ летѣвъ по-надъ землею. На дорозѣ до Кенсінґтонъ стрѣтивъ Сайксъ порожный во̂зъ и спытавъ во̂зника, чи не о̂двѣзъ бы єго и хлопця до Іслевортъ. Во̂зникъ скоро згодивъ ся и Сайксъ посадивъ хлопця на во̂зъ, при чо̂мъ не забувъ вказати значучо на свою кишеню.

Переѣхали Кенсінґтонъ, Гамерсмітъ, Чайзвікъ, Кю-Бріджь, ажь въ Брентфордъ казавъ Сайксъ станути, зсѣвъ зъ воза разомъ зъ Оліверомъ и скоро потягъ єго знову въ иншо̂мъ напрямѣ черезъ Твікенемъ до Гамптонъ. Настало полудне. Сайксъ звернувъ въ вузку улицю и вступивъ небавомъ до якогось вужденного дому,

де очевидно бувъ знакомымъ. На Олівера вже — якъ бодай здавало ся — не зважавъ и о него нѣхто не журивъ ся. Пообѣдали обидва, Сайксъ закуривъ люльку, а Оліверъ заснувъ и збудивъ ся ажь тогды, якъ было темно. Сайксъ познакомивъ ся знову зъ якимсь вôзникомъ, що ѣхавъ до Шепертонъ и досыть бувъ пяный. Сайксъ посадивъ хлопця на вôзъ, запхавъ єго въ кутокъ, строго наказавъ єму мовчати — и они поѣхали.

Вечѣръ бувъ дожджевый и зимный. Оліверъ дрожавъ зъ зимна, страху и ôдразы. Ôнъ вже не сумнѣвавъ ся, яка доля єго жде, певно, що не добра. Коли переѣздили по-при церкву въ Сенбері, выбила сема година. Ѣхали ще може двѣ-три милѣ, ажь вкôнци Сайксъ зсѣвъ, взявъ Олівера и дальше пôшовъ. Змученый хлопець сподѣвавъ ся, що Сайксъ заверне до Шепертонъ на ôдпочинокъ, але ôнъ ишовъ болотомъ темными и сумными улицями, пустыми майданами дальше, поки не показались свѣтла въ недалекôмъ мѣстѣ. Прийшли на мôстъ и ту звернувъ Сайксъ на стежку по-надъ рѣкою. Оліверъ налякавъ ся сильно; єму здавалось, що Сайксъ хоче єго на тôмъ самôтнôмъ мѣсци вбити. Вже хотѣвъ кинутись объ землю, щобъ зъ розпуки боронити свого молодого вѣку, коли несподѣвано стануди передъ якимсь заваленымъ домомъ. Свѣтла въ нѣмъ не було видко, здавалось, що тамъ нѣхто не мешкавъ. Сайксъ пôдступивъ тихо до дверей, положивъ руку на клямку и такъ оба стояли въ темныхъ сѣняхъ.

— Хто тамъ? — крикнувъ якійсь захриплый голосъ.

— Не роби гамору, — сказавъ Сайксъ и засунувъ дверѣ. — *Затхони**), Тобі!

---

*) Засвѣти.

— А, мôй добрый камратъ! — ôдôзвавсь той самый голосъ. — *Затхони*, Барней, *затхони*! Впровадь пана до хаты и кладись спати до бѣлого дня.

По тыхъ словахъ чути було, якъ щось тяжкого за кимсь кинено, оно впало на землю, а той самъ голосъ крикнувъ:

— Чуєшь? Тамъ стоить Біль Сайксъ въ сѣняхъ въ темнотѣ, а ты спишь, якъ бы взявъ на сонъ. Встанешь ты, бо зелѣзнымъ лѣхтаремъ збуджу тебе!

Вкôнци прителепавъ ся зъ свѣтломъ кельнеръ зъ готелю Сафронъ Гіль и повитавъ Сайкса зъ правдивою, а може й уданою радостію. Сайксъ попхавъ хлопця впередъ въ якусь низьку, темну комнату зъ кôлькома поломаными стôльцями, столомъ и зъ дуже лихимъ лôжкомъ, на котрôмъ простягъ ся якійсь чоловѣкъ и куривъ люльку на довгôмъ цибусѣ. Ôнъ бувъ убраный въ темнобрунатный сурдутъ зъ великими металевыми гузиками, въ сорокату камізельку и въ ясно-брунатнû штаны, а на шиѣ мавъ жовту хустину. Панъ Крекітъ (бо се ôнъ бувъ) мавъ тонке, рудаве и кучеряве волосье и по нѣмъ ѣздивъ ôнъ ôдъ часу до часу брудными пальцями зъ перстенями. Бувъ середного росту, а ноги — якъ видко було — мавъ досыть тонкû, хочь се зовсѣмъ не перешкаджало єму зъ великимъ подивомъ и вдоволеньемъ дивитись досыть часто на свои высокû чоботы.

— Біль, приятелю любый, — ôдôзвавсь ôнъ до входячого Сайкса, — тѣшусь дуже, що тебе виджу. Я вже думавъ собѣ, що ты свою гадку покинувъ; тогды я бувъ бы бравъ ся до сего на свою руку. Що, до чорта! — додавъ ôнъ здивованый, побачивши Олівера, сѣвъ на лôжку и спытавъ, що се за хлопець.

— Се той хлопець, знаєшь? — ôдповѣвъ Сайксъ и сѣвъ коло печи.

— То зъ шайки Фажина, -- завважавъ Барней и скрививъ ся.

— Фажина, такъ? — сказавъ Тобі и глянувъ на Олівера. — Що за знаменитый хлопецъ буде зъ него до кишень старыхъ дамъ по церквахъ та каплицяхъ. Єго лице — то капіталъ для него.

— Мовчи! розбалакавъ ся бôльше о тôмъ, якъ варто, — перервавъ єго Сайксъ и шепнувъ щось до уха. Тобі Крекітъ засмѣявъ ся голосно и зачудованый довго дививъ ся на Олівера.

— Дайте но намъ ѣсти и пити, то додасть намъ охоты, менѣ бодай, — сказавъ Сайксъ. — Сядь собѣ коло огню, хлопче. Ты ще нинѣ въ ночи пôдешь, хочь и не далеко.

Оліверъ мовчки глянувъ на него, очевидно наляканый и задивованый, и сѣвъ собѣ коло огню. Голова болѣла єго, ôнъ обперъ єи на руку и ледви змôгъ змѣркувати, що коло нього дѣялось. Жидôвскій хлопецъ принѣсъ ѣсти и пити. Тобі и Сайксъ пили на щасливый влôмъ. Тобі наллявъ склянку, подавъ Оліверови и казавъ выпити. Хлопець присягавъ ся, що не може пити и благавъ, щобы не силувати єго. Але Тобі вперъ ся на своѣмъ.

— Пий! Чи ты гадаєшь, що я не знаю, що тобѣ на добро выйде? Скажи єму Біль, нехай выпє!

— Чи маю тебе вчити послуху? — крикнувъ Сайксъ и сягнувъ рукою въ кишеню.

— Най мене грôмъ вбє, коли я зъ тымъ хлопцемъ не буду мати бôльше клопоту, якъ зъ цѣлою дванацяткою майстрôвъ. Пий, шибенику, бо —!

Наляканый Оліверъ послухавъ, выпивъ и сейчасъ сильно закашлявъ ся. Тобі и Крекітъ сердечно засмѣялись, а навѣть хмурый Сайксъ усмѣхнувъ ся.

Оліверъ не мôгъ ѣсти, але они его присилували зъѣсти кôлька куснѣвъ хлѣба. Ôдтакъ встали зъ-за стола и поклались на короткій спочинокъ. Оліверъ сидѣвъ насупроти Барнея на своѣмъ стôльци коло ôкна. По якôмсь часѣ твердо заснувъ, а тяжкû, страшнû сны непокоили его такъ довго, поки Тобі вставъ и ихъ обохъ побудивъ. Тобі и Сайксъ одягнулись сейчасъ и обвились хустками ажь по уста. Барней понапихавъ скоренько въ ихъ кишенѣ всякихъ рѣчей, набраныхъ зъ шафы.

— Барней, а пукавки? — сказавъ Тобі Крекітъ.

— На! Я ихъ самъ набивъ.

— Добре. А сверлики!

— Я маю, — сказавъ Сайксъ.

— Витрихи, долота, лѣхтарня — всьо єсть? — спытавъ Тобі, ховаючи малу штабу зелѣзну до ломаня.

— Всьо єсть, — ôдповѣвъ Сайксъ. — Барней, давай *ґараґуль!*

Барней подавъ ему и Тобі два великû костурѣ, а Оліверови привязавъ шапку пôдъ бородою. Хлопець бувъ цѣлкомъ оголомшеный. Сайксъ хопивъ его за праву а Тобі за лѣву руку и потягли его зъ собою такъ, що ôнъ не мôгъ опамятатись.

Нôчь була темна, хочь въ око стрѣль, а мрака такъ густа, що по кôлькохъ хвиляхъ висѣли Оліверови великû каплѣ воды на бровахъ. Всѣ мовчали, якъ бы воды въ ротъ набрали, перейшли скоро мôстъ и поблизькû околицѣ, ажь по пôвночи о другôй годинѣ прийшли до якогось самотного дому, обведеного муромъ. Тобі Крекітъ перелѣзъ сейчасъ черезъ муръ. Сайксъ пôднѣсъ хлопця въ гору — и по хвили були вже всѣ три за муромъ. Сайксъ и Тобі закрадались до дому и тягнули хлопця зъ собою. Той мало зъ розуму не зôйшовъ, бо ажь теперь впавъ ôнъ на думку, що Сайксъ иде

красти, а може й розбивати, а его бере до помочи. Заломавъ руки и мимоволѣ выхопивъ ся ему зъ устъ крикъ ôдразы. Голова ему закрутилась, холодный пôтъ выступивъ на чоло, ôнъ захитавъ ся и впавъ на колѣна.

— Встань! — шепнувъ Сайксъ, задрожавъ и гнѣвно вытягъ зъ кишенѣ пістолетъ. — Встань, бо розстрѣлю тобѣ голову на куснѣ!

— Бôйтесь Бога, пустѣть мене! — кликнувъ Оліверъ. — Пустѣть мене, най я собѣ пôйду и пôдъ плотомъ умру. Я не хочу вже нѣколи, нѣколи вертати до Лондону. Змилуйтесь и не силуйте мене красти! Змилуйтесь надô мною, Бога ради!

Страшный проклôнъ вырвавъ ся Сайксови зъ устъ, ôнъ натягнувъ курокъ, але Тобі друливъ его руку въ бôкъ, заткавъ Оліверови уста и потягъ до дому.

— Тихо будь! — шептавъ ôнъ — ту нема нѣкого... А якъ не будешь тихо, то заѣду тобѣ такъ по головѣ, що перевернешь ся, и бодай галасу не буде. Біль, ломи ôконницю! Думаю, що ôнъ вже охоты набравъ. Я видѣвъ неразъ, що старшî ôдъ него въ таку зимну нôчь дôставали на хвилинку страшнои трястѣ, або щось таке.

Сайксъ клявъ тихо Фажина, що Олівера давъ ему до роботы, запхавъ штабу зелѣзну и небавомъ була ôконниця отворена. Мале ôкно зъ кратами було пять до шѣсть стôпъ надъ землею, зъ заду дому, а видко було черезъ него якусь малу кôмнату, низько положену, а призначену до праня чи до вареня пива. Сайксъ выломивъ небавомъ краты.

— Теперь слухай и уважай, ты чортôвскій накорѣнку! — шепнувъ Сайксъ, вытягъ зъ кишенѣ слѣпу лѣхтарню и пôднѣсъ еи передъ самî очи Олівера. — Я тебе перепхаю ôкномъ. Бери лѣхтарню, иди потôмъ

тихенько по сходахъ до сѣней, ôтвори браму и впусти насъ. Чи дверѣ ôдъ пральнѣ отворенû, Тобі?

Тобі глянувъ до середины и ôдповѣвъ:

— Навстяжь отворенû; они все отворенû, щобы песъ, що ту спить, мôгъ выйти на двôръ. Ха-ха ха! якъ гарно Варней пôддуривъ ėго вчера и прогнавъ.

Хочь и якъ тихо говоривъ и смѣявъ ся Крекітъ, але Сайксъ казавъ ėму мовчати и братись до роботы. Ôнъ поставивъ лѣхтарню на землю, зблизивъ ся до стѣны, схиливъ ся, оперъ руки на колѣна, Сайксъ вылѣзъ ėму на плечѣ, пôднявъ Олівера до ôкна и перепхавъ ėго до комнаты.

— Засвѣти! — шепнувъ ôнъ. — Видишь сходы, тамъ ось передъ тобою?

Ледви живый шепнувъ Оліверъ невыразно: виджу, Сайксъ вказавъ ėму пістолетомъ на браму дому и пригадавъ, що стрѣлить, якъ лишь не схоче ити до брамы, або зверне на бôкъ.

— Не бавъ ся! — шепнувъ ôнъ дальше Оліверови. — Коли вже тобѣ кажу робити, то роби, якъ треба. Пстъ!

— Що такого? — спытавъ Тобі. Оба наставили уха.

— Нѣчо, — сказавъ Сайксъ и пустивъ Олівера. — Иди!

Тымчасомъ хлопець прийшовъ вже трохи до себе и постановивъ рѣшучо або вмерти, або спробувати щастя, скочити зъ сѣней въ бôкъ и наробити крику. Зъ такими думками ишовъ ôнъ вперѣдъ и дрожавъ.

— Вертай! — крикнувъ наразъ Сайксъ, — вертай, скоро!

Настрашеный несподѣвано голоснымъ крикомъ въ такъ глухôй тишинѣ, пустивъ лѣхтарню на землю, ста-

нувъ и не знавъ, чи йти дальше, чи втѣкати. Крикъ повторивъ ся, показалось свѣтло, здавалось єму, що побачивъ въ дверехъ кôлькохъ наляканыхъ, на-пôвъ убраныхъ мужчинъ, въ очахъ єму потемнѣло, загремѣвъ выстрѣлъ, мовъ грôмъ ударивъ въ его ухо и ôнъ покотивъ ся въ задъ. Сайксъ хопивъ его черезъ ôкно за ковнѣръ, стрѣливъ за утѣкаючими людьми и вытягъ хлопця ôкномъ.

— Притисни руку до себе! — шепнувъ ôнъ, вытягаючи его. — Тобі, хустинки! Трафили его! Скоро! А, до чорта, якъ кровь тече зъ хлопця!

Оліверъ ще на стôлько тямивъ ся, що чувъ чимъ разъ бôльшій гамôръ въ домѣ и чувъ, якъ его скоро несли. Дальше вже гамору не було чути, память его покинула и єму здавалось, якъ бы якась зимна рука здавила его серце, оно билось, але ôнъ не чувъ и не видѣвъ нѣчо бôльше.

ГЛАВА ДВАЦЯТЬ ДРУГА.

Тутъ подана мила розмова пана Бумбля зъ одною дамою. Зъ розмовы видко, що и слуга приходскій дещо дуже добре ôдчуває.

Вечѣръ бувъ темный и дуже зимный, а сильный, острый вѣтеръ гонивъ въ воздусѣ густымъ снѣгомъ на всѣ стороны. Бувъ то вечѣръ такій, въ котрôмъ паны при веселôй, милôй ватрѣ дякують Богу, що сидять дома, а голоднî, безхатнî бѣдаки падають на землю и вмирають. Ой, кôлько-жь то такихъ бѣдакôвъ очи замкне на пустыхъ, непривѣтныхъ улицяхъ, а коли отво-

рять ихъ, то певно гôршого свѣта не побачуть, хочь бы и якими проступниками були.

Такъ було на дворѣ, коли панѣ Корні, надзырателька дому убогихъ, въ котрôмъ Оліверъ побачивъ свѣтъ божій, сѣла собѣ выгôдно коло печи и зъ вдоволеньемъ дивилась на чайникъ, що стоявъ на малôмъ, круглôмъ столику, та прислухувалась шипѣню воды въ кôтлику на огни.

— Богъ дає намъ богато, дуже богато, за що мы повиннî вдячнî бути, — сказала она сама до себе задумавшись, — але се треба пôзнати

Она похитала головою, мовь бы зажурилась и жалувалась на тыхъ темныхъ, непросвѣченыхъ людей, що не вмѣють сего пôзнавати, и почала готовити собѣ чай.

Якъ то неразъ дрôбниця выведе нашу слабу душу зъ спокою! Чайникъ бувъ малый, а воды въ нѣмъ богато, она збѣгла и попарила пани руку.

— А, проклятый чайникъ! — сказала она и скоро поставила его на стôлъ. — Лише двѣ склянки мѣстить! Кому ôнъ здасть ся, — хиба такôй бѣднôй, самотнôй жѣнцѣ, якъ я. Охъ-охъ!

Она сѣла собѣ и задумалась. Малый чайникъ пригадавъ ѣй покôйного пана Корні (щó недавно померъ, лише двацять пять лѣтъ тому), она затужила и не могла найти собѣ ôдрады.

— Мабуть я вже другого не буду мати, — сказала она, а въ словахъ еи чути було журбу и сумнѣвъ, — не буду мати, лишь его..

Сказати не можемо, чи то панѣ Корні зôтхала такъ тяжко на згадку о покôйнику, чи о чайнику, на котрый дивилась и про котрый такожь могла думати. Але ледви зачала пити чай, якъ хтось запукавъ до дверей.

— Прошу! — крикнула панѣ Корні гнѣвно. —

Певно якась стара баба хоче вмирати. Все десь вмирають, якъ я за столомъ, або пю чай... Ей, то вы, пане Бумбль? — закôнчила она вже ласкаво.

— Я, моя панѣ, — ôдповѣвъ Бумбль. Въ однôй руцѣ тримавъ ôнъ свôй трикутный капелюхъ, а въ другôй якійсь вузликъ. — Чи замкнути дверѣ?

Панѣ Корні засоромилась и не ôдповѣла, а панъ Бумбль скориставъ зъ того и безъ призволу замкнувъ дверѣ.

— Слота, пане Бумбль, — завважала панѣ Корні.

— Слота, панѣ, — сказавъ Бумбль — и невыгода для нашого приходу. Мы роздали нинѣ по полудни двацять хлѣбôвъ и пôвтора плесканки сыра, а ще жебрацтво не було вдоволене. Оденъ, що має жѣнку и численну родину, дôставъ великій хлѣбъ и цѣлый фунтъ сыра, а чи подякувавъ бодай, чи подякувавъ? Абы зъѣсти! Ще й о углье жебравъ, бодай хустину угля, казавъ ôнъ. И на що єму углье здалось? Пражити сыръ на огни, чи що, а потôмъ знову прийти и ще о бôльше жебрати? Такъ они роблять, панѣ, всѣ такъ роблять. Передвчера прийшовъ оденъ, майже нагій, — вы були за-мужемъ, то чей можу се сказати, — до дому директора, коли той якъ разъ обѣдавъ зъ гôстьми, и просивъ о запомогу. Ôдôйти не хотѣвъ, а нудивъ товариство такъ довго, поки не давъ єму директоръ фунта картофель и мѣрку ôвсяной муки. „Мôй Боже, — сказавъ невдячный гôльтай — що-жь я зъ тымъ пôчну? Такъ само, якъ бы вы менѣ дали зелѣзнѣ окуляры.“ — „Дуже добре, — ôдповѣвъ директоръ и ôдобравъ, що давъ, — нѣчо бôльше не дôстанете.“ — „То я помру на улици“, — сказавъ волоцюга. — „Ей, не такъ легко помрете!“ — сказавъ директоръ. И що вы скажете? Пôйшовъ жебракъ, взявъ и вмеръ на улици. То упôръ, правда, панѣ Корні?

— Всяке понятье переходить, — ôдповѣла панѣ. — Але що вы, пане Бумбль, чоловѣкъ досвѣдный, не вважаете дуже шкôдливымъ, запомагати жебракôвъ зъ-поза дому убогихъ?

— Панѣ Корні, — ôдповѣвъ слуга приходскій и усмѣхнувъ ся такъ, якъ бы ôдчувавъ свою высшôсть, — то вже радше въ вашихъ рукахъ спочиває оборона и безпечнôсть прихода. Вашимъ першимъ прінціпомъ есть, давати убогимъ се, чого не потребують; и такъ имъ небавомъ ôдхочуесь приходити въ-друге. Тому то, панѣ Корні, читаємо такъ часто въ импертинентнихъ часописяхъ, щобы хорымъ убогимъ давати сыра, якъ се єсть звычай въ цѣлôмъ краю. Але жь се тайны службовѣ и треба бы заказати, щобъ о нихъ нѣхто не смѣвъ говорити, хиба мы, урядники приходскѣ. Пані Корні, — додавъ Бумбль, розвязуючи вузликъ, — се правдивый портеръ, найлѣпшои якости. Се вино казала колеґія давати хорымъ.

Ôнъ поставивъ двѣ принесенѣ фляшки на комоду, сховавъ хустину помалу въ кишеню и хотѣвъ ôдходити. Але милосердна дама замѣтила, що на дворѣ слота и зимно, и спытала его боязко, чи не бувъ бы ласкавъ выпити чашочку чаю. Ôнъ ôдложивъ заразъ капелюхъ усѣвъ за маленькимъ круглымъ столомъ, усмѣхнувъ ся и глянувъ на паню Корні такъ нѣжно, що та заклопотана ажь ôдвернула лице и вдивилась въ самоваръ. Ôдтакъ подала єму чай. Ôнъ простеръ хустину на колѣнахъ, зачавъ пити и ѣсти и ôдъ часу до часу зôтхавъ тяжко, хочь се зовсѣмъ не зменшало его апетиту, але очевидно збôльшало. По довгôй хвили обôзвавъ ся:

— Я виджу, панѣ, що у васъ єсть кôтка и маленька кôточка.

*

— Не повѣрите, пане Бумбль, якъ я ихъ люблю и якъ имъ у мене добре.

— Мушу вамъ сказати, панѣ Корні, що кожда кôтка, котра-бъ зъ вами жила а васъ не любила, була-бъ осломъ.

— Ахъ, пане Бумбль!

— Що правда, то не грѣхъ. Таку кôтку я бы заразъ утопивъ.

— Пане Бумбль, яке у васъ тверде серце!

— Тверде серце! — повторивъ Бумбль и нѣжно зôтхнувъ, хопивъ малый палець панѣ Корні и стиснувъ, потôмъ зачавъ присувати свое крѣсло чимъ разъ близше, поки й зовсѣмъ не присунувъ его до крѣсла панѣ Корні. Она посунутись не могла, бо зъ другого боку горѣло въ печи, а такъ межи двома огнями було бы ѣй надто небезпечно. Зъ правого боку могла занятись на нѣй одѣжь, а зъ лѣвого боку серце; на правый бôкъ могла впасти на грань, а на лѣвый бôкъ лише въ руки пана Бумбля. Она була розумна и оглядна жѣнка, тому, обчисливши всѣ можливû наслѣдки, сидѣла тихо и подала ще пану Бумблеви чаю.

— Тверде серце, панѣ Корні? — спытавъ Бумбль, мѣшаючи чай и вдивляючись въ еи лице. — Хиба у васъ тверде серце?

— Господи, якъ вы, нежонатый чоловѣкъ, пытаетесь? — выкрикнула панѣ. — Що вы хочете тымъ сказати?

Бумбль выпивъ чай до послѣднои каплѣ, зъѣвъ кôлька праженыхъ куснѣвъ хлѣба зъ масломъ, стрѣпавъ окрушкі зъ колѣнъ, обтеръ уста и несподѣвано поцѣлувавъ господиню.

— Пане Бумбль, що вы...! — шепнула невинно да-

ма, бо она такъ налякалась, що голосу добути не могла. — Пане Бумбль, буду кричати!

Бумбль не обзывавъ ся, а помалу и поважно обнявъ єи станъ. Тому, що она обѣцяла крикнути, то була бы теперь при такôмъ смѣлôмъ поступку Бумбля певно крикнула; але вже не мала часу, бо хтось наразъ сильно запукавъ въ дверѣ, а Бумбль ôдскочивъ въ одну мѣть и скоро почавъ прятати флашки зъ вина. Пани Корні сказала: „Прошу", и въ дверехъ показалась стара жѣнка та звѣстила, що стара Сара конає.

— А що менѣ до того? — ôдповѣла панѣ Корні гнѣвно. — Чи я ѣй причиню житя?

— Вже жь, панѣ, нѣхто того не потрафить; ѣй вже годѣ помогти. Я видѣла неразъ, якъ вмирають дѣти, мужчины въ самôмъ здоровôмъ вѣцѣ, и знаю вже дуже добре, коли смерть зближаєсь. Але она чогось неспокôйна и каже, що конче хоче вамъ щось сказати, чи передати; инакше не вмерла бы спокôйно, якъ бы вы не прийшли.

Поважна господиня заворкотѣла кôлька проклонôвъ на старî жѣнки, котрî нѣколи не хотять вмерти, не намучивши перше нарочно своихъ надзирателѣвъ, одяглась въ теплый плащь и гнѣвна выйшла зô старою жѣнкою, все щось воркотячи пôдъ носомъ.

Що робивъ панъ Бумбль, коли самъ зôставъ въ хатѣ, се трудно собѣ добре пояснити. Ôнъ отворивъ именно шафу, почисливъ ложочки до чаю, зважививъ клѣщѣ до цукру, оглянувъ добре цѣдилко на молоко, чи зъ правдивого срѣбла, ôдтакъ заспокоивши свою цѣкавôсть, наложивъ трикутный капелюхъ на голову и зачавъ дуже поважно танцювати по кôмнатѣ. Вкôнци знявъ капелюхъ, сѣвъ коло печи, оглянувъ ся доокола и оче-

видно счислявъ въ памяти всѣ меблѣ и приряды, що були въ комнатѣ.

ГЛАВА ДВАЦЯТЬ ТРЕТЯ

Коротка, але безъ сумнѣву важна.

Бабуся, що такъ перешкодила пани Корні въ еи забавѣ, була якъ-разъ доброю вѣщункою смерти. Лѣта згорбили еи, цѣле еи тѣло дрожало, бо она разъ мала апоплексію, а еи зморщене, погане лице выглядало радше, якъ якій смѣшный фантастичный рисунокъ, нѣжь якъ твôръ природы.

Охъ, якъ мало есть старыхъ лицъ, що радували бъ насъ своею красою! Страхъ, журбы и клопоты свѣтовû змѣняють такъ лице людске, якъ змѣняють и серце, и ажь коли журбы зникнуть разъ на все, тогды зникають неспокôйнû хмары и не закрывають та не затемнюють вже бôльше неба. Се дуже часто можна бачити на лицяхъ покôйникôвъ, коли они, хочь скостенѣлû, приймають давно забутый выразъ лиця спячои дитины, выглядають знову, якъ въ молодôмъ вѣцѣ, и стають такъ спокôйными, що тû, котрû тямили ихъ молодôсть, клякають побожно коло ихъ домовинъ и дивлять ся вже на ангела на земли.

Стара шкандыбала передъ невдоволеною наставницею, вкôнци змучена ставула, щобъ ôдôтхнути, а панѣ Корні взяла свѣтло зъ еи рукъ и пôйшла сама до комнаты конаючои, де блимала сумно лямпа. Коло лôжка сидѣла якась стара жѣнка, а коло печи стоявъ ученикъ аптикаря и доктора и вырѣзувавъ собѣ перце до довбаня зубôвъ. Ôнъ сказавъ пани Корні: добрый вечѣръ и

замѣтивъ, що дуже зимно та що углье, яке берутъ для дому убогихъ, до нѣчого. Хора стогнала, хлопець пригадавъ собѣ еи и ôдôзвавъ ся до панѣ Корні:

— Пишѣть: пропало!

— Справдѣ? — спытала панѣ.

— Менѣ бы було дуже дивно, якъ бы она ще зъ годину потягла. Ты, стара, чи она спить?

— Спить, — ôдповѣла бабуся, що пильнувала хорои.

Ученикъ зачавъ довбати собѣ зубы, а панѣ Корні сѣла мовчки на лôжко, а по хвили выйшла на пальцяхъ зъ комнаты. Закликала одну надзырательку, вернула зъ нею до комнаты и кивнула на другу. Обѣ надзырательки сѣли коло печи та зачали тихо розмавляти.

— Чи говорила що бôльше, Анні, якъ мене не було?

— Анѣ словечка.

— Чи пила загрѣте вино, що записавъ ѣй лѣкарь?

— Не могла и каплѣ лыкнути; я сама выпила вино и дуже менѣ смакувало.

— Я тямлю часъ, коли она такъ само робила та ще й добре насмѣяла ся зъ того.

— Певно; то була весела стара душа и неодного небôщика такъ гарно прибрала, якъ куклу. Я помагала ѣй при тôмъ бôльше, якъ сто разôвъ.

Панѣ Корні ждала нетерпеливо, коли хора збудить ся, встала, приступила до старыхъ опириць и гнѣвно спытала, якъ довго ще ѣй ждати.

— Не довго, панѣ. Не довго потребуємо ждати на смерть. Трохи терпеливости, а она сама небавомъ прийде.

— Стулѣть пысокъ, а вы, Марто, скажѣть менѣ, чи хора й перше такъ лежала?

— Лежала неразъ.

— Але вже не буде, — додала друга надзырателька, — менѣ здаєсь, що она ще лише разъ збудать ся, и то не на довго.

— Чи на довго, чи не на довго збудить ся, але мене вже не побачить. Вы обѣ мучите мене безъ потребы, кличете, не знати, по що. То не належать до моихъ обовязкôвъ, дивитись, якъ всѣ старŷ бабы вмирають и кажу вамъ: я того не люблю и не хочу. Тямте собѣ, вы безстыднŷ старŷ опирицѣ! Якъ ще мене разъ здурите, то стережѣть ся, кажу вамъ!

И вже выходила, коли несподѣваный крикъ обохъ надзырательокъ, що станули коло лôжка хорои, здержавъ єи. Хора усѣла собѣ просто, якъ свѣчка, и вытягнула до нихъ руки. — Хто то? — спытала глухимъ голосомъ.

— Тихо, тихо! Положи ся, — сказала одна надзырателька.

— Я вже живою нѣколи, нѣколи не положу ся, — обôзвалась хора. — Я хочу зъ нею говорити. Ходѣть сюды, панѣ Корні, маю вамъ щось по тихо сказати.

Панѣ Корні сѣла на єи лôжко, а хора хотѣла вже говорити, коли замѣтила, що обѣ надзырательки зблизились, якъ лишь могли, и надслухували. Хора попросила слабымъ голосомъ: „Кажѣть имъ выйти — скоро, скоро!“

Панѣ Корні казала имъ выйти, а конаюча говорила дальше:

— Слухайте жь! Въ тôй самôй комнатѣ на тôмъ самôмъ лôжку лежала колись гарна молода дѣвчина. Єи принесено ту до дому зъ окровавлеными ногами, запорошену и заболочену. Ту мала хлопця и померла.

Я єи стерегла. Хочу пригадати собѣ, въ котрôмъ то роцѣ було?

— Рôкъ — байка, — перервала єи панѣ Корні нетерпеливо. — Що маєшь о нѣй сказати?

— Вже я добре знаю, що маю о нѣй сказати, — воркотѣла хора, наразъ почервонѣла на лици, выбалушила очи, выпрямилась и майже крикнула: — Я обôкрала єи. Она ще не скостенѣла, не скостенѣла, якъ я єи обôкрала.

— Ты обôкрала? Бôй ся Бога, що-жь ты забрала ѣй?

— Се! — одно, що мала. Потребувала одежи, щобы не змерзнути, и ѣды, щобы не вмерти зъ голоду, а таки сего не спродала, а носила въ пазусѣ. А се було — зъ золота и она могла тымъ ôдъ смерти выратуватись.

— Зъ золота! И що дальше? Хто була мати? коли померла?

— Она просила се заховати и передала менѣ, бо лише я ходила коло неи. Я вже въ думцѣ вкрала ѣй се, скоро лишь побачила, и може я тому винна, що дитина помре. Може бы були лѣпше зъ нимъ обходили ся, якъ бы все знали.

— Якъ бы все знали! Ну, и що дальше?

— Хлопець бувъ такъ подôбный до своеи матери, що я все пригадувала собѣ єи, коли єго побачила. Ахъ, бѣдна! — а така молода — така нѣжна и терпелива! Але скажу вамъ ще бôльше, — чи я вамъ ще всего не сказала?

— Нѣ, не сказала; лише скоро, бо буде за пôзно.

— Мати чула, що смерть зближаєся и шепнула менѣ до уха, що єсли бы дитина жила, то прийде часъ, коли не буде потребувати соромитись на згадку о матери, найде приятелѣвъ...

— Якъ его охрестили?

— Оліверъ. Золото, що я вкрала, було — —

— Що було? Скажи, бôй ся Бога!

Панѣ Корні нахилила ся въ найбôльшôй цѣкавости надъ конаючою, але та вымовила ще кôлька незрозумѣлыхъ слôвъ и впала на подушку.

— Добила ои! — замѣтила одна надзырателька, коли панѣ Корні выходила.

— И нѣчого не розповѣла, — сказала панѣ Корні и выйшла такъ, якъ бы щось звычайне стало ся.

ГЛАВА ДВАЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА.

Зновъ о Фажинѣ и товаришахъ его.

Коли таке дѣялось въ домѣ убогихъ, Фажинъ сидѣвъ скуленый и задуманый при слабôмъ, курнôмъ огни въ своѣй давнôй норѣ, тôй самôй, зъ котрои Нансі вывела Олівера. При столѣ за нимъ сидѣли майстеръ, Чарль Бетсъ и Томъ Чітлінґъ и грали віста. Майстеръ гравъ и все выгрававъ, хочь бы и якȋ карты дôставъ въ руки. Чітлінґъ плативъ, и дивувавъ ся, що Докінсови такъ „карта иде“, и сказавъ, що ему нѣчо „не приходить“. Чарль Бетсъ засмѣявъ ся голосно, а Фажинъ глянувъ на него и замѣтивъ, що Томъ мусить дуже рано встати и „ôдбити ся“.

— Такъ, ты мусишь рано встати, — сказавъ Чарль — отже не скидай на нôчь чобôтъ и насади потрôйнȋ окуляры.

Докінсъ слухавъ зъ фільософічною рôвнодушностію, якъ его хвалили, и рисувавъ крейдою на столѣ плянъ вязницѣ въ Нюґетъ.

— Але жь ты нудный, Томъ! — сказавъ майстеръ по кôлькохъ хвиляхъ. — И о чôмъ ôнъ думае, Фажинъ?

— Якъ я можу знати? — ôдповѣвъ жидъ. — Може думае о стратахъ на селѣ, зъ-вôдки недавно прийшовъ. Ха-ха-ха! Чи такъ?

— Не вдалось ему, — говоривъ майстеръ дальше. — Якъ ты мѣркуешь, Чарль?

— Я мѣркую, що залюбивъ ся въ Бетсі. Глянь, якъ почервонѣвъ! Ажь то смѣшно — Томмі залюбленый! Смѣхъ людямъ сказати.

— Дай ему спокôй, — сказавъ жидъ и моргнувъ на Докінса, а Бетса трутивъ зъ невдоволеня мѣшкомъ до роздуваня огню. — Бетсі — гарна дѣвчина! Лише ты, Томъ, еи не покидай, а знай приеднати собѣ!

— То ту нѣкого не обходить! — сказавъ гнѣвно Чітлінґъ до Фажина.

— Дай спокôй! — ôдповѣвъ жидъ. — Най собѣ Чарль балакае та смѣе ся; така его натура! А Бетсі чемна дѣвчина. Ты, Томъ, роби такъ, якъ она тобѣ каже, а зробишь щастье.

— Робивъ я, якъ казала, — говоривъ Томъ — слухавъ еи рады и — до *квача* дôставъ ся. Вы зъ того всего мали *ребухемъ**), — правда, Фажинъ? — а я — шѣсть недѣль... Що вы на те? Прийде часъ, скорше чи пôзнѣйше, въ зимѣ мабуть буде найлѣпше, коли чоловѣкови ôдхоче ся такъ часто выходити. Якъ мѣркуете, Фажинъ?

— Певно, мôй любый, — ôдповѣвъ жидъ.

— Але тобѣ мабуть всьо одно буде, дôстатись знову до *квача*, — сказавъ майстеръ и моргнувъ на Фажи-

*) Пожитокъ.

на та Бетса — якъ лишь зъ Бетсі всьо буде въ порядку.

— Ага, такъ само... Побачите! — ôдповѣвъ Томъ ще гнѣвнѣйшій. — Цѣкава рѣчь, хто бы за мене сидѣвъ?

— Но, то вже нѣкому на думку не прийде, — ôдповѣвъ Фажинъ. — Не знаю нѣкого, що бы на се приставъ.

— А я мôгъ цѣлкомъ добре увôльнитись, якъ бы лишь схотѣвъ *закапувати*! — гнѣвавъ ся що разъ бôльше Томъ. — Я потребувавъ сказати лише одно слово, — правда, Фажинъ? — а я не сказавъ. И чого-жь ту смѣяти ся?

Фажинъ успокоивъ его чимъ скорше, що нѣхто зъ него не смѣе ся, анѣ навѣть Чарль Бетсъ. Бетсъ хотѣвъ и зô своеи стороны заявити, що всѣ безъ вынмки були въ поважнôмъ настрою, але замѣсть того засмѣявъ ся, ажь всидѣти не мôгъ. Томъ Чітліґь зôрвавъ ся, щобы безчельному Бетсови заѣхати кулаками, куды попало, але Чарль звинно схиливъ ся, а кулакъ трафивъ въ груди веселого старого жида такъ, що ажь до стѣны покотивъ ся та до себе не мôгъ прийти.

— Тихо! хтось звонить, — сказавъ въ тôй самôй хвили майстеръ, взявъ свѣтло зô стола, зôйшовъ тихенько по сходахъ, вернувъ небавомъ назадъ и шепнувъ щось Фажинови до уха.

— Якъ! — скзазавъ жидъ. — Самъ?

— Самъ, — сказавъ майстеръ.

Фажинъ зажуривъ ся, думавъ хвилину, а вкôнци спытавъ: „Де ôнъ?“ Докінсъ показавъ нѣмо, де ôнъ, а жидъ казавъ Чарльови и Томови тихо вынестись зъ хаты. За хвилю вôйшовъ майстеръ зъ Тобі Крекітомъ, блѣдымъ и посоловѣлымъ. Ôнъ очевидно не мывъ ся и не голивъ ся кôлька днѣвъ. Поздоровивъ Фажина, що боязко

на него дивив ся, и ôдразу заявивъ, що нѣчого не скаже про вломъ, поки не наѣсть ся и не напє ся. Жидъ приказавъ Докінсови, подати ѣсти, що було, и Докінсъ подавъ. Тобі зачавъ жадно ѣсти и пити и не показувавъ найменшои охоты, зачинати розмову та успокоити нетерпеливого и непевного жида, що бѣгавъ по хатѣ сюды и туды, числивъ кождый кусокъ Крекіта и клявъ въ души єго. Тобі усмѣхавъ ся и ѣвъ, самолюбный, якъ звычайно. Жидъ мало не згинувъ зъ пересердя. Вкôнци ôдôзвавъ ся Тобі: Передовсѣмъ, Фажинъ...

— А, прецѣ, — ну, передовсѣмъ...

— Передовсѣмъ, що дѣєсь зъ Білемъ?

— Що дѣєсь зъ Білемъ! — закричавъ жидъ, и пôдскочивъ на стôльци, бо ôнъ зъ цѣкавости сѣвъ собѣ коло самого Крекіта.

— До чорта, чей не скажете, — говоривъ Крекітъ и зблѣдъ.

— Щó не скажу? — кричавъ жидъ и зъ лютости бивъ ногами о землю. — Де они? Сайксъ и хлопець — де они? Де лишили ся? Де сховали ся? Чому не вернули.

— Вломъ невдавъ ся, — ôдповѣвъ Тобі непевнымъ голосомъ.

— Знаю, — сказавъ жидъ, вынявъ часопись зъ кишенѣ и показавъ Крекітови. — И що-жь?

— Стрѣляли и хлопця трафили. Мы втѣкли зъ нимъ, бѣгли, перескакували плоты, ровы, якъ бы чортъ за нами гонивъ. Насъ переслѣдували ѣй-Богу, цѣла околиця збудилась, и псами насъ тровили.

— А що зъ хлопцемъ, що зъ хлопцемъ? — ажь сапѣвъ Фажинъ.

— Біль нѣсъ єго на плечехъ. Перестали мы бѣгти и взяли єго помѣжь себе. Єму голова опала на-дôлъ,

походовъ и скостенѣвъ. Они вже були зъ нами, а тогды звѣстно: сорочка близша до тѣла, жаденъ зъ насъ не хотѣвъ перший висѣти на шибеници. Такъ мы и розбѣглись, оденъ сюды, другій туды, а хлопець зôставъ въ ровѣ; чи живый, чи мертвый, не знаю. Отсе мавъ я самъ сказати!

Жидъ крякнувъ голосно, хопивъ ся за волосье и выбѣгъ зъ комнаты а зъ дому.

ГЛАВА ДВАЦЯТЬ ПЯТА.

Выступає таємнича особа и дѣють ся такй рѣчи, що стоять въ великôй звязи зъ оповѣданьемъ.

Старый жидъ звернувъ уже въ другу улицю, нѣмь прийшовъ до себе трохи зô страху, якого нагнавъ єму Тобі своимъ оповѣданьемъ. Спѣшно ишовъ побôчными улицями и дорогами, а гадки мотались єму безладно такъ въ головѣ, що мало вôзъ єго не переѣхавъ. — Вкôнци прийшовъ до Сно-Гіль и ту ще прискоривъ ходу, поки не дôставъ ся въ довгу и вузку улицю. Теперь вже чувъ ся безпечнѣйшимъ и ôдôтхнувъ свобôднѣйше, вже не бѣгъ, але йшовъ своимъ звычайнымъ повôльнымъ ходомъ.

Недалеко ôдъ того мѣсця, де сходять ся Сно-Гіль и Гольборнъ Гіль, веде на правый бôкъ, коли глянути зъ Сіті, вузка и нужденна улиця до Сафронъ Гіль, — Фільдъ-Лянъ зве ся, — зъ численными брудными склепами, де продають ся за пôвъ-дармо хустинки. Властителѣ тыхъ склепôвъ купують ихъ ôдъ кишеневыхъ злодѣевъ. Улиця має свого голяря, свою каварню и кухню. Становить она малу кольонію торговельну и має склады

всякои всячины, добутои працею малыхъ злодѣѣвъ. Раненько и вечеромъ ôдвѣдують сю кольонію мовчазнѝ купцѣ, котрѝ свои справы полагоджують въ темныхъ закуткахъ и якъ незвычайно приходять, такъ и ôдходять.

Жидъ звернувъ на Фільдъ-Лянъ. Єго знали добре тамошнѝ мешканцѣ. Неоденъ перехожій кланявъ ся єму зъ довѣрьемъ, а ôнъ єму такожь. Але нѣгде не задержувавъ ся, ажь перейшовъ цѣлу улицю и ту заговоривъ зъ однымъ купцемъ малого росту, що сидѣвъ въ своѣмъ склепѣ и зъ вдоволеньемъ куривъ люльку. Фажинъ спытавъ, якъ ôнъ має ся?

— Знаменито! Але слыхомъ слыхати, видомъ видати, звôдки вы ту взяли ся? — спытавъ чоловѣчокъ

— Щось ту, Ляйвелі, ваше сусѣдство бунтує ся! — сказавъ Фажинъ, пôднявши бровы та заложивши руки на грудехъ.

— Гмъ! Я вже чувъ кôлька разôвъ, якъ на те жалують ся. Але не бôйтесь, охолоне небавомъ. Не вѣрите?

— Вѣрю, — ôдповѣвъ Фажинъ, показавъ на Сафронъ Гіль и спытавъ, чи тамъ хто вечеромъ буває.

— Де? „пôдъ калѣкою“?

— Пôдъ калѣкою.

— Почекайте, — говоривъ купець задумавшись дальше. — А, правда, пôшло тамъ вже зъ шѣстьохъ моихъ знакомыхъ. Але мабуть вашого приятеля тамъ нема.

— Нема Сайкса? — спытавъ Фажинъ, неначе несподѣвавъ ся таке почути.

— Нема. Не маєте що нинѣ продати?

— Не маю, — ôдповѣвъ жидъ ôдходячи.

— Идете „пôдъ калѣку“, Фажинъ? — кликнувъ

за нимъ малый купець. — Чекайте, пôду зъ вами та захолодимось де-чимъ.

Але Фажинъ махнувъ такъ рукою, якъ бы хотѣвъ сказати, що волить самъ зôстати, и такъ „калѣка" не мавъ чести бачити у себе пана Лайвелі. Той покивавъ лише головою и дививъ ся за жидомъ, задуманый и недовѣрный.

„Пôдъ калѣкою" була гостинниця, де вже разъ бувъ Сайксъ зô своимъ псомъ. За перегородою шинковою сидѣвъ якійсь чоловѣкъ. Жидъ показавъ ему щось знаками и пôйшовъ просто сходами на гору, отворивъ дверѣ, вступивъ тихо въ комнату и боязко розглянувъ ся доокола, прикрывши очи зъ-верха рукою.

Комната була освѣтлена двома ґазовыми поломѣнями, але ôконницѣ були добре замкненû та закрытû занавѣсами. Стеля була почорнена, щобы сопухъ зô свѣтла лишавъ менше на нѣй слѣду, а цѣла комната була такъ наповнена дымомъ зъ тютюну, що Фажинъ зразу не мôгъ нѣчого пôзнати. Ажь по хвили побачивъ ôнъ численне товариство, хочь впередъ чувъ уже гамôръ и знавъ, що хтось тутъ есть. Горѣ за столомъ сидѣвъ господарь зъ молоткомъ предсѣдательскимъ, чоловѣкъ нескладный, чотирокутный. Коли спѣвали веселу пѣсню, то здавалось, що и ôнъ радувавъ ся разомъ зъ иншими, а таки ôнъ бачивъ та чувъ все и скрôзь своими острыми очима и ухами. Напротивъ него при зле настроенôмъ фортепянѣ сидѣвъ музикантъ зъ синимъ носомъ и зъ перевязанымъ лицемъ, бо зубы его болѣли. Спѣваки очевидно волѣли свои повнû склянки, якъ похвалы за спѣвъ, а лиця ихъ слухачѣвъ свѣдчили якъ найлѣпше, що то за товариство було. Такъ и знати було на нихъ проступки всякого рода, а були они тымъ приманюючû, що майже годѣ було на нихъ дивитись. На нихъ видко

були рôзнороднû, а правдивû образы хитрости, дикости и піяньства, а на дѣвчатахъ, старшихъ або молодшихъ, знати було ôдстрашаючû слѣды роззусты. Въ ихъ дикôмъ выглядѣ не було нѣ знаку нѣжности и честноты и они становили найчорнѣйшу и найсумнѣйшу сторону образу.

Але Фажина не непокоили подôбнû гадки. Ôнъ водивъ очима цѣкаво зъ одного чоловѣка на другого, когось шукавъ, але не мôгъ найти. Вкôнци махнувъ рукою на господаря предсѣдателя и выйшовъ такъ тихенько, якъ вôйшовъ.

— Чого вы хочете ôдъ мене, пане Фажинъ? — спытавъ господарь тихо, выйшовши до жида на сходы.— Хочете зъ нами засѣсти за столомъ? Цѣле товариство не по людски радувалось бы зъ того.

Жидъ похитавъ нетерпеливо головою и шепнувъ:

— Чи ôнъ ту?

— Нѣ.

— Нема звѣстки про Барнея?

— Нема. И ôнъ таки не рушить ся, поки всьо не затихне. Спустѣть ся вы на него; они вже попали на слѣдъ, а якъ бы ôнъ де показавъ ся, то й зрадивъ бы всѣхъ. Вже ôнъ добре робить; бо якъ зле, то я бы о тôмъ знавъ. Дайте ему спокôй! Я певный, що ôнъ поступає собѣ дуже мудро.

— А ôнъ не прийде нинѣ вечеромъ?

— Хто? Монкъ? — спытавъ господарь непевнымъ голосомъ.

— Тихо! Та-жь ôнъ, а не хто иншій.

— Я сподѣвавъ ся вже его, а якъ вы лишь десять хвиль заждете...

— Нѣ, нѣ, — перервавъ его скоро жидъ, неначе утихомирило его се, що не заставъ чоловѣка, за ко-

трымъ пытавъ, хочь и якъ ôнъ — якъ здавалось — радъ бувъ его видѣти. — Скажѣть ему, що я его ту шукавъ и що ôнъ мусить конче прийти до мене нинѣ вечеромъ, нѣ, скажѣть: завтра най прийде. Коли вже его теперь нема, то чей же завтра найдесь на се досыть часу.

— Добре. Маете ще що сказати?

— Нѣ. Добранôчь! — ôдповѣвъ жидъ, идучи по сходахъ.

— Гей! — кликнувъ шептомъ господарь за жидомъ. — Що бы то була за добра нагода до якоись маленькои роботы! Я упоивъ Філя Баркера такъ, що дитина могла бы его обдурити.

— Ото! Але теперь не пора на Філя Баркера, — сказавъ жидъ такъ само тихо. — Філь мае ще дещо зробити, поки его позбудемось. Отже йдѣть до свого товариства, мôй любый, и скажѣть людямъ, нехай весело жиють люде, поки ще жиють. Ха-ха-ха!

Господарь и собѣ засмѣявъ ся и вернувъ до своихъ гостей. Скоро жидъ самъ оставъ ся, знову задумавъ ся и зажуривъ ся. Подумавши хвильку, нанявъ вôзъ и казавъ вôзникови ѣхати до Бетналь Ґрінъ. Кôлька тысячь крокôвъ передъ мешканьемъ Сайкса злѣзъ зъ воза и пôшовъ пѣшки.

— Теперь вже покаже ся, моя дѣвчино, — воркотѣвъ ôнъ самъ до себе, пукаючи въ браму, — чи ты що задумуешь, чи нѣ? Я всьо заразъ довѣдаюсь, хочь и якъ ты хитра.

Тихенько полѣзъ на гору и не запукавши вôйшовъ въ комнату Нансі. Она була сама и лежала, головою на столѣ. Выпила, — подумавъ собѣ жидъ рôвнодушно, — або може така нечемна.

Коли дверѣ замыкавъ, збудивъ еи шелестъ зъ дрѣмоты чи зъ задумы. Глянула спокôйно въ очи жида, що

слѣдили еи, спытала, що нового, а ôнъ оповѣвъ ѣй, що чувъ ôдъ Тобі Крекіта Она выслухала и, не сказавши нѣ слова, поклала знову голову на стôлъ, потôмъ гнѣвно ôдсунула свѣтло на бôкъ и тупнула кôлька разôвъ ногою; але тôлько й всього.

Жидъ оглянувъ ся неспокôйно довкола, якъ бы хотѣвъ пересвѣдчити ся, чи Сайксъ нишкомъ не вернувъ домôвь. Вдоволеный тымъ, якъ здавало ся, що Сайкса не побачивъ, закашлявъ кôлька разôвъ и такъ само кôлька разôвъ старавъ ся зачати розмову. Але дѣвчина не зважала на его бесѣду, такъ якъ бы ôнъ бувъ статуею. Вкôнци набравъ ôдваги и затираючи руки обôзвавъ ся якъ найприязнѣйшимъ голосомъ:

— Якъ тобѣ здае ся, люба дитино, де теперь може бути Біль?

— Дѣвчина ôдшепнула ледви зрозумѣло кôлька слôвъ, що не знае, а ему здавало ся, що она тихо хлипала.

— А де може бути малый Оліверъ? — пытавъ ôнъ дальше, силуючись хочь окомъ кинути на еи лице. — Подумай собѣ, Нансі, бѣдна дитина, якъ могли они еи полишити въ ровѣ!

— Тамъ ему лѣпше, якъ въ насъ, — сказала дѣвчина, пôднявши наразъ голову, — и если-бъ зъ того нѣчо злого не вийшло для Біля, то я бы собѣ дуже бажала, щобъ ôнъ тамъ въ ровѣ й померъ и щобъ его молодî кости тамъ зôгнили.

Жидъ ажь скрикнувъ зъ задиву.

— А якъ-же! Я бы собѣ дуже того бажала и сподѣваюсь, що такъ станесь, — говорила Нансі и дивилась жидови въ очи. — Я рада, що не бачу его и знаю, що найгôрше лихо вже минуло. Я не можу его мати коло себе. Я не терплю себе и васъ всѣхъ, коли его бачу.

*

— Овъ! — перервавъ ей згôрдно жидъ — ты пяна, дѣвчино.

— Ага, пяна! — насмѣвалась она. — Вже-жь, то не ваша вина, если я не пяна. Я бы нѣколи й твереза не була, если-бъ по вашôй воли все дѣялось, хиба що теперь нѣ. Мабуть мôй настрôй не дуже вамъ подобаєсь?

— Зовсѣмъ не подобаєсь! лютивъ ся жидъ.

— То змѣнѣть его! — говорила дальше зô смѣхомъ дѣвчина.

— Змѣнѣть его! — кричавъ жидъ, не въ мѣру роздратованый ей упертостію та немилымъ вечеромъ. — Отже змѣню его! Слухай, що скажу я, ты ледаче бабске насѣнье, я, що потребую сказати шѣсть слôвъ, а перевяжуть ему горло такъ певно, якъ бы я теперь его задушивъ, коли-бъ мавъ въ рукахъ его волову шию. Коли верне, а хлопця не приведе, коли цѣлый зъ того выйде а не принесе его живого чи мертвого, то ты, дѣвчино, вбий сама Біля, если хочешь, щобъ не пôшовъ на шибеницю; убий, скоро ступить до хаты, бо инакше буде за пôзно, памятай собѣ!

— Що вы кажете? — скрикнула дѣвчина мимоволѣ.

— Що я кажу? — говоривъ дальше жидъ и не тямивъ ся зъ лютости. — Се, що чуєшь! Єсли дитина варта для мене сотки фунтôвъ, то я маю ихъ стратити! стратити се, що менѣ случай наднѣсъ, черезъ дурный розумъ пяной шайки, котрои житье въ моѣй руцѣ, — коли я жию въ приязни зъ правдивымъ чортомъ, що лишь захоче, а покаже, що ôнъ значить!

Ôддыху ему не ставало, ôнъ заслинивъ ся зô злости и даремно силувавъ ся дальше говорити. Ажь ось наразъ перемôгъ свôй гнѣвъ и принявъ зовсѣмъ иншій видъ, присѣвъ на крѣслѣ, скуливъ ся и задрожавъ зô

страху, що самъ выхопивъ ся зô своими тайными злодѣйскими намѣрами. Помовчавши хвилинку ôдваживъ ся глянути на Нансі и — якъ здавало ся — успокоивъ ся трохи, побачивши єи въ такôмъ самôмъ байдужôмъ положеню, якъ перше.

— Дитинко моя, Нансі, — ôдôзвавъ ся ôнъ своимъ звычайнымъ захриплымъ голосомъ — чи ты чула, що я казавъ?

— Не мучте мене теперь, Фажинъ, — ôдповѣла она, пôдводячи свою сонну и втомлену голову. — Єсли теперь Білеви не вдалось, то вдасть ся иншимъ разомъ. Неодно добре дѣло зробивъ ôнъ вамъ и зробить ще, якъ буде мôгъ, а якъ не буде мôгъ, то — не буде мôгъ. А теперь бôльше о тôмъ не говорѣть!

— Але — Оліверъ, дитинко? — спытавъ жидъ, затираючи нетерпеливо руки.

— Єго стрѣла така доля, якъ и иншихъ, — перебила єго скоро Нансі — и кажу вамъ ще разъ: я думаю, що ôнъ померъ, и вже нѣ собѣ нѣ вамъ не пошкодить, хиба що зъ Білемъ вже склалась яка лиха пригода? А єсли Тобі выйшовъ цѣлый, то нѣчо єму не буде, бо ôнъ и за двохъ Тобівъ стане.

— Ну, а се, дитинко, що я казавъ? — спытавъ жидъ, въ двоє такъ остро взявши єи на око.

— Хиба повторѣть менѣ всьо, єсли хочете, щобы я на се що порадила, — ôдповѣла Нансі — але вже радше менѣ завтра роскажете. Вы мене на хвильку розрухали, але я вже знову змучена и непроворна, якъ перше.

Жидъ задававъ ѣй ще кôлька пытань въ тôй самôй цѣли, щобы розслѣдити, чи зважала она и зрозумѣла слова, якѝ зъ пересердя выхопились єму необачно зъ устъ. Але она ôдповѣдала и дивилась смѣло въ єго

слѣдячѝ очи, а єму здавалось вже певнымъ, що она за богато выпила. Панѣ Нансі справдѣ не була вôльна ôдъ сеи хибы, звычайнои мѣжь выхованками Фажина, то есть: и она любила неразъ надъ мѣру выпити. Ще въ молоденькôмъ вѣцѣ вчили еи пити, замѣсть здержувати ся ôдъ пяньства. Єи дикій выглядъ и запахъ горѣвки, наповняючій комнату, свѣдчили якъ найлѣпше о переконаню жида. А коли она вкôнци почала плакати и сейчасъ потôмъ смѣяти ся та кричати безъ упину: „А то, хто жь бы хотѣвъ ити пôдъ шибеницю!", то жидъ, що въ такихъ справахъ въ свôй часъ самъ на собѣ робивъ богато досвѣдôвъ, не сумнѣвавъ ся вже бôльше, а тѣшивъ ся незмѣрно, що она справдѣ такъ далеко вже дôйшла.

Ôнъ чувъ теперь велику полекшу и пôдôйшовъ дуже вдоволеный, бо осягнувъ подвôйну цѣль: сказавъ дѣвчинѣ, що чувъ ôдъ Тобі, и переконавъ ся на власнѝ очи, що Сайксъ ще не вернувъ. Була вже година по пôвночи, а зимно страшне, тому и спѣшивъ ся ôнъ, якъ мôгъ скоро, до свого мешканя. Коли прийшовъ на уголъ улицѣ, при котрôй мешкавъ, и вже шукавъ въ кишени за ключемъ, приступивъ до него несподѣвано и нечуйно чоловѣкъ зъ заду и шепнувъ єму въ саме ухо своє имя. Обернувъ ся скоро. — Се вы? — спытавъ.

— Я! перервавъ его остро чоловѣкъ. — Ждавъ двѣ годины. Де до чорта вы були?

— Бувъ занятый въ вашôй справѣ, мôй дорогій, — ôдповѣвъ жидъ, глянувъ неспокôйно на него и звôльнивъ хôдъ, — цѣлый вечѣръ занятый въ вашôй справѣ.

— Ну, певно, — ôдповѣвъ той глумливо, — Що-жь вы зробили?

— Не богато доброго, — ôдповѣвъ Фажинъ.

— Мабуть: нѣчо злого, — перервавъ его перебраный чоловѣкъ, станувъ и дико глянувъ на жида.

Фажинъ похитавъ головою и вже хотѣвъ ôдповѣсти, коли перебивъ его перебраный чоловѣкъ и сказавъ, що волить его дома слухати, если вже слухати мусить, бо ту вже мало не замерзъ. Жидъ глянувъ на него такими очима, якъ бы хотѣвъ сказати, що въ такъ пôзну годину зовсѣмъ не забагаесь ему гостей, заворкотѣвъ, що не мае дровъ и таке инше, але непрошеный гôсть повторивъ ще разъ рѣшучо, що въ хатѣ хоче зъ нимъ говорити. Фажинъ отворивъ дверѣ и сказавъ ему, щобы тихо замкнувъ, а ôнъ пôде по свѣтло.

— Ту темно, якъ въ гробѣ, — замѣтивъ гôсть, пробуючи кôлька крокôвъ ступити. — Вертайте скоро, такои тьмы я не люблю.

— Замкнѣть дверѣ, — шепнувъ Фажинъ зъ другого боку сѣней и ледви ôнъ се сказавъ, якъ дверѣ зъ гукомъ заперлись.

— То не я, — сказавъ мучитель жида, ступаючи непевно впередъ, — то вѣтеръ подувъ, або й самû дверѣ заперлись. Вертайте скоро зô свѣтломъ, бо ще пробою де собѣ голову въ тôй проклятôй норѣ.

Фажинъ закравъ ся до кухнѣ, за хвилинку вернувъ зô свѣтломъ и звѣстивъ, що Тобі Крекітъ спить на долѣ въ заднôй комнатѣ, а хлопцѣ въ переднôй. Кивнувъ на непрошеного гостя и повѣвъ его сходами до комнаты на поверсѣ.

— Ту можемо сказати тыхъ кôлька слôвъ, що маємо собѣ сказати, — зачавъ ôнъ, коли вôйшли въ кôмнату, — лише най свѣтло поставлю на сходы, бо въ ôконницяхъ суть дѣры, а мы не хочемо нѣколи показати сусѣдамъ, що маємо свѣтло.

Поставивъ лѣхтарь напротивъ дверей комнаты, въ котрôй находилось лише поломане крѣсло, а коло дверей стара прича непокрыта. Чужинець такъ и кивнувъ

ся на ню. Жидъ сѣвъ собѣ передъ нимъ на крѣсло. А що дверѣ були на-пôвъ отворенû, то въ комнатѣ не було зовсѣмъ темно; на сходахъ поставлене свѣтло освѣчувало млаво стѣну напротивъ себе.

Они шептали якійсь часъ такъ тихенько мѣжь собою, що якъ бы хто пôдслухавъ ихъ розмову, то зрозумѣвъ бы лишь тôлько, що Фажинъ боронивъ ся противъ закидôвъ чужинця и що той бувъ дуже гнѣвный. Шептали они такъ може чверть годины, коли Монкъ — бо такъ назвавъ жидъ кôлька разôвъ свого гостя — сказавъ трохи голоснѣйше:

— Кажу вамъ ще разъ: то було зле обдумане. Чому вы не задержали єго при иншихъ? були бы зробили зъ него такого кишеневого злодѣя, що ажь ну!

— Легко казати! — ôдповѣвъ жидъ и здвигъ раменами.

— Якъ вы се думаєте, чи вы бы не могли зробити, якъ бы лишь хотѣли? — спытавъ нерадо Монкъ. — А сотку иншихъ хлопцѣвъ вы могли навчити? Якъ бы у васъ була терпеливôсть хочь черезъ десять або дванацять мѣсяцѣвъ, то легко бы вамъ було покрутити такъ, що єго бы засудили або може й вышупасували на цѣле житье.

— И кому бы то вийшло на добро, мôй любый? — спытавъ жидъ покôрнымъ голосомъ.

— Менѣ!

— Але не менѣ, — говоривъ дальше жидъ ще покôрнѣйше. — Коли двохъ людей занимаѥ ся одною роботою, то розумѣє ся, що зважати треба на заробокъ обохъ.

— И що-жь?

— Я видѣвъ, що не легко привчити єго ремесла. Ôнъ не живъ середъ тыхъ самыхъ обставинъ, якъ иншû хлопцѣ.

— А чортъ бы его побравъ! — инакше вже давно бувъ бы зъ него добрый гôльтай.

— Я не мавъ жадного способу въ рукахъ попсувати его гôрше, — говоривъ жидъ и зô страхомъ вдивлявъ ся въ лице Монка, — а ôнъ до нѣчого не мѣшавъ ся. Я не мôгъ нагнати ему страху, а безъ того вся наша робота нѣ-на-що. Що-жь мавъ я зробити? Выслати его зъ майстромъ и Чарльомъ? Добре, выславъ я его разъ, та досыть менѣ було вже того одного разу, мôй приятелю; я боявъ ся о насъ всѣхъ.

— Я тому не виненъ, — замѣтивъ захмареный Монкъ.

— Певно, що не виненъ, — хто-жь каже? Я вамъ зъ сего закиду не роблю. Бо якъ бы се не було стало ся, то вы бы були може хлопця и въ думцѣ не мали, а мы може нѣколи не знали-бъ, що се той хлопець, котрого вы шукали. Ну, добре. Оддали вы менѣ его черезъ Нансі въ руки, а ту зачинае она свое и прикидаесь его приятелькою.

— А за горло еи! — сказавъ Монкъ нетерпеливо.

— Теперь годѣ, мôй дорогій, — говоривъ Фажинъ дальше и усмѣхавъ ся, — та й хôсна зъ того мало, инакше я бы се вже бувъ зробивъ давно. Монкъ, я знаю тую дѣвку; скоро лишь хлопець зачне твердпути, то она не буде журитись нимъ бôльше, якъ кусникомъ дерева. Вы хочете, щобъ зъ него бувъ злодѣй. Такъ, если ôнъ жие, то зроблю зъ него злодѣя; а — а якъ не дай Боже вже по нѣмъ, — менѣ здае ся, що се не правда —

— Якъ вже по нѣмъ, то я тому не виненъ! — перебивъ его Монкъ и наляканый хопивъ дрожачою рукою жида за рамя. — Тямте собѣ, Фажинъ, я ту нѣ при чôмъ. Сказавъ я вамъ зразу: робѣть всьо, лише щобы ôнъ не померъ. Я не люблю крови проливати, то

все выйде на верхъ та й не дає чоловѣкови спокою. Єсли єго застрѣлили, то я тому не виненъ, чуєте, Фажинъ? Що се, чи дѣтько схопивъ ся въ тôй норѣ, що се?

— Що такого? — крикнувъ жидъ и обнявъ Монка обома руками, коли той незмѣрно наляканый пôдскочивъ въ гору. — Що? — де?

— Та ось! — ôдповѣвъ дрожачій Монкъ, показуючи на стѣну. — Тѣнь — видно тѣнь дѣвчины въ плащи и въ капелюсѣ, пересунулась якъ пара по пôдлозѣ.

Жидъ пустивъ єго и оба выскочили зъ комнаты. На протягу палахкотѣло свѣтло, поставлене тамъ, де перше, и освѣчувало пустû сходы и ихъ блѣдû лиця. Они наставили уха и слухали дуже уважно, але въ цѣлôмъ домѣ було тихо, якъ въ усѣ.

— Нема нѣчо, то вамъ привидѣлось, — сказавъ жидъ, пôдносячи свѣтло и звертаючись до Монка.

— Присягну, що я видѣвъ, — говоривъ Монкъ и все ще сильно дрожавъ. — Вклонило ся, знаєте, якъ я глянувъ, и щезло, якъ лишь о тôмъ зачавъ я вамъ говорити.

Жидъ глянувъ на него згôрдно, казавъ ити за собою, єсли хоче, и пôшовъ самъ въ гору по сходахъ. Перешукали всѣ комнаты, зôйшли на дôлъ, до сѣней, до пивницѣ, заглянули въ кождый кутокъ, але не найшли нѣкого. Въ цѣлôмъ домѣ було пусто и тихо, якъ въ могилѣ.

— Якъ же вамъ здає ся, мôй приятелю? — спытавъ жидъ, коли станули въ сѣняхъ. — Въ домѣ нема живои душѣ, хиба мы, Тобі Крекітъ и хлопцѣ, а тû добре позамыканû. Дивѣть ся!

Ôнъ вынявъ два ключѣ зъ кишенѣ и сказавъ, що, якъ перше сходили на дôлъ, то замкнувъ Тобі, Докінса и Чарля, щобы не перешкодили нѣякъ розмовѣ. Монкъ

сумнѣвавъ ся, а вкôнци сказавъ, що се певно горяча узва здурила єго. Однакожь на теперь не хотѣвъ вже дальше розмавляти, пригадавъ собѣ наразъ, що се вже по першôй годинѣ, и такъ оба щирŷ приятелѣ розлучили ся.

ГЛАВА ДВАЦЯТЬ ШЕСТА.

Ту поправляє ся о скôлько можна некречнôсть попередного уступу.

Незначнôй особѣ писателя не лицює, покинути такъ знатного чоловѣка, якъ слугу приходского въ сурдутѣ на стôйцѣ коло огню, поки єму (авторови) не захоче ся, звôльнити єго. Але становиско писателя и добре поведенье такъ само не позваляє єму, покинути даму, на котру згаданый слуга приходскій глянувъ нѣжнымъ и прихильнымъ окомъ и нашептавъ ѣй до уха богато любенькихъ слôвъ. Слова такъ важнои особы приняла бы кожда дѣвчина и жѣнка радо. А совѣстный писатель сеи повѣсти чує належне поважанье до осôбъ, що мають такъ высокій и важный авторітетъ и тому хоче ôнъ ôддати честь, ôдповѣдну ихъ становиску и показати цѣлу ихъ совѣстну, безоглядну роботу такъ, якъ на се справедливо заслугують ихъ высокŷ становиска, а тымъ самымъ и ихъ великŷ честноты. Авторъ хотѣвъ въ тôй цѣли подати ту цѣлу розправу о божихъ правахъ слугъ приходскихъ и доказати, що слуга приходскій не може нѣкого скривдити. Се для розумного и прихильного читателя було-бъ не лише приятне, але й хосенне. Однакожь на жаль бракъ часу и мѣсця спонукує єго, не говорити ще теперь о тôмъ. А єсли стане часу и мѣсця,

то покаже, що слуга приходскій въ цѣлôй своѣй дѣйстнôй и найвысшôй силѣ, т. е. такій слуга, що есть урядникомъ приходского дому працѣ и якъ урядникъ ходить до приходскои церкви, — мае пôсля правъ и свого уряду всѣ найвысшѣ способности, однымъ словомъ всѣ найлѣпшѣ свойства людскои вдачѣ. До него й не вмылись всѣ слуги або педлѣ въ товариствахъ, каплицяхъ и судахъ.

Панъ Бумбль перечисливъ знову всѣ ложочки до чаю, зваживъ клѣщѣ до цукру, оглянувъ докладно цѣдилко до молока и всѣ движимости ажь до подушокъ зъ кôньского волося на стôльцяхъ. Ажь ôдтакъ впавъ на думку, що вже пора, щобы панѣ Корні вернула. Але еи все ще не було нѣ видко, нѣ чути. Гадка выкликуе звычайно гадку; и тому Бумбль подумавъ дальше, що для забитя часу буде се совсѣмъ невинна и ôдповѣдна розрывка, если перегляне зъ цѣкавости комоду панѣ Корні.

Такъ послухавши у дверей, чи хто не йде, почавъ ôнъ переглядати долѣшну высувку комоды. Найшовъ тамъ одѣжь зъ доброи матеріи и она ему незвычайно подобалась. Въ горѣшнôй высувцѣ ôдкрывъ замкнену скриночку, потрясъ нею, а тамъ грошѣ забренѣли, якъ яка мила музика. Порадувавшись такъ симъ и тымъ, замкнувъ комоду, станувъ коло печи, якъ перше, и сказавъ торжественно-поважно: „Зроблю такъ!“ Притôмъ усмѣхнувъ ся ôнъ такъ хитро и приемно, наче хотѣвъ сказати, якій зъ него кремѣзный, веселый та штудерный старый хлопець! Вкôнци оглянувъ зъ вдоволеньемъ и цѣкавостію свои лидки зъ боку.

Ще дививъ ся ôнъ такъ зъ вволеньемъ на свои лидки, коли панѣ Корні скоро вôйшла, майже безъ ôд-

дыху впала на столецъ коло печи, одною рукою закрыла очи, другою хопилась за серце и закашлалась.

— Панѣ Корні, — сказавъ Бумбль, схилившись надъ нею, — що вамъ, панѣ? Нещастье яке, чи що? Прошу, скажѣть! Я стою, якъ — якъ... — Панъ Бумбль не мôгъ пригадати собѣ слова „на угляхъ" и сказавъ: „якъ на клѣщахъ до цукру".

— О, пане Бумбль, — крикнула дама, — я неначе розбита.

— Розбита! — гнѣвавъ ся Бумбль. — Хто поваживъ ся — а, вже знаю, — додавъ ôнъ зъ вродженою повагою и торжественностью, — се знову дѣло Богомъ забутыхъ, ледачихъ убогихъ.

— То страшно й подумати о тôмъ, — сказала дама и ажь задрожала.

— Го, не думайте, панѣ, — сказавъ Бумбль.

— Не можу, — залепетѣла панѣ Корні.

— То выпийте каплю вина, — радивъ слуга приходскій милосерныамъ голосомъ.

— Нѣколи въ свѣтѣ! — ôдповѣла панѣ Корні. — Нѣякъ не можу, горячû напоѣ — нѣ, нѣ. Охъ-охъ, тамъ на шафѣ по правôмъ боцѣ — охъ-охъ.

Добра панѣ мала очевидно сильнû судороги и вже не тямилась, коли вказувала на шафу. Бумбль скочивъ, найшовъ зелену фляшину, знявъ еи, наливъ въ склянку и подавъ ѣй до устъ.

— Вже менѣ лѣпше! — ôдповѣла панѣ Корні, выпивши до половины лѣкарство.

Бумбль пôднявъ очи до стелѣ, неначе дякувавъ Богу, глянувъ на склянку и пôднѣсъ еи до носа.

— Перцѣвка зъ мятки, — сказала панѣ Корні слабымъ голосомъ, але вже усмѣхаючись до слуги приходского. — Покоштуйте, ще трохи лишилось.

Бумбль покоштувавъ цѣлющого напою разъ и другій зъ мудрымъ, хитрымъ лицемъ и поставивъ порожну, склянку на стôлъ.

— Знамените, — сказала хора.

Бумбль ôдповѣвъ, що справдѣ знамените, сѣвъ собѣ коло панѣ Корні и спытавъ нѣжно: — Але що вамъ стало ся, панѣ?

— Нѣчого, — ôдповѣла она — отъ дурна зъ мене, дразлива та слаба жѣнка.

— Слаба, панѣ? — сказавъ Бумбль, присуваючись близше. — Чи вы справдѣ слабî?

— Мы всѣ слабî сотворѣня, — ôдповѣла панѣ Корні загальною гадкою.

— То правда, — потвердивъ Бумбль.

— Мы всѣ разомъ взявши слабî сотворѣня, — повторивъ ôнъ.

Панѣ Корні зôтхнула.

— Не зôтхайте, панѣ!

— Охъ, коли-жь вытримати не можу! — и знову зôтхнула.

— Хатинка чиста и дуже приємна. Якъ бы такъ ще хто до неи, то можна-бъ не зле жити.

— Ту однôй особѣ тѣсно, — ôдворкнула дама.

— Але не двомъ, панѣ, — перебивъ єи Бумбль тужнымъ голосомъ. — Що вы на те, панѣ Корні?

Панѣ Корні похилила голову при тыхъ словахъ пана Бумбля, а панъ Бумбль собѣ-жь схиливъ, щобъ побачити єи лице. Панѣ Корні глянула зъ великою скромностью въ бôкъ, хотѣла вытягнути зъ кишенѣ хустинку, але рука єи впала мимоволѣ въ руку пана Бумбля.

— Чи вамъ дирекція дає за дармо опалъ? — спытавъ слуга приходскій, стискаючи нѣжно єи руку.

— И свѣтло за дармо, — ôдповѣла панѣ Корні и стиснула легко руку Бумбля.

— За дармо опалъ, свѣтло и помешканье, — говоривъ Бумбль дальше. — О, панѣ Корні, вы ангелъ!

Дама малa на такій обявъ чувства занадто мягке серце, щобы еще довше противитись, и подалась въ рамена пана Бумбля. А сей джентельменъ въ надмѣрѣ чувства поцѣлувавъ еи пристрастно въ невинный нôсъ.

— О, ты зоре всѣхъ честнотъ приходскихъ! — крикнувъ одушевленый Бумбль. — Вы знаете, моя дорога, що панови Слючови нинѣ вечеромъ погôршилось?

— Знаю, — ôдповѣла засоромлена панѣ Корні.

— Докторъ казавъ, що вже не прожие бôльше, якъ вôсѣмь днѣвъ, — говоривъ дальше Бумбль. — По его смерти опорожнить ся посада сторожа дому. Панѣ Корні, якû выгляды на будуче! якû выгляды на щасливе спокôйне житье домашне!

Панѣ Корні захлипала.

— О, чарôвна панѣ Корні! — говоривъ Бумбль дальше. — Скажѣть хоть словечко, однѣсеньке любеньке словечко!

— До-о-бре! — ледви вымовила она.

— И ще одно — одно лише — коли то мае бути?

Она двѣчи пробувала говорити, але не могла. Вкôнци прийшла до себе, обняла Бумбля за шию и сказала, коли хоче, най зробить, ôнъ любый чоловѣкъ и противитись ему годѣ.

Полагодивши такъ справу въ спосôбъ приязный и вдоволяючій, запили торжественно угоду ще склянкою перцѣвки зъ мятки, що й було потрѣбне, бо дама була дуже зворушена. Выпивши перцѣвки, оповѣла панѣ Корні свому судженому смерть старои бабусѣ.

— Гарно! — замѣтивъ Бумбль, выпиваючи свою

перцѣвку. — Въ повороте до дому вступлю до Соерберрі сказати, най приготовить ся. Але що се, моя мила, васъ такъ зворушило?

— Нѣчо незвычайного, мôй дорогій, — ôдповѣла дама выминаючо.

— Ей, то щось незвычайне! чому не хочете сказати свому Бумблеви?

— Иншимъ разомъ, якъ поберемось, мôй дорогій!

— Ажь якъ поберемось! Чей-же жаденъ убогій не зробивъ вамъ нѣчо злого?

— О нѣ, нѣ, зовсѣмъ нѣ! — ôдповѣла дама скоро.

— Єсли-бъ я знавъ, — говоривъ слуга приходскій дальше — що котрый убогій посмѣвъ свои простû очи пôдвести на ваше миле лице —

— Але, хто-жь бы ôдваживъ ся — нѣколи —

— Показавъ бы я ему! — гнѣвавъ ся Бумбль и грозивъ кулакомъ. — Най бы я побачивъ кого, убогого чи не убогого, що ôдваживъ бы ся на таке, давъ бы я ему, що ажь ôдхотѣло бы ся ему въ-друге!

Може тû слова й не були-бъ дуже лестнû для красы дамы, але ôнъ прикрасивъ ихъ сильными рухами. Рухи тû були военнû и зъ нихъ пôзнала панѣ Корні, дуже зворушена, що ôнъ готовъ пожертвуватись для неи. Тому сказала ему зъ великимъ подивомъ и огнемъ, що ôнъ дѣйсно голубъ.

А голубъ запнявъ ґузики ажь по бороду, насадивъ на голову трикутный капелюхъ, обнявъ свою голубку нѣжно и выйшовъ мимо бурѣ и морозу. Въ комнатѣ убогихъ мужчинъ забавивъ ся пять хвиль и насваривъ ихъ, щобъ выпробувати, чи на посадѣ сторожа дому буде вмѣвъ задержати приналежну повагу. Переконавшись о своихъ способностяхъ выйшовъ зъ до-

му зъ легкимъ, веселымъ серцемъ и блыскучими надѣями на авансъ.

Панъ и панѣ Соерберрі були при вечери, а що Ноа Кляйполь нѣколи не мавъ охоты, занадто мучитись роботою тѣлесною, а волѣвъ ѣсти и пити, то склепъ бувъ ще отвореный, хочь вже година минула, якъ его треба було замкнути. Бумбль запукавъ кôлька разôвъ паличкою о стôлъ склеповый, але нѣхто не приходивъ. А що черезъ ôконце въ дверехъ побачивъ свѣтло въ другôй комнатѣ, то приступивъ близше, щобы выслѣдити, що тамъ дѣе ся. И немало здивувавъ ся, коли побачивъ, що тамъ дѣяло ся.

На накрытôмъ столѣ лежали хлѣбъ, масло, тарѣль, склянки, збанокъ портеру и фляшка зъ вина. Ноа Кляйполь сидѣвъ собѣ якъ найсвобôднѣйше на крѣслѣ и державъ въ рукахъ великій кусень хлѣба зъ масломъ. Заразъ коло него стояла Шарльота и отвирала устрицѣ, а Ноа бувъ ласкавъ ихъ ѣсти. Доокола носа почервонѣло ему бôльше, якъ звычайно, праве око дивно блыщало и се свѣдчило, що ôнъ трохи бувъ пяный. О тôмъ свѣдчило ще й се, що очевидно дуже жадно ѣвъ устрицѣ, котрî — якъ звѣстно — лагодять внутрѣшній жаръ.

— Отсе красна устриця, товста! — сказала Шарльота. — Ано спробуй!

— Що за чудовый смакъ у тыхъ устриць! — замѣтивъ Ноа, — и яка шкода, що трохи невыгôдно чоловѣкови, коли ихъ бôльше зъѣсти!

— То справдѣ страшно и несправедливо, — сказала Шарльота. — А ось зновъ яка красна!

— Жаль менѣ, але вже бôльше не можу. Ходи, Шарльото, най я тебе поцѣлую.

— Що — якъ! — крикнувъ Бумбль, впадаючи въ комнату. — Ано скажи ще разъ, хлопче!

Шарльота крикнула и закрыла лице запаскою, а Ноа, не змѣняючи свого положеня, вдививъ ся пяными очима въ слугу приходского.

— Скажи ще разъ, ты гôльтаю безвстыдный! — кричавъ дальше Бумбль. — Якъ ты смѣешь говорити о поцѣлуяхъ? А ты, безчельна дѣвко, ще й пôдлещуєшь ся, додаєшь єму охоты! Цѣлувати! Тьфу! — крикнувъ ôнъ сильно и справедливо розгнѣваный.

— Я не хотѣвъ! — звинявъ ся заклопотаный Ноа. — Она цѣлує мене, чи я хочу, чи не хочу.

— Ноа! — крикнула Шарльота и глянула такъ на него, якъ бы єму закидъ робила.

— Що? неправда? — цѣдивъ Ноа крôзь зубы. — Ты все мене цѣлуєшь. Пане Бумбль, она менѣ не дає нѣколи спокою, гладить мене все по-пôдъ бороду и пôдлещуєсь на рôзнѝ способы.

— Мовчи! — загремѣвъ Бумбль.—Ты, дѣвко, заразъ менѣ забирай ся, а ты, пане Ноа, замкни склепъ и анѣ словомъ не обзывай ся, поки твôй панъ не прийде до дому. Памятай собѣ, бо добре на тôмъ не выйдешь! А якъ прийде панъ до дому, скажи єму ôдъ мене, най завтра рано по снѣданю пришле домовину на стару бабу. Чуєшь? Цѣлуватись єму хоче ся! Грѣшнôсть и безбожнôсть низшои клясы въ тôмъ приходствѣ страшно змоглась, парляментъ на зôпсутье не звертає уваги, край пропадає, а моральнôсть народу сходить на псы.

Зъ тыми словами выйшовъ ôнъ маєстатично и гнѣвно. А що мы такъ довго супроводили єго въ дорозѣ до дому, поки не выдавъ всѣхъ розпоряджень до похорону старои бабусѣ, то оглянемось теперь за Оліверомъ Твістомъ. Цѣкава рѣчь, чи лежить ôнъ ще въ ровѣ, въ котрôмъ єго покинувъ Біль Сайксъ и Тобі Крекітъ.

ГЛАВА ДВАЦЯТЬ СЕМА.

Що лучилось зъ Олівером по невдалôмъ вломѣ?

— А щобъ васъ вовки зъѣли! — воркотѣвъ Сайксъ и скреготавъ зубами. — Кобы зъ нихъ котрый бувъ коло мене, я-бъ его спытавъ ся, чого такъ верещавъ!

Сайксъ бувъ способный до найбôльшои лютости. Такъ и теперь, вымовивши тѣ слова въ страшнôмъ гнѣвѣ, поклавъ хлопця на зôгненѣ колѣна и оглянувъ ся за своими гонителями. Въ мрацѣ и темнотѣ не мôгъ нѣчого побачити, але тымъ выразнѣйше чувъ въ ночи голоснѣ крики, лай псôвъ доокола и голосъ алярмового звона.

— Стôй, трусе ледачій! — кричавъ Сайксъ за Тобі Крекітомъ, котрый зачавъ якъ найлѣпше уживати своихъ довгихъ нôгъ и вже ôдбѣгъ досыть далеко. — Стôй!

Тобі станувъ, хочь ще не бувъ зовсѣмъ певный, що не досягне его куля, и пôзнавъ ясно, що зъ Сайксомъ теперь зовсѣмъ не пора до жартôвъ.

— Поможѣть хлопця нести, — лютивъ ся Сайксъ.— Вертайте сюды!

Тобі ступивъ кôлька крокôвъ, але ôдважививъ ся тихимъ, задыханымъ голосомъ сказати кôлька своихъ скромныхъ противныхъ гадокъ.

— Скоро! — крикнувъ Сайксъ, положивъ хлопця въ сухій рôвъ и вытягъ пістолетъ. — Чи вы мене за дурня маете?

Якъ-разъ въ ту саму хвилю подвоивъ ся крикъ. Сайксъ побачивъ, що вже его гонителѣ перелазять браму на поле, де бувъ ôнъ, Тобі и Оліверъ, а кôлька псôвъ бѣгло передъ ними.

— Нема що робити, Біль, — сказавъ Тобі, — киньте хлопця, а самъ ноги на плечѣ!

*

Ôнъ волѣвъ бы вже згинути зъ руки приятеля, якъ неминучо попастись въ руки ворога; тому побѣгъ, кôлько нôгъ стало. Сайксъ закусивъ зубы, кинувъ хустину зъ шиѣ на хлопця, побѣгъ до найблизшого плота, щобы гонителѣвъ обманити, станувъ передъ другимъ плотомъ, що сходивъ ся зъ першимъ пôдъ простымъ кутомъ, кинувъ пістолетомъ высоко въ воздухъ, скочивъ якъ шаленый черезъ плôтъ и побѣгъ въ иншôмъ напрямѣ, якъ Тобі.

Ôнъ и не потребувавъ уже спѣшити ся, бо якъ утѣкавъ такъ полемъ, то оденъ зъ трехъ гонителѣвъ закликавъ псôвъ назадъ, а тû очевидно, такъ якъ ихъ паны, зовсѣмъ не мали охоты переслѣдувати злодѣѣвъ и сейчасъ вернули. Не забѣгши далеко въ поле, станула трôйка на нараду.

— Я раджу, а радше кажу, — обôзвавъ ся найгрубшій зъ трехъ, — сейчасъ звôдси вертати назадъ до дому.

— Що панъ Джайльсъ скаже, и я на те годжу ся, — сказавъ чоловѣкъ меншій, але такожъ зовсѣмъ не худый собѣ. Ôнъ дуже поблѣдъ и ставъ незвычайно чемнымъ, якъ се часто лучае ся у наляканыхъ людей.

— Мои панове, — сказавъ третій, що закликавъ назадъ псôвъ, — и я не такій нечемный. Панъ Джайльсъ се найлѣпше знае.

— А якъ же, — ôдôзвавъ ся менчій — що панъ Джайльсъ скаже, намъ тому годѣ противитись, годѣ. Я свое положенье хвала·бу занадто добре понимаю, щобъ я мавъ гороѣжитись.

Малый чоловѣкъ справдѣ занадто добре понимавъ свое положенье та ще й ôдчувавъ его дуже немило, бо станувъ собѣ заразъ коло другихъ и сѣкъ зубами.

— Вы боитесь, Брільсъ? — спытавъ панъ Джайльсъ.

— Зовсѣмъ нѣ, — ôдповѣвъ Брільсъ.

— Але-жь боитесь!

— Мылитесь, пане Джайльсъ.

— То брешете, Брільсъ.

Суперечка выйшла зъ того, бо панъ Джайльсъ зажуривъ ся; а зажуривъ ся тому, бо ôнъ за все ôдповѣдавъ, а нерадо хотѣвъ почути комплиментъ, що вернувъ до дому безъ злодѣѣвъ. Ажь третій закôнчивъ спôръ дуже фільософічно: — Позвольте собѣ повѣсти правду, що и вы и я и мы всѣ боимось, — сказавъ ôнъ.

— То вы про себе говорите, — сказавъ панъ Джайльсъ, найблѣдшій зô всѣхъ трьохъ.

— А вже-жь, — ôдповѣвъ той. — Середъ такихъ обставинъ зовсѣмъ природно и не дивно, що чоловѣкъ боить ся.

— Якъ такъ, то и я бою ся, — сказавъ Брільсъ — але зовсѣмъ безъ потребы сказали вы намъ такъ просто въ очи.

Такû щирû зôзнаня успокоили пана Джайльса и ôнъ сейчасъ также признавъ ся, що трохи боить ся. Ôдтакъ всѣ три згôдно и дружно почали спѣшитись домôвъ. Однакожь небавомъ здержавъ ихъ панъ Джайльсъ, що мавъ найкоротшій ôддыхъ, а нѣсъ великû вила, бо хотѣвъ оправдати свою загонистôсть.

— Вѣрити не хочесь, — сказавъ ôнъ, — до чого чоловѣкъ способный, коли кровь въ нѣмъ загрѣєсь. Справдѣ, я бувъ бы вбивъ котрого злодѣя, якъ бы лишь було удалось намъ котрого зловити.

Прочû обидва були того самого переконаня, лише не могли поняти, якъ се наразъ ихъ настрôй такъ змѣнивъ ся.

— Знаю вже, — сказавъ Джайльсъ — то брама винна, а якъ-же, брама ôдъ поля, де мы мало що зло-

дѣѣвъ не зловили. Она спинила у насъ гадку о убійствѣ и втихомирила лютôсть. Я чувъ се, коли перелазивъ браму.

Дивнымъ дивомъ и прочiи обидва товаришѣ чули въ тôй хвили те саме и сумнѣву вже не було, чи панъ Джайльсъ говоривъ правду, що се брама винна.

Джайльсъ и Брільсъ були слугами дому, котрый Сайксъ и Тобі Крекітъ хотѣли обрабувати. Третій чоловѣкъ то бувъ вандрôвный кôтлярь, що спавъ въ сусѣднôмъ домѣ и разомъ зô своими двома псами рѣшивъ ся такожь переслѣдувати злодѣѣвъ. Панъ Джайльсъ служивъ у старои панѣ, що замешкувала дôмъ, и бувъ заразомъ сторожемъ пивниць и дому, а Брільсъ послугувавъ, бувъ огородникомъ, пôсланцемъ и т. п. Стара дама взяла его въ службу ще тогды, коли бувъ малымъ хлопцемъ и хочь ôнъ теперь мавъ вже трийцять лѣтъ, то зъ нимъ все ще обходились, якъ зъ хлопцемъ.

Три ôдважнiи люде вертали збитою фалянґою домôвь, розмавляли весело и мило, щобъ не було скучно, и хочь неоденъ сильнѣйшій подувъ вѣтру лякавъ ихъ незмѣрно, то таки показались на стôлько ôдважными, що пôшли забрати лѣхтарню, поставлену за деревомъ, щобы злодѣѣ не видѣли, звôдки стрѣлъ паде, розумѣесь, если-бъ у нихъ була охота стрѣляти.

Они вже давно вернули домôвь, воздухъ надъ раномъ похолоднѣвъ, земля звогла, а Оліверъ лежавъ все ще безъ памяти въ ровѣ, де его Сайксъ положивъ. На всходѣ почало неясно свитати, и здавалось, що се радше смерть ночи, якъ народженье дня. Сонце сходило, вкрыте хмарами, дощь почавъ падати, але Оліверъ не чувъ нѣчого. Все ще лежавъ омлѣлый на своѣмъ твердôмъ, вохкôмъ леговиску на земли.

Вконци бôль страшный збудивъ его; ôнъ крикнувъ голосно и збудивъ ся. Въ лѣвôй руцѣ, перевязанôй на скоро хустиною, не чувъ нѣ силы, нѣ власти, а хустина насякла кровію. Бувъ такъ ослабленый, що ледви мôгъ сѣсти. Дививъ ся неясно, чи не йде хто зъ помочію и стогнавъ зъ болю. На цѣлôмъ тѣлѣ трясъ ся зъ зимна и втомы, хотѣвъ станути, але зôмлѣвъ зновъ и впавъ.

Падаючи прийшовъ на думку, що певно помре, если ту довше полежить. Зъ великимъ трудомъ вставъ, голова ему закрутила ся, почавъ заточуватись, якъ пяный зъ одного боку на другій, але выпрямивъ ся, лише голову похиливъ и волѣкъ ся впередъ, самъ не знавъ, куды.

Въ его нутрѣ товпились страшнî запутанî думки и образы. Здавалось ему, що ще йде межи Сайксомъ а Крекітомъ, а тî гнѣвно мѣжь собою сварять ся. Слова ихъ ще звучать въ его усѣ. Ступивъ хибно, отямивъ ся и замѣтивъ, що говоривъ до тыхъ двохъ страшныхъ людей, мовь бы бувъ ще въ ихъ рукахъ. Потôмъ зновъ здавалось ему, що сидить самъ зъ Сайксомъ, а той навчае его, що мае робити при задуманôмъ вломѣ. Невыразнî, грôзнî постатѣ снувались ему передъ очима и знову неначе почувъ выстрѣлъ, задрожавъ, почувъ голоснî крики, въ очахъ ему потемнѣло, свѣтла щезли, въ ухахъ шумѣло, всьо довкола него крутилось и кричало, а якась невидима рука взяла его на руки. Такъ ôнъ на-пôвъ сонный думавъ, а ту безнастанно мучивъ и лякавъ его якійсь невыразный бôль, якась пôвъ-свѣдомôсть свого несказано нещасного положеня.

Такъ волѣкъ ся ôнъ дальше и дальше, перелазивъ майже механічно краты и дѣры въ плотахъ, поки не прийшовъ на дорогу. Теперь зачавъ падати дощь такъ, що ôнъ зовсѣмъ збудивъ ся. Оглянувъ ся довкола и не-

далеко побачивъ дôмъ. Думавъ, що чей до него долѣзе. Люде въ тôмъ домѣ може змилують ся надъ нимъ, а єсли нѣ, то таки лѣпше — думавъ ôнъ — померти близько людей, якъ тамъ на пустыхъ поляхъ. Зôбравъ свои послѣднî силы и йшовъ до дому такъ скоро, якъ лишь мôгъ.

Коли зблизивъ ся, здавалось єму, що вже дôмъ сей колись бачивъ, хоч и не мôгъ собѣ его докладно пригадати. Ось муръ довкола городу! Тамъ на тôмъ мѣсци минувшои ночи кинувъ ся ôнъ на колѣна и просивъ обохъ о милосердье. То бувъ той самъ дôмъ, що его мали обрабувати. На кôлька хвиль почувъ величезный страхъ, забувъ на бôль ôдъ раны и думавъ утѣкати. Утѣкати! Ôнъ ледви державъ ся на ногахъ, а де набрати силъ до утечи, а якъ бы найшлась въ него сила, то куды втѣкати? Дверѣ до городу були отворенî, перейшовъ муравою, ледви вылѣзъ по сходахъ порталю дому на гору и запукавъ тихо. Силы опустили его, зôмлѣвъ и впавъ на землю.

Якъ-разъ въ ту саму пору крѣпили ся панъ Джайльсъ, Брільсъ и котляръ по труднôй и страшнôй ночи въ кухни, пили чай, а ѣли, що найшлось. Панъ Джайльсъ не мавъ звычаю, занадто довѣрочно жити зъ низшою службою. Ôнъ радше обходивъ ся зъ нею звычайно по людски, ласкаво, але такъ, що се завсѣгды нагадувало его высше становиско въ суспôльности. Однакожь случаѣ смерти, пожары и вломы роблять всѣхъ людей рôвными. Панъ Джайльсъ сидѣвъ зъ вытягнеными ногами коло печи, поклавъ лѣву руку на столѣ, а правою илюструвавъ якъ найдокладнѣйшій описъ нôчного нападу. Єго публика, то єсть кухарка и покоѣвка, слухали его зъ найбôльшимъ занятьємъ.

— Може було пôвъ до другои, — говоривъ панъ

Джайльсъ, а може и три чверти на другу, — на се не присягъ бы я, — коли наразъ буджу ся, обертаюсь въ лôжку ось такъ менше бôльше (при тыхъ словахъ обернувъ ся ôнъ на своѣмъ крѣслѣ, потягнувъ трохи скатерть на себе и такъ образово представивъ колдру) и чую щось шелестить.

Ту кухарка зблѣдла и казала покоѣвцѣ замкнути дверѣ ôдъ кухнѣ; покоѣвка казала Брільсови, Брільсъ кôтляреви, а той удавъ, що не чув.

— Чую: щось шелестить, — повторивъ панъ Джайльсъ. — Думаю собѣ: то причулось, и кладу ся знову спати. Ажь чую: знову шелестъ, а вже зовсѣмъ докладно.

— Що то бувъ за шелестъ? — спытала кухарка.

— Таке, якъ бы щось розбивали, — ôдповѣвъ Джайльсъ.

— Радше, якъ бы хтось пилувавъ штабу зелѣзну, — сказавъ Брільсъ.

— Такъ було, коли вы се чули, — сказавъ Джайльсъ, — але коли я се чувъ, то здавалось, якъ бы щось розбивали. Скидаю я колдру (ôнъ показавъ на скатерть, якъ колдру зкинувъ), сѣдаю и слухаю.

Кухарка и покоѣвка скрикнули рôвночасно: Господи! — и цофнулись въ задъ.

— Чую такъ докладно, якъ бы се коло мого лôжка дѣялось, — говоривъ дальше Джайльсъ. — Думаю собѣ: певно выломлюють дверѣ або ôкно. Що робити? Треба доброго хлопця Брільса збудити та уратувати, бо ще замордують єго въ лôжку. Не збуджу, то перерѣжуть єму горло ôдъ уха до уха, такъ що не отямить ся, якъ? коли?

Ту звернули всѣ очи на Брільса, а той вдивив ся

на бесѣдника, широко отворивъ ротъ, а на его лици знати було незмѣрный страхъ.

— Скидаю зъ себе колдру, — говоривъ Джайльсъ, (ôдкидаючи скатерть и остро змѣривши очима кухарку и покоѣвку), встаю тихо зъ лôжка, натягаю —

— Пане Джайльсъ, при дамахъ! — заворкотѣвъ кôтлярь.

— Пантофлѣ, пане, — говоривъ дальше Джайльсъ, звернувъ ся до кôтляря и великій натискъ поклавъ на свои пантофлѣ, — беру набитый пістолетъ, що его и кошикъ зô срѣбломъ завсѣгды на гору приносять, иду на пальцяхъ до комнаты Брільса, буджу его и кажу:

— Брільсъ, лише не злякайтесь!

— Такъ вы сказали, пане Джайльсъ, то правда, — перервавъ его Брільсъ дрожачимъ голосомъ.

— „Брільсъ, менѣ здаєсь: мы пропали“, кажу я, — говоривъ Джайльсъ дальше — але не лякайтесь!

— И не злякавъ ся ôнъ? — спытала кухарка.

— Нѣ, — ôдповѣвъ Джайльсъ — бувъ ôдважный, майже такъ ôдважный, якъ я.

— Я бы на мѣсци померла, якъ бы менѣ таке лучилось, — замѣтила покоѣвка.

— Ну, вы дѣвчина, — сказавъ Брільсъ, що зачавъ бути сердечнымъ.

— Брільсъ добре каже, — замѣтивъ Джайльсъ и похитавъ незначно головою, — дѣвчина инакше бы не зробила. Але мы, мужчины, взяли лѣхтарню зъ хаты Брільса и выйшли. На дворѣ темно, хочь въ око стрѣль! (Ôнъ вставъ, замкнувъ очи, ступивъ на помацки кôлька крокôвъ впередъ и помахавъ кôлька разôвъ руками въ воздусѣ, поки не дôткнувъ ними неприятно кухарку. Кухарка и покоѣвка зачали кричати, а панъ Джайльсъ вернувъ знову на свое крѣсло). — Се що такого? — пе-

рервавъ ôнъ самъ свою бесѣду. — Хтось пукае. Отворѣть дверѣ!

Нѣхто не рушивъ ся.

— То дивно, що такъ рано хтось пукае, — говоривъ дальше Джайльсъ, оглянувъ ся, поблѣдъ, а побачивши такожь самû блѣдû лиця, крикнувъ: Дверѣ треба конче отворити! Ану, скорше! Нѣхто не чуе?

Панъ Джайльсъ звернувъ при тыхъ словахъ очи на Брільса; але зъ природы недотепный, скромный молодець уважавъ себе теперь мабуть нѣчимъ и думавъ певно, що се не до него говорять. Сякъ чи такъ, але не ôдповѣвъ нѣчого. Тогды Джайльсъ глянувъ на кôтляря, неначе ему казавъ отворити дверѣ, але кôтлярь наразъ заснувъ. Про дѣвчатъ и не говорити!

— Єсли Брільсъ може хоче дверѣ отворити при свѣдкахъ, — обôзвавъ ся Джайльсъ по хвили, — то я можу бути свѣдкомъ.

— И я такожь, сказавъ котлярь, що наразъ такъ скоро пробудивъ ся, якъ скоро заснувъ.

Брільсъ зрѣкъ ся свѣдкôвъ, але якъ ôконницѣ отворили и побачивъ, що вже ясный день на дворѣ, набравъ ôдваги и зъ малою ôдважною громадою пôшовъ до дверей, псы зъ переду, а дѣвчата зъ заду. Пôсля рады пана Джайльса говорили всѣ голосно, щобъ показати ворогови, кôлько ихъ есть. А ще пôсля дуже хитрого военного способу, выдуманого тымъ самымъ джентельменомъ, въ сѣняхъ щипали псôвъ за хвосты, щобы гавкали и выли; и они справдѣ звели великій крикъ.

По такихъ приготованяхъ хопивъ панъ Джайльсъ кôтляря сильно за руку (щобы не втѣкъ, якъ панъ Джайльсъ жартомъ сказавъ) и казавъ отворити дверѣ. Оденъ дививъ ся бокомъ на другого и дрожавъ, ажь — побачили сего страшного ворога. Блѣдый, малый Олі-

веръ Твістъ, блѣдый и втомленый, отворивъ очи и мовчки благавъ о милосердье.

— Хлопець! — крикнувъ панъ Джайльсъ, трутивъ котляря въ задъ, а самъ ôдважно ступивъ впередъ. — Чи не той -- Брільсъ — пôзнаєте єго?

Брільсъ, що отворивши дверѣ сховавъ ся за нихъ, крикнувъ, якъ побачивъ Олівера; пôзнавъ єго. Джайльсъ взявъ хлопця за одну ногу и руку — на щастье не за зранену, — втягнувъ єго до сѣней и поклавъ на камѣнныхъ плытахъ.

— Єсть, єсть! — кричавъ въ сторону сходôвъ Джайльсъ, незмѣрно зворушеный. — Єсть злодѣй, панѣ! Маємо злодѣя, панѣ, зраненого злодѣя! Я єго трафивъ, а Брільсъ тримавъ свѣтло!

— Въ лѣхтарни, панѣ! — кричавъ Брільсъ, приложивши руку до устъ, щобъ єго крикъ лѣпше було на гору чути.

Кухарка и покоѣвка побѣгли на гору, дати панству знати, що панъ Джайльсъ зловивъ розбôйника; а кôтлярь старавъ ся привести хлопця до памяти, щобъ не померъ, закимъ єго повѣсять. По хвили давъ ся чути зъ горы середъ крику лагôдный, милый голосъ якоись молодои панѣ: Джайльсъ, Джайльсъ!

— Я ту, панѣ! Не бôйтесь, нѣчо великого менѣ не сталось. Ôнъ не протививъ ся дуже, якъ лишь мене побачивъ!

— Тихо! Ще настрашите мою тѣтку гôрше, якъ злодѣѣ. Чи дуже зраненый бѣдный?

— Мае страшну рану, панѣ, — кричавъ Джайльсъ, незвычайно вдоволеный.

— Выглядае такъ, якъ бы хотѣвъ туй-туй ôддати духа! — кричавъ Брільсъ, приложивши якъ перше

руку до устъ. — Може зволите зôйти, панѣ, и побачити єго, бо —

— Та не кричѣть такъ страшно! Мовчѣть хочь хвильку! Я пôду, поговорю зъ тѣткою.

Панѣ тихо ôдôйшла, вернула небавомъ знову и приказала, осторожно занести зраненого на гору до комнаты Джайльса. Брільсъ мавъ заразъ сѣсти на коня, поѣхати до Черці и спровадити поліцая и лѣкаря.

— Чи панѣ не зволять хочь разъ глянути на него? — пытавъ Джайльсъ зъ такою гордостію, якъ бы Оліверъ бувъ рѣдкою и величавою птицею, нимъ застрѣленою.

— Нѣколи въ свѣтѣ! — ôдповѣла молода дама. — Бѣдный чоловѣкъ! Джайльсъ, лишь обходити ся менѣ зъ нимъ добре, зробѣть се вже для мене!

Старый слуга дому глянувъ за нею, коли ôдходила, такъ вдоволено и гордо, якъ бы она була єго рôдною дитиною. Потôмъ помôгъ дѣвчинѣ, що ревно и приязно занялась хлопцемъ, занести єго на гору.

ГЛАВА ДВАЦЯТ ОСЬМА.

Про мешканцѣвъ дому, въ котрôмъ Оліверъ находивъ ся, и що о нѣмъ думали?

Въ чистенькôй комнатѣ, котрои меблѣ були стародавнû выгôднû, а не новôтнû елеґантнû, сидѣли двѣ дамы за столомъ при добрôмъ снѣданю. Панъ Джайльсъ, убраный зовсѣмъ чорно, ждавъ выпрямившись, якъ свѣчка, коло стола, голову закинувъ въ задъ, схиливъ єи трохи на бôкъ, лѣву ногу высунувъ впередъ, праву руку запхавъ за пазуху, а лѣвою спущеною тримавъ пôднос.

Выглядавъ такъ, якъ бы зъ приемностію понимавъ свои заслуги и свою повагу.

Одна зъ дамъ була вже старша, але высоке поручье еи крѣсла не держалось простѣйше, якъ она. Одѣжь еи була взôрцево чиста, стародавна, але не безъ слѣду вплыву тодѣшнои моды. Сидѣла велично, зложивши руки на стôлъ, а очима, що ôдъ старости мало втратили на блеску, дивилась на молодшу даму. Тая була въ першôмъ цвѣтѣ молодости, була одною зъ тыхъ дѣвчатъ, о котрыхъ безъ грѣху можна сказати, що они ангелы, если бы Всемогучій позволивъ коли небеснымъ мешканцямъ поселитись въ смертнôмъ людскôмъ тѣлѣ.

Ще не мала сѣмнацять лѣтъ, а еи стать була такъ легенька и етерична, такъ нѣжна и благородна, такъ мила и красна, якъ бы не земля була еи мешканьемъ, якъ бы простî сотворѣня сего свѣта не були сотворѣнями, ôдповѣдными до неи. Выразъ еи темно-голубыхъ очей и еи правильныхъ чертъ лиця бувъ незвычайный на еи лѣта и ледви чи виданый на сѣмъ свѣтѣ. А таки живый, любый выразъ еи лиця, ясно-рожевый румянець безъ найменшои тѣни, еи усмѣхъ — еи веселый, щасливый усмѣхъ, свѣдчили о великôй красѣ еи духа, о найбôльшôй чистотѣ серця, о найгорячѣйшôй любви и нѣжности, о всѣхъ найлѣпшихъ чувствахъ и прикметахъ людскои вдачѣ.

Она пильно занималась приготовленьемъ снѣданя и коли случайно глянула на стару даму, а та на ню, то такъ любо ôдгортала волосье зъ чола, а зъ еи очей свѣтила така глубока нѣжнôсть и природна любовь, що щасливî духи усмѣхнулись бы, побачивши еи въ тôй хвили.

Старша дама усмѣхнулась, але заразомъ и обтерла сльозу зъ ока.

— То Брільса вже годину не ма? — спытала она по короткôмъ мовчаню.

— Годину и дванацять мінутъ, панѣ, — ôдповѣвъ Джайльсъ, глянувши на свôй срѣбный годинникъ, що вытягнувъ на чорнôй стяжцѣ.

— Ôнъ все такій повôльный, — замѣтила стара дама.

—Онъ здавна такій повôльный хлопець, — сказавъ Джайльсъ, а що Брільсъ менше-бôльше вже трицять лѣтъ бувъ такимъ повôльнымъ хлопцемъ, то не було надѣѣ, щобъ ставъ коли меткимъ.

— Менѣ здаєсь, що ôнъ замѣсть поправити ся, псуе ся, — говорила дальше стара дама.

— Вже бы годѣ его оправдати, если бы де лишивъ ся, забавитись зъ хлопцями, — обôзвалась молода панѣ и осмѣхнулась.

Панъ Джайлсъ роздумувавъ очевидно, чи годить ся и ему чемно осмѣхнутись, чи нѣ, ажь надъѣхавъ однокôнный вôзъ на двохъ колесахъ, а зъ него выскочивъ грубый панокъ, вбѣгъ до дому и такъ скоро вôйшовъ до комнаты, що мало не перевернувъ пана Джайльса и стола.

— Щось подôбне менѣ ще нѣколи въ житю не лучилось! — крикнувъ ôнъ. — Моя дорога панѣ Мелі — Богъ змилувавъ ся — у тиху нôчь — се нечуване, се нечуване! — Зъ такими словами спôвчутя подавъ обомъ дамамъ руку, сѣвъ и спытавъ, якъ мають ся.

— То дивно, що вы зъ страху не згинули, на мѣсци не згинули! — говоривъ ôнъ дальше. — Бôйтесь Бога, чому вы заразъ кого до мене не пôслали? Въ однôй хвили бувъ бы ту мôй слуга, або я самъ зъ помôчникомъ, кождый радо прибувъ бы! Та-жь се розу-

мѣє ся само собою — середъ такихъ обставинъ — Боже! — и такъ несподѣвано — и въ спокôйну нôчь!

Лѣкаря очевидно гнѣвало незмѣрно, що вломъ ôдбувъ ся и несподѣвано и въ ночи, такъ якъ бы се було щоденнымъ звычаємъ джентельменôвъ, що вломами занимають ся, працювати въ полудне, а своє прибутье заповѣдати на кôлька днѣвъ листомъ.

— А вы, панѣ Рожа, — звернувъ ся докторъ до молодои дамы, я —

— Менѣ нѣчого не бракує, — перервала она єго, — але тамъ на горѣ лежить зраненый, а тѣтка просить, щобъ вы єго ôдвѣдали.

— Ага, пригадую собѣ, — говоривъ лѣкарь. — Якъ чую, то се вы, Джайльсъ, єго зранили?

Панъ Джайльсъ, що дрожавъ зô зворушеня и прятавъ чашки до чаю, почервонѣвъ сильно и сказавъ, що се справдѣ ôнъ мавъ честь хлопця зранити.

— Мавъ честь? — спытавъ докторъ. — Велика честь трафити злодѣя въ пральни на дванацять крокôвъ! Та нехай вамъ и такъ буде! най вамъ здає ся, Джайльсъ, що вы мали поєдинокъ, ôнъ стрѣливъ у воздухъ, а вы єго ранили.

Панъ Джайльсъ думавъ на пôдставѣ того жарту, що лѣкарь несправедливо хоче вменшити єго славу, але ôдповѣвъ чемно, що годѣ такому, якъ ôнъ, о тôмъ судити, а зô зраненымъ ôнъ не жартувавъ.

— Ахъ, правда! — отямивъ ся лѣкарь. — Де-жь ôнъ? Запровадьте мене! Заразъ верну, панѣ Мелі.

Безнастанно балакаючи пôшовъ за паномъ Джайльсомъ на сходы, а коли ôнъ такъ иде, скажемо читателеви, що пана Льосберна, хірурґа, знаного на десять миль довкола пôдъ именемъ „доктора", любили всюды радше для веселого темпераменту, якъ для доброго

житя. Такого широсердечного, простодушного, а при тôмъ дивного молодого товариша годѣ було найти въ цѣлôмъ окрузѣ.

Докторъ не приходивъ довшій часъ, якъ дамы сподѣвались. Зъ воза принесено довгу, плоску скриночку, звôнокъ часто звонивъ, слуги бѣгали по сходахъ то въ гору то на дôлъ; словомъ, щось важне дѣялось. Вкôнци зъ дуже тайнымъ лицемъ вôйшовъ ôнъ знову до комнаты, замкнувъ помалу дверѣ, оперъ ся о нихъ плечима, мовь бы не хотѣвъ нѣкого пустити и сказавъ: Панѣ Мелі, то дуже дивный случай!

— Сподѣваюсь, що чей зъ хорымъ не небезпечно? — спытала стара дама.

— Єсли бы й такъ, то нѣчо дивного, — ôдповѣвъ Льосбернъ, — хочь менѣ здаєсь, що не небезпечно. Чи вы видѣли злодѣя?

— Нѣ.

— И не знаете, якъ ôнъ выглядає?

— Нѣ.

— Простѣть, панѣ, — вмѣшавъ ся Джайльсъ — я якъ-разъ хотѣвъ вамъ описати єго, коли вôйшовъ докторъ Льосбернъ.

А тымчасомъ справа була така, що панъ Джайльсъ ледви мôгъ повздержати ся, щобъ не похвалити ся, хто то хлопця зранивъ. За свôй ôдважный поступокъ наслухавъ ся ôнъ вже тôлько похвалъ, що не хотѣвъ такъ скоро оповѣсти сеи пригоды, а хотѣвъ ще кôлька хвиль зôстати въ тôмъ солодкôмъ, упоюючôмъ переконаню, що за свою ôдвагу справдѣ заслуживъ на велику славу.

— Рожа хотѣла бачити зраненого, — сказала панѣ Мелі, — але я о тôмъ и чути не хотѣла.

— Гмъ, — сказавъ докторъ щобъ — ôнъ такъ дуже

страшно выглядавъ, того не скажу. И при менѣ не ôдважились бы панѣ подивитись на него?

— Єсли уважаете се потрѣбнымъ, то чому бы нѣ, — ôдповѣла стара панѣ.

— Я мушу вважати се потрѣбнымъ, а радше я переконаный, що якъ бы вы побачили єго пôзнѣйше, то жалували-бъ, що скорше єго не видѣли. Ôнъ зовсѣмъ спокôйный и мы вже занялись нимъ якъ найлѣпше. Прошу, панѣ Рожо, — звернувъ ся докторъ до неи и подавъ рамя. — Слово даю, не маєте чого анѣ трошки боятись.

Докторъ запевнявъ на рôзнî щирî способы, що дамамъ буде навѣть приємно побачити лице хлопця-проступника, взявъ паню Рожу пôдъ руку, пани Мелі подавъ другу и моторно повѣвъ ихъ по сходахъ въ гору.

— Отже скажѣть менѣ, що вы о нѣмъ думаєте? — спытавъ докторъ, коли зъ панями прийшовъ пôдъ дверѣ хорого. — Ôнъ вже давно не голивъ ся, але мимо того зовсѣмъ не выглядає, якъ розбишака.

Завѣвъ дамы до комнаты, ôдсунувъ занавѣсы лôжка и — замѣсть страшного розбôйника побачили они хлопця, що спавъ зъ болю и утомы. Перевязане рамя Олівера лежало на єго грудяхъ, а другу руку взявъ пôдъ голову такъ, що зъ по-за буйного волося єи майже не було видко. Льосбернъ вдививъ ся въ хлопця и забувъ о всѣмъ иншôмъ, а Рожа сѣла собѣ на лôжко хлопця, похилила ся надъ нимъ и легко ôдгорнула єму волосье зъ чола. Двѣ слезы впали зъ єи очей на лице хлопця.

Хлопець рушивъ ся и усмѣхнувъ ся въ снѣ такъ, якъ бы признаки спôвчутя и нѣжного милосердья будили єго зъ солодкого сну незазнанои любви и нѣжности. Такъ неразъ далекî звуки чарôвнои мельодіи, або шумъ воды въ затишнôмъ мѣсци, або запахъ цвѣту, або навѣть

почуте имя дорогои особы выкликуе въ души нашôй невыразнѣ̂ образы, нѣколи не перебутѣ̂ сцены, що якъ скоро являють ся, такъ ще скорше зникають. Здае ся, що тѣ̂ сцены — то темнѣ̂ згадки давнои минувшости, щасливого житя, та душа людска не мае на стôлько силы завернути той часъ, щобы знову зазнати такого щастя.

— Я зъ дива выйти не можу, — шепнула стара панѣ. — То не може бути, щобъ ся бѣдна дитина була выхованкомъ злодѣѣвъ и розбôйникôвъ.

— Проступокъ замешкуе неразъ рôзнѣ̂ святинѣ — сказавъ Льосбернъ и зôтхнувъ — и неразъ являе ся въ дуже принаднôй формѣ.

— Але не въ такôмъ молодôмъ вѣку, — перебила его Рожа.

— Дорога панѣ, — ôдповѣвъ хирурґъ и сумно похитавъ головою, — проступокъ, такъ якъ смерть, не забирае лише старыхъ и пережитыхъ, а выбирае собѣ неразъ жертвы и дуже молодѣ̂ и дуже краснѣ̂.

— Пане, и вы справдѣ думаете, що сей нѣжный хлопець добровôльно приставъ до найгôршихъ розбôйникôвъ?

Льосбернъ похитавъ головою, мовь бы хотѣвъ сказати, що се можливе, и завѣвъ дамы до сусѣднои комнаты, щобы — якъ казавъ — не перешкаджати хорому.

— А хочь бы ôнъ и бувъ вже такъ ледачимъ, — говорила дальше Рожа — то подумайте собѣ, якій ôнъ молодый! Ôнъ може не зазнавъ нѣколи любви матери, може не видѣвъ нѣколи родинного дому, а се чи не иморѣрне, що зле обходженье, бійка и голодъ могли его спонукати, пристати до людей, що его силували до проступкôвъ? Тѣтко, дорога тѣтко, подумайте лише, закмъ позволите завести малого хорого хлопця до вязницѣ, де всяка надѣя на его поправу пропала. Вы мене любите

и знаєте, що я при вашôй добротѣ и щирости нѣколи не ôдчувала сирôтства, але я могла єго тяжко ôдчувати, якъ бы остала такъ безъ помочи и обороны, якъ ся бѣдна дитина. Майте милосердьє надъ нимъ, поки не запôзно!

— Моя люба дитинко, — сказала старша дама и пригорнула заплакану дѣвчину до грудей, — чи ты думаєшь, що я дала-бъ волоскови спасти зъ єго головы?

— Нѣ, дорога тѣтко, я знаю, що вы не дали-бъ, — ôдповѣла живо Рожа.

— Днѣ мого житя — говорила дальше панѣ Мелі дрожачими устами — вже кôнчать ся и нехай бы такъ я зазнала милосердья, якъ я єго другимъ оказую. Якъ же менѣ выратувати хлопця, пане?

Льосбернъ задумавъ ся, перейшовъ кôлька разôвъ комнату геть и назадъ, вкôнци станувъ, потеръ сильно чоло и сказавъ: — Вже маю способôъ панѣ. Думаю, що всьо пôде ладно, лише прошу менѣ дати необмежену власть, щобъ я мôгъ Джайльса и Брільса, того старого хлопця, въ дурнѣ пошити. Джайльсъ — то старый слуга вашого дому и вѣрный, се я знаю, але вы маєте тысячѣ способôвъ надоложити се, а то й нагородити єго, що такій зъ него стрѣлець. Не маєте нѣчо проти того?

— Якъ нема иншого способу вратувати дитину, то нѣ, — ôдповѣла панѣ Мелі.

— Слово чести, що нема иншого способу, — запевнявъ Льосбернъ.

— То тѣтка вамъ дасть повну власть, — сказала Рожа, осмѣхаючись крôзь сльозы, — але прошу васъ: не берѣть ся до обохъ острѣйше, якъ потрѣбно.

— Вы мабуть думаєте, — ôдповѣвъ докторъ — що нинѣ цѣлый свѣтъ має тверде серце, лишь вы нѣ. А я по молодôмъ мужескôмъ поколѣню взагалѣ сподѣваюсь, що першій-лѣпшій, гôдный васъ чоловѣкъ, надъ котрымъ

бы вы змилосердились, скориставъ бы зъ такого якъ теперь чудесного и нѣжного вашого настрою и просивъ бы о руку. Я бы собѣ нѣчого бôльше не бажавъ, лише бути такимъ молоденькимъ паничемъ, щобъ выкористати такъ добру нагоду.

— Але-жь зъ васъ такій самый старый хлопець, якъ нашь добрый Брільсъ! — сказала Рожа почервонѣвши.

— Менѣ справдѣ до него не далеко, — говоривъ дальше докторъ, сердечно смѣючись. — Але вернѣмъ до хлопця: що найважнѣйше, мы ще о тôмъ не говорили. Ôнъ певно за годину збудить ся. Пыскатому констаблеви на долѣ я вже сказавъ, що зъ хлопцемъ годѣ теперь говорити, бо се небезпечно для єго житя. А таки я думаю, що смѣло можна єго переслухати. Я лишь поставлю услôвье, що я при нѣмъ буду выпытувати хлопця. Зô слôвъ єго покаже ся и вы холоднокровно осудите, чи ôнъ зовсѣмъ зôпсованый хлопець. Се впрочôмъ майже певне. А тогды до судьбы єго годѣ мѣшатись, бодай я не буду.

— Нѣ, тѣточко, нѣ, — благала Рожа.

— Такъ, тѣточко! — сказавъ докторъ. — Чи мы годимось?

— Годѣ жь позволити єму стати ще бôльшимъ проступникомъ, — перебила Рожа — то не може бути.

— Тымъ лѣпше, — ôдповѣвъ Льосбернъ — теперь я маю цѣлковиту пôдставу, робити пôсля свого пляну.

Угоду скôнчено, всѣ сѣли и нетерпеливо ждали, поки Оліверъ не збудить ся.

Але терпеливôсть обохъ дамъ могла бути выставлена на бôльшу ще пробу, якъ докторъ думавъ, бо година минала одна за другою, а Оліверъ все ще спавъ

найтвердшимъ сномъ. Вже наставъ вечѣръ, коли щирый Льосбернъ донѣсъ имъ, що хорый вже досыть выспавъ ся и може ôдповѣдати. Ôнъ ще дуже хорый — казавъ Льосбернъ — и дуже ослабленый черезъ уплывъ крови, але мимо того хоче конче щось ôдкрыти и тымъ такъ занепокоєный, що радше треба позволити єму выговоритись, якъ наставати на се, щобы до завтра мовчавъ. Що буде — то буде.

Розмова тревала довго, бо Оліверъ оповѣдавъ цѣлу історію свого житя, а часто перестававъ говорити для болю и втомы. Слабого голосу хорого хлопця, єго зворушаючого страшного оповѣданя о самыхъ терпѣняхъ и недоли, о лютыхъ людяхъ — єго мучителяхъ, слухали всѣ въ притемненôй комнатѣ дуже поважно. — Люде гнетуть и мучать свого ближнього! Коли-бъ они хочь разъ подумали, якъ на нихъ тяжко нарѣкають, то певно не було бы на свѣтѣ стôлько кривды и несправедливости, стôлько журбы и муки, стôлько жорстокости и нужды, кôлько теперь що-дня видимо! Нарѣканя на тыхъ людей, якъ густî тяжкî хмары, взносять ся помалу, але тымъ певнѣйше на небо и яснымъ громомъ пôмстять ся колись на нихъ. Кобы мы хочь на хвилинку хотѣли послухати страшного голосу покôйникôвъ, тыхъ, що вернули до свого Творця и судьѣ, котрыхъ вже жадна людска власть и сила не гнете, котрыхъ гордôсть не спиняє говорити!

Тои ночи самî панѣ постелили Оліверови лôжко и стерегли по матѣрньому єго сну, ôнъ чувъ ся щасливымъ и спокôйнымъ и бувъ бы померъ не нарѣкаючи.

Коли розмова скôнчилась и ôнъ заснувъ зновъ майже въ тôй самôй хвили, обтеръ докторъ свои очи, нагнѣвавъ ся на нихъ, якъ звычайно, що такî слабî, и пôшовъ на дôлъ до кухнѣ, щобы зачати свôй походъ про-

ти Джайльса и товаришѣвъ. Въ кухни заставъ ôнъ всю службу, констабля и кôтляря, котрого для єго недавныхъ заслугъ попрошено зôстати цѣлый день, ѣсти та пити. Констабль бувъ то джентельменъ зъ великою палицею, великою головою, великимъ ротомъ и великими чоботами, а выглядавъ такъ, якъ бы вже не мало начастували єго пивомъ, що и справдѣ було. Коли докторъ вступивъ, то все ще розмовляли о пригодахъ минувшои ночи, панъ Джайльсъ широко розповѣдавъ о притомности свого духа, а Брільсъ зъ пивомъ въ руцѣ потверджавъ и се, що панъ Джайльсъ що-йно хотѣвъ сказати.

— Сидѣть, — сказавъ докторъ и махнувъ рукою.

— Дякуємо красно, пане, — сказавъ панъ Джайльсъ. — Панѣ казали менѣ трохи пива выдати, а що менѣ въ моѣй власнôй малôй комнатѣ було за тѣсно, а я хотѣвъ въ товариствѣ забавитись, то свою частину я выпиваю ту.

Брільсъ и проче товариство тихо заворкотѣло, вдоволене, що панъ Джайльсъ ихъ не соромитъ ся, а ôнъ глянувъ такъ довкола, якъ бы казавъ, що товариства ихъ певно не опустить, єсли лишь чемно будуть заховуватись.

— Якъ-же хорому нинѣ вечеръ, пане? — спытавъ Джайльсъ.

— Не дуже добре, — ôдповѣвъ докторъ. — Менѣ здаєсь, Джайльсъ, що вы самî попали въ дуже немилу лапку.

— Сподѣваю ся, пане, що чей не помре, чей не скажете... — сказавъ Джайльсъ и задрожавъ. — Якъ бы померъ, то я бы нѣколи спокою не мавъ. Пане, за всѣ скарбы въ свѣтѣ я бы не вбивъ жадного хлопця, анѣ навѣть Брільса.

— Не о те ходить, — говоривъ докторъ таємничо. — Чи вы боитесь Бога и маєте совѣсть, Джайльсъ?

— Здаєсь менѣ, пане, що маю, — заикнувъ ся сторожъ дому и поблѣдъ.

— А якъ вы, молодче, Брільсъ, — чи вы маєте такожь совѣсть?

— Боже-жь мôй, пане, — та єсли панъ Джайльсъ має совѣсть, то и я маю.

— Коли такъ, то скажѣть менѣ оба: возьмете вы се на свою совѣсть и присягнете, що хлопець той на горѣ єсть той самъ, котрого вчера въ ночи ôкномъ перепхали? Ану скажѣть! говорѣть же!

Докторъ, котрого цѣлый свѣтъ знавъ якъ найлагôднѣйшого мѣжь всѣми чоловѣка, вымовивъ тû слова такъ грôзно и гнѣвно, що Джайльсъ и Брільсъ, и безъ того вже зъ неясною головою ôдъ пива, глянули на себе зовсѣмъ оголомшенû.

— Констабль, уважайте на ôдповѣдь, яку дадуть, — говоривъ дальше докторъ и пôднѣсъ дуже поважно вказуючій палець въ гору; — скорше чи пôзнѣйше дуже богато буде на тôмъ залежати.

Констабль зробивъ таке мудре лице, яке лишь мôгъ, и хопивъ за палицю:

— Видите, що ту по просту ходить о тожсамôсть особы, — говоривъ дальше докторъ.

— Зовсѣмъ справедливо, пане, — ôдповѣвъ констабль и сильно закашлявъ ся, бо выпивъ скоро пиво, а кôлька крапель забѣгло єму въ циганьску улицю.

— Нападають на дôмъ, — говоривъ докторъ — а двохъ людей видить хлопця на коротеньку хвилинку серєдъ дыму зъ пороху, въ ночи, въ страху и загальнôмъ заколотѣ. На другій день приходить до того самого дому хлопець, а що ôнъ случайно має перевязане рамя, на-

падають люде на него, мало его зô свѣта не зженуть и присягають, що то ôнъ бравъ участь при вломѣ. Отже ходить о то, чи поведенье тыхъ людей можна обставинами оправдати, а если не можна, то въ яке положенье ставлять они самû себе? А теперь ще разъ — гремѣвъ докторъ, а констабль, Джайльсъ и Брільсъ дивились на него сумно и зажурено, — чи вы хочете, чи вы можете присягнути передъ Богомъ на святе евангеліе, що се той самъ хлопець?

Брільсъ глянувъ на Джайльса, а Джайльсъ на Брільса непевнымъ и пытаючимъ окомъ, констабль притуливъ руку за ухо, щобы добре чути ôдповѣдь. Кухарка, покоѣвка и кôтлярь нагнули ся, щобъ также чути ôдповѣдь, а докторъ остро дививъ ся довкола. Въ тôй хвили загуркотѣвъ вôзъ и роздавъ ся голосъ дзвôнка ôдъ брамы огородовои.

— То два поліцаѣ зъ Лондону, — крикнувъ Брільсъ, ажь лекше ему на серцю стало.

— До лиха, а они зъ-вôдки ту взялись? — спытавъ докторъ и самъ злякавъ ся.

— Я и панъ Джайльсъ пôслали за ними ще нинѣ рано — ôдповѣвъ Брільсъ — и менѣ лишь дивно, що такъ пôзно приѣздять.

— То вы пôслали за ними! Ахъ, кобы то они васъ забрали! Вы всѣ проклятû дураки! — сказавъ докторъ и выйшовъ.

ГЛАВА ДВАЦЯТЬ ДЕВЯТА.

Выступають панове Блєзерсъ и Дифъ.

Брільсъ ôдхиливъ дверѣ комнаты и спытавъ, хто тамъ. — Поліція зъ Бавъ-стрітъ, по котру въ полудне прислали, — була ôдповѣдь. Брільсъ, зовсѣмъ спокôйный, отворивъ дверѣ широко и сейчасъ вôйшовъ статный чоловѣкъ и казавъ Брільсови взяти коня ôдъ его товариша. Обохъ джентельменôвъ заведено до комнаты и они безъ церемоній скинули верхнѣ одежѣ и капелюхи. Той, що пукавъ, бувъ сильный мужчина середного росту, мавъ може пятьдесять лѣтъ и блыскуче, досыть коротко обтяте волосье, кругле лице и быстрѣ очи. Другій бувъ рудый и худый, мавъ чоботы зъ ôдôгнеными холявами, зовсѣмъ не принадне лице и поганый, до горы задертый нôсъ.

— Скажѣть свому паньству, що приѣхали Блєзерсъ и Дифъ, — сказавъ сильнѣйшій чоловѣкъ, погладивъ ся по ґоловѣ и положивъ пару кайданкôвъ на стôлъ. — А, добрый вечѣръ, пане! Чи можу зъ вами де-що поговорити?

Ся бесѣда була звернена до Льосберна, що якъ-разъ зъ обома дамами вступивъ въ комнату и давъ знакъ Брільсови, щобы выйшовъ. Докторъ сказавъ панови Блєзерсови, хто старша дама, и попросивъ его и товариша сѣдати. Блєзерсъ не давъ довго проситись и сѣвъ, а Дифъ, що менше мабуть обертавъ ся въ добрôмъ товариствѣ, або може й обертавъ ся, але не такъ то дуже вправно, потеръ впередъ кôлька разôвъ порядно ногами пôдлогу, сѣвъ и сейчасъ запхавъ головку своеи палицѣ въ ротъ.

— Зачнѣмъ таки заразъ ôдъ влому, що ту ставъ ся, — сказавъ Блєзерсъ до Льосберна. — Якъ то стало ся?

Льосбернъ хотѣвъ зыскати на часѣ и оповѣдавъ все широко и зъ додатками. Панове Блѳзерсъ и Дифъ слухали зъ дуже мудрымъ выглядомъ лиця и ôдъ часу до часу моргали на себе дуже значучо очима.

— Розумѣе ся, о тôй справѣ я не можу нѣчо певного сказати, — замѣтивъ Блѳзерсъ, коли Льосбернъ все оповѣвъ, — поки не огляну мѣсця вломy. Але моя думка така, що то не вломлювавсь Кафръ. Може бути, що я помыляюсь и за далеко сягаю... Якъ тобѣ здаєсь, Дифъ?

Дифъ бувъ зовсѣмъ тои самои думки.

— Вы хочете сказати, — говоривъ Льосбернъ усмѣхаючись — що то не вломлювавсь селянинъ або не-Лондонець?

— Такъ єсть, пане. Чи знаєте ще що про вломъ?

— Нѣ, — ôдповѣвъ Льосбернъ.

— Але що то зъ тымъ хлопцемъ, о котрôмъ служба въ домѣ говорить?

— Зовсѣмъ нѣчо, — ôдповѣвъ докторъ. — Сторожь дому въ своѣмъ переполосѣ вбивъ собѣ въ голову, що той хлопець бувъ при вломѣ, Богъ знає, коли и якъ. Але то нѣчо ôльше, лишь глупота єго и пуста уява.

— Отсе значить: легко позбутись одного пытаня,— замѣтивъ Дифъ.

— Правду кажешь, Дифъ, — ôдповѣвъ Блѳзерсъ, кивнувъ головою и зачавъ бавитись кайданками, якъ бы то були кастанієты.

— Що то за хлопець? Що ôнъ про себе каже? Звôдки приходить? чей зъ хмаръ не впавъ, пане?

— Певно, що нѣ, — ôдповѣвъ Льосбернъ и глянувъ неспокôйно на дамы. — А я тымчасомъ знаю всю исторію єго житя, але — о тôмъ чей пôзнѣйше можемо по-

говорити. Може бы вы передовсѣмъ хотѣли побачити мѣсце, де злодѣѣ вломлювались?

— Добре, — сказавъ Блезерсъ. — Перше оглянемъ мѣсце, а потôмъ переслухаемо службу. Такъ звычайно водить ся при такихъ справахъ.

Панове Блезерсъ и Дифъ, констабль зъ кухнѣ, Брільсъ, Джайльсъ — словомъ: всѣ мешканцѣ дому удались до маленькои комнатки при кôнци сѣней дому и подивились черезъ ôкно. Потôмъ выйшли на двôръ и подивились у ôкно, оглянули ôконницѣ, слѣды ôдъ нôгъ при свѣтлѣ лѣхтарнѣ и вилами перешукали всѣ корчѣ. По тôй процедурѣ, при котрôй всѣ майже безъ ôддыху брали участь, увôйшовъ Блезерсъ и Дифъ назадъ до дому и переслухавъ Джайльса и Брільса, що знали о пригодѣ страшнои ночи. Джайльсъ и Брільсъ оповѣдали все шѣсть разôвъ замѣсть разъ, при першôй ôдповѣди лише въ однôй точцѣ сказавъ оденъ такъ, другій инакше, а при послѣднôй наговорили оба цѣлу купу суперечностей. По такôмъ переслуханю казали Блезерсъ и Дифъ всѣмъ вынестись зъ комнаты, а самі зачали нараджуватись и радили такъ довго, таємничо и поважно, що нарада славныхъ лѣкарѣвъ надъ якоюсь дуже тяжкою недугою була дитинною забавкою въ порôвнаню зъ ихъ нарадою.

Тымчасомъ Льосбернъ ходивъ въ сусѣднôй комнатѣ дуже неспокôйно сюды и туды, а панѣ Мелі и Рожа дивились на него ще неспокôйнѣйше.

— Слово даю, — обôзвавсь ôнъ, подвоивъ хôдъ и ставувъ наразъ, — самъ не знаю, що ту робити.

— Єсли бы имъ обомъ — казала Рожа — оповѣсти по правдѣ історію нещасного хлопця, то певно не вважали-бъ его проступникомъ.

— Сумнѣваю ся, моя дорога панно, — обôзвавсь докторъ и похитавъ головою. — Не знаю, чи ся історія

вдоволила бы ихъ, або й высшихъ поліційныхъ и судовыхъ урядникôвъ. Сказали-бъ, що ôнъ, якъ єсть, такъ єсть, а утѣкъ зъ прихода и ôдъ свого занятя. Якъ бы такъ судити его исторію житя пôсля чисто свѣтскихъ поглядôвъ и здогадôвъ, то она выйшла-бъ дуже непевна.

— Та-жь вы вѣрите въ ню? — спытала скоро Рожа.

— Вѣрю, хочь и якъ она дивна, и може тому зъ мене великій дурень, що вѣрю, — говоривъ докторъ — але все таки не вважаю сеи исторіи зовсѣмъ такою, що могла-бы вдоволити досвѣдного урядника поліційного

— Чому нѣ? — спытала Рожа.

— Тому нѣ, моя красна панѣ, — ôдповѣвъ Льосбернъ — бо якъ дивитись на сю исторію очима тыхъ панôвъ, то въ нѣй можна найти богато злыхъ обставинъ. Хлопець може сказати лише, що зле, а що добре, того не скаже. Проклятû педанты, такû якъ ихъ наставники, будуть пытати ся: чому и якъ? и нѣчо не буде для нихъ правдою, чого имъ ясно не докаже ся. Ôнъ же самъ каже, що якійсь часъ живъ зô злодѣями, бувъ въ поліціи обвиненый о кишеневу крадѣжь, а зъ дому обкраденого пана его насильно увели, ôнъ самъ не може сказати анѣ не догадуєсь, куды. Завели его до Черці и пхають єго черезъ ôкно, щобъ обрабувавъ дôмъ, такъ дурнѣ вѣрять єму. И якъ разъ въ ту хвилю, коли ôнъ хоче мешканцѣвъ будити и показати свою невинность, де не бересь проклятый сторожь дому, перестрѣлює єму рамя, якъ бы нарокомъ хотѣвъ єго спинити, щобъ не прислуживъ ся собѣ и другимъ. Розумѣєте те все?

— Вже-жь, розумѣю, — ôдповѣла Рожа и усмѣхнулась, що докторъ такій горячій, — та все таки не виджу въ тôмъ доказу, що хлопець виненъ.

— Не видите, ей! — крикнувъ Льосбернъ. — Такû то вже жѣночû яснû, быстрû очи, що въ добрôмъ чи злôмъ все видять лише одну сторону, и то якъ разъ сю, що перша впала имъ въ очи!

Льосбернови ажь ôдраднѣйше стало, що пани Рожѣ сказавъ таке спостереженье зъ досвѣду, сховавъ руки въ кишенѣ и зачавъ ходити по комнатѣ ще скорше, якъ перше. — Чимъ бôльше о тôмъ думаю — говоривъ знову — тымъ бôльше виджу перепонъ, щобъ обохъ тыхъ людей можна переконати о правдивости оповѣданя Олівера. Я переконаный, що они таки не повѣрять сему и хочь бы вкôнци не мали за що вчепитись, таки будуть пôдозрѣвати єго и сумнѣватись, а се готово бути важною перепоною до выратуваня хлопця зъ нужды.

— Що-жь робити, дорогій докторе? — спытала Рожа. — Бôйтесь Бога! и десь Джайльсови прийшла нещаслива думка, посылати по поліцію!

— Дала бы-мь не знати що за те, щобъ такъ було не сталось, — сказала панѣ Мелі.

— Маю лишь одну раду, — сказавъ докторъ и сѣвъ собѣ такъ спокôйно, якъ то въ роспуцѣ буває, — безъ довгихъ заходôвъ выжену безъ сорому гультаѣвъ зъ дому и вже. Цѣль добра и тымъ можу оправдатись. У хлопця видко сильнû обявы пропасницѣ и ôнъ находить ся въ такôмъ станѣ, що выпытувати єго теперь бôльше годѣ. То дуже добре. Треба старатись выкористати сю обставину якъ найлѣпше, а якъ се не пощастить ся, то не наша вина. Прошу!

Явились Блєзерсъ и Дифъ. Першій зъ нихъ сказавъ заразъ свôй судъ о взломѣ такъ незрозумѣло, що анѣ Льосбернъ анѣ дамы не знали, о що ходить. Попросили єго, яснѣйше сказати, а ôнъ глянувъ згôрдно на Льосберна, звернувъ ся до дамъ ласкаво, и сказавъ, що

служба при задуманôмъ розбою не була въ порозумѣ-ню зô злодѣями.*)

— Мы таки й не пôдозрѣваемо ея въ нѣчôмъ, — замѣтила панѣ Мелі.

— Може бути, панѣ, — ôдповѣвъ Блезерсъ, — але служба могла також своп руки въ тôмъ вмочити.

— И якъ-разъ тому, — перебивъ его Дифъ — що нѣхто еи не пôдозрѣвавъ, треба було за тымъ ще лѣпше слѣдити.

— Мы ôдкрыли, що сей вломъ — то лондоньска штука, — говоривъ дальше Блезерсъ, — знаменито взялись злодѣѣ до роботы.

— Справдѣ знаменито, — замѣтивъ тихо Дифъ.

— Злодѣѣвъ було двохъ — говоривъ зновъ Блезерсъ — и они мали зъ собою хлопця, якъ се видко зъ дѣры въ ôкнѣ. Бôльше не можна теперь сказати. Покажѣть-же намъ хлопця, що маете дома.

— Але може панове дещо выпють, панѣ Мелі, — сказавъ докторъ весело, якъ бы ему нова думка впала до головы.

— Певно, — перебила его скоро Рожа. — Що роскажете, всѣмъ можна вамъ служити.

— Дякую красно, панѣ, — сказавъ Блезерсъ, обтерши рукавомъ уста. — Такій переслухъ — то суха робота. Що маете пôдъ рукою, панѣ? не робѣть собѣ черезъ насъ богато заходу.

— Що-жь вы любите? — спытавъ докторъ и пôшовъ за панною до шафы.

— Єсли можна, то каплю горѣвки, пане, — ôдпо-

*) Бôльша часть крадежей въ Лондонѣ ôдбуваєсь въ порозумѣню зô службою. — *Прим. перекладчика.*

вѣвъ Блєзерсъ. — Намъ було зимно ѣхати зъ Лондону, а горѣвка розôгрѣє трохи чоловѣка.

Послѣднѝ слова звернувъ ôнъ до панѣ Мелі, а докторъ высунувъ ся тымчасомъ зъ комнаты.

— Ахъ, мои панѣ, — говоривъ Блєзерсъ, держучи въ рукахъ подану чарку, — переживъ я вже въ своѣмъ житю богато такихъ історій.

— На прикладъ вломъ въ Едмонтонъ, — перебивъ єго Дифъ.

— А якъ-же, — сказавъ Блєзерсъ. — То бувъ вломъ майже подôбный до тутешного. То Конкей Чіквідъ добивавъ ся.

— Ты все такъ казавъ, що то ôнъ, — ôдповѣвъ Дифъ — а я тобѣ кажу, що то родина Пітъ добивалась, а Конкей не мѣшавъ ся до того, такъ само, якъ я.

— Ей, що ты кажешь! я вже се лѣпше знаю. Пригадуєшь собѣ ще, якъ Конкеєви вкрали грошѣ? То була історія, ще дивнѣйша, якъ неразъ въ книжкахъ пишуть.

— Оповѣджте намъ, — обôзвалась Рожа, щобы непрошеныхъ гостей удержати при добрôмъ гуморѣ.

— То була штучка, панѣ, яку мало хто выдумавъ бы, — зачавъ Блєзерсъ. — Конкей Чіквідъ — —

— Конкей значить тôлько, що доносчикъ, — замѣтивъ Дифъ.

— Але-жь се дамы знають, — сказавъ Блєзерсъ. — Не перебивай мене вже бôльше! Оже, панѣ, Конкей Чіквідъ мавъ гостинницю повысше Батль Бріджь и комнатку, де богато молодыхъ льордôвъ заходило дивитись на бійку когутôвъ, ловы борецкôвъ и т. п., чого нѣгде не можна було лѣпше побачити. Ôнъ ще тогды не належавъ до мантѣвъ. Ажь разъ въ ночи вкравъ єму зô спальнѣ триста двацять сѣмь ґвіней якійсь великій чо-

ловѣкъ зъ чорнымъ плястромъ надъ окомъ, що сховавъ ся пôдъ лôжко, а потôмъ выскочивъ черезъ ôкно. Скоро ôнъ скочивъ, але й Конкей зухъ собѣ. Шелестъ збудивъ его. Скочивъ зъ лôжка, стрѣливъ за злодѣемъ и побудивъ сусѣдôвъ. Тѝ звели великій крикъ: Лови! Лови! шукають, дивлять ся: на значнôмъ просторѣ слѣды зъ крови, а дальше вже ихъ нема. Очевидно вцѣливъ Конкей злодѣя. Грошѣ пропали и Чіквідъ оголосивъ банкротство. Кôлька днѣвъ ходивъ якъ самъ не свôй, рвавъ на собѣ волосье, а всѣ его зачали такъ жалувати, що зъ ôдси и зъ ôдти посыпались для него дарунки, отворено для него субскрипцію и т. и. Одного дня впадае ôнъ на поліцію и самъ на самъ розмавляе о чôмсь зъ мировымъ судьею. Той дае Джема Спіера, що бувъ тогды найлѣпшимъ поліцаемъ, Чіквідови до помочи, щобы зловити злодѣя. — Спіеръ, — каже Чіквідъ — я видѣвъ, якъ ôнъ вчера переходивъ по-пôдъ мôй дôмъ. — „Чому-жь вы его не зловили?“ — пытае Спіеръ. — — Я такъ злякавъ ся, що и патычкомъ могли вы менѣ голову розчерепити — ôдповѣвъ бѣдакъ — але мы вже его зловимо, бо нинѣ вечеромъ межи десятою а одинацятою годиною ôнъ зновъ буде туды йти.

Спіеръ пôшовъ за нимъ и въ гостинници станувъ собѣ за занавѣсу. Курить собѣ спокôйно люльку, а ту Чіквідъ якъ не крикне: Злодѣй! Злодѣй! Лови! Лови! Скочивъ Джемъ Спіеръ до хаты, дивить ся, а Чіквідъ бѣжить за злодѣемъ. Зачинае самъ бѣгти, бѣжить-бѣжить, паде на якусь купу, дивить ся, а тамъ Чіквідъ, а злодѣя нема. Се було досыть дивно. На другій день сидить знову Спіеръ въ гостинници та дивить ся, чи не йде хто зъ чорнымъ плястромъ на оцѣ, мало собѣ очей не выдивить. Одвертае очи, бо зболѣли его, а ту въ тôй самôй хвили якъ зачне Чіквідъ знову кричати! Джемъ

зъ хаты, бѣжить за нимъ, бѣжуть оба въ двоє тôлько, якъ попередного дня, а злодѣй десь знову пропавъ. И такъ то було кôлька разôвъ. Сусѣды казали, що то чортъ Чіквіда обôкравъ тай ще жартувавъ собѣ зъ него, а другî казали, що нещасный Чіквідъ готовъ зъ журбы збожеволѣти.

— Що сказавъ Джемъ Спіеръ? — спытавъ докторъ, вернувши знову до комнаты.

— Джемъ Спіеръ — ôдповѣвъ оповѣдаючій — не говоривъ довго нѣчого, а слухавъ всього, — хочь того по нѣмъ не було видко, — на знакъ, що розумѣє ся на своѣмъ ремеслѣ. Але разъ рано приходить ôнъ до Чіквіда и каже: „Приятелю добрый, я вже знаю, хто се крадѣжь поповнивъ.“ — Справдѣ! — крикнувъ Чіквідъ — о, мôй дорогій Спіеръ, зробѣть такъ, щобъ я мôгъ пôмститись на тôмъ шибенику; тогды хочь вдоволеный помру. Дорогій Спіеръ, якъ зове ся злодѣй? — „Приятелю добрый, — ôдповѣвъ Спіеръ и подавъ єму понюхати табаки — не робѣть зъ мене дурня. Вы самî то зробили“. И такъ оно й було, Чіквідъ заробивъ собѣ черезъ те порядні грошѣ, а зъ людей нѣхто й не догадавъ ся сего, бо ôнъ мавъ розумъ и не кинувъ на себе пôдозрѣня.

— Дивный случай, — замѣтивъ докторъ. — Але якъ хочете, то вже теперь можете пôйти до хлопця.

Оба констаблѣ удали ся зъ Льосберномъ до комнаты Олівера. Джайльсъ присвѣчувавъ имъ. Хорый хлопець спавъ и выглядавъ слабше и блѣдше, якъ за дня. Докторъ пôднявъ єго такъ, що ôнъ мôгъ на хвилю сѣсти. Хлопець глянувъ блудными очима довкола, не знавъ, що зъ нимъ дѣє ся, и не пригадувавъ собѣ, де єсть и що зъ нимъ стало ся.

— Отже той хлопець, — сказавъ Льосбернъ тихо,

хочь таки дуже живо, — що въ городѣ звôдси недалеко за якусь малу провину, якъ то у дѣтей часто буває, стрѣливъ самъ до себе и зранивъ ся. Потôмъ хотѣвъ просити помочи у панѣ Мелі, а отсей быстроумный панъ зô свѣтломъ въ руцѣ заразъ имивъ єго и такъ зъ нимъ зле обходивъ ся, що житю пацієнта грозить значна небезпечнôсть. Се я можу посвѣдчити яко лѣкарь.

Блезерсъ и Дифъ впялили очи на такъ имъ описаного Джайльса, а на єго лици було знати смѣшну мѣшанину зô страху и заклопотаня.

— Чей не заперечите? — додавъ Льосбернъ, кладучи зновъ Олівера.

— Я хтѣвъ якъ найлѣпше, пане! — ôдповѣвъ Джайльсъ. — Я думавъ, що то той хлопець; инакше бувъ бы я нимъ нѣ трохи не занимавъ ся. Та-жь я не такій недолюдокъ, пане.

— За якого хлопця вы єго мали? — спытавъ Блезерсъ.

— За того, що вломлювавъ ся до комнаты, — ôдповѣвъ Джайльсъ. — Они — они мали хлопця зъ собою.

— А маєте и теперь вы єго за того самого хлопця?

— Не можу певно сказати, не можу присягнути, що то ôнъ.

— Що-жь думаєте?

— Я вже й самъ не знаю, що думати. Але здаєсь менѣ, що се не той самъ хлопець, — я майже певный, що то не ôнъ. Вы знаєте, що то ôнъ и не може бути.

— Пане, чи ôнъ не выпивъ трохи? — спытавъ Блезерсъ доктора.

За той часъ пробувавъ докторъ живчикъ Олівера, ôдтакъ станувъ и замѣтивъ, що якъ панове сумнѣвають ся, то можуть въ сусѣднôй комнатѣ Брільса выпытати. Всѣ удались до сусѣдної комнаты, де закликано Брільса.

*

Онъ подôбно, якъ Джайльсъ, наговоривъ тôлько суперечностей и несотвореныхъ рѣчей, що зъ того всього нѣчо яснѣйше не выходило, якъ лишь его власна неяснôсть. Хиба зъ деякихъ его ôдповѣдей выходило, що того хлопця бы не розпôзнавъ, а Олівера мавъ за злодѣя, бо такъ Джайльсъ казавъ; а Джайльсъ ще передъ пяти мінутами казавъ въ кухни, що ôнъ чи не занадто скоро осудивъ хлопця.

Межи иншими быстроумными пытанями було й таке, чи взагалѣ панъ Джайльсъ трафивъ кого. Коли оглянули другу цѣвку его пістолета, показалось, що лишь порохомъ була набита. Се ôдкрытье зробило велике враженье на всѣхъ зъ вымкомъ доктора, котрый десять мінутъ передъ тымъ вынявъ кулю. Але найбôльше враженье зробило се на Джайльса самого. Ôнъ дуже лякавъ ся тои думки, що смертельно зранивъ невинну дитину; тому теперь всѣми силами пôдпиравъ здогадъ, що и перша цѣвка була лише порохомъ набита. Наконець не богато вже про Олівера думаючи, ôдôйшли Блезерсъ и Дифъ, зôставили констабля зъ Черці, а прирекли прийти на другій день рано.

На другій день въ мѣсточку, де они ночували, розôйшла ся чутка, що двохъ мужчинъ и хлопця задержано въ ночи середъ дуже пôдозрѣныхъ обставинъ и ôдведено до Кінґстону. Тому Блезерсъ и Дифъ удались тамъ. Тымчасомъ по докладнѣйшôмъ розслѣдѣ тыхъ пôдозрѣныхъ обставинъ показалось, що делінквенты спали въ якôйсь копици сѣна. Хочь се и великій проступокъ, але за се можна покарати лише вязницею. Законъ анґлійскій, що на всѣхъ своихъ пôдданыхъ дивить ся ласкаво и любить ихъ, не мавъ иншихъ доказôвъ ихъ вины, а се, що они спали въ копици сѣна, не стояло въ звязи зъ вломомъ и тому годѣ було ихъ засудити на

смерть. И такъ Блезерсъ и Дифъ вернули зъ тымъ, зъ чимъ поѣхали.

Коротко сказавши, по довгихъ переговорахъ межи ними, а найблизшимъ мировымъ судьею, давъ ся судья наклонити, щобы панѣ Мелі и панъ Льосбернъ заручили за хлопця и въ кождый часъ приставили его до суду, коли его завôзвуть. Блезерсъ и Дифъ дôстали кôлька ґвіней нагороды и вернули до Лондону зъ рôзными думками. Роздумавши добре всѣ обставины, Дифъ казавъ, що се родина Пітъ хотѣла вломатись, а Блезерсъ бувъ переконаный, що то дѣло треба приписати великому Конкееви Чіквідови.

Пôдъ спôльнымъ стараннымъ доглядомъ панѣ Мелі, Рожѣ и щиросердечного доктора Оліверъ приходивъ щоразъ бôльше до здоровля. Єсли горячихъ молитвъ, що зъ вдячного серця плывуть, выслухуе Богъ, — бо на що-жь и здались молитвы, єсли Богъ ихъ не слухае? — то почувъ ôнъ, якъ сирота-хлопець благословивъ своихъ добродѣєвъ и якъ се они зъ вдоволеньемъ и радостію приймали за нагороду.

ГЛАВА ТРИЦЯТА.

О щасливôмъ житю, яке Оліверъ зачавъ провадити у своихъ добрыхъ приятелѣвъ.

Оліверъ терпѣвъ не мало. До болю ôдъ раны прилучилась сильна пропасниця въ наслѣдокъ зимна и вохкости, на яку ôнъ бувъ выставленый по зраненю. Полежавъ кôлька недѣль и зачавъ помалу ôдзыскувати здоровлье. Небавомъ мôгъ вже зô слезами высказати кôлькома словами, якъ дуже ôдчувае ôнъ доброту обохъ

прихильныхъ, милыхъ пань и якъ дуже ôнъ бажає и сподѣває ся, выздоровѣвши, зложити можливû доказы своеи вдячности, щось зробити, хочь що будь, кобы лишь имъ показати свою любовь, що серце єму наповняла, кобы лишь переконати ихъ, що знає оцѣнити доброту, що бѣдный сирота-хлопець, выратованый ними зъ нужды, або и ôдъ смерти, бажає всѣми силами и зъ найбôльшою радостію служити имъ.

— Бѣдна дитина! — сказала Рожа, коли ôнъ одного дня хотѣтъ блѣдыми устами вылепетѣти слова вдячности. — Ты будешь мати богато нагоды намъ послужити, єсли хочешь. Мы ѣдемо на село, а моя тѣтка хоче и тебе взяти зъ собою. Сельскій спокôй, чистый воздухъ, весела и красна весна поможуть тобѣ скоро зовсѣмъ выздоровѣти, а мы тобѣ вже дамо сотки малыхъ занять, скоро вже будешь мôгъ де-що робити.

— Де-що робити! — сказавъ Оліверъ. — Кобы я мôгъ лише для васъ робити, васъ тымъ радувати, що поливавъ бы вашû цвѣты, годувавъ вашû птички, цѣлый день бѣгавъ для васъ гетъ и назадъ, що бы я за те давъ!

— Не потребуєшь за те нѣчого давати, — ôдповѣла Рожа усмѣхаючись, бо — вже казала я тобѣ, що мы тобѣ дамо прерôзнû занятя, а мене вже й тымъ дуже врадуєшь, єсли бодай половину зъ того зробишь, що обѣцюєшь.

— Урадую васъ, — якû-жь вы добрû! — кликнувъ Оліверъ.

— Ты мене ще бôльше врадуєшь, нѣжь якъ я тобѣ се можу сказати. Я вже несказано рада, коли подумаю, що мою любу, дорогу тѣтку выбрало провидѣнье и дало ѣй выратувати хлопця зъ такъ страшного положеня, яке ты намъ описавъ. Якъ лише побачу, що єи

малый выхованець вдячный ѣй за еи добродѣйнôсть и милосердье, то я буду ще щасливѣйша, якъ ты собѣ можешь представити. Розумѣешь мене, Оліверъ?

— Розумѣю дуже добре; але я думавъ такъ, що я теперъ невдячный.

— Супроти кого?

— Супроти того ласкавого пана и тои доброи старои панѣ, котрымъ я тôлько добродѣйствъ завдячую, котрî такъ прихильно мною заняли ся. Они певно тѣшились бы, коли бы знали, якъ менѣ ту добре.

— И менѣ такъ здае ся. Панъ Льосбернъ вже прирѣкъ завезти тебе до нихъ, якъ лишь трохи подужаешь.

— Прирѣкъ! О, я не знаю. що я зъ радости зроблю, коли ихъ знову побачу!

По якôмсь часѣ подужавъ Оліверъ на стôлько, що вже мôгъ одного дня выѣхати зъ дому зъ паномъ Льосберномъ у возѣ панѣ Мелі. Коли приѣхали на мôстъ въ Черці, поблѣдъ наразъ Оліверъ и зъ переполоху голосно крикнувъ.

— Що такого? — спытавъ докторъ живо, якъ звычайно. — Бачишь що? — чуешь що? — болить тебе? — що такого?

— Тамъ, пане, — сказавъ Оліверъ, показуючи черезъ ôкно воза, — тамъ той дôмъ!

— Якій дôмъ? Стôй, вôзникъ! — Ге — що ты хочешь сказати?

— Злодѣѣ — заволѣкли мене до дому, — шепнувъ Оліверъ.

— Не може бути! Стань, вôзникъ, стань! — крикнувъ докторъ, выскочивъ зъ воза, закимъ ще той станувъ, побѣгъ до дому, що здававъ ся пустымъ, и зачавъ скажено гримати въ дверѣ.

— До сто чортôвъ, а то що? — спытавъ малый

поганый и горбатый чоловѣкъ и отворивъ такъ нагло дверѣ, що Льосбернъ мало не впавъ черезъ порôгъ.

— Що? — крикнувъ докторъ, хопивши єго ôдразу за ковнѣръ. — Я тобѣ скажу, що? Ту ходить о крадѣжь и вломъ.

— И певно ще о убійство буде розходитись, — ôдповѣвъ холоднокровно горбунъ — єсли менѣ заразъ не дасте спокою. Чуєте?

— Чую дуже добре, — сказавъ докторъ, сильно нимъ потелепавши. — Де єсть — якъ той проклятый шибеникъ зве ся, ага, — Сайксъ, де Сайксъ?

Горбунъ глянувъ на него здивованый и лютый, вырвавсь єму зъ рукъ, засыпавъ доктора страшными проклонами и вже хотѣвъ ити до дому. Але закимъ ще змôгъ замкнути дверѣ, скочивъ докторъ до найблизшои комнаты, оглянувъ скоро все, але нѣчо не згоджувалось зъ описомъ Олівера.

— Що се значить ся, що вы такъ нападаєте на мôй дôмъ? — спытавъ по хвили горбунъ, що остро взявъ на око доктора. — Хочете мене обôкрасти чи забити?

— Ты, старе опудало, — спытавъ и собѣ загонистый докторъ — чи ты видѣвъ, щобы хто въ тôй цѣли злазивъ зъ кариты?

— Чого-жь вы хочете? — пытавъ дальше горбунъ. — Забирайтесь въ тôй хвили зъ мого дому, бо пожалуєте!

— Пôйду тогды, коли менѣ схоче ся, — ôдповѣвъ Льосбернъ, заглядаючи до другои комнаты, котра також зовсѣмъ не була подôбна до описанои Оліверомъ, — а всѣ твои заулки перешукаю.

— Такъ! — насмѣвавъ ся горбунъ. — Єсли мене шукаєте, то вже мене маєте. Я на се не мешкавъ ту,

якъ божевôльный, черезъ двацять пять лѣтъ самъ, щобъ вы зъ мене глузували. Вже вы менѣ за те ôдпокутуете, о, ôдпокутуете!

Безобразный малый демонъ зачавъ страшно и несамовито кричати, а до́кторъ заворкотѣвъ до себе: „Дурна історія! Хлопець мабуть помиливъ ся!“, кинувъ ему трохи грошей и вернувъ до воза. Горбунъ ишовъ за нимъ, прозывавъ и клявъ безнастанно, а коли Льосбернъ всѣдавъ до воза и сказавъ кôлька слôвъ вôзникови, то горбунъ заглянувъ до воза и кинувъ на Олівера такимъ гнѣвнымъ, ѣдкимъ, местнымь и колючимъ поглядомъ, що малый реконвалесцентъ не мôгъ черезъ довгі̂ мѣсяцѣ въ день и въ ночи забути того погляду. Льосбернъ сѣвъ до воза и они поѣхали, але довго ще чули, якъ верещавъ и гнѣвавъ ся горбунъ, що зъ лютости ажь запѣнивъ ся, рвавъ на собѣ волосье, бивъ ногами о землю и — якъ здавалось — не мôгъ опамятатись.

— Оселъ зъ мене! — сказавъ докторъ по довшôмъ мовчаню. — Чи ты вже знавъ се, Оліверъ?

— Нѣ, пане.

— Отже не забудь на другій разъ. Хочь бы то и бувъ сей дôмъ — говоривъ ôнъ дальше по новôмь перестанку — и хочь бы тамъ злодѣѣ були, то що-жь бы я самъ оденъ вдѣявъ? А хочь бы я и помôчь мавъ, то и зъ того нѣчо не вийшло бы, хиба що черезъ свою загонистôсть перестерѣгъ бы я ихъ, щобъ сховали кôнцѣ въ воду. Се бы й добре було для мене и чей бы я не бувъ вже такъ дурный, бо я впадаю въ одну лапку за другою, скоро роблю пôдъ фатальнымъ враженьемъ першои хвилѣ.

Знаменитый докторъ через цѣле свое житье все такъ робивъ. Въ нѣмъ панували и настроювали его ті̂ перші̂ враженя, але ему нѣколи не сталось нѣчо справ-

дѣ неприємного, бо єго таки всюды любили и поважали. Сказати правду, то теперь бувъ ôнъ кôлька хвиль въ злôмъ настрою черезъ те, що помыливъ ся въ надѣяхъ. Ôнъ думавъ, що заразъ при першôй лѣпшôй нагодѣ переконаєсь о правдивости оповѣданя Олівера. Але рôвнодушнôсть наступила въ нѣмъ небавомъ знову, а що ôдповѣди хлопця на єго частî пытаня були яснî, простî и такъ само щиро высказанî, якъ перше, то ôнъ и дальше постановивъ зовсѣмъ єму вѣрити.

Оліверъ знавъ назвати улицю, де мешкавъ панъ Бравнльовъ, тому не блукали сюды и туды по улицяхъ а просто поѣхали до єго дому. Коли въѣхали въ улицю, затрепетѣло серце хлопця такъ сильно, що ледви мôгъ ôддыхати. Льосбернъ казавъ єму показати дôмъ.

— Отсей! — сказавъ живо Оліверъ, показуючи черезъ ôкно. — Сей бѣлый дôмъ! Ой, ѣдьмо скоро! — Менѣ здаєсь, що помру, нѣмъ доѣду. Дрожу и рады собѣ дати не можу.

— Будь терпеливый, мôй любый хлопче, — сказавъ Льосбернъ, поклепавши єго по плечахъ. — Побачишь небавомъ своихъ приятелѣвъ, а они врадують ся, що побачуть тебе здоровымъ и въ добрôмъ станѣ.

— И я того сподѣваю ся, — говоривъ Оліверъ. — Они були такî добрî, такî добрî для мене, пане!

Вôзъ станувъ, а Оліверъ зô слѣзми въ очахъ ôдъ незмѣрнои радости и бажаня выглянувъ черезъ ôкно. Такъ що-жь зъ того? Въ бѣлôмъ домѣ нѣхто не мешкавъ. На картцѣ стояло написано, що можна єго вынайміти. Льосбернъ злѣзъ зъ воза, взявъ хлопця зъ собою, запукавъ въ найблизшî дверѣ, а коли якась дѣвчина отворила, спытавъ еи, чи знає, де обертає ся панъ Бравнльовъ, що ту въ сусѣдствѣ мешкавъ. Она не знала, побѣгла на гору довѣдатись, вернула и донесла, що Бравн-

льовъ продавъ свôй дôмъ зъ всѣми движимостями и передъ шести тыжднями поѣхавъ до захôднои Индіи. Оліверъ заломивъ руки и мало не впавъ на землю.

— Чи забравъ и свою господиню? — спытавъ Льосбернъ, помовчавши хвильку.

— Забравъ, пане. Поѣхало ихъ трое: старый панъ, господиня и приятель его.

— Завертайте до дому, — сказавъ Льосбернъ до вôзника — а ѣдьте такъ, щобы якъ найскорше выдобутись зъ проклятого Лондону.

— Книгарь, пане, — може вступимо до него? — обôзвавсь наразъ Оліверъ. — Я знаю, де ôнъ мешкае. Прошу васъ, ѣдьмо до него.

— Моя дитинко, на оденъ день вже маемо досыть розчарованъ. Заѣдемо до книгаря, а тамъ певно почуемо, що ôнъ свôй дôмъ пôдпаливъ, або втѣкъ, або померъ. Нѣ, нинѣ заразъ вернемо до Черці.

Пôдъ враженьемъ першои хвилѣ повторивъ свôй приказъ и они вернули до Черці.

Зазнане гôрке розчарованье зажурило дуже Олівера въ пору его щастя. Бо кôлько-жь то разôвъ пôдчасъ слабости радѣвъ ôнъ на думку, що скаже ему панъ Бравнльовъ и панѣ Бедвінъ и що то за радôсть буде, якъ имъ оповѣсть, кôлько довгихъ днѣвъ и вечерôвъ переживъ ôнъ, згадуючи, що они для него зробили, а зô слезами въ очахъ — о уведеню его зъ ихъ дому. Надѣя, що очистить ся зъ пôдозрѣня, додавала ему не въ одну лиху годину охоты до житя; а теперь они выѣхали зъ краю въ тôмъ переконаню, що ôнъ злодѣй и обманникъ, — въ переконаню, яке можуть мати до послѣднои годины, — и сеи думки не мôгъ Оліверъ легко знести, бо була за прикра.

Але обходженье его добродѣвъ и приятелѣвъ зъ

нимъ не змѣнилось. Коли по двохъ тыжднях настала гарна весняна погода, дерева зазеленѣли молодымъ, свѣжимъ листьемъ, а цвѣты зачали цвисти, приготовились они до выѣзду зъ Черці на кôлька мѣсяцѣвъ. Срѣбне начинье, котре збудило таку жадобу у жида, занесли въ добрый сховокъ, Джайльса и Брільса лишили стерегти дôмъ и ôдъѣхали на село, забравши Олівера зъ собою.

Хто змôгъ бы описати одушевленье и щастье, рôвновагу душѣ и солодкій, милый спокôй, якого зазнававъ все ще слабый хлопець въ бальсамічнôмъ воздусѣ, на зеленыхъ горбахъ и въ красныхъ лѣсахъ, що окружали мале село, его нове мешканье! Хто змôгъ бы словами описати, якій спокôй, яку свѣжôсть, яку радôсть вливае весна на селѣ въ серця втомленыхъ мешканцѣвъ мѣста! А и тѝ люде, що цѣле житье провели въ тѣсныхъ людныхъ улицяхъ въ безнастанныхъ клопотахъ, що нѣколи не мали бажаня змѣнити свое положенье, що муры и камѣнье, тѝ вузкѝ границѣ ихъ малыхъ щоденныхъ прогульокъ, майже зачали любити — и тѝ люде, якъ звѣстно, радѝ бодай на хвилю глянути въ лице природы, коли вже зближае ся година ихъ смерти. Далеко ôдъ мѣсця ихъ труду, болю и радости, они — якъ здаесь — молоднѣють, вышукуючи день въ день зеленѝ, сонѣчнѝ мѣсця, а коли лишь дивлять ся на сине небо, на луги, цвѣтами засѣянѝ и на блыскучій потôкъ, то вже чують, якъ буде въ небѣ. Се осолоджуе имъ послѣднѝ хвилѣ и они сходять до могилъ, якъ заходяче сонце, те сонце, на котрого захôдъ они зъ такимъ одушевленьемъ дивились зô своеи самôтнои, тихои комнатки. Спомины, выкликанѝ спокôйными, сельскими сценами, не суть зъ того свѣта, то не свѣтовѝ думки або надѣѣ. Солодкій, лагôдный вплывъ тыхъ споминôвъ може насъ навчити — звивати свѣжѝ вѣнцѣ на гробы дорогихъ нашихъ осôбъ, очищу-

вати нашѣ серця, а проганяти и нѣвечити всяку давну ненависть и неприязнь. Черезъ те все и въ менше образованыхъ умахъ повстає якась непевна, неозначена свѣдомôсть, що подôбныхъ чувствъ зазнали колись въ далекôй вже минувшости. Свѣдомôсть ся будить поважну задуму о далекôй будучности, пригнетає и нѣвечить гордôсть и свѣтовѣ гадки.

Положенье села, де они удали ся, було дуже миле, а Оліверови здавалось, мовь бы зачавъ на-ново жити, бо ôнъ провѣвъ днѣ свого житя ôдъ самои дитины въ тѣсныхъ, а часто брудныхъ улицяхъ и комнатахъ, середъ гамору и натовпу. Рожѣ и жимолость вкрывали стѣны домика его приятелѣвъ, пнѣ деревъ обросли блющемъ, а огородовѣ цвѣты наповняли воздухъ чудовыми запахами. Заразъ коло дому було маленьке кладовище, не заповнене высокими, немилыми памятниками, але скромными могилками, вкрытыми травою и мохомъ, въ котрыхъ спочивали по трудахъ батьки села. Оліверъ ходивъ часто на кладовище и згадуючи незамѣтный грôбъ своеи матери, сѣдавъ неразъ на землю и плакавъ нишкомъ. Але якъ потôмъ пôднѣсъ очи на чисте, синє небо надъ собою, то здавалось ему, що она не спочиває въ могилѣ, але тамъ, де мешкають всѣ щасливѣ, и ôнъ плакавъ знову за нею, але вже безъ болю.

Красный бувъ то и щасливый часъ. Днѣ минали спокôйно и весело, а вечеры не наводили анѣ страху, анѣ журбы, анѣ туги въ сумнôй вязници, анѣ повертаючихъ злодѣевъ, лише солодкѣ, упоюючѣ гадки. Що рана ходивъ Оліверъ до срѣбноволосого старця, що мешкавъ коло самои маленькои церковцѣ, а той вчивъ его читати й писати и говоривъ зъ нимъ такъ ласкаво и такъ дуже занимавъ ся нимъ, що Оліверъ не мавъ вже и способу, яку бы то нову радôсть справити старцеви.

Иншою порою гулявъ ôнъ зъ панею Мелі и Рожею, уважавъ на ихъ розмову, або сидѣвъ зъ ними въ тѣни, слухавъ, якъ молодша панѣ читала, и не мôгъ наслухатись. Инодѣ пильно учивъ ся лекціи на другій день, въ малôй комнатцѣ, котрои ôкна выходили на огородъ. А коли надôйшовъ вечѣръ, выходивъ знову зъ дамами и бувъ незмѣрно щасливый, коли мôгъ найти яку цвѣтку, що була имъ до вподобы, або коли они що забули, а ему казали принести. Якъ вже смеркло, то Рожа сѣдала звычайно до фортепяна и грала або спѣвала давну пѣсню, яку еи тѣтка любила, а Оліверъ сѣдавъ тогды коло ôкна и слухавъ милого голосу, а слезы тужнои радости капали ему зъ очей и збѣгали по лици на землю.

Якъ зовсѣмъ инакше проводивъ ôнъ недѣлю! Ôнъ нѣколи не переживавъ такихъ днѣвъ. И що се за гарный бувъ день, хочь и подôбный до другихъ въ тôмъ щасливôмъ часѣ! Рано ходили до малои церковцѣ. Передъ ôкнами шелестѣло ôдъ вѣтру зелене листье. Птички цвѣрѣнькали, а низькими дверми входивъ до середины чистый, здоровый воздухъ. Бѣднѝ селяне являлись въ чистôй одежи и такъ побожно клякали при своихъ молитвахъ, що для нихъ очевидно богослуженье було радостію, а не тяжкимъ обовязкомъ. А хочь спѣвъ бувъ ще менше, якъ гарный, то таки походивъ ôнъ зъ серця, а бодай Оліверови здававъ ся ôнъ далеко звучнѣйшимъ, якъ всѣ церковнѝ музики, котрѝ чувъ въ своѣмъ житю. Потôмъ зновъ ишли на прохôдъ, якъ звычайно, звидѣли неодну чисту хату селяньску, а вечеромъ читавъ Оліверъ кôлька уступôвъ зъ библіи, котрѝ ему въ тыждни пояснено, и ôнъ чувъ при тôмъ таку гордôсть и радôсть, якъ бы самъ бувъ священикомъ.

На другій день о шестôй годинѣ вже встававъ, выходивъ проходити ся по поляхъ и складавъ китицѣ зъ

дикихъ цвѣтôвъ, котрî ставивъ звычайно на стôлъ до снѣдань. Также приносивъ зъ собою свѣжои бабки для птиць Рожѣ до дому, а якъ вже ихъ нагодувавъ, то высылали єго майже що дня зъ якоюсь милостинею на село, або щось робити до городу, де ôнъ пôдъ проводомъ огородника працювавъ дуже пильно, поки не являлась Рожа и приязнымъ усмѣхомъ та похвалами нагороджувала єго.

Такъ минуло три мѣсяцѣ, — три мѣсяцѣ, котрî въ житю дуже щасливыхъ людей названо бы красными, але для Олівера по неспокôйныхъ, сумныхъ дняхъ бувъ то правдивый райскій часъ. При найчистѣйшôй и найблагороднѣйшôй любвѣ и великодушности зъ одного боку, а при дѣйстно найсердечнѣйшôй и найгорячѣйшôй вдячности зъ другого боку, зовсѣмъ не було дивно, що Оліверъ при кôнци сего короткого часу чувъ ся у старои дамы и єи крôвнои, якъ у себе дома, и що обѣ дамы радувались и гордî були нимъ. Ôнъ ôдплачувавъ имъ за се горячимъ привязаньемъ свого молодого и чуткого серця.

ГЛАВА ТРИЦЯТЬ НЕРША.

Щастье Олівера и єго приятелѣвъ наразъ занепокоєне.

Весна скоро минула, а прийшло лѣто и якъ на веснѣ було все красне, такъ теперь цвило и блищало все въ повнôй, буйнôй красѣ. Дерева розтягнули свои рамена по-надъ жаднóю землею, замѣнили пустî и ôдкрытî мѣсця въ тѣнистî и таємничî, а якъ мило було

дивитись зъ ихъ тихои, величавои тѣни на поля, ясні ôдъ сонця! Земля прибралась въ свою блискучу найзеленѣйшу одежу, а міліоны цвѣтôвъ наповняли воздухъ запахомъ. Все зеленѣло, цвило, блищало въ воздусѣ и радувалось.

Житье въ сельскôмъ домѣ панѣ Мелі плыло дальше спокôйно и радо уживали мешканцѣ красной поры. Оліверъ выздоровѣвъ и ставъ сильнымъ, а таки — якъ се неразъ у иншихъ лучаесь — не змѣнивъ свого чутя и свого поведеня. Бувъ все тымъ лагôднымъ, нѣжнымъ и милымъ хлопцемъ, якъ перше, коли зъ недуги и болю минали єго силы, коли недуга и въ найменшихъ потребахъ робила его зависимымъ ôдъ добрыхъ пань.

Одного красного вечера ходивъ ôнъ зъ панею Мелі и Рожею на дуже далеку прогульку. За дня було дуже парно, а теперь легкій вѣтеръ холодивъ воздухъ, а на небѣ свѣтивъ повнолицый мѣсяць. Рожа була дуже весела и вдоволена. Середъ веселои розмовы ишли они дальше, якъ звычайно, ажь вкôнци панѣ Мелі втомилась и они помалу вернули домôвь. Рожа зняла капелюхъ, сѣла, якъ звычайно, за фортепянъ, ударила кôлька акордôвъ, заграла сумну, поважну мельодію и граючи зачала хлипати.

— Чого ты плачешь, люба дитино? — спытала панѣ Мелі, але Рожа не ôдповѣла, лише грала трохи скорше, такъ, якъ бы єи хто збудивъ зъ тяжкои задумы.

— Дорога дитинко, що тобѣ? — спытала панѣ Мелі, вставши скоро и схилившись надъ нею. — Ты плачешь. Чого тобѣ сумно, дорога дитино?

— Нѣчого, тѣточко, нѣчого, — ôдповѣла Рожа. — Сама не знаю, що менѣ — не можу сего вамъ описати я чогось такъ безсильна, такъ —

— Чей ты не слаба, Роже? — спытала скоро панѣ Мелі.

— Нѣ, нѣ, — ôдповѣла молода панѣ и задрожала такъ, якъ бы ѣй наразъ перейшовъ морозъ по-за плечѣ, — менѣ буде заразъ лѣпше. Замкни ôкна, Оліверъ!

Оліверъ замкнувъ скоро ôкна, а она силувалась бути веселою и грала якусь веселу мельодію. Але руки опали ѣй безсильно на подолокъ, она встала, впала на софу, закрыла лице и дала слезамъ волю, бо не могла вже ихъ перемогти.

— Дитинко, любко, — говорила панѣ Мелі, притискаючи єи до грудей, — ты ще нѣколи така не була.

— Я лишь дуже нерадо васъ занепокоюю, — ôдповѣла Рожа, — але вѣякъ не можу здержатись ôдъ плачу. Менѣ здаєсь, тѣточко, що я слаба.

И справдѣ була она слаба, бо якъ принесли свѣтло, то всѣ замѣтили, що небавомъ по поворотѣ румяне єи лице поблѣдло, якъ марморъ. Красы оно не втратило, а таки видно було въ єго чертахъ змѣну, якійсь неспокôй, якусь втому, чого нѣколи у неи не було видко. По хвили зарумянилось зновъ єи лице, єи синѝ очи стали палкѝ и таємничѝ, и все зновъ скоро щезло, якъ маленька хмаринка, а лице знову поблѣдло.

Оліверъ, що добре дививъ ся на стару даму, замѣтивъ великій неспокôй у неи и самъ такожь дуже занепоковъ ся. А що она на око силувалась выглядати такъ, якъ бы собѣ се маловажила, то и ôнъ такъ робивъ, а се — якъ здавалось — мало добрый вплывъ на Рожу. Бо якъ на просьбу тѣтки поклалась до лôжка, то знову лѣпше выглядала, запевняла, що ѣй вже лѣпше, и була певна, що на другій день рано стане здорова и весела, якъ звычайно.

— Чей панѣ Рожа не дуже слаба? — спытавъ

Оліверъ, коли панѣ Мелі вернула. — Хочь и выглядала нинѣ вечеромъ досыть зле, та —

Стара панѣ махнула рукою, щобы мовчавъ, сама сѣла собѣ, ôдперла мовчки голову, а вкôнци обôзвалась дрожачимъ голосомъ:

— И я того сподѣваюсь, Оліверъ. Кôлька лѣтъ прожила я зъ нею щасливо, може й надто щасливо, и вже мабуть прийшла пора, що стрѣне мене якесь нещастье, — але чей не се...

— Яке нещастье, панѣ? — спытавъ Оліверъ.

— Тяжкій ударъ, — ôдповѣла стара панѣ майже безъ житя — если бы я втратила дорогу дѣвчину, що вже такъ довго для мене була единою потѣхою.

— Боже борони! — сказавъ Оліверъ скоро.

— И я кажу: Боже борони и амѣнь до того, моя дитино! — перервала его стара панѣ, заломлюючи руки.

— Такого страшного нещастя певно не можете сподѣватись, — говоривъ дальше Оліверъ. — Та жь панѣ Рожа була передъ двома годинами зовсѣмъ здорова!

— А теперь слаба — ôдповѣла панѣ Мелі — и певно буде ѣй ще гôрше. О, моя дорога, люба Роже! Що-жь я пôчну безъ неи?

Єи напавъ такій тяжкій жаль, що Оліверъ мимо власнои обавы о Рожу, старавъ ся ви успокоити и просивъ дуже, щобы вже зъ огляду на дорогу, молоду даму не додавала собѣ и ѣй жалю.

— Подумайте лише, панѣ, — сказавъ ôнъ, ледви здержуючись ôдъ слѣзъ, що пхались ему на очи, — яка она молода и добра и якъ она всѣхъ радуе. Я знаю цѣлкомъ певно, що она буде зважати и на себе и на васъ и на насъ всѣхъ тай не помре. Нѣ, Богъ не позволить ѣй вже теперь померти!

— Ахъ, мôй добрый Оліверъ, ты говоришь и думаешь, якъ дитина, — сказала панѣ Мелі, поклавши ему руку на голову, — и мылишь ся, хочь и якъ се природне, що ты кажешь. Але ты пригадавъ менѣ мôй обовязокъ и сподѣваюсь прощеня, бо я вже стара, видѣла неодну слабôсть и смерть тай знаю бôль тыхъ, що зôстають ся по чиѣйсь смерти. Такожь маю досыть досвѣду и знаю, що оставшѣ не все суть дуже молодѣ и добрѣ. Але се повинно насъ радше радувати, якъ журити, бо Богъ мудрый и добрый, а досвѣды такѣ учать насъ докладно, що есть ще красшій свѣтъ, якъ нашъ, и що мы небавомъ тамъ перейдемо. Най буде воля Божа. Але якъ я еи люблю, якъ дуже люблю, се лишь Ôнъ знае!

Оліверъ здивувавъ ся, що панѣ Мелі по тыхъ словахъ перестала наразъ нарѣкати, выпрямилась и здавала ся зовсѣмъ спокôйною. А ще бôльше здивувавъ ся, коли замѣтивъ, що она и не спала и клопоталась, а все була такъ само спокôйна и навѣть удавала при кождôй роботѣ веселу. Але ôнъ бувъ молодый и ще не знавъ, якъ сильнѣ серця вмѣють терпѣти и зносити всякѣ тяжкѣ и невôдраднѣ обставины. Тай звôдки-жь мôгъ ôнъ се знати, коли сильнѣ звычайно самѣ не знають своеи силы?

Наступила страшна нôчь, а коли прийшло рано, то слова панѣ Мелі ажь надто справдились. Рожа лежала въ першôй стадіи сильнои и небезпечнои пропасницѣ.

— Треба щось робити, Оліверъ, а не нарѣкати и журитись безъ хôсна, — сказала панѣ Мелі, поклала палець на уста и остро глянула ему въ очи. — Се письмо треба якъ найскорше ôдôслати панови Льосбернови. Ты маешь занести его ажь на мѣсце, до котрого звôдси пѣшки мусишь ити чотири милѣ. Тамъ передашь

єго черезъ пôсланця до Черці. Пôсланця має господарь гостинницѣ и я сподѣваюсь, що ты все зробишь якъ належить ся.

Оліверъ не годенъ бувъ ôдповѣсти, але зъ лиця єго видко було, що не мôгъ на мѣсци встояти, такъ скоро хотѣвъ ити въ дорогу.

— А ту ще одно письмо, — говорила дальше задумана панѣ Мелі — але й сама не знаю, чи пôслати єго, чи ждати, що станесь зъ Рожею. Я бы волѣла се письмо задержати и выслати ажь тогды, якъ буде дуже небезпечно.

— Чи се такожь до Черці, панѣ? — спытавъ Оліверъ нетерпеливо и дрожачу руку простягъ за листомъ.

— Нѣ, — ôдповѣла панѣ.

Але таки дала хлопцеви письмо, бо за думками й забула про него, а Оліверъ прочитавъ, що адресоване було се письмо до Гаррі Мелі въ добрахъ одного льорда, котрого прôзвища ôнъ ще нѣколи не чувъ.

— Такъ взяти и се письмо? — спытавъ нетерпеливо Оліверъ.

— Нѣ, зажду до завтра, — ôдповѣла панѣ Мелі, казала ôддати собѣ письмо, дала єму грошѣ и ôнъ выбѣгъ. Скоро прибувъ на мѣсце весь запорошеный. Найшовъ гостинницю пôдъ Юріємъ и звернувъ ся до почтаря, сей ôдославъ єго до паробка, паробокъ до господаря и ажь той перечитавъ помалу адресу и зачавъ писати та выдавати приказы. На се потребувавъ немало часу. Оліверъ мало самъ не скочивъ на коня и не поѣхавъ. Але вкôнци надъѣхавъ дорогою пôсланець господаря и за хвилю знову ôдъѣхавъ. Оліверъ, що стоявъ передъ дверми, выйшовъ зъ легкимъ серцемъ на подвôрьє гостинницѣ, щобы якъ найскорше вернути домôвь. Звер-

нувши коло угла стайнѣ, набѣгъ на якогось великого чоловѣка, схованого въ плащи, що якъ разъ въ ту хвилю выйшовъ мабуть зъ гостинницѣ.

— А, до чорта, се що? — крикнувъ сей чоловѣкъ, ôдскочивши въ задъ и влѣпивши очи въ Олівера.

— Простѣть, пане, — сказавъ Оліверъ — я дуже спѣшивъ ся и не видѣзъ васъ.

— До сто чортôвъ! — воркотѣвъ той самъ до себе и все дививъ ся своими великими чорными очима на хлопця. — И хто бы сподѣвавъ ся? На порохъ его зôтри, а ôнъ и зъ марморовои домовины встане и заступить тобѣ дорогу!

— Менѣ дуже прикро, пане, — залепетѣвъ змѣшаный Оліверъ — чей я вамъ нѣчо злого не зробивъ.

— А зôгнивъ бы ты! — воркотѣвъ дальше чоловѣкъ, затиснувши зубы. — Кобы я такъ мавъ ôдвагу сказати слово, за одну нôчь увôльнивъ бы ся я ôдъ него. Все лихо на твою голову и джума на тебе, ты пекольне насѣнье! Що ты ту маешь робити?

Погрозивъ пястуками, заскреготавъ зубами и ступивъ крокъ впередъ, якъ бы хотѣвъ ударити Олівера, але наразъ упавъ на землю и зачавъ вити ся, а густа пѣна выступила ему на уста. Оліверъ дививъ ся ще хвилю на божевôльного (бо за такого мавъ ôнъ сего страшного чоловѣка) и побѣгъ до гостинницѣ, вôзвати о помôчь. Потôмъ не гаючи часу побѣгъ до дому, дуже здивованый и самъ не свôй черезъ того дивного, незнаного чоловѣка. Але небавомъ забувъ за ту цѣлу пригоду, бо вернувши до дому панѣ Мелі, побачивъ и почувъ що иншого, а се дало зовсѣмъ иншій напрямъ его думкамъ.

Станъ Рожѣ дуже погôршивъ ся и вже ôдъ пôв-

ночи лежала она въ горячцѣ и мрѣла. Хируръ зъ села сказавъ пани Мелі, що слабôсть Рожѣ дуже небеспечна и то такъ, що выздоровленье було бы чудомъ.

Якъ часто выскакувавъ Оліверъ зъ лôжка сеи страшнои ночи, щобы тихенько выйти по сходахъ и пôдслухати, що дѣе ся въ комнатѣ хорои! Ôнъ майже дрожавъ на цѣлôмъ тѣлѣ, а каплѣ зимного поту выступали ему на чоло, коли по якôмъ шелестѣ думавъ, що вже найгôрше лихо наступило. Ôнъ нѣколи такъ щиро не молывъ ся, якъ сеи ночи о задержанье при житю его дорогои, милои приятельки, що вже однымъ крокомъ була въ гробѣ.

Непевнôсть, страшна непевнôсть, коли мы бездѣльно стоимо, а коло насъ важить ся судьба найдорожшихъ осôбъ, — тяжкû думки, що нападають умъ и стискають серце такъ, що оно скорше и сильнѣйше бье ся, ажь ôддыху не стае, — конечне бажанье, щобъ зъ роспуки щось зробити для усмиреня болю, котрого не можемо усмирити, и сумне роздратованье, коли бачимо, що помогти не можемъ: — зъ чимъ дадуть ся порôвнати тû муки?! яка розвага и якû заходы зможуть насъ потѣшити въ тôмъ великôмъ зворушеню, въ тôмъ тяжкôмъ нещастю?

Надôйшло рано, а дома було тихо и сумно. Всѣ лише шептали. Ôдъ часу до часу можна було коло брамы побачити наляканû лиця, а жѣнки и дѣти ôдходили зъ плачемъ. Черезъ цѣлый день и довго ще по заходѣ сонця ходивъ Оліверъ по городѣ сюды и туды, зносивъ все очи въ гору въ сторону, де була комната хорои, и дрожавъ, побачивши тамъ затемнене ôкно, бо здавалось ему, що тамъ смерть нишкомъ зачаилась. Пôзно вечеромъ приѣхавъ панъ Льосбернъ.

— Прикро, — сказавъ ôдвертаючись докторъ, що

мавъ мягке серце, — прикро — така молода — такъ всѣ еи любили — але мала надѣя...

На другій день рано засвѣтило сонце ясно — такъ ясно и весело, якъ бы не бачило жадного терпѣння, жаднои журбы; и коли цвѣты розцвитались въ его промѣню, коли кругомъ кипѣло житье и здоровлье, а звуки радôстнѝ розлягались въ воздусѣ, то въ комнатѣ молода и красна дѣвчина стояла вже надъ гробомъ. Оліверъ выбѣгъ на тихе подвôрье, сѣвъ на малу зелену купину и въ самôтнôй тишинѣ плакавъ за нею.

Чудовый бувъ лѣтный день, освѣченый сонцемъ краєвидъ веселый и блыскучій, птички спѣвали и скакали весело по галузяхъ або й злѣтали безжурно въ воздухъ, все очевидно взывало до радости и забавы а Оліверови, коли отворивъ заплаканѝ очи, прийшло несвѣдомо на думку, що теперь нѣякъ не пора вмирати и Рожа не може померти, коли такъ богато меншихъ сотворѣнь радуєсь житьемъ. Могилы радше годять ся для холоднои, непривѣтнои зимы, а не для ясного, запашного, радôстного лѣта. Майже здавало ся ему, що домовины для старыхъ и пережитыхъ, а не можуть вкрывати страшною ночею молодыхъ и красныхъ людей.

Звукъ церковного звона перервавъ дуже рѣзко его дитяннѝ думки. Звонили на похоронну молитву. Сельскій похоронъ перейшовъ браму церкви. Тѝ, що несли домовину, прибрались въ бѣлѝ шарфы. Се ховали якогось молодця. Всѣ стояли зъ ôдкрытыми головами коло гробу, а мѣжь ними клячала и плакала мати. Але сонце свѣтило ясно, птички щебетали и скакали по галузяхъ дальше.

Оліверъ вернувъ до дому, роздумуючи о прерôзныхъ тыхъ добродѣйствахъ, якихъ зазнавъ ôдъ молодои панѣ, и бажаючи собѣ, щобы прийшовъ ще часъ, коли

бы ôнъ мôгъ безвастанно доказувати ѣй, якъ вдячный ôнъ для неи и якъ дуже єи любить. Онъ не мавъ собѣ нѣчо закинути, бо радо ѣй услугувавъ, а таки пригадувавъ собѣ десятки случаѣвъ и думавъ, що тогды ще бувъ за мало пильный.

Мы повиннѣ дуже дбати о се, щобы якъ найбôльшу любовь оказувати тымъ, зъ котрыми насъ доля злучить, бо при каждôмъ случаю смерти находить на насъ рôй думокъ, кôлько то мы залишили, якъ мало мы зробили, кôлько то мы забули, и богато иншихъ случаѣвъ, коли мы могли лѣпше зробити та вже направити не можемъ. Подôбнѣ спомины можуть насъ мучити, а они дуже а дуже гôркѣ. Жаденъ жаль не болить такъ, якъ даремный, а якъ не хочемо зазнати такои муки, то завчасу стараймось сему запобѣгти.

Коли Оліверъ прийшовъ до дому, найшовъ паню Мелі въ малôй комнатѣ. Серце єго затремтѣло, коли єи побачивъ, бо она ще анѣ на хвилю не ôдôйшла ôдъ лôжка Рожѣ, а теперъ зъ якоись причины ôдôйшла. Тому ôнъ задрожавъ. Довѣдавъ ся, що хора тяжко заснула и збудить ся або до смерти, або до житя, може ще скаже своимъ любымъ въ послѣдне: „будьте здоровѣ!“ и простить ся зô свѣтомъ.

Цѣлыми годинами сидѣли они и наслухували. Обѣду нѣхто й не рушивъ, всѣ дивились на чудовый захôдъ сонця, але думками були деинде. Почули, якъ хтось ишовъ, и зблизились до дверей, а се Льосбернъ вôйшовъ въ комнату.

— Що-жь скажете о Рожи? — спытала єго заразъ стара панѣ. — Кажѣть заразъ! Все знесу, лишь непевности нѣ. Бôйтесь Бога, кажѣть! Померла померла?

— Нѣ, — ôдповѣвъ докторъ дуже зворушеный. —

Ôнъ добрый и милосерный, она буде жити, щобы насъ всѣхъ ще довгû лѣта радувати.

Стара панѣ впала на колѣна и силувалась руки зложити; але сила еи, котрою она такъ довго намагала, опустила еи за першимъ зôтхненьемъ вдячности Богу и она впала назадъ въ руки надбѣгшого доктора.

ГЛАВА ТРИЦЯТЬ ДРУГА.

Выступає молодый панъ, а Оліверъ зазнає новои пригоды.

За богато майже було щастя, щобы можна було его знести. Оліверъ бувъ несподѣваною вѣсткою якъ бы оголомшеный; не мôгъ анѣ плакати, анѣ говорити, анѣ встояти тамъ, де стоявъ. Ажь тогдѣ отямивъ ся и добре зрозумѣвъ се, що почувъ, коли по довгôмъ волоченю въ тихôмъ вечѣрнôмъ холодку заплакавъ и лекше ему стало. Чувъ, що величезный тягаръ, котрый страшно дававъ его серце и котрого не мôгъ вже бôльше знести, упавъ ему зъ серця.

Смеркало вже, коли вертавъ до дому зъ вязанкою цвѣтôвъ, уложеныхъ незвычайно старанно, котрû зôрвавъ ôнъ для окрасы комнаты хорои. Коли такъ скоро ишовъ до дому панѣ Мелі, почувъ за собою на дорозѣ гуркôтъ воза. Оглянувъ ся, а се бувъ почтовый вôзъ. Дорога була досыть вузка, а почтарь ѣхавъ чваломъ. Тому, щобы що ему не сталось, притиснувъ ся ôнъ до брамы огорода. Вôзъ зближивъ ся и теперь побачивъ ôнъ лице, майже сховане въ нôчнôй шапцѣ, що здавалось ему знанымъ. Зачавъ думати, хто се, коли сей незнакомый закликавъ его и казавъ почтареви станути.

— Оліверъ, що дѣесь зъ панею Рожею, що дѣесь, Оліверъ? — спытавъ панъ Джайльсъ.

— Скажи правду коротко: лѣпше чи гôрше? — обôзвавъ ся молодый паничь, ôдôпхавъ Джайльса, а самъ высунувъ ся зъ воза.

— Лѣпше, много лѣпше! — ôдповѣвъ Оліверъ скоро зъ радостію.

— Дякувати Богу! — сказавъ паничь. — А певно?

— Можете бути певнî, пане, ôдповѣвъ Оліверъ; — передъ кôлькома годинами полѣпшилось, а панъ Льосбернъ сказавъ, що всяка небеспечнôсть вже минула.

Паничь не сказавъ вже анѣ слова, але выскочивъ зъ воза, взявъ Олівера на бôкъ и спытавъ его дрожачимъ голосомъ:

— Такъ певно лѣпше? Не мылишь ты ся, малый? Не дури мене, бо будишь въ менѣ надѣю, а надѣя мене зведе.

— Де-жь бы я васъ дуривъ, пане! — ôдповѣвъ Оліверъ. — Менѣ можете справдѣ вѣрити. Се слова пана Льосберна, що она буде жити и насъ всѣхъ ще довгî лѣта радувати. Я чувъ самъ, якъ ôнъ се казавъ.

Въ очахъ его явилися сльозы, коли пригадавъ собѣ тî слова, що зробили его такъ несказано щасливымъ, а паничь ôдвернувъ лице и кôлька хвиль мовчавъ. Оліверови здавалось, що ôнъ хлипае и тому не мавъ ôдваги дальше говорити; стоявъ и удававъ, що занимаесь своими цвѣтами.

Тымчасомъ панъ Джайльсъ сидѣвъ на возѣ, оперши лôктѣ на колѣна, и обтиравъ очи, а коли паничь заговоривъ до него, а ôнъ отворивъ очи, то они були червонî. Певно, що не удававъ плачу.

— Ѣдьте до дому моеи матери, Джайльсъ, — ска-

завъ паничь, — а я помаленьки пôйду за возомъ, щобы трохи прийти до себе, закимъ стану передъ еи очима. Можете ѣй сказати, що я прийду.

— Простѣть, пане Гаррі, — ôдповѣвъ Джайльсъ, — але зробили бы вы менѣ велику ласку, коли бы почтареви казали се донести. Я не можу такъ передъ дамами являтись; всю повагу я бы у нихъ втративъ.

— Якъ хочете, Джайльсъ, — ôдповѣвъ паничь усмѣхнувшись. — Можете и зъ нами ити, лише наложѣть на голову яку иншу шапку, щобы насъ не мали за божевôльныхъ.

Джайльсъ нагадавъ собѣ зô страхомъ свою шапку, сховавъ еи до кишенѣ, а замѣсть неи насадивъ капелюхъ. Почтарь поѣхавъ впередъ, а Джайльсъ, панъ Мелі и Оліверъ ишли за нимъ пѣшки.

Ôдъ часу до часу дививъ ся Оліверъ на панича зъ боку зъ великою цѣкавостію. Панъ Мелі мавъ може двацять пять лѣтъ и бувъ середного росту. Зъ правильныхъ чертъ его лиця выглядала щирôсть, а поведенье его було дуже звинне и приманливе. Мимо рôзницѣ въ вѣку бувъ ôнъ такъ подôбный до старои дамы, що и Оліверъ бувъ бы мавъ его за якого близького свояка панѣ, хочь бы ôнъ и не назвавъ еи бувъ матерію.

Панѣ Мелі выжидала его тужно и нетерпеливо, а привитанье матери и сына не було безъ зворушеня.

— Мамо, чому вы менѣ скорше не написали? — шептавъ ôнъ.

— Я написала, — ôдповѣла она — але розваживши добре, задержала листъ, поки не почула слова пана Льосберна.

— Чому-жь вы выставилесь на небеспечнôсть, такъ можливу? Если бы Рожа — слова теперь не можу вымовити — если бы слабôсть Рожѣ взяла иншій зворотъ,

то якъ бы вы се могли простити — якій спокôй мôгъ бы я коли найти?

— Якъ бы найгôрше лихо наступило, то мабуть ты ще гôрше не мавъ бы спокою, а такъ се не богато значить, чи ты день скорше, чи пôзнѣйше приѣхавъ.

— Та вже вы найлѣпше знаете, але на каждый случай се певно, що якъ бы найгôрше лихо наступило, то мôй спокôй —

— Рожа заслугуе на найправдивѣйшу, найчистѣйшу прихильнôсть, яку лише серце мужчины може подати. Єи благороднôсть душѣ и єи любый, щирый характеръ оправдують всякій обявъ не звычайнои, але глубокои и тревалои взаимнои любви. Єсли бы я о тôмъ не була переконана, а при тôмъ не знала, що змѣна поведеня свояка супроти неи на смерть єи засмутила бъ, то моя задача не здавала ся бы менѣ такъ тяжка, чи то: я не вела бъ зъ собою такои борбы, коли роблю те, що менѣ обовязокъ конче наказуе.

— Чи то несправедливо, мамо? Чи вы маете мене ще за таку дитину, що я свого серця не знаю и зле розумѣю свои найсердечнѣйшѝ, найгорячѣйшѝ и найлѣпшѝ чувства?

— Мôй любый Гаррі, молодôсть мае богато благородныхъ чувствъ, та не тревалыхъ. Неразъ, коли имъ вдоволити, то они чимъ скорше минають. А що бôльше, мôй сыну: — возьме собѣ ентузіястичный, огнистый, честолюбвый молодець жѣнку, на имени котрои есть пляма. Хочь она тому не винна, та зимаѝ, простѝ люде возьмуть се за зле ѣй, а може и єи дѣтямъ. И чоловѣкъ и жѣнка мусять терпѣти всякѝ насмѣшки и обмовы. Чимъ высше ôнъ сягне, тымъ бôльше будуть єму тымъ дорѣкати. Хочь бы ôнъ бувъ и якъ добрый та чесный, то таки въ пôзнѣйшôмъ вѣку може жалувати такого по-

дружя въ молодости, а она сама буде мучитись и грызти ся, коли буде о тôмъ знати.

— Мамо, — ôдповѣвъ молодець нетерпеливо, — такій чоловѣкъ бувъ бы нужденнымъ самолюбомъ, негôднымъ имени мужчины и жѣнки такои, якъ вы ей змалювали.

— Такъ ты теперь думаешь, Гаррі.

— И все такъ буду думати! Мука серця, якои я зазнавъ въ послѣднихъ двохъ дняхъ, спонукуе мене щиро признатись до пристрасти, котра — якъ добре знаете — анѣ не вчерашна, анѣ не молодечо-легкодушна, анѣ не нерозважна. Моя прихильнôсть до сеи любои, гарнои дѣвчины така глубока и тверда, яка лишь у мужчины може бути. Жаднои думки, жадного пляну житя, жаднои надѣѣ я не маю безъ неи, що бôльше, якъ вы, а если вы противитесь моѣй любвѣ до нея, то нѣвечите мôй спокôй, цѣле мое щастье на вѣки. Мамо, розважте лише и думайте лѣпше о менѣ! Не маловажте горячого чутя, котре вы мабуть такъ мало цѣните.

— Противно, Гаррі, я такъ цѣню горячû и чутливû серця, що рада бы ихъ боронити ôдъ зраненя. Але на теперь досыть, а таки й за богато бесѣды о тôй справѣ.

— То нехай Рожа рѣшае, а чей вы не будете такъ острû и не будете менѣ ставити перепонъ на дорозѣ.

— То нѣ, але я-бы хотѣла, щобы ты добре роздумавъ —

— Я вже роздумавъ — роздумувавъ лѣтами — майже ôдъ тогды, ôдъ коли я поважно мôгъ думати. Мои чувства не змѣнились, такъ чому я маю ôткладати се на пôзнѣйше и ждати и мучитись, зъ чого може й хôсна не буде. Рожа мусить мене выслухати, закимъ ôдъѣду.

— Добре, — сказали панѣ Мелі.

— Якъ бы по вашôмъ тонѣ судити, то она мене нерадо выслухає, — сказавъ молодець зô страхомъ.

— Зовсѣмъ нѣ, — ôдповѣла мати — выслухає радо.

— Чи она справдѣ нѣкого иншого не любить?

— Нѣ. Ты вже пануєшь зовсѣмъ надъ єи серцемъ. Инакше я дуже мылюсь. — Послухай мене, — говорила дальше, коли сынъ хотѣвъ ѣй ôдповѣсти, — ще тобѣ одно скажу. Розважь добре, закимъ свою судьбу поставишь на сей жребій, закимъ дашь ся увести найвысшôй надѣи, розважь історію житя Рожѣ, мôй любый сыну и роздумай, якій се буде мати вплывъ на єи рѣшенье, єсли она довѣдаєсь о своѣмъ сумнѣвнôмъ походженю. Бо она намъ ôддана всею своєю благородною душею, а притôмъ потрафить и въ великихъ и въ малыхъ рѣчахъ зробити зъ себе найбôльшу жертву.

— Що вы тымъ хочете сказати, мамо? — спытавъ сынъ.

— Я хочу, щобы ты самъ ôдгадавъ, — ôдповѣла панѣ Мелі. — А теперь мушу ити до Рожѣ. Богъ зъ тобою!

— Чи я нинѣ вечеромъ буду зъ нею видѣтись?

— Будешь, якъ лишь ôдôйду ôдъ Рожѣ.

— Скажете ѣй, що я ту?

— Розумѣєсь.

— А также, — якъ я дуже о ню лякавъ ся и якъ я бажаю зъ нею видѣтись?

— И се скажу, — ôдповѣла панѣ Мелі, стиснула сынови щиро руку и пôшла.

Пôдчасъ сеи короткои розмовы стоявъ Льосбернъ зъ Оліверомъ въ найдальшôмъ кутѣ комнаты. Теперь звитавъ ся щиро зъ Гаррімъ и мусѣвъ єму оповѣсти якъ найдокладнѣйше слабôсть и теперѣшный станъ хо-

рои, Джайльсъ занимавъ ся пакунками, але слухавъ дуже цѣкаво оповѣданя Льосберна.

— Чи вы въ тыхъ дняхъ нѣчого не застрѣлили, Джайльсъ? — спытавъ докторъ, скôнчивши свое справозданье.

— Нѣ, пане, нѣчого не застрѣливъ, — ôдповѣвъ Джайльсъ и почервонѣвъ по самî уха.

— И не зловили жадного злодѣя, анѣ розбôйника не найшли? — пытавъ дальше Льосбернъ трохи злобно.

— Нѣ пане, — ôдповѣвъ Джайльсъ дуже поважно.

— Менѣ дуже прикро, бо вы на тôмъ всѣмъ дуже добре розумѣетесь. А якъ Брільсъ мае ся?

— Сей молодець мае ся дуже добре и казавъ вамъ дуже низенько поклонитись.

— Гарно, — сказавъ докторъ. — Але тому, що васъ ту бачу, Джайльсъ, нагадую собѣ, що тогды, коли васъ ваше добре паньство по мене пôслало, я взявъ на себе маленьке порученье, для васъ досыть користне. Ходѣть зô мною на хвилю до ôкна!

Джайльсъ, досыть здивованый, приступивъ до доктора и мавъ честь вести зъ нимъ коротку тайну розмову, по котрôй богато разôвъ вклонивъ ся и незвычайно поважно ôдступивъ въ задъ. О чôмъ шептали, нѣхто въ комнатѣ не довѣдавъ ся, але въ кухни то заразъ о тôмъ знали, бо тамъ удавъ ся сейчасъ Джайльсъ, казавъ собѣ подати пива и заявивъ всѣмъ, що за его ôдважный поступокъ при вломѣ зволила панѣ Мелі зложити для него до касы ощадности двацять пять фунтôвъ. Кухарка и покоѣвка пôдняли руки и очи въ гору и думали, що до пана Джайльса теперь и не приступай! Але панъ Джайльсъ взявъ ся за ковнѣръ сорочки и ôдповѣвъ, що дуже помыляють ся и що буде имъ вдячный за всяку увагу, коли бы у него яку гордôсть замѣтили и коли

бы ôнъ забувъ бути чемнымъ супроти низшихъ. Одтакъ зачавъ ôнъ широко розповѣдати, якій ôнъ скромный и не выбагливый, за що его дуже похвалили, бо такъ звычайно дѣеcь въ такихъ случаяхъ при знатныхъ особахъ.

А на горѣ минавъ вечѣръ дуже весело, бо докторъ бувъ въ найлѣпшôмъ настрою, а Гаррі Мелі хочь якъ бувъ зъ початку втомленый и задуманый, не мôгъ и самъ не розвеселитись. Льосбернъ жартувавъ и оповѣдавъ, а Оліверови здавалось, що ще нѣколи въ житю не чувъ такъ смѣшныхъ рѣчей На велику потѣху доктора ôнъ безнастанно смѣявъ ся, докторъ также а вкôнци и Гаррі, бо и смѣхъ мае силу заразливу. Словомъ, були они такъ вдоволенî, якъ лише середъ даныхъ обставинъ могли бути. Вже пôзно було, коли всѣ зъ легкимъ и спокôйнымъ серцемъ захотѣли спати, бо по непевности и обавѣ, зазнанôй въ послѣдныхъ дняхъ, дуже потребували спокою.

На другій день рано взявъ ся Оліверъ до свого звычайного занятя такъ радо и зъ такою надѣею, якъ се ему по его думцѣ вже давно не лучалось. Журба щезла зъ его лиця, якъ черезъ якî чары; здавалось ему, що цвѣты въ двое такъ ясно блыщать пôдъ росою, що легôтъ шелестить милѣйше листьемъ, що небо чистѣйше и бôльше ясне, якъ звычайно.

Се вплывъ нашого власного внутрѣшного успособленя, коли мы инакше дивимось на свѣтъ. Тî, що нарѣкають на свѣтъ и людей и кажуть, що все чорне и неясне, правду кажуть; але темнî барвы — се ôдбитки ихъ хорыхъ очей и сердець. Правдивî и дѣйстнî суть краски нѣжнî, лишь треба на нихъ веселѣйшими очима дивитись.

Се гôдне уваги и Оліверъ се не мôгъ не замѣтити,

що вже не лише самъ выбиравъ ся на ранну прогульку. Коли Гаррі Мелі побачивъ въ перве, якъ Оліверъ вертавъ зъ вязанкою цвѣтôвъ до дому, то така пристрасть до цвѣтôвъ напала его и такъ умѣвъ ôнъ ихъ порядкувати, що Оліверъ зовсѣмъ не мôгъ ему дорôвнати. За те знавъ ôнъ, де найкрасшû цвѣты можна найти. Они оба ходили що дня по цѣлôй околици и приносили чудовû букеты до дому. Ôкно Рожѣ було все отворене, бо бальсамічный лѣтній воздухъ крѣпивъ ей. На тôмъ ôкнѣ що рана являвъ ся свѣжій, дуже старанно уложеный букетъ зъ цвѣтôвъ. Оліверъ замѣтивъ, що зôвялыхъ цвѣтôвъ нѣколи не выкидано и що докторъ, коли переходивъ городомъ, все дививъ ся на гору и значучо усмѣхаючись хитавъ головою. Такъ минали днѣ за днями, а здоровлье Рожѣ скоро поправлялось.

И нашому Оліверови минавъ уже часъ скоро, хочь молода панѣ не выходила ще зъ комнаты и хочь не було прогульокъ, якъ давнѣйше; хиба лишь де-коли выходивъ зъ панею Мелі на малый прохôдъ. За те въ двое бôльше учивъ ся зô срѣбно-волосымъ старцемъ такъ, що его самого дивувавъ скорый поступъ въ науцѣ.

Одного вечера, коли ôнъ учивъ ся задачѣ на другій день, стрѣтила его и несподѣвана и немила пригода. Мала комнатка, въ котрôй ôнъ звычайно сидѣвъ при своихъ книжкахъ, була на долѣ зъ заду дому. Окно выходило на городъ, а зъ города ишло ся черезъ дверѣ на огороджену луку, зъ ôдси на пасовиско и мѣжь корчѣ. Зачинало смеркати, а Оліверъ пильно читавъ и учивъ ся на память, а що все ще було дуже горячо и трохи парно, то задрѣмавъ надъ книжкою.

Насъ нападае часомъ якійсь рôдъ дрѣмоты, коли тѣло спочивае, а душа на-пôвъ свѣдома того, що довкола дѣе ся, може собѣ лѣтати доволѣ. Есть то сонъ, если

сномъ назвати можна якійсь незмѣрный тягаръ, якесь обезсиленье волѣ, цѣлковиту немôчь, щобъ запанувати надъ гадками и уявою. А мимо того, въ такôмъ станѣ мы хочь спимо, а знаємо, що коло насъ дѣє ся, бачимо все, чуємо и бесѣду и всякî иншî звуки, якî дôйдуть до уха. Вкôнци дѣйстнôсть зъ уявою такъ дивно помѣшає ся, що потôмъ майже годѣ розрôзнити одну ôдъ другои. Хочь тогды наше чутье и нашî очи неначе мертвî, то таки се фактъ, що гадки пôдчасъ сну и рѣчи, якî намъ наводить уява, суть лише ôдбиткомъ нѣмои дѣйсности, якогось дѣйсного предмету, котрый, коли мы очи примкнули, не потребувавъ бути близько, а о єго зближеню або присутности мы властиво нѣчого не знаємо.

Оліверъ знавъ докладно, що находить ся въ своѣй малôй комнатцѣ, що єго книжки лежать передъ нимъ на столѣ, а вѣтрець передъ ôкномъ шелестить листьемъ, — а таки ôнъ спавъ. Наразъ наступила цѣлковита змѣна въ єго обставинахъ, воздухъ ставъ горячій и парный, а єму зô страхомъ привидѣлось, що ôнъ знову въ домѣ жида. Страшный старый жидъ сидить въ кутѣ, якъ звычайно, вказує на него пальцемъ и шепче щось до другого чоловѣка, що коло него сидить зъ ôдверненымъ лицемъ.

— Тихо! мôй любый! — нѣбы каже жидъ — то ôнъ, то ôнъ певно. Ходѣмъ!

— Думаєте, що я єго не пôзнавъ? — ôдповѣдає другій. А хочь бы цѣла громада чортôвъ приняла єго стать, а ôнъ стоявъ въ тôй громадѣ, то таки пôзнавъ бы я єго и найшовъ бы. Закопайте єго и на пятьдесять стôпъ въ землю и заведѣть мене на єго грôбъ, то хочь бы тамъ и значка жадного не було, я пôзнаю, що то

ôнъ тамъ лежить. Хочь бы и зôгнивъ и попеломъ ставъ, я пôзнавъ бы!

А слова тû вымавляе той чоловѣкъ зъ такою ненавистію, що Оліверъ дрожить зô страху и — будить ся.

Боже! ажь кровъ застигла ему въ жилахъ, нѣ рушатись, нѣ крикнути не може. Коло ôкна — два кроки лише ôдъ него — такъ близько що майже дôткнути его може — стоить, до хаты заглядае та въ очи хлопцеви — жидъ! Оліверъ дивить ся, а коло него стоить той самъ чоловѣкъ, що недавно нагнавъ ему такого страху на подвôрю гостинницѣ, такій блѣдый зъ лютости, чи зъ огиды, чи зъ якого иншого внутрѣшного чутя, а все лишь гнѣвно кидае очима на Олівера!

Але Оліверъ бачивъ ихъ лише хвилину; потôмъ оба щезли. Однакожь за той часъ и они его и ôнъ ихъ пôзнавъ, а ихъ поглядъ и ихъ рухи лиця вбилися ему въ память такъ крѣпко и такъ глубоко, якъ бы они були вырытû на камени и все стояли ему передъ очима. Хвилю стоявъ ôнъ, якъ бы врôсъ въ землю, потôмъ скочивъ передъ ôкно до города и крикнувъ о помôчь.

ГЛАВА ТРИЦЯТЬ ТРЕТЯ.

Що вийшло зъ тои пригоды Олівера? — и досыть важна розмова межи Гаррімъ Мелімъ а Рожею.

Коли мешканцѣ дому на крикъ Олівера збѣглись до города, побачили, якъ ôнъ поблѣдъ и дрожавъ на тѣлѣ. Онъ вказавъ на луку за городомъ и ледви вымовивъ слова: „Жидъ! жидъ!“

Панъ Джайльсъ зовсѣмъ не знавъ, о що ходить,

але Гаррі Мелі, що чувъ про житье Олівера ôдъ своеи матери, пригадавъ собѣ скоро, що се за жидъ.

— Куды утѣкъ? — спытавъ ôнъ и рôвночасно пôднявъ здорову ломаку, що случайно на земли лежала.

Оліверъ вказавъ сторону, куды — якъ видѣвъ — оба утекли, и додавъ, що ôнъ що-лишь передъ хвилею стративъ ихъ зъ очей.

— То мы ихъ ôдшукаемо! — сказавъ Гаррі. — За мною, а держѣть ся близько коло мене, якъ лише можете!

Ôнъ скочивъ при тыхъ словахъ черезъ плôтъ и побѣгъ такъ скоро, що прочі̂ ледви могли за нимъ встигнути. По кôлькохъ хвиляхъ прилучивъ ся до нихъ Льосбернъ, що якъ-разъ вертавъ зъ проходу до дому, и зачавъ кричати зъ всѣхъ силъ, бо не знавъ, о що ходить. Ажь тогды всѣ станули, щобы ôдôтхнути, коли Гаррі звернувъ въ ту сторону пасовиска, котру ему показавъ Оліверъ, и старанно зачавъ перешукувати ровы и плоты. Тогды инші̂ мали часъ здогонити его и оповѣсти Льосбернови, на кого то ловы.

Даремно шукали. Навѣть свѣжихъ слѣдôвъ не найшли. Вкôнци станули на малôмъ горбку, звôдки було видко далеко поля и пасовиска довкола. По лѣвôй руцѣ було мале село; але ті̂, за котрыми гонили, не могли бы въ жаденъ способъ такъ скоро перебѣгти пасовиско и скрытись въ селѣ. По другôмъ боцѣ припирали до пасовиска густі̂ корчѣ, але такожь годѣ було вѣрити, щобы они такъ скоро до нихъ добѣгли.

— То мабуть тобѣ снилось, Оліверъ, — сказавъ Гаррі Мелі, ôдвѣвши его на бôкъ.

— Нѣ, пане, не снилось, — ôдповѣвъ хлопець зъ жахомъ — я видѣвъ его дуже добре, видѣвъ обохъ такъ добре, якъ отъ теперь васъ виджу.

— Хто-жь то бувъ той другій чоловѣкъ? — спытали Гаррі и Льосбернъ рôвночасно.

— Се той чоловѣкъ, о котрôмъ я вамъ казавъ, що я его подыбавъ на подвôрю гостанницѣ, — ôдповѣвъ Оліверъ. — Мы дивились оденъ на другого и я бы присягъ, що то ôнъ.

— А знаешь ты певно, що они туды утекли? — спытавъ Мелі.

— Знаю, що и туды утекли, знаю, що и передъ ôкномъ стояли, — запевнявъ Оліверъ и вказавъ на плôтъ межи городомъ а лукою. — Туды перескочивъ той великій чоловѣкъ, а жидъ побѣгъ кôлька крокôвъ на право и перепхавъ ся черезъ дѣру въ плотѣ.

Мелі и Льосбернъ дивились то на Олівера то на себе — и треба було лишь видѣти певнӣ Оліверовӣ рухи, а повѣрити бы можна, що певно правду казавъ. Тымчасомъ нѣгде не можна було ôднайти нѣ слѣду тыхъ людей, що такъ скоро утекли. Трава була велика, але лише тамъ здоптана, де переслѣдуючӣ ѐи здоптали. Береги ровôвъ були зъ мягкои глины, але нѣгде не було видко нѣ найменшого свѣжого слѣду, що тамтуды хто бѣгъ.

— То дуже дивно, — сказавъ Мелі.

— Дуже дивно, — повторивъ Льосбернъ. — Навѣть Блезерсъ и Дафъ стратили бы при тôмъ голову.

Они все ще шукали, поки зовсѣмъ не смеркло. Вкôнци переконались, що на нѣчо не здалось ихъ глядянье. Оліверъ мусѣвъ ще описати Джайльсови якъ найдокладнѣйше обохъ пôдозрѣныхъ людей, почôмъ Джайльсъ пôшовъ до пиварень въ селѣ на дослѣды. Але ôнъ вернувъ, не довѣдавшись зовсѣмъ нѣчого, бо жида бувъ бы хто собѣ бодай пригадавъ, если бы бувъ у селѣ; бувъ

бы може казавъ собѣ подати що пити, або поговоривъ бы зъ кимъ; а то нѣхто не знавъ про него нѣчого.

На другій день знову шукали и слѣдили, але надармо. Третого дня пôшовъ панъ Мелі зъ Оліверомъ на се мѣсце, де недавно зъ Оліверомъ пригода склалась, въ надѣи, що почуе що та вывѣдаесь о жидѣ и его товаришу, та знову такъ само вернувъ безъ нѣчого, якъ и перше. А по кôлькохъ дняхъ цѣлу справу зачали всѣ помалу забувати.

За той часъ Рожа вже встала зъ лôжка, могла знову выходити на радôсть цѣлои родины, и всѣхъ тѣшила и собою и своимъ здоровльемъ.

Але хочь ся змѣна мала очевидный вплывъ на малый кружокъ и хочь въ сельскôмъ домѣ панѣ Мелі знову можна було почути веселû розмовы и веселый смѣхъ, то таки панувала въ нѣмъ неразъ якась незвычайна непевнôсть, котрои и Оліверъ не мôгъ не замѣтити. Панѣ Мелі и сынъ ôдлучались неразъ ôдъ товариства и довго зъ собою на самотѣ розмавляли, а на лицю Рожѣ знати було слѣды слѣзъ. Коли разъ докторъ призначивъ день на свôй ôдъѣздъ, то видко було зовсѣмъ ясно, що склалась якась пригода, котра знѣвечила спокôй душѣ молодои панѣ и ще когось.

Коли вкôнци Рожа одного дня була въ комнатѣ сама, вôйшовъ Гаррі Мелі и трохи заикуючись просивъ еи о дозвôлъ, поговорити зъ нею кôлька слôвъ.

— Кôлька слôвъ, Роже, выстане, — говоривъ молодець, сѣдаючи коло неи. — Се, що я маю сказати, тобѣ вже добре знане. Ты знаешь найсолодшû надѣѣ мого серця, хочь ты ще про нихъ и не чула зъ моихъ устъ.

Рожа поблѣдла при его входѣ, що може було ще наслѣдкомъ еи слабости. Она схилилась надъ вазономъ зъ цвѣтами и ждала мовчки, що ôнъ дальше скаже.

— Я — я повиненъ бувъ вже давнѣйше выѣхати, — сказавъ ôнъ.

— И бувъ бы добре зробивъ, Гаррі, — ôдповѣла Рожа. — Прости менѣ, що такъ кажу, але я хотѣла, щобы ты бувъ ôдъѣхавъ.

— Найстрашнѣйша и найтяжша обава пригнала мене ту, — говоривъ дальше молодець, — обава и журба, що я мôгъ бувъ стратити найдорожшу истоту, а зъ нею всѣ мои бажаня и надѣѣ. Тобѣ вже було близько до смерти, ты стояла вже межи небомъ а землею. Коли молодû, краснû и добрû люде занедужають, то ихъ чиста душа тужить за щастьемъ и спокоемъ вѣчного житя и тому то найлѣпшû и найкрасшû зъ людского роду сходять въ цвѣтѣ молодости въ могилу.

При тыхъ словахъ явились въ очахъ гарнои дѣвчины сльозы, а коли одна зъ нихъ упала на цвѣтку, надъ котрою она нахилилась, и красно на нѣй заяснѣла, то здавалось, що порывы чистого молодого серця спорôдненû зъ найлюбѣйшими дѣтьми природы.

— Ангелъ, — говоривъ дальше молодець пристрастно — истота, такъ красна и невинна, якъ ангелъ Божій, хиталась межи житьемъ а смертію. И хто-жь мôгъ сподѣвати ся, що она верне на сей свѣтъ журбы и муки, коли вже вѣчнôсть стояла для нею на пôвъ отворомъ. Роже! Роже! то годѣ майже було знести: знати, що ты, якъ тиха тѣнь, кинена свѣтломъ на землю, зникнешь: не мати надѣѣ, що ты ще зôстанешь помѣжь живыми, а притôмъ не знати причины, чому ты маешь ôдлетѣти? знати, що ты вже належишь до красшого свѣта, де такъ богато щасливыхъ вже въ дитячôмъ або молодечôмъ вѣку завчасу ôдлетѣло, а мимо того благати, щобы ты остала мѣжь живыми! То були мои думки и въ день и въ ночи, а ôдъ нихъ напала мене така журба, не-

сказана туга и обава, що ты могла померти, и не знаючи, якъ я тебе горячо люблю, що я мало зъ розуму не зôйшовъ. Ты выздоровѣла, день въ день, а радше що години спадали каплѣ здоровля зъ чашѣ Гігіеи и мѣшались зъ слабенькимъ, майже высохлымъ, ледви журчачимъ въ тобѣ ручаемъ житя, наповняли єго и давали силу до скорѣйшого, жвавѣйшого бѣгу. Зъ найбôльшою тугою, зъ найгорячѣйшою любвою дививъ ся я, якъ ты вертаєшь ôдъ смерти до житя. И скажи менѣ, ты бажала, щобы я забувъ свою любовь, котра серце моє зворушила и отворила для всеи людскости!

— Сего я не сказала — зъ плачемъ ôдôзвалась Рожа — я бажала лише, щобы ты звôдси ôдъѣхавъ и знову посвятивъ ся своимъ высокимъ и благороднымъ стремленямъ, якû гôднû тебе.

— Нема жадныхъ стремлень, гôднѣйшихъ мене, — гôднѣйшихъ и найблагороднѣйшои и найвысшои душѣ, якъ бажанье зъєднати собѣ таке серце, якъ твоє, — говоривъ молодець, взявши єи за руку. — Роже моя дорога, несказано дорога Роже, я тебе — я тебе вже довгû лѣта люблю, въ молодечихъ мрѣяхъ своихъ бажаю здобути крихту славы, щобы ôдтакъ вернути гордо до дому и въ саму найкрасшу пору сказати тобѣ: я дбавъ про здобутки, щобы зъ тобою подѣлитись, тобѣ пригадати тû рôзнû нѣмû обявы мови молодечои любви, твôй румянець при тôмъ, а потôмъ просити тебе о руку, якъ на запечатанье давнои нѣмои мѣжь нами угоды. Пора ще не прийшла; але вже теперь, коли ще славы не здобувъ я, коли мои молодечû мрѣѣ ще не сповнились, ôддаю тобѣ своє серце, и такъ вже зъ давна твоє, и на ôдповѣдь твою кладу всю свою судьбу.

— Ты все бувъ добрый и благородный, — ôдповѣла Рожа, стараючись перемогти своє сильне зворушенє

шенье. — Єсли ты вѣришь, що я и чутье маю и вдячна есмь, то слухай моеи ôдповѣди.

— Чи скажешь, дорога Роже, що маю старати ся, заслужити собѣ тебе?

— Скажу тобѣ, що ты мусишь старати ся, мене забути, не якъ свою давну милу товаришку забавъ, бо се бы мене несказано тяжко зранило и заболѣло, але якъ предметъ твоеи любови. Глянь на свѣтъ, кôлько на нѣмъ такихъ сердець, котрî ты зъ такою самою гордостію можешь зыскати; якъ звѣришь ся менѣ зъ любвою до якои иншои, то я буду тобѣ найправдивѣйшою, найгорячѣйшою и найвѣрнѣйшою приятелькою.

Обое замовкли, а Рожа закрыла свое лице и дала сльозамъ волю. Гаррі все ще тримавъ еи за руку.

— А твоя причина яка, Роже? — зачавъ ôнъ вкôнци тихимъ голосомъ. — Чи можу знати причину, що спонукуе тебе до такого рѣшеня?

— Ты маешь право пытатись о причину, — ôдповѣла Рожа — але нѣчого такого не зможешь сказати, що бы змѣнила мое рѣшенье. Се мôй обовязокъ и я мушу єго выконати, обовязокъ супротивъ иншихъ и супротивъ себе самои.

— Себе самои?

— Такъ, Гаррі, супротивъ себе самои. Я сирота безъ маетку, зъ плямою на имени, не зможу передъ свѣтомъ доказати, що я не зъ низькихъ причинъ скорыстала зъ твоеи першои любови и причепилась, якъ тягаръ оловяный, до всѣхъ твоихъ надѣй и плянôвъ. Се мôй обовязокъ и супротивъ тебе и твоеи родины и я мушу перестерегти тебе, щобы ты въ порывѣ свого благородного серця не ставивъ собѣ такои перепоны до дальшого поступу.

— Єсли твоя прихильнôсть годить ся зъ твоимъ почутьемъ обовязку, — зачавъ Гаррі.

— Коли-жь такъ не єсть, — перервала єго Рожа и сильно почервонѣла.

— То ты любишь мене? — спытавъ Гаррі. — Скажи, Роже, скажи лишь се и зроби, щобъ розчарованье моє не було гôрке!

— Єсли бы я могла не дати причины до тяжкого терпѣня тому, котрого люблю, то я бы — ôдповѣла Рожа —

— То ты бы приняла заяву моеи любови зовсѣмъ инакше? — перервавъ Гаррі въ найбôльшôй нетерпеливости. — Роже, не скрывай хочь сего передо мною!

— Отже такъ, — сказала дѣвчина. — Але — додала она, вырываючи свою руку зъ єго, -- по що вести дальше таку розмову? Хочь и радôстно менѣ ôдъ неи, але й болить мене она тяжко. Бо вже-жь, то буде все для мене ôдрадою, що ты мене и колись будешь такъ само поважати и любити, якъ теперь, а кождый новый тріюмфъ, якій ты въ житю здобудешь, додасть менѣ новои силы и вытревалости. Будь здоровъ, Гаррі! бо такими мы вже нѣколи не можемо бачитись, хочь бы впрочôмъ жили мы зъ собою въ найкрасшôй, найсердечнѣйшôй згодѣ. Нехай тобѣ щастить ся при всѣмъ! благословеня хоче моє щире и вѣрне серце выпросити для тебе звôдтамъ, де правда пануе и все єсть правдою.

— Ще словечко, Роже, — сказавъ Гаррі. — Яка дѣйстна, правдива твоя причина? Скажи менѣ єи!

— Твоя будучнôсть свѣтла, — ôдповѣла она певно. — Ждуть на тебе всякû почести, до чого може тобѣ помогти и значный талантъ и вплывъ свояковъ та знакомыхъ. Але твои свояки и прихильники гордû, а я не хочу анѣ мѣжь нихъ пхати ся та зневажати матѣрь,

що дала менѣ житье, анѣ сынови панѣ, що менѣ рôдну матѣрь заступила, принести нечесть або стати причиною, що надѣѣ его и выгляды пропали-бъ. Словомъ, — говорила она ôдвертаючись такъ, якъ бы певнôсть опускала еи, — есть пляма на моѣмъ имени, якъ се въ свѣтѣ невиннымъ неразъ лучае ся. Ся пляма не смѣе перейти въ чужу кровь, лишь нехай вже я сама еи зношу.

— Ще, ще словечко, найдорожша Роже, — одно словечко! — скликнувъ Гаррі, кинувшись на землю передъ нею. — Если бы я не бувъ такъ щасливый, якъ се свѣтови здаесь, если бы судьба моя була незавидна и тиха, если бы я бувъ бѣднымъ, хорымъ, безпомôчнымъ, — чи й тогды бы ты мене ôдкинула? Чи ты вагаешь ся, инакше рѣшити ся, черезъ мое богатство и почести?

— Не вымагай ôдъ мене ôдповѣди на се пытанье, сказала Рожа. — Нѣчимъ мене не спонукаешь, щобъ я тобѣ на се ôдповѣла, и то несправедливо зъ твоеи стороны, то прикро.

— Если-бъ твоя ôдповѣдь була така, якъ я сподѣвавъ ся, — перервавъ Гаррі дрожачу дѣвчину, — то ясне промѣнье впало бы на мою самотну дорогу и освѣтило-бъ еи передо мною. Кôлько ты можешь зробити однымъ коротенькимъ словомъ менѣ, що тебе люблю понадъ все! Роже, заклинаю тебе на мою горячу, вѣчну любовь, на все, що я черезъ тебе вытерпѣвъ и вытерплю по твоѣй ôдповѣди, ôдповѣдай менѣ на се пытанье!

— Отже добре! — ôдповѣла она. — Если бы доля твоя инша була, если бы ты трохи, та не такъ высоко понадô мною стоявъ, если бы я тобѣ середъ обмеженыхъ ôдносинъ житя могла помогти, тебе потѣшити, а не стояти на перешкодѣ въ свѣтлыхъ ôдносинахъ та затемнювати ихъ, то я бы тебе такъ не мучила. Теперь я зовсѣмъ а

зовсѣмъ вдоволена и щаслива, але тогды, — признаю ся, Гаррі, — було бы мое щастье ще бôльше.

Живû спомины давныхъ солодкихъ надѣй, якû она мала ще розцвитаючою дѣвчиною, прийшли ѣй на память и принесли зъ собою сльозы, якъ се звычайно чинять давнû надѣѣ, коли зôвялû станутъ передъ душею. Але ôдъ слѣзъ стало дѣвчинѣ лекше.

— Не можу перемогти своеи слабои стороны и се мене ще скрѣпляе въ моѣй постановѣ, — додала она, подаючи милому руку. — Справдѣ, Гаррі, я мушу тебе покинути!

— То прошу хочь о обѣцянку, — благавъ ôнъ. — Позволь менѣ ще разъ въ тôмъ роцѣ, може и небавомъ, послѣдный разъ поговорити зъ тобою о тôмъ.

— Але не на те, щобы мене спонукати, змѣнити добре обдуману постанову, бо се на нѣчо бы не здалось, — ôдповѣла Рожа зъ тужнымъ усмѣхомъ.

— Нѣ, — сказавъ Гаррі, — я хочу почути, якъ ты повторишь сю постанову, если ты еи схочешь повторити. Я хочу тобѣ у нôгъ зложити се, що своимъ буду мôгъ назвати, и зовсѣмъ не противитись твоѣй постановѣ, если ты при нѣй останешь.

— Нехай и такъ буде, — сказала Рожа. — Се лишь ще одна неприемнôсть бôльше, а пôзнѣйше може я еи лекше знесу.

Она подала ему ще разъ руку; але ôнъ притиснувъ еи до грудей, поцѣлувавъ въ гарне чоло и выбѣгъ зъ комнаты.

ГЛАВА ТРИЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА.

Зновъ маленькій уступъ, може и не такъ дуже важный на своѣмъ мѣсци, але перечитати его треба, бо ôнъ обясняє попередне и зачѣпає те, що буде.

— Отже вы рѣшились, нинѣ рано зô мною ôдъѣхати? — спытавъ докторъ, коли зъ Гаррімъ Мелі и Оліверомъ засѣвъ до снѣданя. — Десь вы змѣняете свои постановы що пôвъ годины!

— Сподѣваюсь, що небавомъ инакше будете о менѣ думати, — ôдповѣвъ Мелі и безъ очевидной причины почервонѣвъ.

— Я бы дуже бажавъ набрати иншого переконаня о васъ, але признаю ся: сумнѣваю ся, чи то можливе, — сказавъ докторъ. — Вчера рано постановили вы рѣшучо зôстати и якъ добрый сынъ ѣхати зъ матерію на побережье морске. Передъ самымъ полуднемъ сказали вы, що хочете менѣ честь зробити и ѣхати зô мною такъ далеко, поки не опинимось на улицяхъ Лондону. А пôдъ вечѣръ намавляли вы мене таємничо, щобы ôдъѣхати, закимъ ще дамы встануть. Зъ того всього вышло таке, що Оліверъ сидить теперь при снѣданю, замѣсть пôйти бавитись въ ботаніка.

— Менѣ бы було дуже прикро, пане, якъ бы мене не було дома пôдчасъ вашого ôдъѣзду и пана Мелі, — ôдповѣвъ Оліверъ.

— Зъ тебе добрый хлопець, — сказавъ докторъ — вернувши мôгъ бы ты прийти до мене. Але говорѣмъ поважно! Гаррі, чи васъ яка звѣстка ôдъ вашихъ высокопоставленыхъ прихильникôвъ и приятелѣвъ спонукує до такъ скорого ôдъѣзду?

— Якъ довго я ту, — ôдповѣвъ Мелі — не мавъ я жадной звѣстки ôдъ прихильникôвъ и приятелѣвъ, до

якихъ вы певно вчисляете мого дядька, то и мабуть нѣчо таке не станесь, щобы я потребувавъ черезъ те спѣшити ся.

— Але-жь зъ васъ смѣшный дивакъ! — сказавъ докторъ. — А тамъ тымчасомъ приятелѣ передъ Рôздвомъ выберуть васъ певно въ парляментъ, бо ваша часта змѣна постановъ и волѣ есть зовсѣмъ незлымъ приготовленьемъ до публичного житя. Добре приготовленье нѣколи не зашкодить, чи розходить ся о посады, чи о почестнû пугарѣ, чи о нагороду на перегонахъ.

Гаррі Мелі принявъ такій видъ лиця, якъ бы бувъ певный, що легко може збити гадку доктора, але вдоволивъ ся лише словами: „Побачимо“ и такъ о тôмъ розмова урвалась.

Небавомъ потôмъ заѣхавъ почтовый вôзъ, Джайльсъ позносивъ клунки, а Льосбернъ дуже живо наглядавъ, щобы все було готове до подорожи.

— Щось тобѣ скажу, Оліверъ, — ôдôзвавъ ся Гаррі Мелі тихо.

Оліверъ зблизивъ ся до ôкна, при котрôмъ ôнъ стоявъ, дуже здивованый, що Гаррі заразомъ и такій тихій и сумный и неспокôйный.

— Ты вмѣешь добре писати? — спытавъ Мелі, поклавши руку на его рамя.

— Незле, — ôдповѣвъ Оліверъ.

— Я може не такъ скоро верну до дому, тому пиши ты менѣ що понедѣлка. Будешь писати?

— Дуже радо, пане! — ôдповѣвъ Оліверъ, незмѣрно вдоволеный сею просьбою.

— Напиши ты менѣ, якъ — якъ веде ся моѣй матери, паннѣ Мелі, куды ходите на прохôдъ, о чôмъ говорите, чи здоровû и щасливû. Розумѣешь?

— Зовсѣмъ добре, пане.

— Але я бы хотѣвъ, щобы ты имъ о тôмъ нѣчого не казавъ. Се занепокоило бы мою маму и она бы сама мусѣла частѣйше писати, а се для неи все таки невыгôдно. Отже то мусить зôстати помѣжь нами, а пиши менѣ всьо! Я спускаюсь на тебе.

Оліверови се дуже пôдхлѣбило, прирѣкъ все зробити, чого жадавъ, а ôдтакъ Мелі запевнивъ его, що его любить и сказавъ ему: Будь здоровъ!

Докторъ вже сѣвъ на вôзъ, служба чекала коло воза, Гаррі кинувъ окомъ на ôкно Рожѣ и сѣвъ также на вôзъ.

— Вйо, почтарю! — крикнувъ ôнъ — а ѣдь такъ скоро, якъ лише можешь. Буду нинѣ дуже вдоволеный, если майже полетимо.

— А вамъ що прийшло до головы? — скрикнувъ и собѣ докторъ. — Почтарю, я буду дуже вдоволеный, если мы зовсѣмъ не полетимо.

Служба дивилась за возомъ, поки не щезъ ôнъ имъ зъ очей, але Рожа, що за занавѣсою стояла, коли Гаррі глянувъ въ ôкно, дивилась ще довго по тôмъ, якъ служба вернула до комнатъ.

— Здае ся веселый и вдоволеный, — сказала она вкôнци. — Я лякалась, що буде противно, а такъ тѣшу ся, що инакше склалось.

Сльозы суть такъ само ознакою радости, якъ и болю, але тû, якû сплывали по лицю Рожѣ, коли она задумана дивилась все въ ту саму сторону, означали мабуть бôльше бôль, якъ радôсть.

ГЛАВА ТРИЦЯТЬ ПЯТА.

Коли читатель зволить заглянути до двацять шестои главы, а ôдтакъ сю главу перечитає, то побачить контрастъ, якій неразъ въ подружнôмъ житю можна видѣти.

Панъ Бумбль сидѣвъ въ комнатѣ въ домѣ працѣ задуманый и сумный и дививъ ся то на пусту и невеселу пѣчь, въ котрôй не горѣвъ огонь, бо то було лѣто, то знову на наклеєну галузку, що висѣла на стели, и на мухи, що довкола галузки лѣтали и не думали, що она имъ грозить смертію. Може тû сотворѣня пригадували єму сумну пригоду зъ его власного житя...

Такожь не бракувало и иншихъ признакъ, що свѣдчили о значнôй змѣнѣ въ его житю. Де подѣвъ ся его сурдутъ и трикутный капелюхъ? Онъ мавъ на собѣ штаны по колѣна и чорнû панчохи, але не такû, якъ слуга приходскій. Сурдутъ бувъ иншій, капелюхъ звычайный, скромный, округлый. Панъ Бумбль вже не бувъ слугою приходскимъ!

Въ житю бувають такû авансы, що не то що приносять зъ собою бôльшу платню, але й иншу одѣжь, котра має свою особливу вартôсть и додає властивои поваги. Польный маршалокъ має уніформъ, епископъ свôй фелонъ, судья свою велику перуку, а слуга приходскій трикутный капелюхъ. Одберѣть судьѣ перуку, епископови фелонъ, або слузѣ приходскому трикутный капелюхъ, то чимъ же они зôстануть? Нѣчимъ бôльше, лише людьми, звычайными людьми. Повага а неразъ и святôсть зависить ôдъ уніформôвъ, фелонôвъ, перукъ и капелюхôвъ бôльше, нѣжь якъ людямъ здає ся.

Панъ Бумбль оженивъ ся зъ панею Корні и ставъ надзорникомъ дому. Слугою приходскимъ ставъ

хто иншій и на него перейшовъ трикутный капелюхъ, сурдутъ и палиця.

— Завтра два мѣсяцѣ, — сказавъ панъ Бумбль и зôтхнувъ — а здаєсь, якъ бы сто лѣтъ минуло.

Панъ Бумбль хотѣвъ може сказати, що въ такъ короткôмъ часѣ, якъ вôсѣмъ тыждневъ, переживъ щасливо житье за цѣлый вѣкъ, — але чого ôнъ зôтхнувъ? щось се значить.

— Я продавъ себе — говоривъ ôнъ дальше — за шѣсть лижочокъ до чаю, за клѣщѣ до цукру, за цѣдилко, старî меблѣ и двацять фунтôвъ гроша, — дешево, страшно дешево!

— Дешево! — обôзвавъ ся якійсь крикливый голосъ. — Та-жь ты и зломаного гроша не варта; Богъ знає, що я за тебе переплатила.

Бумбль обернувъ ся и побачивъ лице своєи любои подруги, котра хоть єго короткои розмовы зъ самымъ собою добре не зрозумѣла, але свою увагу выповѣла такъ на здогадъ.

— Жѣнко, будь такъ добра, глянь на мене, — сказавъ Бумбль, а самъ собѣ подумавъ: єсли она выдержить такій мôй поглядъ, то все выдержить. Сей поглядъ мѣжь убогими нѣколи не хибивъ, а якъ теперь хибить, то моя власть и сила пропала.

И на нѣчо не здавъ ся єго поглядъ. Панѣ Корніанѣ не задрожала, але ôдповѣла найбôльше ненавистнымъ поглядомъ и засмѣялась такъ щиро, що мабуть смѣхъ єи походивъ зъ самого серця.

Коли Бумбль почувъ тî несподѣванî звуки, глянувъ зъ початку недовѣрчиво и здивовано, а потôмъ зновъ тяжко задумавъ ся. Але зъ сеи задумы выбила єго панѣ Бумбль.

— Чи ты думаєшь цѣлый день сидѣти и храпѣти? спытала она.

— Я думаю такъ довго сидѣти, доки менѣ схоче ся, — ôдповѣвъ ôнъ — и хочь я зовсѣмъ не храпѣвъ, то теперь якъ господарь дому стану храпѣти, пчихати, смѣяти ся и плакати, — що менѣ захоче ся.

— Якъ господарь дому! — насмѣвалась панѣ Бумбль зô страшенно ненавистнымъ видомъ.

— А якъ-же, якъ господарь дому. Господарь-чоловѣкъ має право пôсля своеи волѣ жити и розказувати.

— А яке-жь до лиха має право жѣнка?

— Жити пôсля волѣ чоловѣка и слухати єго. Твôй нещасливый небôщикъ повиненъ бувъ тебе того навчити. Тогды може бувъ бы живъ — тай кобы ôнъ бувъ живъ, той добрый чоловѣкъ!

Панѣ Бумбль пôзнала, що теперь надôйшла рѣшуча хвиля, щобы або разъ на все взяти власть въ свои руки, або еи зречи ся. Тому впала на крѣсло, назвала пана Бумбля недолюдкомъ зъ камѣннымъ серцемъ и залляласъ слезами.

Але сльозы не зашкодили серцю Бумбля; оно було вытревале на воду. Такъ якъ фільцовû капелюхи, котрû можна мити и на дощи выправити, стали єго нервы черезъ сльозы жѣнки ще крѣпшû. Плачь еи толкувавъ ôнъ собѣ такъ, що она мовчки признає єго перевагу надъ собою, и на се бувъ ôнъ дуже гордый. Глянувъ на свою жѣнку зъ великимъ вдоволеньемъ и заохочувавъ еи всякими способами до плачу, бо се дуже здорово, якъ лѣкарѣ кажуть.

— Се розширює легкû, змываε лице, заострює очи и охолоджує надто горячій темпераментъ, — сказавъ ôнъ — отже плачь лише дальше.

По тыхъ шутливыхъ словахъ хопивъ за капелюхъ,

насадивъ его бундючно на бакиръ, якъ чоловѣкъ, що чуе свою перевагу и хоче еи показати въ ôдповѣдный способъ, запхавъ руки въ кишенѣ и чепурнымъ крокомъ пôшовъ до дверей.

Панѣ Бумбль тому пробувала плакати, бо то не тôлько труду коштувало, що бійка. Але теперь була она готова ужити и сего труднѣйшого способу, що панъ Бумбль небавомъ замѣтивъ.

А замѣтивъ ôнъ се передовсѣмъ по глухôмъ ударѣ, ôдъ котрого его капелюхъ полетѣвъ въ найдальшій кутъ комнаты. Коли по такôмъ початку ôдкрылась голова пана Бумбля, хопила его досвѣдна дама одною рукою за горло, а другою вправно и добре била по головѣ, неначе градъ падавъ. Потôмъ змѣнила она трохи свое поступованье, подрапала ему лице и вырвала жменю волося, а покаравши въ такій досадный способъ, кинула его на столець, що якъ на лихо стоявъ пôдъ рукою и казала ему ще разъ говорити о своихъ правахъ, если мае охоту.

— Дай менѣ спокôй! — крикнувъ ôнъ приказуючимъ голосомъ — и забирай ся менѣ заразъ зъ очей, если не хочешь, щобъ я чого очайдушного не зробивъ.

Ôнъ станувъ зъ дуже заклопотанымъ лицемъ, думавъ надъ тымъ, що найбôльше може бути очайдушне, пôднявъ свôй капелюхъ и глянувъ на дверѣ.

— Забираешь ся? — крикнула панѣ Бумбль.

— Забираю ся вже, забираю, — ôдповѣвъ ôнъ, скоро цофаючись до дверей, — я зовсѣмъ не думаю — справдѣ, я вже забираю ся, мила, — але·жь и сильна ты такъ, що я справдѣ —

Панѣ Бумбль зôгнула ся въ тôй хвили, щобы поправити помятый диванъ на пôдлозѣ, а чоловѣкъ еи тымчасомъ выскочивъ за дверѣ и не думавъ вже своеи

бесѣды кôнчити. Корні стала панею, побоевища, а панъ Бумбль очевидно налякавъ ся и почавъ утѣкати. Єму страшно хотѣло ся пôмсты, ôнъ дуже радъ бувъ познущатись надъ кимъ, налякати кого, и такъ — розумѣе ся — ставъ ôнъ трусомъ. Але черезъ се характеръ его зовсѣмъ не тратить на вартости, бо кôлько-жь то урядникôвъ, дуже поважаныхъ и загально подивлюваныхъ мають такû самû слабû стороны! Мы зробили сю замѣтку якъ разъ въ користь его, щобы нашого читача ще лѣпше переконати, якъ ôдповѣднымъ бувъ панъ Бумбль на урядника.

Але пониженю его ще не було кôнця. Перейшовъ ôнъ цѣлый дôмъ и вперве подумавъ, що законъ для убогихъ справдѣ за острый, и що чоловѣкôвъ, котрû утѣкають ôдъ своихъ жѣнокъ и лишають ихъ на удержаню прихода, зовсѣмъ не треба бы пôсля закону карати, а противно нагородити, якъ заслуженыхъ людей и мученикôвъ. Зъ такими думками зближивъ ся ôнъ до однои комнаты, де звычайно жѣнки зъ закладу убогихъ прали приходске бѣлье, и де ôнъ почувъ голосну розмову.

— Гмъ! — сказавъ ôнъ, принимаючи вроджену свою повагу, — бодай тû бабы мусять на будуче знати мою силу. Гей, бабы проклятû, якъ вы до чорта смѣете ту такъ кричати!

Зъ тыми словами отворивъ ôнъ дверѣ, ступивъ гордо и гнѣвно до середины, але заразъ потôмъ ставъ незвычайно покôрнымъ, коли побачивъ свою жѣнку.

— Я не знавъ, моя дорога, що ты ту, — сказавъ ôнъ.

— Не знавъ, що я ту? -- прискочила она до него. Що ты ту маешь робити?

— Они мабуть за богатô говорили, щобы могли

свою роботу сповняти, якъ треба, — ôдповѣвъ ôнъ заклопотано и глянувъ на кôлька старыхъ жѣнокъ коло баліи, котрî лишь дивилась одна на другу и дуже дивувались, чому надзорникъ дому ставъ такъ ôдразу покôрнымъ.

— Они мабуть за богато говорили? — сказала панѣ Бумбль. — А тобѣ що до того?

— Ей моя дорога.

— Ще разъ пытаю ся тебе, що тобѣ до того?

— То правда, моя дорога, ты маєшь ту росказувати; але я думавъ, що тебе ту нема.

— Я тобѣ щось скажу, Бумбль: мы тебе ту непотребуємо, ты ту нѣчого не згубивъ и не пхай носа въ не свои рѣчи, що тебе не обходять. Выставляєшь себе лишь на смѣхъ, всѣ мають тебе за дурня и высмѣють, якъ лишь плечима до нихъ звернешь ся. Забирай ся! — хочешь, чи не хочешь?

Бумбль затремтѣвъ замѣтивши, якъ двѣ старî прачки мало не скакали зъ радости и вагавъ ся якійсь часъ. А панѣ Бумбль, котрôй вже терпцю не стало, хопила судину зъ мылинами, зближилась до него, повторила свôй прикавъ и загрозила, що якъ не послухає, то єго поважну особу обôллье мылинами.

Що-жь мавъ ôнъ дѣяти? Глянувъ сумно довкола, цофнувъ ся за дверѣ, а прачки розсмѣялись теперь на цѣле горло. Того вже було за богато. Въ ихъ очахъ бувъ ôнъ пониженый, стративъ честь и повагу навѣть у убогихъ, зъ высоты слуги приходского зôйшовъ на мужа безъ найменшого значѣня межи жѣнками. — И то все по двохъ мѣсяцяхъ! — думавъ Бумбль. — Ще передъ двома, передъ двома лише мѣсяцями бувъ своимъ паномъ и розказувавъ всѣмъ убогимъ, а теперь!

Того було за богато. Онъ выбивъ по лици хлопця,

що отворивъ ему браму, (бо за той часъ зôйшовъ вже ажь до брамы), и выйшовъ ґажуреный на улицю.

Якійсь часъ ходивъ по нѣй гетъ и назадъ, поки трохи его журба не втихомирилась. Але за те захотѣлось ему пити. Перейшовъ по при рôзнû гостинницѣ и вкôнци станувъ въ побôчнôй уличцѣ передъ одною гостинницею, побачивши, що лишь оденъ чоловѣкъ сидѣвъ тамъ, а впрочôмъ нѣкого не було. Якъ разъ зачавъ падати сильный дощь и ôнъ рѣшивъ ся вступити. Вôйшовъ и казавъ собѣ дати горѣвки.

Той чоловѣкъ, що сидѣвъ въ комнатѣ, бувъ великій и чорный, а одягненый въ широкій плящь. Здавалось що не бувъ тутешній и здалека прийшовъ, бо выглядавъ втомленый и мавъ запорошенû чоботы. Ôнъ глянувъ бокомъ на входячого Бумбля, але на поздоровленье его ледви кивнувъ головою. Бумбль мавъ поваги за двохъ, тому выпивъ чарку горѣвки зъ водою мовчки и дуже поважно взявъ часопись въ руки. А якъ то звычайно середъ подôбныхъ обставинъ дѣе ся, мавъ ôнъ дуже велику охоту и не мôгъ здержатись, щобы ôдъ часу до часу не глянути нишкомъ на незнакомого, почôмъ змѣщаный спускавъ все свои очи въ долину, бо незнакомый такъ само спозиравъ на него. Бумбль ще бôльше змѣшавъ ся, коли побачивъ быстрû и проникаючû очи незнакомого, ихъ хмарный, пôдозрѣваючôй поглядъ, якого ще нѣколи не бачивъ. Поглядъ сей робивъ чужинця дуже ôдразливымъ.

Коли ихъ погляды такъ кôлька разôвъ стрѣтились перервавъ вкôнци чужинець мовчанку.

— Чи вы мене шукали, заглядаючи въ ôкно? — зачавъ ôнъ грубымъ, шорсткимъ голосомъ.

— Я й не знаю васъ, пане, — — ту перервавъ

Бумбль самъ себе. Ôнъ хотѣвъ довѣдатись, якъ чужинець зве ся, и сподѣвавъ ся, що чужинець самъ назве ся.

— А, то вы не за мною заглядали, — сказавъ незнакомый, глумливо стягаючи уста, — бо чей бы вы знали, якъ я зву ся. Я бы вамъ радивъ, зовсѣмъ о те не пытати ся.

— Я зовсѣмъ нѣчого злого не думавъ вамъ зробити молодче, — ôдповѣвъ Бумбль, схиливши голову на груди.

— Тай нѣчо злого менѣ не зробили, — сказавъ той скоро.

Знову стало тихо и знову чужинець по якôйсь хвили перервавъ мовчанку: менѣ здаєсь, що я васъ вже десь бачивъ. Вы тогды були инакше одягнені, я васъ стрѣчавъ лише на улици, але пôзнавъ васъ. Чи вы не були ту слугою приходскимъ.

Бумбль притакнувъ и не мало здивувавъ ся.

— Чимъ же вы теперь.

— Надзорникомъ дому, — ôдповѣвъ Бумбль помалу и зъ великимъ натискомъ, щобы чужинця спинити ôдъ надмѣрнои подуфалости. — Надзорникомъ дому, молодче!

— Але чей вы и теперь мабуть розумѣете такъ само, якъ давнѣйше, зъ чого для васъ хосенъ, а зъ чого нѣ? — говоривъ незнакомый дальше, взявши добре на око Бумбля, що не мало задивованый дививъ ся на него. — Не бôйте ся, можете менѣ сказати щиро. Та-жь видите, що я васъ досыть добре знаю.

— Жонатый чоловѣкъ, — ôдповѣвъ Бумбль, прислонивъ очи рукою и мѣривъ незнакомого ôдъ нôгъ до до головы, — якъ и всякій иншій, радъ бы також въ чесный спосôбъ заробити якій грôшь. Урядникôвъ прихода не платять такъ добре, щобы тѣ не приняли дечо-

го зъ боку, если имъ хто що подасть въ чемный и ôдповѣдный способъ.

Незнакомый усмѣхнувъ ся, кивнувъ головою, якъ бы хотѣвъ сказати, що незле пôзнавъ чоловѣка, и зазвонивъ. Явивъ ся господарь, а незнакомый казавъ ему чарку Бумбля знову наповнити сильною горѣвкою.

— Чей вы сильну любите? — спытавъ ôнъ.

— Не дуже сильну, — ôдповѣвъ Бумбль и кашельнувъ на знакъ, якій ôнъ нѣжный.

— Вы вже знаете, що се значить, — сказавъ незнакомый сухимъ голосомъ до жида, котрый усмѣхнувъ ся и небавомъ вернувъ зъ такою горѣвкою, що Бумблеви ôдъ неи ажь сльозы выступили на очи.

— Теперь слухайте, що вамъ скажу, — обôзвавсь незнакомый, коли жидъ ôдôйшовъ. — Я прийшовъ ту нинѣ, щобы васъ ôдшукати, и коли я якъ разъ думавъ, де васъ найти, наднѣсъ васъ чортъ ту, якъ то ôнъ неразъ зводить приятелѣвъ до купы. Я маю дещо у васъ вывѣдатись, а вашого труду, хочь и якъ малого, я дармо не хочу. Возьмѣть се на завдатокъ.

Ôнъ поклавъ кôлька золотыхъ на стôлъ передъ него. Бумбль оглянувъ ихъ докладно, чи не фальшивû, и зъ вдоволеньемъ сховавъ въ кишеню, а чужинець говоривъ дальше: — Пригадайте собѣ лише зиму передъ — ага! — двацяти лѣтами.

— Давный часъ! — сказавъ Бумбль. — Але добре. Пригадую собѣ.

— Дѣялось въ домѣ убогихъ...

— Добре.

— Въ ночи...

— Такъ.

— Въ нужденнôй норѣ, де розпустнû жѣнки дають житье дѣтямъ, а самû звычайно вмирають. Дѣти заби-

рае приходъ, тамъ они также вмираютъ та зъ соромомъ сходять въ могилу.

— Вы говорите про дôмъ полôжницъ? — спытавъ Бумбль.

— Такъ. Тамъ родивъ ся хлопець.

— И не оденъ, — ôдповѣвъ Бумбль, сумно похитавши головою.

— Чортъ побери чортôвске насѣнье! — крикнувъ незнакомый нетерпеливо. — Я говорю о однôмъ лише гарнôмъ и блѣдôмъ гультаю, що бувъ въ науцѣ у предпріємця похоронôвъ (кобы бувъ и его самого вже давно поховавъ!), а пôзнѣйше утѣкъ, якъ кажуть, до Лондону.

— Чи не Оліверъ Твістъ? Розумѣе ся, пригадую собѣ его дуже добре. Бôльше впертого хлопчиска мы не мали у себе —

— Не кажѣтъ менѣ нѣчого про него, я вже богато наслухавъ ся... Де подѣлась стара вѣдьма, що була при пологахъ его матери?

— То не легко сказати. Тамъ, де она теперь, акушерокъ не потребують; она мабуть не мае службы.

— Що вы тымъ хочете сказати?

— Що она минувшои зимы померла.

Незнакомый дививъ ся якійсь часъ на него остро, потôмъ взôръ его розсѣявъ ся и ôнъ задумавъ ся. Не знати було, чи ся звѣстка его утѣшила, чи невдоволила, але вкôнци — якъ здавалось — ôдôтхнувъ свобôднѣйше, замѣтивъ, що на тôмъ мало залежить, и станувъ, щобы ôдôйти.

Бумбль бувъ на стôлько бистроумный, щобы пôзнати, що лучаесь нагода, скористати зъ тайны, яку знала его добра жѣнка. Ôнъ тямивъ смерть старои Селі дуже добре. Она-жь тогды померла, коли ôнъ паню Корні попросивъ о руку; и хочь панѣ Бумбль ще до-

теперь не звѣрилась передъ нимъ зъ того, що чула ôдъ небôшки, то таки чувъ ôнъ немало ôдъ кого иншого о тôмъ и знавъ, що ся тайна ôдносилась до чогось, що лучилось передъ породомъ Олівера, або по породѣ. Тому сказавъ незнакомому дуже таємничо, що старушка, за котрою пытавъ ся, казала передъ самою смертію прикликати до себе иншу жѣнку и ѣй щось оповѣла. Се певно кине яке свѣтло на справу, о котру ходить.

— Де бы я мôгъ видѣтись зъ тою жѣнкою? — спытавъ незнакомый, очевидно наляканый, бо пôзнати було, що дуже чогось обавлявъ ся, хочь и не знати чого.

— Я вже о се постараюсь, — ôдповѣвъ Бумбль.

— Коли? — спытавъ незнакомый дуже нетерпеливо.

— Завтра.

— О девятôй вечеромъ, — додавъ незнакомый и написавъ трохи дрожачою рукою адресу якогось далекого дому. — Приведѣть ви до мене о девятôй вечеромъ. А чей не потребую вамъ казати: щобы нѣхто сего не видѣвъ и не знавъ; се для васъ лѣпше.

По тыхъ словахъ заплативъ господареви, выйшовъ зъ Бумблемъ зъ гостинницѣ, замѣтивъ, що дороги ихъ розходять ся, наказавъ Бумблеви дотримати слова и пôшовъ. Бумбль глянувъ на адресу: прôзвища тамъ не було. Тому пôшовъ за незнакомымъ, рушивъ єго за рамя и спытавъ о прôзвище.

— А на що вамъ того? — гримнувъ на него незнакомый и скоро обернувъ ся. — Чого вы йдете за мною?

— Та-жь я мушу знати, за кимъ маю пытати ся, — сказавъ Бумбль. — Чи не можу васъ просити о ваше прôзвище?

— Монкъ! — ôдповѣвъ незнакомый и ôддаливъ ся скорымъ ходомъ.

ГЛАВА ТРИЦЯТЬ ШЕСТА.

Що дѣялось межи паномъ и панею Бумбль а Монкомъ, коли въ ночи разомъ зôйшли ся?

Бувъ парный лѣтный вечеръ. Хмары, що цѣлый день грозили дощемъ, теперь и розтягнулись и згустѣли, а грубî каплѣ дощу вже падали зъ нихъ и заповѣдали сильну зливу. Тогдѣ то панъ и панѣ Бумбль выйшли зъ головнои улицѣ мѣста и звернули въ сторону малои кольоніи, де розсѣяно стояли домы, декотрî запалî. Кольонія була ôддалена о якои пôвторы милѣ и збудована на багнистôй низинѣ надъ Тамизою. Обое убрались въ старî плащѣ, щобы мабуть и нѣхто не пôзнавъ ихъ и не змокли до нитки. Панъ Бумбль нѣсъ лѣхтарню, въ котрôй однакожь не горѣло жадне свѣтло, и ишовъ кôлька крокôвъ впередъ, мовь бы хотѣвъ въ болотѣ выдоптати своими широкими чобôтьми слѣды, въ котрî бы могла вступати его жѣнка. Они ишли не обзываючись, панъ Бумбль оглядавъ ся часомъ поза себе, якъ бы хотѣвъ переконати ся, чи йде жѣнка за нимъ, и якъ лишь побачивъ ей за собою, то все прискорювавъ хôдъ.

Дôмъ, до котрого ишли, зовсѣмъ не мавъ доброи славы, бо здавна всѣ знали, що въ нѣмъ мешкають всѣлякî непевнî волоцюги, що жили головно зъ крадежи и розбою. Була то радше купа нужденныхъ шопъ, а въ серединѣ ихъ надъ берегомъ стоявъ великій дôмъ, що бувъ давнѣйше якоюсь фабрикою и дававъ мабуть занятье всѣмъ мешканцямъ доокола. Але вже давно ôнъ за-

павъ ся, а щурѣ, хробы и вогкôсть надôпсули палѣ, на котрыхъ спочивавъ, такъ що значна часть будынку впала въ воду, а проча часть высѣла надъ темною водою и ждала на таку саму судьбу.

Передъ симъ будынкомъ станула поважна пара мовчки, коли якъ разъ далеко загремѣло и сильный дощь пустивъ ся.

— Ôнъ мабуть десь ту буде, — сказавъ Бумбль, спозыраючи на кусень паперу, що мавъ въ руцѣ.

— Хто тамъ? — обôзвавъ ся голосъ зъ горы.

Бумбль глянувъ въ гору и побачивъ, якъ хтось зъ другого поверха дививъ ся въ низъ.

— Пôждѣть хвилину, — сказавъ той — я заразъ зôйду.

— Чи то ôнъ? — спытала панѣ Бумбль, а чоловѣкъ еи притакнувъ головою.

— Не забудь, що я тобѣ казала, — сказала панѣ дальше — говори такъ мало, якъ лише можешь, бо инакше зрадишь насъ заразъ.

Бумбль, що дививъ ся на дôмъ зъ великою обавою, хотѣвъ высказати свôй сумнѣвъ, чи взагалѣ добре въ таку пору вступати до него, коли Монкъ спинивъ его въ тôмъ, отворивъ скоро дверѣ, передъ котрыми стояли и рукою казавъ имъ пôйти.

— Скоро! — крикнувъ ôнъ нетерпеливо и тупнувъ ногою. — Не задержуйте мене ту!

Панѣ Бумбль, що зразу дрожала, вôйшла смѣло до середины, а еи чоловѣкъ, що встидавъ ся чи лякавъ ся зôстати, пôшовъ за нею, але очевидно дуже занепокоеный и безъ тои поваги, якою ôнъ звычайно ôдзначавъ ся.

— Чого до чорта стояли вы ту на дворѣ на дощи? — сказавъ Монкъ до него, засуваючи знову дверѣ.

— Мы — мы хотѣли трохи охолодитись, — вылепетѣвъ Бумбль, боязко оглядаючись.

— Хотѣли охолодитись! — ôдповѣвъ Монкъ. — Весь дощь, що впавъ вже зъ неба и ще спаде, не зможе загасити пекольного огню, якій чоловѣкъ носить въ собѣ. Не думайте, що такъ легко можете охолодитись.

Зъ тыми приємными словами и зъ хмарнымъ, блуднымъ поглядомъ звернувъ ся Монкъ до панѣ Бумбль, котра спустила передъ нимъ очи на землю, хочь єи впрочôмъ не такъ легко можна було наполохати.

— Чи то ваша жѣнка? — спытавъ Монкъ.

— Гмъ! Ага, — ôдповѣвъ панъ Бумбль, памятаючи добре осторогу жѣнки.

— Вы може думаєте, що жѣнки не вмѣють додержати тайны! — обôзвалась панѣ Бумбль и глянула быстро и пытаючо на Монка.

— Я знаю лишь, що они про одно мовчать такъ довго, поки не выявить ся, — ôдповѣвъ Монкъ згôрдно.

— А то про що? — спытала панѣ Бумбль такимъ самымъ довѣрочнымъ голосомъ.

— Про те, що втратили свою добру славу, — сказавъ Монкъ — и такъ само не бою ся, що жѣнка выхопить ся зъ тайною, коли знає, що за те повѣсили-бъ єи або выгнали зъ краю. Зрозумѣли?

— Нѣ, — ôдповѣла дама, трохи зарумянившись.

— Ну, певно, — сказавъ Монкъ глумливо — якъ вы можете мене розумѣти! — Ôнъ глянувъ на подружье на пôвъ глумливо, а на пôвъ грôзно, кивнувъ рукою, щобы за нимъ ишли, побѣгъ впередъ черезъ велику, але низьку комнату и хотѣвъ якъ разъ лѣзти по сходахъ, чи радше по драбинѣ, коли блыскавка заяснѣла въ отворѣ дому и загремѣло такъ, що ажь цѣлый запалый дôмъ въ основахъ затрясъ ся.

— Слухайте! — крикнувъ ôнъ наляканый — слухайте, якъ гремить и трѣщить, якъ бы въ сто пеклахъ, де чорты ховають ся, гомôнъ ôдбивавъ ся. Проклятû громы, ненавиджу ихъ!

Помовчавъ хвилину, а коли наразъ ôднявъ руки ôдъ лиця, замѣтивъ панъ Бумбль, що блѣдый бувъ якъ стѣна, и охлялый. Бумбль ажь самъ несказано злякавъ ся.

— Я маю неразъ такû напады — сказавъ Монкъ замѣтивши переполохъ бѣдного надзорника дому, — и то грôмъ неразъ выкликуе у мене тû напады. Не зважайте на се; на теперь вже се минуло.

Зъ тыми словами вылѣзъ ôнъ по сходахъ, замкнувъ скоро ôконницѣ комнаты, до котрои впровадивъ Бумблѣвъ, спустивъ лѣхтарню, що висѣла на шнурку на стели, и блѣде свѣтло освѣтило старый стôлъ и три приставленû стôльцѣ. Коли усѣли, сказавъ:

— Чимъ скорше зачнемо про справу говорити, тымъ лѣпше для насъ всѣхъ. Чи жѣнка знае, о що ходить?

Пытанье було звернене до пана Бумбля, але панѣ Бумбль скорше обôзвалась и заявила, що цѣлкомъ докладно знае, по що прийшла.

— Ôнъ сказавъ, що вы були того вечера у старои вѣдьми, коли она вмирала, и она вамъ щось сказала —

— О матери хлопця, котрого знаете, — перервала его панѣ Бумбль. — Такъ, пане.

— Перше пытанье таке: — сказавъ Монкъ — що она вамъ сказала?

— То друге пытанье, — замѣтила панѣ Бумбль дуже спокôйно — а перше пытанье таке: що дасте за тайну?

— Хто до чорта знае, що дати, коли не знати, яка тайна? — спытавъ и собѣ Монкъ.

— Я переконана, що нѣхто не знае такъ добре, о що ходить, якъ вы, — ôдповѣла панѣ Бумбль, котрôй, якъ се еи чоловѣкъ мôгъ зъ досвѣду посвѣдчити, зовсѣмъ не бракувало ôдваги.

— Гмъ! — сказавъ Монкъ значучо и зъ хитрымъ та быстрымъ поглядомъ. — Чи можна таке довѣдатись, що грошѣ варта?

— Може — може, — ôдповѣла панѣ Бумбль помалу.

— Дôстати, що ѣй ôдобрано, — говоривъ скоро Монкъ — що она носила, що —

— Найлѣпше зробите, якъ подасте свою цѣну, — перервала его панѣ Бумбль. — Я вже на стôлько знаю и певна, що се вы тымъ чоловѣкомъ, для котрого моя тайна щось варта.

Панъ Бумбль, що про тайну своеи жѣнки не довѣдавъ ся ще бôльше, якъ знавъ передъ тымъ, слухавъ ихъ розмовы зъ вытягненою шиею и широко отвореными очима, котрыми зъ неуданымъ зачудованьемъ водивъ то по жѣнцѣ, то по Монку. А цѣкавôсть его ще бôльше змогла ся, коли Монкъ спытавъ поважно, що мае заплатити за выяву тайны.

— Що она для васъ варта? — спытала панѣ Бумбль такъ само холоднокровно, якъ перше.

— Може бути, що она для мене нѣчого не варта, а може й варта двацять фунтôвъ — ôдповѣвъ Монкъ. — Говорѣть самî, кôлько жадаете!

— Доложѣть ще пять фунтôвъ, дайте двацять пять фунтôвъ въ золотѣ, — сказала панѣ Бумбль — а я вамъ скажу всьо, що знаю; але перше дайте!

— Двацять пять фунтôвъ! — скрикнувъ Монкъ и нагнувъ ся въ задъ.

— Я сказала выразно, — ôдповѣла панѣ Бумбль — и чей то грошѣ не великû.

— Не великû грошѣ, за маленьку тайну, котра може й бесѣды не стоить, коли єи выявите! — сказавъ Монкъ нетерпеливо — за тайну, котру вже всѣ за дванацять лѣтъ, або й бôльше забули!

— Такихъ рѣчей не забуває ся. Они зыскують на вартости, чимъ давнѣйшû, такъ якъ добре вино, — замѣтила панѣ Бумбль все таки холоднокровно и рѣшучо такъ, якъ перше. — А що до того, що єи люде забули, то скажу вамъ, що суть ще такû люде, котрû — о скôлько знаємо — и по дванацяти тысячахъ або й дванацяти мiлiонахъ лѣтъ вставуть зъ гробу и вкôнци росскажуть дивнû рѣчи.

— Та що-жь, якъ я за нѣчо заплачу? — спытавъ задуманый Монкъ непевно.

— Вы можете менѣ легко грошѣ ôдобрати — ôдповѣла дама. — Та-жь я лише жѣнка и то сама и безъ опѣки въ вашôмъ далекôмъ мешканю.

— И не сама, моя мила, и не безъ опѣки, — забравъ голосъ панъ Бумбль, що дрожавъ зô страху, — и я ту, моя мила. А крôмъ того, — говоривъ ôнъ и сѣкъ зубами — а крôмъ того и панъ Монкъ занадто великiй джентельменъ, щобы мôгъ и найменше лихо заподѣяти людямъ зъ прихода. Панъ Монкъ знає, що я вже не въ цвѣтѣ вѣку и силы; але ôнъ чувъ, певно чувъ, моя дорога, що я дуже рѣшучiй урядникъ и незвычайно сильный, єсли менѣ дасть хто причину до борбы. Я лишь потребую зôбрати свои силы.

При тыхъ словахъ старавъ ся панъ Бумбль рѣшучо и ôдважно хопити за свою лѣхтарню, але невдалось

єму. Зô всѣхъ єго чертъ лиця и руxôвъ видко було страхъ и справдѣ єму конче треба бы було зôбрати всѣ свои силы, закимъ бы ôдваживъ ся на яку-будь военну демонстрацію, вынявши хиба проти убогихъ або безоружныхъ людей.

— Дурень зъ тебе, — ôдповѣла єму жѣнка — и найлѣпше зробишь, якъ будешь держати языкъ за зубами.

— А я сейчасъ побю єго, єсли не буде тихше говорити, — сказавъ Монкъ гнѣвно. — То ôнъ вашъ чоловѣкъ?

— Ôнъ мôй чоловѣкъ! — зареготалась панѣ Бумбль, выминаючи пытанье.

— Я такъ собѣ и думавъ, коли вы вôйшли, — говоривъ Монкъ дальше, замѣтивши гнѣвный поглядъ, якій кидала жѣнка на свого чоловѣка. — Тымъ лѣпше; я не бою ся мати справу зъ людьми, коли бачу у нихъ таку саму волю, якъ и у себе. Я се не на жартъ кажу — дивѣть ся!

Ôнъ вытягнувъ мошонку зъ грôшми, вычисливъ двацять и пять совереновъ на стôлъ и посунувъ ихъ до жѣнки Бумбля.

— Возмѣть собѣ, — сказавъ ôнъ — а теперь скажѣть менѣ, що маєте сказати, най лише мине той проклятый грôмъ, що якъ разъ летить надъ домомъ; я чую се.

Якъ лише грôмъ минувъ, пôднявъ Монкъ голову зô стола и нагнувъ ся до панѣ Бумбль, щобы почути, що она скаже. И обоє Бумблѣ нахилились надъ столомъ такъ, що головы ихъ стыкались. Матове свѣтло, що зъ завѣшенои лѣхтарнѣ якъ разъ на нихъ падало, освѣчувало ихъ блѣдû лиця, котрû выглядали тымъ страшнѣйше, що довкола нихъ була найбôльша темнота.

— Коли вмирала жѣнка, котру мы звали старою Селі, — зачала панѣ Бумбль шепотомъ — то я була зъ нею сама.

— Не було нѣкого при тôмъ? — спытавъ Монкъ такимъ самымъ глухимъ шепотомъ — жаднои хорои або божевôльнои въ иншôмъ лôжку? — жаднои душѣ, котра бы могла чути, або розумѣти?

— Мы були лише самî, — запевняла панѣ Бумбль — лишь я сама стояла коло еи лôжка, коли она конала. Говорила она о однôй молодôй женщинѣ, котра кôлька лѣтъ передъ тымъ породила дитину, и то не лише въ тôй самôй комнатѣ, але й въ тôмъ самôмъ лôжку, въ котрôмъ вмираюча лежала.

— Справдѣ! — сказавъ Монкъ дрожачими устами и глянувъ по-за себе — до чорта, якъ то неразъ може лучитись!

— Дитина була та сама, о котрôй вы вчера вечеромъ ему казали, — говорила панѣ Бумбль, вказуючи недбало на свого чоловѣка, — а стара Селі обôкрала еи матѣрь.

— За житя? — спытавъ Монкъ.

— Нѣ, ажь померла, — ôдповѣла панѣ Бумбль зъ якимсь страхомъ. — Она обôкрала небôшку, коли тая померла; вкрала она якъ разъ се, що вмираюча мати просила заховати для дитины.

— Продала се? — обôзвавъ ся Монкъ дуже нетерпеливо — продала се? Де — коли — кому — якъ давно тому?

— Якъ лишь она менѣ сказала, що зробила, впала на подушку и померла.

— И не сказала нѣчого бôльше? — крикнувъ Монкъ голосомъ, котрый тымъ бôльше бувъ лютый, чимъ бôльше старавъ ся ôнъ его придусити. — То брех-

ня! Я звести не дамъ ся! Она сказала бôльше, — я васъ обое убю, єсли не довѣдаюсь, що то було.

— И словечка не сказала бôльше, — ôдповѣла панѣ Бумбль, анѣ трохи — якъ здавалось — не налякана гнѣвомъ Монка, коли чоловѣкъ єи очевидно дуже настрашивъ ся; — хопила лише мене судорожно за одѣжь, а коли померла и я розняла єи руку, то найшла въ нѣй кусень брудного паперу.

— Що на нѣмъ було? — перервавъ Монкъ, нахилившись.

— Нѣчого не було; то була картка заставна.

— Що заставила?

— Вже я вамъ пôзнѣйше скажу. Я думаю, що она переховувала якійсь часъ дорогоцѣннôсть, на яку була выставлена заставна картка, а потôмъ єи заставила и що року платила ôдсотки, щобы на случай якого ôдкрытя выкупити єи. Але такъ не сталось и она померла зъ карткою въ рукахъ. А що заставъ бувъ бы за кôлька днѣвъ пропавъ, то я выкупила єго, бо думаю собѣ: придасть ся ще до чого.

— Де ôнъ? — спытавъ Монкъ скоро.

— Ось нá вамъ, — ôдповѣла панѣ Бумбль и малу шкôряну мошонку кинула на стôлъ такъ скоро, якъ бы рада була єи позбутись. Монкъ хопивъ скоро и отворивъ дрожачими руками. Въ мошонцѣ була маленька золота коробочка, а въ нѣй два кучерѣ волося и простый золотый перстень слюбный.

— На спôднôй сторонѣ вырыте имя Аґнесъ, — сказала панѣ Бумбль, а на прôзвище лишене мѣсце. Потôмъ иде день и рôкъ передъ родинами хлопця, якъ я довѣдалась.

— И то вже все? — спытавъ Монкъ, оглянувши ще докладно и зъ великою цѣкавостію мошонку.

*

— Все, — ôдповѣла панѣ Бумбль, а еи чоловѣкъ зôтхнувъ довго и глубоко, якъ бы зъ радости, що все щасливо минуло и Монкъ не жадавъ звороту двацять пяти фунтôвъ. Ôнъ набравъ теперь такои ôдваги, що обтеръ пôтъ, котрый зъ початку розмовы выступивъ ему на чоло и лице.

— Бôльше не знаю нѣчого о тôй справѣ, хиба що дещо догадую ся, — ôдôзвалась его жѣнка, по короткôмъ мовчаню — тай не рада я знати, бо то безпечнѣйше. Але чи можу васъ о дещо спытати?

— Можете, — сказавъ Монкъ, трохи задивованый — але чи я ôдповѣмь, то инше пытанье.

— То мы лише будемо пытати ся, — замѣтила панѣ Бумбль, щобы вмѣшати въ розмову трохи дотепу.

— Чи се бажали вы дôстати въ руки, що я вамъ дала? — спытала дама.

— Се — ôдповѣвъ Монкъ. — А друге пытанье?

— Що вы думаете зъ тымъ зробити, — чи можна сего проти мене ужити?

— Въ жаденъ способъ, — сказавъ Монкъ — и противъ мене не можна сего ужити. Дивѣть ся; але не рушайтесь зъ мѣсця, бо згинете нѣ за цапову душу!

При тыхъ словахъ ôдсунувъ ôнъ наразъ стôлъ на бôкъ и отворивъ великû дверѣ въ пôдлозѣ. Тû ôдхилились въ низъ передъ самыми ногами Бумбля, ажь той якъ опареный цофнувъ ся кôлька крокôвъ въ задъ.

— Гляньте въ низъ, — сказавъ Монкъ, освѣтивши лѣхтарнею отвôръ, — а не бôйте ся. Якъ бы я бувъ хотѣвъ, то вже давно мôгъ бы бувъ васъ тамтуды пôслати, коли вы на дверехъ сидѣли.

Панѣ Бумбль приступила смѣло до отвору, а й чоловѣкъ еи ôдважився ся те саме зробити, бо бувъ цѣкавый. Ôдъ дощу зôбрала вода и шумѣла въ низу такъ

сильно, що майже нѣчого не було чути. Було то якъ разъ на мѣсци давного млына, а палѣ и иншî останки спиняли лише воду та скрѣпляли еи напôръ и шумъ.

— Якъ бы кинути тутъ якого небôщика, то де бы завтра опинивъ ся? — спытавъ Монкъ, махаючи лѣхтарнею надъ темною пропастію.

— Дванацять миль въ низу въ рѣцѣ, та ще й пôрвалобъ его на куснѣ, — ôдповѣвъ Бумбль и задрожавъ на саму вже гадку о тôмъ.

Монкъ взявъ малу мошонку, привязавъ до неи тягаръ оловяный, що мавъ пôдъ рукою, и кинувъ въ воду. Всѣ трое почули, якъ она впала, глянули потôмъ на себе и здавалось — свобôднѣйше ôдôтхнули. Монкъ замкнувъ дверѣ назадъ.

— Такъ! -- сказавъ ôнъ. — Если море зверне коли небôщикôвъ, — а въ книжкахъ пишуть, що зверне, — то таки золото и срѣбло зъ тымъ драньтемъ задержить собѣ. Не маемо що вже бôльше говорити и можемо закôнчити свою милу розмову.

— Розумѣе ся, розумѣе ся, — замѣтивъ панъ Бумбль дуже живо.

— Але чей вы будете держати языкъ за зубами? — спытавъ Монкъ и глянувъ грôзно. — За вашу жѣнку я не журюсь.

— Можете и на мене спуститись, молодче, — ôдповѣвъ Бумбль и дуже чемно кланяючись зближивъ ся до драбины. — Менѣ ходить и о другихъ, и — знаете — о себе такожь, пане Монкъ.

— Дуже радуюсь, що вы такъ кажете, — ôдповѣвъ Монкъ. — Засвѣтѣть свою лѣхтарню и забирайтесь якъ найскорше!

Въ самъ часъ казавъ ôнъ имъ забирати ся, бо панъ Бумбль, якъ бы ще разъ бувъ поклонивъ ся и ступивъ

крокъ назадусь, бувъ бы певно впавъ въ низъ. Ôнъ засвѣтивъ свою лѣхтарню, ступивъ мовчки на драбину, а жѣнка злѣзала за нимъ. Вкôнци зачавъ злазити и Монкъ, послухавши передъ тымъ, чи не чути якого иншого голосу; та нѣчого не було чути, лише вода шумѣла и дощь. Перейшли помалу и осторожно комнату на долѣ, бо Монкъ лякавъ ся найменшои тѣни, а Бумбль, держачи лѣхтарню стопу надъ землею, все оглядавъ ся боязко за спадаючими дверми. Монкъ отворивъ браму, подружье на прощаньє кивнуло свому непевному знакомому головою и выйшло на двôръ въ темноту.

Якъ лише надзорникъ дому и жѣнка его ôдôйшли, Монкъ — якъ видко було: великій ворогъ самоты — закликавъ хлопця, що десь бувъ сховавъ ся, казавъ ему ити зъ лѣхтарнею впередъ и вернувъ въ комнату, зъ котрои що лишь выйшовъ.

ГЛАВА ТРИЦЯТЬ СЕМА.

Выступають давнѝ знакомѝ, а Фажинъ и Монкъ сходять ся разомъ.

Може двѣ годины пôзнѣйше того вечера, коли склалось се, що було розказане въ попереднôмъ уступѣ, збудивъ ся Сайксъ и спытавъ, котра година. Комната въ котрôй ôнъ лежавъ, не була та сама, зъ котрои выбиравъ ся на розбôй въ Черці, хочь и находилась она недалеко ôдъ давного мешканя. Бувъ то ще гôршій будынокъ, а свѣтло падало лише черезъ одиноке ôкно въ дасѣ, що выходило на вузку и брудну улицю. Такожь були и рôзнѝ иншѝ признаки, що Сайксъ зôйшовъ на

найбôльшу нужду. Свѣдчило о тôмъ и єго блѣде та змарнѣле лице.

Коло ôкна сидѣла Нансі и направляла якусь стару одѣжь. Она такожь була блѣда и втомлена зъ голоду та неспаня и змѣнилась такъ, що лише по голосѣ можна було єи познати, коли ôдповѣла Сайксови:

— Недавно сема минула. Біль, чи вамъ нинѣ вечеромъ лѣпше?

— Слабый я, мовь павутина, — ôдповѣвъ ôнъ и додавъ свôй звычайный проклôнъ. — Ходи сюды, подай менѣ руку и поможи встати зъ проклятого лôжка.

Черезъ недугу зовсѣмъ не ставъ Сайксъ привѣтнѣйшимъ, бо коли єго Нансі пôдняла зъ лôжка и вела до крѣсла, ôнъ клявъ, що невправно веде, и ударивъ єи

— Вже скавулишь? — сказавъ ôнъ. — Лишь не квичи менѣ. Якъ не знаєшь нѣчого лѣпшого, то забирай ся радше. Чуєшь?

— Та-же не позакладало менѣ, — ôдповѣка дѣвчина, ôдвертаючи лице и силуючись усмѣхнутr. — Але що вамъ на думку прийшло, Біль?

— Або ты выдумала що лѣпше? — спытавъ Сайксъ грôзно, замѣтивши слезы въ єи очахъ — Тымъ лѣпше для тебе.

— Хочь нинѣ вечеръ не гнѣвайтесь на мене Біль, — сказала она и поклала руку єму на плече.

— Чому?

— Кôлько то, кôлько ночей пересидѣла я коло васъ терпеливо, — ôдповѣла она, зворушена нѣжностію жѣночою, черезъ що и голосъ єи ставъ мякшимъ, — пильнувала васъ, обходилась, якъ зъ дитиною! И вы певно не гнѣвались бы такъ на мене, якъ теперь, коли бы о тôмъ подумали; правда, Біль? Такъ, чи нѣ? Скажѣть.

— Ну, такъ, не гнѣвавъ бы ся, — сказавъ Сайксъ. — Але ей Богу, дѣвка скавулить знову.

— То нѣчо, — зôтхнула Нансі и сѣла на крѣсло. — Не журѣть ся лишь о мене, а се скоро мине.

— Що мине? — спытавъ Сайксъ гнѣвно. — Яка тобѣ дурниця стрѣлила знову въ голову? Стань, бери ся до роботы и зô своими бабскими примхами не выѣзди!

Въ иншу пору була бы Нансі послухала его приказу; але теперь була она справдѣ безсильна и втомлена, голова ѣй опала на поручье крѣсла и она зôмлѣла, закимъ ще Сайксъ вспѣвъ выговорити ôдповѣдни̂ проклоны, яки̂ звычайно въ подôбныхъ обставинахъ додававъ до своихъ грозьбъ. Ôнъ не знавъ добре, що мае почати, бо Нансі, якъ коли зôмлѣла, то трудно було еи до памяти привести. Тому зачавъ передовсѣмъ хулити Богу, а потôмъ крикнувъ о помôчь, коли хуленье на нѣчо не здалось.

— Що такого, мôй любый? — спытавъ жидъ заглядаючи до комнаты.

— Не можешь дѣвцѣ помогти? — крикнувъ на него Сайксъ нетерпеливо. — Не стôй та не балакай, — чого выбалушивъ очи?

Фажинъ зъ окликомъ задиву прибѣгъ дѣвчинѣ на помôчь, а тымчасомъ панъ Джонъ Докінсъ (звычайно званый майстромъ), котрый за своимъ чеснымъ приятелемъ вôйшовъ до комнаты, поклавъ скоро якійсь клунокъ на землю, вырвавъ зъ рукъ пана Чарля Бетса, що заразъ за нимъ стоявъ, якусь фляшку, въ однôй хвили ôдкоркувавъ еи зубами, покоштувавъ впередъ самъ, щобы часомъ не помилитись, и влявъ кôлька капель хорôй въ уста.

— Надуй ѣй, Чарль, трохи свѣжого воздуха мѣш-

комъ, — сказавъ ôнъ — вы, Фажинъ, трѣть руки, а вы, Біль, розвяжѣть одѣжь на нѣй.

И такъ всѣ старались єи отямити, а особливо панъ Бетсъ бувъ незвычайно вдоволеный зô своеи ролѣ. Небавомъ прийшла Нансі помалу до себе, доплентачась до крѣсла коло лôжка, сховала лице въ подушку и зовсѣмъ не робила собѣ нѣчо зъ того, що о нѣй говоривъ Сайксъ прихожимъ и що говоривъ о такъ несподѣванôмъ ихъ приходѣ.

— Яке васъ лихо принесло сюды? — спытавъ ôнъ Фажина.

— Нѣяке лихо, мôй любый, — ôдповѣвъ жидъ — бо лихо не приносить нѣчого доброго, а я приношу щось добре. Може и вы радо подивитесь. Майстеръ, мôй любый, розвяжи клунокъ, та дай Білеви се, за що мы всѣ грошѣ выдали.

Майстеръ розвязавъ клунокъ, а Бетсъ вынимавъ зъ его рôзнû рѣчи та хваливъ ихъ.

— Гляньте, Біль, — говоривъ той паничь — що за паштеты зъ крôлика, зъ тои нѣжнои звѣрины, ажь слина иде; — а отсе славный чай — и цукоръ — и хлѣбъ — и свѣже масло — сыръ ґлюсестерскій — а передовсѣмъ, що вы на те скажете?

Зъ тыми словами поставивъ ôнъ на стôлъ добре затыкану фляшку вина. Тымчасомъ Докінсъ наллявъ зъ фляшки, котру перше вырвавъ зъ рукъ Чарля, чарку горѣвки и подавъ хорому, а той душкомъ єи выпивъ.

— Отсе для васъ буде добре, то добре, Біль! — сказавъ жидъ, зъ вдоволеня затыраючи руки.

— Буде добре? — крикнувъ Сайксъ. — Я бы вже двайцять разôвъ згинувъ, закимъ бы вы пальцемъ для мене рушили. Чого се ты, лукавый шибенику, не заглянувъ до чоловѣка въ такôмъ станѣ черезъ три недѣлѣ?

— Чуете, дѣти, що ôнъ каже? — сказавъ жидъ, здвигнувши раменами, — и то тогды, коли мы ему принесли тôлько гарныхъ рѣчей.

— Незле те все, то правда, — замѣтивъ Сайксъ, глянувши окомъ на добре заставленый стôлъ и трохи успокоивъ ся; — але чимъ можешь ты оправдати ся, що ты мене хорого лишивъ ту безъ гроша, безъ нѣчого и цѣлый часъ не журивсь про мене такъ, мовь бы я не бувъ бôльше варта, якъ песъ якій.

— Мене въ Лондонѣ не було, мôй любый, довше, якъ тыждень, — ôдповѣвъ жидъ.

— А де ты бувъ черезъ другихъ два тыждиѣ, — спытавъ Сайксъ — коли я ту лежавъ, якъ щуръ въ норѣ.

— Годѣ було прийти, Біль, — ôдповѣвъ Фажинъ — а причины не можу тобѣ сказати, коли стôлько ихъ случае; але слово чести даю, що я не мôгъ прийти.

— Слово чести! — заворкотѣвъ Сайксъ зъ найбôльшою погордою. — Хлопцѣ, врѣжте менѣ кусень паштета, най я закушу та не чую смаку ôдъ его чести, бо можу згинути ôдъ того.

— Лишь не будьте такъ нечемнѝ, мôй любый, — сказавъ жидъ дуже покôрно. — Я не забувавъ на васъ нѣколи, Біль, — нѣколи.

— А вже-жь, и я бы на те присягъ, — перебивъ его Сайксъ зъ дуже гôркимъ усмѣхомъ. — Ты идешь за своею роботою, а я лежу ту въ пропасници. За здоровля то робивъ я для тебе и се и те — все, не пытаючись о заплату, а потôмъ впавъ въ нужду и бувъ бы померъ та зôгнивъ, якъ бы не дѣвка.

— То правда Біль, — сказавъ жидъ, пôдхоплючи радо послѣднѝ слова Сайкса, — якъ бы не дѣвка! Але

хто ei вмховавъ, чи не я? И були бы вы ei мали, якъ бы не я?

Теперь вмѣшала ся Нансі до спору, але хитрому жидови якось удалось имъ обомъ заткати уста. Однакожь Сайксъ выхопивъ ся теперъ зъ новымъ жаданьемъ: сказавъ Фажинови, що мусить мати грошѣ.

— Не маю нѣчого, Біль, анѣ шелюга при души, — ôдповѣвъ жидъ.

— Ну, то маєшь черезъ те бôльше дома, — сказавъ Сайксъ — и тому мушу я дещо зъ того мати.

— Бôльше дома! — крикнувъ Фажинъ, пôднявши руки. — Я не маю такъ богато, — отъ лише —

— Не знаю, кôлько ты маєшь, — перебивъ его Сайксъ — и ты мабуть самъ не знаєшь, бо то треба бы немало часу, щобы ихъ перечислити; але то все одно, я мушу нинѣ вечеромъ мати грошѣ.

— Добре вже, добре — ôдповѣвъ Фажинъ зôтхнувши — пришлю вамъ майстромъ.

— Лишь не майстромъ, — сказавъ Сайксъ. — Майстеръ — трохи за великій майстеръ, готовъ забути принести, або въ дорозѣ де вступить, або поліцай его зловить, все найдесь яка причина, а якъ нѣ, то выдумає ei. Нансі пôде зъ тобою и принесе, а я тымчасомъ положу ся спати.

По рôзныхъ переговорахъ и спорахъ згодивъ ся жидъ дати Сайксови три фунты и чотыри шілінґи, почôмъ ôдбôйшовъ зô своими выхованцями, а Сайксъ положивъ ся на лôжко, щобы переспати часъ ажь до повороту Нансі. Въ помешканю жида сидѣвъ Тобі Крекітъ а панъ Чітлінґъ при пятнацятôй грѣ въ *крібеджь.* Чітлінґъ — розумѣє ся — програвъ свою пятнацяту и послѣдну шѣстку.*) Панъ Крекітъ — якъ здавалось —

*) Шѣсть пенсôвъ.

трохи засоромивъ ся, що запустивъ ся въ гру зъ такимъ молодымъ хлопцемъ, котрый и своимъ становищемъ и способностями зовсѣмъ ему не доровнувавъ, отакъ позѣхнувъ, спытавъ за Сайксомъ и хопивъ за капелюхъ.

— Не було ту нѣкого, Тобі? — спытавъ жидъ.

— Анѣ живои душѣ, — одповѣвъ панъ Крекітъ, хопившись за ковнѣръ сорочки. — На добрый способъ вы повинні менѣ заплатити за те, що я вашъ домъ такъ довго стерѣгъ. Єй Богу, дурный я, якъ якій присяглый, и бувъ бы заснувъ, якъ въ Нюґетъ, если бы въ своѣй добродушности не загравъ бувъ зъ тымъ молодцемъ. Страшно було скучно.

При тыхъ словахъ сховавъ грошѣ въ кишенѣ камізольки зъ такимъ лицемъ, якъ бы се уважавъ негодным своеи чести, такі малі грошѣ ховати, почомъ оддаливъ ся своимъ звычайнымъ забіяцкимъ ходомъ. Томъ Чітлінґъ глянувъ за нимъ здивовано и заявивъ, що зовсѣмъ не жалує грошей, програныхъ зъ такъ знатною особою. Панъ Бетсъ высмѣявъ его и казавъ Фажинови рѣшити, чи майстеръ знатна особа, чи нѣ. Жидъ моргнувъ на Докінса и Чарля и запевнивъ Тома, що зъ него дуже славный молодець.

— А чи Крекітъ не великій панъ? — спытавъ Томъ Фажина.

— А вже жь, мой любый.

— И не честь то для чоловѣка, познакомитись зъ нимъ.

— Певно, любчику. Лише оба они заздрісні и не зичливі собѣ.

— А видите! — сказавъ Томъ зъ тріюмфомъ. — Онъ мене выховавъ и я можу выходити вже на заробокъ — и зароблю колись богато, якъ лише схочу, — правда, Фажинъ?

— Правда, Томъ, — ôдповѣвъ жидъ — и чимъ скорше зачнешь бôльше зарабляти, тымъ лѣпше. Отже не гайте часу! Майстеръ, Чарль, пора вамъ ити на заробокъ, — вже майже десята, а ще нѣчого не заробили.

Майстеръ и Чарль сказали Нансі добранôчь и допкуючи собѣ зъ Тома Чітлінґа ôдôйшли. А поведенье Тома чей зовсѣмъ не впадало въ очи и не було незвычайне, бо кôлько-жь то молодыхъ джентельменôвъ платить ще бôльшѣ грошѣ, щобы лише находити ся въ добрôмъ товариствѣ; а кôлько то єсть такихъ добре вихованыхъ и знатныхъ панôвъ, що становлять таке добре товариство! Панове тѣ доходять до своєи славы майже въ такій самый способъ, якъ елеґантный Тобі Крекітъ.

— Теперъ я дамь тобѣ грошѣ, Нансі, — сказавъ жидъ, коли тамтѣ ôдôйшли. — Правду сказати, я мало що й маю, бо робота — пстъ! — перебивъ ôнъ самъ себе — що се? чуєшь?

Нансі сидѣла зъ заложеными руками и здавалась зовсѣмъ байдужна, чи хто приходить, чи нѣ, поки не почула голосу якогось мужчины. Зачувши голосъ, хопила капелюхъ и шаль и кинула ихъ скоро пôдъ стôлъ. Заразъ потôмъ звернувъ ся до неи жидъ а она зачала нарѣкати слабымъ голосомъ, що дивно выглядало въ порôвнаню зъ єи попередною нагальностію.

— Се чоловѣкъ, на котрого я ждавъ, — сказавъ жидъ шепотомъ и очевидно невдоволеный приходомъ.— Иде вже по сходахъ. Анѣ слова о грошахъ, дитинко, коли ôнъ буде. Ôнъ ту довго не посидить, анѣ десять хвиль, люба дитино.

Костистый вказуючій палець поклавъ собѣ на уста и зближивъ ся зô свѣтломъ до дверей. Вже взявъ за клямку, коли гôсть отворивъ дверѣ и скоро вôйшовъ. — То бувъ Монкъ.

— Лишь одна моя молода учениця, — сказавъ Фажинъ, коли Монкъ цофнувъ ся, побачивши незнакому.

Нансі глянула байдужно на Монка, а потôмъ ôдвернулась ôдъ него. Але коли ôнъ очи звернувъ на жида, то она нишкомъ глянула зновъ на него, и то такъ хитро и остро, якъ бы наразъ зовсѣмъ змѣнилась.

— Що нового чувати? спытавъ жидъ.

— Богато.

— И — и доброго? — пытавъ жидъ заикуючись якъ бы лякавъ ся подразнити Монка тымъ, що сподѣвае ся доброго.

— Бодай не злû новины, — ôдповѣвъ Монкъ зъ усмѣхомъ, — я тымъ разомъ досыть мавъ заходу. Ходѣть, поговоримо кôлька слôвъ.

Нансі не рушала ся зъ мѣсця, хочь видѣла, що Монкъ на ню вказавъ. Жидъ лякавъ ся мабуть казати ѣй выйти, щобы не упôмнулась о грошѣ, тому показавъ мовчки на гору и выйшовъ зъ Монкомъ.

— Лише не ведѣть мене зновъ до проклятои норы, — чула Нансі, якъ Монкъ говоривъ. Жидъ засмѣявъ ся и ôдповѣвъ щось, але она вже не зрозумѣла. По ходѣ пôзнати було, що пôшли на другій поверхъ. Она скоро стягнула зъ нôгъ черевики, прислухалась дуже уважно коло дверей и не почувши нѣчого выйшла тихонько зъ комнаты. Може за чверть години вернула такъ само тихо назадъ до комнаты, а заразъ за нею зôйшли оба мужчины по сходахъ. Монкъ выйшовъ зъ дому, а коли жидъ по якôмсь часѣ вернувъ зъ грôшми дѣвчина закладала якъ разъ капелюхъ на голову, якъ бы збиралась до ôдходу.

— Бôй ся Бога, Нансі, яка ты блѣда! — крикнувъ Фажинъ настрашеный. — Що тобѣ?

— Нѣчо, отъ сиджу въ тѣснôй комнатѣ вже й не

знати якъ довго, — ôдповѣла она рôвнодушно. — Дайте-жь менѣ грошѣ, най вже собѣ пôду.

Фажинъ вычисливъ ѣй грошѣ на руку, зôтхнувъ тяжко, сказавъ добранôчь, и она выйшла. Якъ лишь опинилась на вôльнôй улици, сѣла собѣ на сходы передъ одною брамою, бо оголомшена, та втомлена, не могла мабуть дальше ити. Наразъ зôрвала ся на ноги, пустилась въ зовсѣмъ иншій бôкъ, якъ було мешканье Сайкса, прискорила хôдъ, а вкôнци побѣгла такъ скоро, якъ лишь могла. По хвили мусѣла станути, щобы ôдотхнути, але наразъ знову отямилась, заломила руки и залялась сльозами, такъ, якъ бы видѣла, що не може зробити того, що дуже бажала.

Чи то ôдъ слѣзъ стало ѣй лекше, чи може пôзнала свое безнадѣйне положенье, досыть, що вернула назадъ и майже такъ само скоро побѣгла до мешканя Сайкса, щобы и втраченый часъ наложити и щобы свои бурливû гадки втихомирити.

Хочь и була ще зворушена, коли явилась передъ розбôйникомъ, то таки не замѣтивъ ôнъ сего, лише спытавъ ей, чи принесла грошѣ и почувши, що принесла, заснувъ зновъ.

ГЛАВА ТРИЦЯТЬ ОСЬМА.

Дивнû ôдвѣдины, котрû суть наслѣдкомъ того, що було росказане въ попереднôмъ уступѣ.

Се було щастьемъ для дѣвчины, що Сайксъ дôставъ грошѣ, бо на другій день ôнъ ѣвъ и пивъ безнастанно, а се мало дуже добрый вплывъ на его настрôй. Ôнъ и часу не мавъ и охоты, заниматись теперь дѣвчи-

ною. Хитрый его приятель, жидъ, бувъ бы пôзнавъ, що она мае якійсь замѣръ, але Сайксъ не мавъ такихъ способностей, якъ Фажинъ, и не мôгъ розпôзнати, що Нансі була незвычайно зворушена и неспокôйна.

Коли зближавъ ся вечеръ, она стала ще бôльше неспокôйна, а якъ при нѣмъ сидѣла и нетерпеливо ждала, поки не засне зъ запою, то лице еи було таке блѣде, а въ очахъ пробивавъ ся такій незвычайный огонь, що вкôнци и Сайксъ мусѣвъ на се звернути увагу. Онъ бувъ втомленый пропасницею, пивъ горѣвку зъ горячою водою, щобы такъ дуже не палила, и подававъ Нансі чарку въ третье и въ четверте до наповненя, коли въ очи впала ему еи блѣдôсть и огонь въ очахъ. Видививъ ся на ню, пôдперъ ся лôктями, заворкотѣвъ проклôнъ и сказавъ:

— Але жь и выглядаешь ты, якъ трупъ, що збудивъ ся до житя. Що тобѣ?

— Що менѣ? — ôдповѣла она. — Нѣчо. Чого вы на мене такъ выдивились?

— А ты що зновъ верзешь? — спытавъ ôнъ, поклавши руку на еи плечѣ и зовсѣмъ не легко потермосивши еи. — Що се? Що се значить? О чôмъ ты думаешь дѣвчино?

— О рôзныхъ рѣчахъ, — ôдповѣла она боязко и закрыла очи руками. — А вамъ на що знати?

Она хотѣла весело вымовити послѣднî слова, але се Сайкса вразило ще бôльше, якъ еи попередный дикій и непевный поглядъ.

— Я тобѣ щось скажу, — говоривъ ôнъ сумно. — Єсли ты заразилась ôдъ пропасницѣ и теперь еи маешь то се щось незвычайне, а притôмъ и небеспечне. Чей не схочешь забратись ôдъ мене — и Боже борони! ты не можешь забратись нѣколи!

— Чого не можу? — спытала дѣвчина.

— Нема, — воркотѣвъ Сайксъ, вдивившись въ ню, — нема на свѣтѣ певнѣйшои и вѣрнѣйшои дѣвки, якъ она, бо инакше бувъ бы я ѣй ще передъ трема мѣсяцями голову стявъ. Пропасницю дôстала — и тôльки всього.

Выпивъ чарку и казавъ собѣ подати лѣкъ. Нансі скочила скоро, приготовила лѣкъ, обернувшись до него плечима, и подала ему.

— Теперь сядь собѣ коло мого лôжка — сказавъ ôнъ — и держи ся за лице, бо змѣню тобѣ его такъ, ажь не спôзнаешь, если тобѣ того потрѣбно.

Она послухала его, ôнъ взявъ еи за руку, упавъ на подушку и вплививъ очи въ ея лице. Повѣки замкнулись ему, ôнъ зновъ отворивъ, глянувъ блудно довкола и вкôнци заснувъ твердымъ и тяжкимъ сномъ.

— Напôй на сонъ зробивъ свое, — заворкотѣла она — але може вже за пôзно...

Станула скоро, хопила капелюхъ и шаль, оглянулась боязко по комнатѣ, якъ бы мимо напою на сонъ лякалась, почути тяжку руку Сайкса на своихъ плечахъ, нахилилась надъ лôжкомъ, поцѣлувала розбôйника въ уста, отворила тихо и замкнула дверѣ — и выйшла зъ дому. Одинъ сторожь выкликувавъ пôвъ до десятои годины, а она спытала его, чи вже давно по пôвъ. — Чверть годины, — ôдповѣвъ ôнъ, а она шепнула: А я ажь за годину тамъ буду, — и пôшла скоро.

Выбила десята, а еи нетерпеливôсть росла, особливо, коли натовпъ людей въ бôльше оживленыхъ улицяхъ здержувавъ еи. Она ишла такъ загонисто и не зважаючи на нѣяку небезпечнôсть, що перехожимъ здавалась божевôльною. Коли прийшла на захôдный конець мѣста, натовпъ ставъ меншій, а она ще бôльше прискорила

хôдъ. Вкôнци прийшла на се мѣсце, де хотѣла. Бувъ то гарный дôмъ при улици недалеко ôдъ Гайдепарку. Выбила якъ разъ одинацята. Она вôйшла въ сѣни. На мѣсци дверника не було нѣкого; она оглянулась непевно довкола и зближилась до сходôвъ.

— До кого вы хочете, молода дѣвчино? — спытала еи добре убрана служниця, що отворила дверѣ коло неи.

— До однои панѣ въ тôмъ домѣ.

— Однои панѣ! — ôдповѣла служниця и глянула згôрдно на Нансі. — До якои панѣ?

— Панѣ Мелі, — сказала Нансі.

Служниця, котра теперь могла оглянути дѣвчину докладнѣйше, глянула на ню ще згôрднѣйше, закликала слугу, а Нансі повторила ему свою просьбу. Той спытавъ, якъ зве ся.

— Не потребуете того казати.

— Яку-жь вы орудку маете до панѣ Мелі?

— Я мушу зъ нею бачити ся — и вже.

Слуга казавъ ѣй вынестись зъ дому и хотѣвъ выкинути еи за дверѣ.

— Уважайте! Живою мене не выкинете зъ того дому! — крикнула она. — Чи нема нѣкого межи вами, що бѣднôй дѣвчинѣ зробивъ бы прислугу и давъ знати пани?

Тымчасомъ слуги зôбрались довкола неи. Добродушный кухарь унявъ ся за нею и казавъ слузѣ донести пани Мелі о дѣвчинѣ.

— Але по що? — ôдповѣвъ слуга. — Чи вамъ здаесь, що молода панѣ допустить таку особу до себе?

Отся приспѣвка до пôдозрѣного стану Нансі выкликала велике побожне обуренье у чотырехъ служниць, котрî дуже живо заявили, що се сотворѣнье — то со-

ромъ для ихъ роду, и конче наставали на се, щобы безъ пощады выкинути ей на улицю въ рôвъ.

— Робѣть зô мною, що хочете, — сказала дѣвчина, звертаючись до слуги, — але зробѣть перше се, що я хочу; а я васъ прошу: змилуйтесь и дайте знати пани.

Мягкосердный кухарь зновъ унявъ ся за нею, а конець зъ того бувъ такій, що чоловѣкъ, котрый насампередъ явивъ ся, рѣшивъ ся донести пани Мелі.

— Що маю сказати своему панству? — спытавъ ôнъ.

— Що одна молода дѣвчина хоче зъ панею Мелі поговорити въ чотири очи, — ôдповѣла Нансі — и... що молода панѣ, якъ лишь одно слово ôдъ мене почуе, заразъ спôзнае, чи мае дальше слухати сего, що я скажу, чи выкинути мене за дверѣ за те, що брешу.

— Отсе певнôсть себе! — замѣтивъ слуга.

— Донесѣть лише мою просьбу, а дайте менѣ знати, яка ôдповѣдь, — сказала дѣвчина твердо.

Слуга побѣгъ на гору, а Нансі стояла блѣда, майже безъ ôддыху и зъ дрожачими устами. Чула она, якъ честнû и побожнû служницѣ не жалували ѣй слôвъ зневаги. А коли слуга вернувъ и сказавъ ѣй, що може ити на гору, то она ще бôльше зблѣдла.

— Теперь честнымъ не варта бути на свѣтѣ, — замѣтила перша служниця.

— Лѣпше мосяжи, якъ золоту, котре перейшло пробу огневу, — сказала друга.

Третя вдоволилась тымъ, що высказала свое зачудованье: — чи дамы зложенû зъ лѣпшого тѣла и крови? — а четверта ôдозвалась сопраномъ въ тôмъ квартетѣ: отъ соромъ! — и тымъ закôнчили Діяны свою розмову.

Важнѣйшû рѣчи мала Нансі на думцѣ, тому не зва-

*

жала на розмову служниць и зъ трепетомъ вôйшла зô слугою до малого передпокою, освѣченого лямпою, що звисала зô стелѣ. Ту лишивъ еи провôдникъ саму.

Цѣле свое житье провела она на улицяхъ столицѣ и въ нехлюйныхъ норахъ проступку, а таки лишилась ще въ нѣй частина вдачѣ жѣночои. А коли почула за дверми легкій хôдъ и нагадала собѣ тыхъ людей, зъ котрыми доля еи звела, то чула ся такъ роздратованою, засоромленою и такъ налякалась, якъ бы не могла знести притомности дамы, до котрои еи допущено.

Але противъ сего лѣпшого чутя повстала въ нѣй гордôсть, — сей грѣхъ не лише найнизшихъ верствъ и найгôршихъ проступникôвъ, але й высокопоставленыхъ та тыхъ, що о собѣ добре думають. Нещасна товаришка злодѣѣвъ и проступникôвъ рôзного рода, низько впавша жителька нужденнои норы, товаришка проступникôвъ зъ вязниць и ґалеръ, котрôй также шибениця грозила,— и та особа, такимъ соромомъ вкрыта, була надто горда, щобы зрадити хочь крихту жѣночого чутя, котре здавалось ѣй слабою стороною еи вдачѣ, а дѣйстно було, ще одинокою ниткою, що вязала еи зъ лѣпшими людьми. Дике житье знищило у неи всѣ признаки и слѣды лѣпшого товариства.

Она пôднесла очи на стôлько, що замѣтила нѣжну стать гарнои дѣвчины, котра теперь вôйшла; ôдтакъ спустила очи и пôднимаючи голову зъ уданою рôвнодушностію, сказала:

— Ледви мене допустили до васъ, леді. Єсли бы я була зважала на ихъ слова и пôйшла собѣ, якъ бы то кождый иншій зробивъ, то вы були бы колись жалували и то певно.

— Менѣ прикро, що зъ вами зле обôйшли ся, —

ôдповѣла Рожа. — Не думайте о тôмъ бôльше, а скажѣть менѣ, чого вы зô мною хотѣли видѣтись.

Сердечный тонъ бесѣды, въ якôмъ она ôдповѣла ей приязный голосъ, ей нѣжне поведенье и се, що она не зраджала анѣ гордости, анѣ невподобаня, такъ наполохало Нансі, що слезы такъ й полились ѣй зъ очей.

— Ой леді, леді, — говорила она, заломавши сильно руки — якъ бы бôльше було такихъ, якъ вы, то менше було бы такихъ, якъ я — певно, певно!

— Сѣдайте, — сказала Рожа. — Вашû слова зворушують справдѣ мое серце. Єсли вы въ потребѣ або въ нещастю, то я буду дуже рада, коли вамъ зможу помогти, — вѣрте менѣ. Сѣдайте!

— Я собѣ постою, леді, — сказала дѣвчина, все ще рыдаючи, — а вы не говорѣть такъ ласкаво до мене, поки мене лѣпше не пôзнаете. Але то вже буде за пôзно. Чи тû — тû дверѣ замкненû?

— Замкненû, — ôдповѣла Рожа, цофнувшись кôлька крокôвъ въ задъ, якъ бы на случай потребы рада мати скорше помôчь. — Або що?

— Бо я хотѣла свое житье и житье другихъ зложити въ вашû руки. Я — тая дѣвчина, що малого Олівера затягла до старого жида Фажина того вечера, коли ôнъ выйшовъ зъ дому въ Пентонвіль.

— Вы! — здивувалась Рожа Мелі.

— Я, леді. Я — отся безсоромна, о котрôй вы певно чули, що живу межи злодѣями и — такъ менѣ Боже поможи! — не чую ôдъ дитиньства ласкавого слова, не знаючи лѣпшого житя, лише жию такъ, якъ мои товаришѣ менѣ позволять. Цофайтесь лише зъ ôдразою ôдъ мене, леді. Я молодша, якъ вы на око можете по менѣ судити, а й найбѣднѣйшû жѣнки боять ся мене дôткнути, коли я йду улицями помѣжь людьми.

— Страшно! — сказала Рожа, ôддаляючись мимоволѣ ще дальше ôдъ дѣвчины.

— На колѣнахъ дякуйте Богу, поважана леді, — скрикнула нещаслива — що мали родину, котра васъ въ молодости стерегла и вела, и що вы нѣколи такъ, якъ я ôдъ самои дитины, не зазнали холоду и голоду, не волочились и не пiячили и — не робили ще чогось гôршого, якъ те все. Я можу се сказати, бо нужденнî улицѣ и дикî норы — се моє мешканье; въ нихъ я жила и въ нихъ я помру.

— Жаль менѣ васъ! — сказала Рожа дрожачимъ голосомъ. — Мало серце не пукне, васъ слухаючи.

— Богъ васъ нагородить за вашу доброту! — ôдповѣла дѣвчина. — Якъ бы вы знали, що неразъ зô мною дѣє ся, вы бы мене дуже жалували, вѣрте менѣ. Але я нишкомъ утекла ôдъ людей, котрî мене певно убили-бъ, якъ бы знали, що я тутъ, и хочу вамъ сказати се, що я ôдъ нихъ чула. Чи вы знаєте Монка?

— Нѣ, — ôдповѣла Рожа.

— Ôнъ васъ знає, — говорила дѣвчина дальше — и знає такожъ, що вы тутъ мешкаєте, бо лишь черезъ те, що ôнъ сказавъ другому, могла я васъ ôднайти.

— Такого прôзвища я не чула нѣколи, — сказала Рожа.

— То мабуть ôнъ межи нами инакше зве ся, якъ я вже зъ давна догадувалась. Не довго по тôй ночи, коли то и Олівера завели до вашого дому на розбôй, пôдслухала я розмову того чоловѣка зъ Фажиномъ, бо я єго пôдозрѣвала. И довѣдалась я, що Монкъ, — той чоловѣкъ о котрôмъ я вамъ казала.

— Розумѣю; говорѣть дальше, — сказала Рожа.

— Що Монкъ разомъ зъ двома нашими хлопцями бачивъ Олівера того самого дня, коли ôнъ пропавъ, и

заразъ пôзнавъ въ нѣмъ того, кого шукавъ, хочь и не знаю, пощо ôнъ его шукавъ. Ôнъ зробивъ зъ Фажиномъ таку угоду: Якъ бы Оліверъ вернувъ, то жидъ конче мае зробити зъ него злодѣя, а Монкъ ему заплатить кôлько схоче, бо се ему до чогось потрѣбне.

— До чого-жь бы? — спытала Рожа.

— Якъ я его такъ пôдслухувала, побачивъ ôнъ наразъ мою тѣнь на стѣнѣ, — говорила дѣвчина дальше — и не всякій ôдваживсь бы его въ друге пôдслухувати. А тымчасомъ менѣ вдалось се вчера зновъ.

— И то якъ?

— Я вамъ скажу, леді. Вчера прийшовъ ôнъ до Фажина. Оба пôшли по сходахъ на гору, а я пôзнѣйше за ними и скрылась такъ, що и тѣнь моя не могла мене зрадити. Першѣ слова, якѣ я чула ôдъ Монка, були такѣ: „И такъ одинокій доказъ, що Оліверъ, — то той хлопець..., лежить на днѣ рѣки, а стара вѣдьма, котра доказъ той мала ôдъ его матери, гние вже въ своѣй домовинѣ“. Оба засмѣялись и радувались, якъ то все щасливо склалось. А Монкъ дальше говоривъ о хлопци и дуже бувъ гнѣвный. Хочь теперъ я — каже — буду мати досыть грошей по тôмъ молодôмъ чортику, але я волѣвъ бы, щобы се було якось инакше склалось. Бо и яке-жь то вдоволенье, знѣвечити величне завѣщанье батька тымъ, що хлопця будуть гонити зъ однои мѣскои вязницѣ до другои, а потôмъ за якійсь великій зловчинокъ поставлять его передъ судъ и на смерть засудять.“ А Фажинъ готовъ се зробити. Выкористае хлопця впередъ, а потôмъ й пустить на смерть.

— И то правда? — спытала Рожа зъ жахомъ.

— Правда, леді, хочь се зъ моихъ устъ чуете, — говорила дальше дѣвчина. — Потôмъ середъ проклонôвъ, до котрыхъ я привыкла, а котрыхъ вы не знаете и не

могли бы слухати безъ страху, сказавъ ôнъ, що якъ бы такъ не зважавъ на свою безпечнôсть, то самъ позбавивъ бы житя хлôпця, щобы лишь вдоволити своѣй ненависти; але то небезпечно. За те буде его черезъ цѣле житье переслѣдувати и якъ лишь схоче скористати зъ походженя и житя его то накоить ему богато лиха. Словомъ, — каже до Фажина — хочь ты й жидъ, та не вдалось тобѣ наставити ще нѣколи такихъ сильокъ, якû я наставивъ на свого молодого брата.

— Свого брата! — скрикнула Рожа сумно.

— То его слова, — сказала Нансі, оглядаючись все непевно довкола, бо грôзна стать Сайкса стояла ѣй все передъ очима. — А що бôльше: коли говоривъ ôнъ про васъ и про иншу паню, то каже: небо чи пекло завзялось на него (на Монка) и запхало Олівера въ вашû руки, але зъ насмѣшкою додавъ: се трохи й добре. Бо й кôлькожь сотокъ тысячь фунтôвъ не дали-бъ вы за се, якъ бы довѣдались, хто вашь двоногій песикъ-братчикъ.

— Чей те все не сказано поважно оббôзвалась Рожа и поблѣдла.

— Менѣ теперь зовсѣмъ не до жартôвъ и я поважно кажу, — ôдповѣла дѣвчина, сумно хитаючи головою, — и ôнъ такожь не любить жартувати, коли ненависть въ собѣ почуе. Я знаю богато людей, що ще гôрше чинять, та хочь бы они й десять разôвъ о тôмъ говорили, то я бы имъ не хоче повѣрила, а Монкови повѣрю за однымъ разомъ. Але вже пôзно, я мушу вертати домôвъ, щобы й пôдозрѣня не було, що я въ тôй цѣли выйшла. Треба спѣшитись до дому.

— Але що-жь я маю робити? — спытала Рожа. — Якій же хосенъ буду я мати зъ вашого оповѣданя безъ васъ? Хочете вертати домôвь! Якъ можете вы вертат

до товаришѣвъ, котрыхъ вы въ такихъ страшныхъ красках змалювали? Єсли повторите свои слова передъ однымъ паномъ, котрого я м жу въ тôй хвили закликати, то за пôвъ годины будете въ беспечнôмъ мѣсци.

— Але я хочу вернути, — ôдповѣла дѣвчина. — Я мушу вернути, бо — охъ, якъ же я можу говорити о такихъ рѣчахъ передъ невинною дамою такою, якъ вы? — бо межи мужчинами, о котрыхъ я вамъ сказала, єсть оденъ, найстрашнѣйшій зô всѣхъ, котрого я покинути не можу; нѣ — хочь бы мала спасти ся ôдъ такого безбожного, страшного житя, яке теперь веду.

— Вы вже разъ для дорогого хлопця потрудились, а теперь зновъ мимо великои небезпечности прийшли сюды, щобы сказати се, що почули. По васъ виджу, що правду кажете, що жалуєте и соромитесь свого житя. Те все оправдує мою думку, що вы ще на добру дорогу можете вернути. — По тыхъ словахъ глубоко зворушена Рожа Мелі заломила руки, а слезы покотились ѣй по лици. — Выслухайте — говорила она дальше — просьбы чоловѣка, що также належить до вашого роду, першого — певно першого, що милосерднымъ голосомъ и зъ трепетомъ промавляє до васъ, щобы спасти васъ ôдъ погубы душѣ. Выслухайте моихъ слôвъ и зачнѣть лѣпше жити; я васъ схочу выратувати.

— Леді, — ôдповѣла дѣвчина, падаючи на колѣна, — дорога, ангельска леді, вы справдѣ перші, що одушевили мене словами такими, и якъ бы я ихъ була почула передъ лѣтами, то могла бы була вырватись зъ такого грѣшного и тяжкого житя. Але теперь вже запôзно — запôзно.

— На покуту и жаль нѣколи не пôзно — ôдповѣла Рожа.

— А таки за пôзно! — скрикнула Нансі такимъ

голосомъ, що зраджавъ цѣлу еи муку душѣ. — Я не можу вже теперь его покинути, не можу смерти на него наводити.

— Якъ же бы вы навели смерть на него? — спытала Рожа.

— Згинувъ бы певно, — нарѣкала дѣвчина. — Єсли-бъ я другимъ розповѣла се, що вамъ сказала и дала причину до его увязненя, то згинувъ бы безъ пощады. Ôнъ найбôльшій проступникъ зô всѣхъ; чого ôнъ вже не заподѣявъ!

— Чи то можливо, — сказала живо Рожа, — щобы вы за-для такого чоловѣка ôдмавляли собѣ всякои надѣѣ на будуче, на спасенье? Се божевôльнôсть.

— Не знаю, що се; — ôдповѣла дѣвчина — знаю лише, що такъ есть, и то не лише у мене однои, але у сотки иншихъ, такихъ злыхъ и нужденныхъ, якъ я. Мушу йти. Чи се Богъ гнѣвае ся за богато моихъ злыхъ учинкôвъ, не знаю, але я мимо рôзныхъ терпѣнь, мимо нелюдского обходженя незвычайно до него прихильна; и хочь бы черезъ нього й згинути мала, то мабуть була бы до него такъ само прихильна.

— Що-жь я маю чинити? — спытала Рожа. — Властиво не повинна я васъ пустити.

— Нѣ, нѣ, леді, вы мене пустите, — ôдповѣла дѣвчина. — Вы мене не станете здержувати, бо я повѣрила вашôй добротѣ и хочь могла, то таки не вымогла на васъ жаднои обѣцянки.

— До чого-жь менѣ здались вашû звѣстки? — обставала при своѣмъ Рожа. — Сю тайну треба выслѣдити; якій хосенъ може выйти зъ того, що вы менѣ ôдкрыли, для Олівера, котрого судьба вамъ такъ дуже лежить на серци.

— Вже вы найдете якого доброго пана, котрому зъ тымъ звѣритесь и котрый вамъ порадить.

— А де-жь я васъ найду, если васъ буду потребувати. — Я не пытаю, де тû страшнû люде мешкають, але назначѣть мѣсце и часъ, де бы зъ вами можна побачитись.

— Приречѣть менѣ, що не зрадите нѣкому тайны, а прийдете самû, або лише зъ чоловѣкомъ, котрому можете повѣрити, и що нѣхто на мене не засядесь, анѣ не пôде за мною.

— Прирѣкаю вамъ торжественно; — ôдповѣла Рожа.

— Добре, то я що недѣлѣ межи одинацятою а двонацятою годиною въ ночи, если буду жити, буду ходити по лондоньскôмъ мостѣ гетъ и назадъ, — сказала Нансі ненадумуючись.

— Заждѣть ще хвильку, — сказала Рожа, задержуючи Нансі, котра вже до дверей зближилась. — Розважте ще разъ свое положенье и нагоду, яку вамъ даю, щобы зъ него вырватись. Не лишь за се, що вы принесли такû важнû вѣсти, але й черезъ те, що вы майже зовсѣмъ пропащû, можете числити на мою помôчь. Чи вы справдѣ хочете вертати до шайки розбôйникôвъ и до того страшного чоловѣка, коли одно — однѣсеньке слово може васъ выратувати? Що за чары тягнуть васъ въ безбожне житье, въ нужду? Ахъ, чи у вашôмъ серцю нема вже жадної струны, котру бы можна порушити, — нема жадного чутя, що повстало бы противъ такого заслѣпленя?

— Если дамы, такû молодû, приязнû и гарнû, якъ вы, ôддають свое серце, — ôдповѣла дѣвчина певнымъ голосомъ — то любовь робить ихъ до всего способными, хочь серце ихъ може любити ще й свою батькôв-

щину, родину, приятелѣвъ, численныхъ знакомыхъ. А если женщина така, якъ я, що не мае даху, хиба вѣко ôдъ домовины, въ недузѣ и при смерти не мае помочи, хиба надзорницю шпитальну, ôддасть мужчинѣ свое надôпсуте серце и той выповнить въ нѣмъ всѣ мѣсця, якû колись занимали родичѣ, батькôвщина и приятелѣ, або й мѣсця черезъ цѣле нужденне житье пустû, — то хто-жь може еи спасти? Жалуйте насъ леді, жалуйте насъ тому, що намъ остало лише одно жѣноче чутье и що се чутье, якъ тяжка кара зъ неба, замѣсть бути для насъ потѣхою и гордостію есть для насъ проклятьемъ, жереломъ новыхъ терпѣнь и злого обходженя.

— То чей приймете ôдъ мене малый дарунокъ, — сказала Рожа по хвили — котрый вамъ поможе жити безъ сорому — бодай до часу, якъ зновъ побачимось.

— Анѣ шелюга не прийму, — ôдповѣла дѣвчина, боронячись рукою.

— Не ôдпихайте жь мои руки, коли я вамъ помогти хочу, — сказала Рожа, приступивши до неи. — Вѣрте менѣ, я хочу вамъ зробити прислугу.

— Вы бы найлѣпшу прислугу зробили, если бы менѣ за однымъ замахомъ житье ôдобрали, — ôдповѣла Нансі, заломавши руки, — бо думка о тôмъ, чимъ я е, збудила за сю коротку годинку такій тяжкій бôль у моѣмъ серци, якого я ще нѣколи не чула и я бы рада не померти въ тôмъ пеклѣ, въ котрôмъ жила. Богъ заплатить вамъ, добра леді, за ваше щире серце и зôшле тôлько щастя на васъ, кôлько сорому я на себе взяла.

По тыхъ словахъ нещасна голосно захлипала и вышла зъ комнаты, а Рожа по тôй розмовѣ, що радше здавалась ѣй сномъ, якъ правдою, майже безсильна впала на крѣсло и старалась зôбрати свои розсѣянû думки.

ГЛАВА ТРИЦЯТЬ ДЕВЯТА.

Тутъ розказанѣ новѣ ôдкрытя и показано, що несподѣванки, такъ якъ нещастя, нѣколи не лучають ся самѣ.

Положенье Рожи було справдѣ тяжке, бо она дуже бажала ôдкрыти тайну житя Олівера, а не могла надужити довѣря, зъ якимъ нещасна ôднеслась до неи, якъ до молодои, невинной дѣвчины. Слова еи и цѣлый выглядъ дуже зворушили Рожу и теперь по-при прихильности до свого малого выхованця повстало въ нѣй горяче бажанье, спасти нещасну дѣвчину зъ погибели.

Панѣ Мелі постановила собѣ ще лише три днѣ побути въ Лондонѣ, а потôмъ на кôлька тыжднѣвъ выѣхати на далеке побереже морске. Була пôвнôчь межи першимъ а другимъ днемъ. На якій способъ могла Рожа рѣшитись за сорокъ вôсѣмь годинъ? и якъ могла она ôдложити подорожь на пôзнѣйше и не збудити пôдозрѣня, що щось незвычайне склалось?

Панъ Льосбернъ бувъ дома и мавъ замѣръ зôстати ще й черезъ слѣдуючѣ два днѣ; однакожь Рожа знала горячу вдачу доктора надто добре и вже напередъ зображала собѣ его гнѣвъ, его обуренье, коли почуе, якъ въ-друге хотять увести Олівера; тому лякалась повѣрити ему тайну, поки не була певна, що хтось попре еи справу и въ користь Нансі. То була причина, для котрои Рожа рѣшилась, повѣдомити тѣтку о цѣлôй справѣ, але дуже осторожно, бо сподѣвалась, що она певно порадить ся доктора, що робити. Зъ тои самои причины не можна було й думати о тôмъ, щобы удати ся до якого правника, хочь бы сама й знала, якъ мае при тôмъ заховуватись. Разъ прийшло ѣй на думку, просити Гаррі

о раду и помôчь; але ôнъ будивъ въ нѣй згадку о послѣднôмъ прощаню и черезъ те здавалось ѣй негôднымъ, притягати его зновъ до себе, бо може теперь ему удалось вже еи забути и ôнъ вже щасливый... При тôй думцѣ выступили ѣй слези на очи.

Думка за думкою у неи змѣнялась и она рѣшалась то на оденъ способъ, то на другій, то зновъ всѣ способы ôдкидала. Черезъ те зворушена не спала она цѣлу нôчь, а коли на другій день справу ще разъ добре розважила, рѣшилась она мимо обавы порадитись Гаррі Мелі.

Хочь се може буде мукою и для него, назадъ тутъ вертати, але яка мука буде то для мене! — думала она. — А може ôнъ и не приѣде; може напише письмо, а може й приѣде та буде мене оминати — якъ тогды, коли ôдъѣзджавъ. Я того не сподѣвалась; але се для насъ обоихъ було лѣпше — богато лѣпше... Рожа поклала перо и ôдвернула ся такъ, якъ бы не бажала собѣ, щобы и папѣръ, на котрôмъ писала, бувъ свѣдкомъ еи слѣзъ.

Зъ двацять разôвъ вже брала за перо и ôдкладала его, та роздумувала, якъ зачати першу стрѣчку. Але й буквы ще не написала, коли Оліверъ, котрый въ Джайльсомъ вернувъ зъ проходу по мѣстѣ, вôйшовъ до комнаты дуже задыханый и не спокôйный такъ, якъ бы ему нещастье лучилось.

— Оліверъ, чого ты такій наляканый? — спытала Рожа, выйшовши супротивъ него. — Скажи моя дитинко.

— Не можу; я ледви дышу, — ôдповѣвъ хлопець. — Ахъ! и я его ще разъ побачивъ и можу васъ переконати, що я правду оповѣдавъ.

— Я нѣколи й не сумнѣвалась мôй любый, що ты правду кажешь, — ôдповѣла Рожа лагôдно. — Але о кôмъ ты говоришь?

— Я видѣвъ того пана, — ôдповѣвъ хлопець — що для мене бувъ такій добрый, — пана Бравнльова, о котрôмъ мы такъ часто говорили.

Де? — спытала Рожа.

— Ôнъ злѣзъ зъ воза и пôшовъ до одного дому, — ôдповѣвъ Оліверъ, а слезы радости полились ему зъ очей. — Я не говоривъ зъ нимъ, — не мôгъ, бо ôнъ мене не видѣвъ, а я дрожавъ такъ, що кроку ступити не мôгъ. Але Джайльсъ вывѣдавъ ся, що ôнъ въ тôмъ домѣ мешкае. Дивѣть ся, — говоривъ ôнъ, показуючи кусень паперу, — ту написано, де ôнъ мешкае. Пôйду до него заразъ. Боже! Я не буду мôгъ прийти до себе, коли его побачу и почую зновъ его голосъ.

Рожа Мелі середъ тыхъ и подôбныхъ окликôвъ радости хлопця ледви ôдчитала адресъ пана Бравнльова: „Улиця Кревенъ на березѣ“, а по хвили рѣшилась, скористати безъ проволоки зъ ôдкрытя Олівера.

— Скоро! — сказала она. — Кажи спровадити ту вôзъ и будь готовъ, ѣхати зô мною. Заразъ обое поѣдемо, лише впередъ тѣтцѣ скажу, що на годину выѣдемо; я заразъ буду готова такъ, якъ ты.

Оліверови не треба було й казати, щобы спѣшивъ ся — и за нецѣлыхъ пять хвиль ѣхали вже обое на означене мѣсце. Коли тамъ приѣхали, казала Рожа Оліверови зôстати въ возѣ, щобы впередъ приготовити старого пана на его появу, сама злѣзла зъ воза и передала слугою картку до пана Бравнльова зъ просьбою, що хоче зъ нимъ говорити въ однôй дуже пильнôй справѣ. Слуга вернувъ небавомъ и просивъ еи ити на гору. Она вôйшла за нимъ до комнаты на поверсѣ и застала тамъ пристаркуватого пана въ яснозеленôмъ сурдутѣ. Зъ лиця его такъ и пробивалась добродушнôсть. Коло него побачила другого старого пана въ нанкіно-

выхъ штанахъ и камашахъ; той выглядавъ не дуже приязно, а сидѣвъ, поклавши руки на головку тяжкои палички и опершись пôдбородкомъ на ню.

— А! — сказавъ панъ въ ясновеленôмъ сурдутѣ, зôрвавшись скоро зъ мѣсця и выйшовши насупротивъ Рожѣ, — а, простѣть, моя молода панѣ, я думавъ, що се яка влѣзлива особа, що — простѣть менѣ, будьте ласкавû. Прошу сѣдати.

— Вы, — панъ Бравнльовъ, если не милю ся? — спытала Рожа, кивувши на другого пана окомъ.

— Такъ я зву ся, — ôдповѣвъ старый панъ. — А се мôй приятель, панъ Ґрімвіґъ. Ґрімвіґъ, будьте ласкавû, выйдѣть звôдси на кôлька хвиль.

— Менѣ здаєсь, що непотрѣбно трудити пана, — замѣтила Рожа. — Єсли не милю ся, то єму не чужа ся справа, въ якôй я прийшла.

Бравнльовъ приставъ на се и на згоду кивнувъ легенько головою, а Ґрімвіґъ, що дуже вымушено вклонивъ ся и ставувъ, теперь знову такъ само вклонивъ ся и сѣвъ.

— Се, що я вамъ маю сказати, буде певно для васъ несподѣванкою, — зачала Рожа помалу и розважно. — Въ свôй часъ були вы для одного мого приятеля молодого дуже ласкавû и добрû и я переконана, що вамъ мило буде зновъ почути про нього.

— Для молодого приятеля! — сказавъ панъ Бравнльовъ. — Якъ зве ся?

— Оліверъ Твістъ, — ôдповѣла Рожа.

Ледви вымовила тû слова, коли Ґрімвіґъ, котрый нѣбы то дуже пильно читавъ книжку, лежачу на столѣ, замкнувъ єи голосно, оперъ ся о поруче крѣсла, а на лици єго малювавъ ся незмѣрный задивъ. Великими очима вдививъ ся ôнъ въ Рожу; потôмъ якъ бы засоро-

мивъ ся, що показавъ ся такъ зворушенымъ и сѣвъ собѣ знову такъ, якъ перше, выдививъ ся впередъ себе, а довгій свистъ роздавъ ся зъ его устъ и затихъ не въ воздусѣ, але десь въ самôмъ вутрѣ его жолудка.

Панъ Бравнльовъ бувъ такъ само здивованый, хочь задиву свого не выявивъ въ такій дивный способъ. Ôнъ присунувъ свое крѣсло близше до Рожѣ и сказавъ: — Будьте ласкавû, моя мила молода панѣ, не говорѣть про мою доброту и зичливôсть, о чôмъ нѣхто не знае, хиба вы; а если маете якû доказы, що змѣнили-бъ мое лихе переконанье, до якого спонукала мене ся нещасна дитина, то скажѣть менѣ — прошу васъ дуже.

— То злый хлопчиско, голову свою зъѣмь, що злый, — заворкотѣвъ Ґрімвіґъ, неначе говоривъ животомъ, бо лице его анѣ не рушилось.

— Хлопець зъ него розумный и щирый, — сказала Рожа, почервонѣвши ôдъ такои его замѣтки, — а провидѣнье, котрому подобалось, наслати на его молоду голову рôзнû нещастя, дало ему за те тôлько чутя и розуму, що се принесло бы честь неодному, и шѣсть разôвъ старшому ôдъ него.

— Я що йно шѣстьдесять одинъ лѣтъ маю, — замѣтивъ Ґрімвіґъ такъ само неподвижно — а що се була бы несамовита справа, если бы той Оліверъ не мавъ що найменше дванацять лѣтъ, то бачу, що ся замѣтка не до мене ôдносить ся.

— Не зважайте, панѣ Мелі, на мого приятеля; — сказавъ Бравнльовъ — ôнъ думае инакше.

— А якъ не думае инакше? — ôдгризавъ ся Ґрімвіґъ.

— Нѣ, ôнъ думае инакше, — повторивъ Бравнльовъ, що очевидно що-разъ бôльше гнѣвавъ ся.

— Ôнъ свою голову зъѣсть, если думае инакше, — перечивъ ся Ґрімвіґъ.

— Ôнъ варта свою голову втратити, если бы не думавъ инакше, якъ говоривъ, — ôдповѣвъ Бравнльовъ.

— А ôнъ бы радъ того бачити, що наваживъ бы ся взяти ему голову, — сказавъ Ґрімвіґъ, сильно пукнувши паличкою о пôдлогу.

Такъ посперечавшись, зажили оба табаки и подали собѣ руки, якъ звычайно.

Отже, панѣ Мелі, — зачавъ Бравнльовъ, звертаючись до Рожѣ, — вернѣмъ до справы, въ котрôй вы показали стôлько любви ближнього. Чи можу спытати, що знаете о бѣднôмъ хлопци? Позвольте лише менѣ впередъ сказати, що я, абы его найти, уживъ всѣхъ можливыхъ менѣ средствъ, а моя перша думка по выѣздѣ за границю, що ôнъ мене обманивъ и бувъ въ змовѣ зъ давными своими товаришами та хотѣвъ мене обрабувати, вже значно захитана.

Рожа, котра за той часъ могла зôбрати свои думки, оповѣла Бравнльовови все, що склалось зъ Оліверомъ, ôдъ коли ôнъ опустивъ его дôмъ, а замовчала лише про Нансі, бо про ню хотѣла зъ нимъ поговорити лише въ чотири очи. Свое оповѣданье закôнчила тымъ, що хлопець ôдъ кôлькохъ мѣсяцѣвъ тôльки й журбы мавъ, що не мôгъ свого давного добродѣя и приятеля ôднайти.

— Слава Богу! — сказавъ старый панъ. — Ся звѣстка робить мене щасливымъ, дуже щасливымъ. Але вы, панѣ Мелі, не сказали менѣ, де ôнъ теперь. Простѣть менѣ, — але чому не взяли вы его зъ собою?

— Онъ жде на долѣ въ возѣ передъ брамою, — ôдповѣла Рожа.

— Передъ моею брамою? — скрикнувъ старый

панъ радôстно и слова бôльше не сказавши выбѣгъ за дверѣ, збѣгъ по сходахъ на дôлъ и прискочивъ до воза.

Коли ôнъ ôдôйшовъ, пôднѣсъ Ґрімвіґъ голову въ гору, зачавъ хитатись на своѣмъ креслѣ и не встаючи зъ него, при помочи своеи палички и стола, обкрутивъ ся три разы довкола себе. Коли ему сѣ еволюціи щасливо вдались, пôдскочивъ въ гору, перештильгукавъ зъ дванацять разôвъ геть и назадъ по комнатѣ, наразъ ставувъ передъ Рожею и безъ довгихъ заходôвъ поцѣлувавъ еи.

— Пстъ! — сказавъ ôнъ, коли Рожа встала, налякана трохи симъ незвычайнымъ поступкомъ, — Не бôйтесь, я бы мôгъ бути вашимъ дѣдомъ. Вы моторна и дуже добра дѣвчина — я васъ люблю. Ось идуть вже.

При тыхъ словахъ усѣвъ ôнъ дуже складно на свое давне мѣсце, а въ тôй хвили вôйшовъ Бравнльовъ зъ Оліверомъ, и его Ґрімвіґъ повитавъ дуже ласкаво. Ахъ, если бы ся одна радôстна хвиля мала бути для Рожи нагородою за всю еи журбу и обаву про Олівера, то она чула бы ся достаточно нагородженою.

— Але мы ще про когось забули, — сказавъ Бравнльовъ и потягнувъ за шнуръ ôдъ дзвôнка.

— Скажи пани Бедвінъ, щобы прийшла на гору, — розказавъ Бравнльовъ слузѣ, що вступивъ въ дверѣ.

Старенька господиня явилась сейчасъ, вклонилась и коло дверей ждала на приказъ пана.

— Мôй Боже, та-жь вы щодня бôльше не видите, — сказавъ Бравнльовъ, троха маркотный.

— Може бути, пане, — ôдповѣла добра старушка. — Въ моѣмъ вѣку очи не поправляють ся.

— Се и я бы мôгъ вамъ сказати, — ôдповѣвъ Бравнльовъ. — Але насадѣть окуляры и подивѣть ся добре, чи не побачите самѝ, чого я васъ прикликавъ.

*

Старушка почала сейчасъ шукати по своихъ кишеняхъ; але Оліверови вже не стало терпеливости и въ пориве чутя кинувъ ся ѣй въ рамена.

— Боже милосердный! — то мôй невинный хлопець! — скрикнула она и обняла єго нѣжно.

— Моя дорога, старенька нянька! — крикнувъ Оліверъ.

— Боже, я була певна, що ôнъ верне! Якій здоровый, румяный, а убраный, якъ шляхоцкій сынъ! Де ты пробувавъ такъ довго, такъ довго? Ахъ! се-жь те саме любе личко, лишь не таке блѣде; те саме нѣжне око, лишь не таке сумне. Тямлю я ихъ дуже добре — и єго тихій усмѣхъ такожь; я єго день въ день видѣла по-при тыхъ своихъ любыхъ дѣтяхъ, що померли ще, якъ я була молодою, веселою жѣнкою.

Въ своѣй щирости то ôдступала она ôдъ Олівера, щобы єму лѣпше приглянути ся, то зновъ нѣжно притискала єго до грудей, ôдгортала єму кучерѣ зъ надъ очей, плакала и смѣяла ся въ однôй и тôй самôй хвили.

Бравнльовъ лишивъ ихъ обоє, щобы натѣшились собою, и запровадивъ Рожу до иншои комнаты. Тамъ она докладно розповѣла єму розмову зъ Нансі, ôдъ чого ôнъ немало налякавъ ся, замѣшавъ ся и занепокоивъ ся. Рожа розказала єму такожь причину, чому не хотѣла зъ тымъ звѣрити сь приятелеви Льосбернови. Старый панъ признавъ ѣй, що дуже мудро вчинила и сказавъ, що готовъ самъ нарадитись зъ поважанымъ докторомъ. А щобы єму до того дати якъ найскорше нагоду, то умовили ся такъ, що Бравнльовъ ще того самого вечера має поговорити зъ докторомъ въ готели, а потôмъ осторожно повѣдомить ся о всѣмъ паню Мелі. По тыхъ

тымчасовыхъ постановахъ вернули Рожа и Оліверъ домôвъ.

Рожа зовсѣмъ добре вгадувала, якъ знаменитый докторъ розгнѣвае ся, почувши оповѣданье Нансі; бо ледви ему се розказали, ôнъ зачавъ клясти и грозити, казавъ, що Нансі якъ першу жертву ôддасть въ руки быстроумному Блезерсови и Дифови, и вже наложивъ капелюхъ, щобы пôйти закликати тыхъ благородныхъ людей до помочи. И ôнъ певно бувъ бы такъ зробивъ, зовсѣмъ не думаючи, якû бы зъ того були наслѣдки, але его задержавъ въ части такій самый гнѣвъ Бравнльова, котрый также мавъ скору вдачу, а въ части мотивы и поясненя, котрыми Бравнльовъ думавъ якъ найлекше ôдвести его ôдъ нерозважного замѣру.

— Але що жь до лиха робити? — спытавъ горячій докторъ, коли вôйшли до комнаты, де сидѣли обѣ дамы. — Чи зъ ласки нашои мае жити безпечно всяка мужеска и женьска зволочь? Чи мы ще маемо ихъ просити, щобы приняли сто або кôлькасотъ фунтôвъ, якъ малу ознаку нашого поважаня и малый доказъ нашого признаня за ихъ доброту для Олівера?

— То нѣ, — ôдповѣвъ Бравнльовъ зô смѣхомъ, — але мы мусимо робити дуже розважно и осторожно.

— Розважно и осторожно! — скрикнувъ докторъ. — Та я бы всѣхъ тыхъ розбишакъ що до ноги...

— Все одно, щобы вы зъ ними зробили, — перервавъ его Бравнльовъ, — але спытайте самû себе, чи мы осягнули бы свою цѣль, хочь бы зробили зъ ними, що хотѣли?

— Яку цѣль? — спытавъ докторъ.

— Таку цѣль, що хочемо вывѣдатись, хто були родичѣ Олівера и постаратись о зворотъ его спадщины,

котру ему — якъ зъ всѣхъ даныхъ видко — безлично и пôдступно ôдобрали.

— А! — сказавъ Льосбернъ, охолоджуючись хустиною — я мало що не забувъ о тôмъ.

— Отже видите, — сказавъ Бравнльовъ. — Що бы мы зыскали, якъ бы на пр. удалось намъ ôддати въ руки справедливости всѣхъ гôльтаѣвъ, не наразивши бѣднои дѣвчины на небезпечнôсть?

— Се бы зыскали, що декотрѝ зъ нихъ повисли бы, а прочихъ бы вышупасовали, — ôдповѣвъ докторъ.

— Дуже добре, — сказавъ Бравнльовъ смѣючись, — але зъ ними те станесь певно и безъ насъ, а якъ мы въ те вдамсєь, то мабуть зъ того готова выйти велика Донъ-Кіхотерія, а для насъ чи радше для Олівера — все одно — вийшла бы шкода.

— Якимъ способомъ? — спытавъ докторъ.

— Чи-жь се не ясне, — ôдповѣвъ Бравнльовъ — що намъ буде дуже тяжко ôдкрыти тайну, если не зможемо спонукати Монка до розкаяня? Але се можна осягнути лише пôдступомъ и тымъ, що опаматаемо его, если ще до теперь якѝ гôльтаѣ не взяли его въ свои руки. Бо хочь бы его и зловили, то мы доказôвъ противъ него не маемо. Ôнъ — о скôлько мы знаемо, а радше, якъ видко зô знаныхъ намъ обставинъ, — не бравъ участи въ жаднôй крадежи або розбою шайки злодѣѣвъ. Хочь бы его и не увôльнили, то се дуже неимовѣрне, щобы его засудили на яку иншу кару, хиба що замкнуть его якъ волоцюгу. А тогды уста его були-бъ разъ на все замкненѝ и мы бы не осягнули своеи цѣли такъ само, якъ бы ôнъ бувъ глухимъ, нѣмымъ, слѣпымъ и божевôльнымъ.

— Я васъ ще разъ пытаю, — сказавъ докторъ живо — чи треба додержати обѣцянку, дану дѣвчинѣ, бо

хочь она дана въ найлѣпшôмъ и найщиршôмъ замѣрѣ, то все-таки...

— Прошу васъ, поважана молода панѣ, не говорѣть о тôмъ, — сказавъ Бравнльовъ, випередивши Рожу, — обѣцянку треба додержати. Я думаю, що намъ се въ нашôмъ поступованю зовсѣмъ не пошкодить. Але закимъ мы рѣшимось на остаточну постанову, що робити, мусимо впередъ конче дѣвчину видѣти и чути ôдъ неи, чи она намъ сякъ або такъ стане до помочи, щобы дôстати Монка въ свои руки; а если не може намъ помогти, то щобъ хочь описала намъ его особу та сказала, де ôнъ звычайно крыєсь, або взагалѣ де его можна найти. Се скорше не станесь, якъ на другій тыждень, а нинѣ що йно второкъ. Тому моя рада така, що мы до того часу заховуймо ся спокôйно и навѣть передъ Оліверомъ все скрываймо.

Хочь пану Льосбернови така рада, щобы цѣлыхъ пять днѣвъ зовсѣмъ нѣчого не робити, дуже була не до вподобы, то таки мусѣвъ признати, що на теперь иншои рады нема; а що и Рожа и панѣ Мелі станули по сторонѣ Бравнльова, то на раду его всѣ згодились.

— Я ще возьму до помочи свого приятеля Ґрімвіґа, — сказавъ Бравнльовъ. — Дивакъ зъ него, але дуже быстроумный и може намъ дуже помогти. Ôнъ ученый правникъ по званю, а станъ адвокатскій покинувъ тому лише, що за цѣлыхъ десять лѣтъ повѣрено ему лишь одинъ процесъ. Але вы самî рѣшѣть, чи се о нѣмъ добре свѣдчить, чи зле?

— Я не противлюсь, щобы вы взяли до помочи свого приятеля, але я возьму собѣ свого, — сказавъ Льосбернъ, а коли Бравнльовъ спытавъ, що се за приятель, то ôнъ додавъ: — То сынъ панѣ Мелі, а Рожѣ — дуже давный приятель.

Лице Рожѣ почервонѣло; але она нѣчого не ôдповѣла на сю замѣтку (може тому, що нѣхто бы бувъ еи не поперъ) и такъ Гаррі Мелі и Ґрімвіґа выбрано членами комітету.

— Розумѣе ся, мы лишимось такъ довго въ мѣстѣ, — сказала панѣ Мелі — поки не побачимо, що зъ нашихъ старань не буде жадного успѣху. Я въ тôй справѣ, що насъ всѣхъ обходить, не пожалую нѣ труду, нѣ коштôвъ и радо тутъ зôстану, — если треба, то й рôкъ цѣлый, якъ довго лишь буде яка надѣя.

— Добре, — сказавъ Бравнльовъ — але я такъ и читаю на вашихъ лицяхъ, що хочете мене спытати, чому я не старавъ ся розслѣдити оповѣданя Олівера, та выѣхавъ такъ нагло за границю. Такъ позвольте менѣ зажадати ôдъ васъ: не пытайте мене о се скорше, поки я самъ не узнаю за ôдповѣдне, розповѣсти вамъ всю історію. Вѣрте менѣ, мое жаданье не безпôдставне. Бо если бы я инакше собѣ поступивъ, то може збудивъ бы у васъ надѣѣ, котрû бы нѣколи не сповнились и выкликали бы лише рôзнû клопоты и розчарованя, котрыхъ и такъ вже не мало. — Мое панство, насъ кличуть до вечерѣ, а Оліверови, що сидить въ сусѣднôй комнатѣ, буде вкôнци здаватись, що вже вамъ надоѣвъ и що мы вже выдумали якій способъ, выпхати знову его въ свѣтъ.

При тыхъ словахъ подавъ старый панъ пани Мелі руку и запровадивъ еи до ѣдальнѣ; Льосбернъ пôшовъ зъ Рожею и такъ нарада скôнчилась.

ГЛАВА СОРОКОВА.

Давный знакомый Олівера показуєсь справдешнымъ геніємъ и займаєсь публичною дѣяльностію въ столици.

Якъ разъ того самого вечера, коли Нансі була у Рожі Мелі, широкимъ гостинцемъ, що вѣвъ на пôвнôчь, йшло до Лондону двоє людей. Имъ мусимо мы приглянутися. Одинъ — мужчина належавъ до довгихъ, костистыхъ постатей, що то хлопцемъ выглядають такъ, якъ заматерѣлŷ мужчины, а вже мужчиною выглядають такъ, якъ завчасу вырослŷ хлопцѣ. Друга була женщина, молода, але груба и певно сильна, бо инакше й не двигнула бы такого тягару, якій мала на плечехъ. Єи товаришь нѣсъ лише малый и легкій клунокъ на палици на плечехъ, а що мавъ и довгŷ ноги, тому все йшовъ кôлька крокôвъ передъ нею, причôмъ все нарѣкавъ на свою товаришку, що такъ по малу йде. Они вже минули Гайґетъ, коли ôнъ ставувъ и нетерпеливо крикнувъ на ню:

— Чи ты скорше не можешь ити? Чого такъ лѣниво волочишь ся за мною, Шарльото?

— Великій тягаръ, ты й не знаєшь, якій великій, — ôдповѣла она, поспѣшаючи майже безъ ôддыху.

— Тягаръ? Ты що плетешь? — а ты до чого? — говоривъ Ной Клайполь (бо се ôнъ бувъ) и переложивъ свôй малый клунокъ на друге плече. А ты вже зновъ стала? При тобѣ то й найлѣпшій втративъ бы терпеливôсть.

— Чи ще далеко? — спытала Шарльота, а густŷ каплѣ поту спливали ѣй по лици.

— Чи ще далеко? Мы вже такъ, якъ бы на мѣсци. Чи бачишь тамъ — свѣтло въ Лондонѣ?

— То ще що найменше двѣ добрі милѣ, — ôдповѣла Шарльота въ розпуцѣ.

— Двѣ милѣ чи двацять миль, то все одно; вставай и ходи, бо якъ тебе копну... — остерѣгавъ єи Ной зъ носомъ, ôдъ гнѣву ще бôльше червонымъ, якъ звычайно. Шарльота встала и зновъ пôшла поручь него.

— Ной, де ты думаєшь нинѣ заночувати? — спытала она єго по якôмсь часѣ.

— Чи я знаю, — ôдповѣвъ панъ Кляйполь, котрому вже того ходу було такожь за богато.

— Але чей десь недалеко?

— Нѣ, не далеко.

— Чому нѣ?

— Єсли я тобѣ кажу, що я такъ хочу або не хочу, то вже досыть; а ты й не пытай ся, чому й якъ? — ôдповѣвъ поважно.

— Я лишь пытаю ся — не потребуєшь такъ гнѣвати ся.

— Отсе бы було гарно, якъ бы мы зайшли до першои лѣпшои гостинницѣ передъ мѣстомъ, а Соерберрі, єсли за нами гонить, встромивъ свôй старый нôсъ, зловивъ бы насъ, казавъ закути и гайда назадъ! Нѣ, я пôду въ найвузшу улицю, яку лишь зможу найти, и скорше не стану, поки не найдемо якои найдальшои гостинницѣ. Дякуй Богу, що я розуму маю и за тебе и за себе. Бо якъ бы мы були не пôшли впередъ противною дорогою, то тебе бы ще передъ осьми днями були замкнули и шию скрутили, якъ дурнôй гусцѣ.

— Я знаю, що я не така мудра, якъ ты, але не скидай всеи вины на мене. Якъ бы мене замкнули, то бы й тебе замкнули.

— А хто взявъ грошѣ зô столика, якъ не ты?

— Я, любый Ное; але я взяла для тебе.

— Чи я ихъ маю и несу при собѣ?

— Нѣ; ты казавъ менѣ нести ихъ и добре ты зробивъ, — сказала Шарльота, поклепавши єго по пôдбородку и взявшись зъ нимъ по-пôдъ руку.

Се справдѣ такъ и було; але п. Кляйполь не бувъ такій дурный, щобы кому будь повѣрити грошѣ; ôнъ ôддавши Шарльотѣ грошѣ, зробивъ тому такъ мудро, — се треба єму признати — щобы грошѣ найдено въ неи, а не въ него, єсли бы ихъ зловлено. Але теперь розумѣє ся — того ôнъ ѣй не сказавъ и обоє ишли въ найбôльшôй згодѣ разомъ дальше.

Пôсля свого добре обдуманого пляну ишовъ панъ Кляйполь, не задержуючись ажь до ангела въ Ислінґтонъ и ту по натовпѣ пѣшихъ людей и возôвъ пôзнавъ, що вже справдѣ Лондонъ починає ся. Ôнъ оглянувъ ся разъ довкола себе, въ котрыхъ улицяхъ найбôльшій натовпъ и котрî тому треба оминати, звернувъ въ сторону св. Джонъ Роадъ и скоро найшовъ ся въ лябіринтѣ темныхъ, брудныхъ улиць та уличокъ межи Ґрей Инъ Ленъ и Смітфільдъ, въ однôмъ заулку посередъ Лондону, котрый мимо свого поступу и незмѣрныхъ прикрасъ таки оставъ поганымъ.

Ноє шукавъ все за гостинницею, бо єи въ своѣмъ положеню и до своєи цѣли уважавъ за найвôдповѣднѣйшу, вкôнци ставувъ передъ найнужденнѣйшою, яку лишь мôгъ побачити и рѣшивъ ся въ нѣй заночувати.

— Дай но менѣ клунокъ, — сказавъ ôнъ, ôдбираючи єго ôдъ своєи товаришки, — а мовчи, хиба що хто до тебе промовить. Якъ зве ся сей дôмъ? Що се за напись: п-ô-дъ —?

— Калѣкою, — докôнчила Шарльота.

— Пôдъ калѣкою — дуже добра назва, — замѣтивъ Ной. — Держись мене, ходѣмъ!

Пхнувъ поломанѣ дверѣ плечима и обое ввойшли. Въ шинку сидѣвъ лише молодый чоловѣкъ, жидъ, що зачитавъ ся въ якôйсь брудной часописи.

— Чи тутъ „калѣка“? — спытавъ Ной.

— Тутъ.

— Мы стрѣтили одного джентельмена и той намъ васъ зарекомандувавъ, — говоривъ Ной дальше, тручаючи лôктемъ Шарльоту може тому, щобы звернула увагу на его хитрôсть и знала его вагу, або може, щобы пригадати ѣй мовчанье. — Мы бы хотѣли тутъ заночувати.

— Не знаю, чи буде можна, — ôдповѣвъ Барней, бо то ôнъ бувъ послугуючимъ духомъ въ тôй гостинници — але звѣдаюсь.

— Заведѣть насъ тымчасомъ до гостинной комнаты та дайте намъ кусень мяса та пива трохи, — сказавъ Ной.

Барней завѣвъ втомленыхъ подорожныхъ до задной комнаты, принѣсъ, чого жадали, заразомъ звѣстивъ имъ, що можуть заночувати и лишивъ любу пару саму.

Комната, до котрои ихъ завѣвъ, находилась заразъ за шинкомъ и лежала кôлька стôпъ низше такъ, що коли було ôдсунути занавѣску зъ маленького ôкна въ стѣнѣ зъ шинку, то можна було безпечно видѣти и чути все, що тамъ гостѣ робили або говорили.

Ледви Ной и Шарльота взялись до ѣды, коли Фажинъ явивъ ся въ шинку и спытавъ, чи нема одного его молодого выхованця.

— Пстъ! — сказавъ Барней — тамъ чужинцѣ.

— Чужинцѣ? — повторивъ Фажинъ шептомъ.

— Ага — не зъ мѣста, смѣшный народъ; и я такъ мѣркую, що вамъ бы они придались.

Фажинъ вылѣзъ сейчасъ на столець и побачивъ

черезъ мале ôконце, якъ Ной ласо заѣдавъ, а Шарльотѣ дававъ лише ôдъ часу до часу гомеопатичнî дозы.

— Ага! — шепнувъ Фажинъ, звертаючись до Барнея — хлопець зъ лиця менѣ подобаєсь. Môгъ бы намъ придати ся, бо вже вмѣє обдурювати дѣвку. Сиди тихо, якъ мышь въ норѣ, мôй любый; послухаю, що говорять.

Глянувъ знову черезъ мале ôконце зъ такимъ видомъ лиця, що подабавъ радше на старого опира.

— Отже я ôдъ теперь хочу бути джентельменомъ, — сказавъ Ной, вытягнувши ноги и продовжаючи розмову, котрои початку Фажинъ не чувъ. — Теперь вже, Шарльото, не буду пильнувати домовинъ та слухати паньства, але буду жити, якъ джентельменъ; а ты, єсли хочешь, то будешь панею.

— Ай, чи я-жь бы не хотѣла мôй любый, — ôдповѣла Шарльота — але то що дня не вдасть ся выпорожнити касу та ще й утечи.

— Чортъ побери всѣ касы! — скрикнувъ Ной — выпорожняти можна и що инше.

— Що-жь? — спытала Шарльота.

— Кишенѣ, мошонки, домы, почтовî возы, банки, — ôдповѣвъ панъ Кляйполь, котрого ôдвага зросла тымъ бôльше, що портеръ ударивъ єму въ голову.

— Але ты того всего не потрафишь, любый Ное, — сказала Шарльота.

— То я оглянусь за товаришами, котрî те потрафлять, — ôдповѣвъ Ной. — Они насъ потрафлять вже до чогось ужити. Ты сама варта бôльше, якъ пятьдесять бабъ; бо я ще въ житю такои не видѣвъ, що бы була така хитра и непевна, якъ ты, коли тобѣ полишити бôльшу руку.

— Якъ ты вмѣєшь схлѣбляти! — сказала Шарльота и поцѣлувала єго въ поганî уста.

— Ну вже, дай менѣ спокôй, — сказавъ Ной, зъ великою повагою ôдрываючись ôдъ неи, лише не ласи ся такъ, коли я гнѣвный на тебе. Я бы радъ стати ватажкомъ якои шайки, держати еи въ рукахъ и ходити зъ нею, куды захоче ся. Се бы було добре занятье для мене, если бы зъ того бувъ добрый зыскъ; и чуешь: если бы намъ пощастило ся найти кôлькохъ панôвъ до такого занятя, то се бы було бôльше варта, якъ нашихъ двацять фунтôвъ, зъ котрыми не знати, що й почати.

Панъ Кляйполь глянувъ при тыхъ словахъ дуже мудро на свою склянку зъ портеромъ, напивъ ся, кивнувъ головою дуже ласкаво до Шарльоты и вже хотѣвъ знову напитись, коли отворились дверѣ и явивъ ся якійсь незнакомый. То бувъ Фажинъ. Ôнъ принявъ якъ наймилѣйшій видъ лиця и низько вклонившись сѣвъ за другимъ столомъ заразъ коло любои пары. Ôдтакъ закликавъ скривленого Барнея и казавъ собѣ подати пива.

— Приемный вечеръ, пане, лише трохи за холодный на теперѣшну пору, зачавъ ôнъ, затираючи руки. — Вы, бачу, зъ провінціи приходите, пане?

— По чôмъ пôзнаете? — спытавъ Ной Кляйполь.

— Мы тутъ въ Лондонѣ не маемо тôлько пороху, кôлько вы на собѣ принесли, — ôдповѣвъ жидъ, вказуючи на черевики Ноя и Шарльоты та на клунки.

— Тай хитрû жь вы зъ бѣса, — сказавъ Ной зô смѣхомъ. — Чуешь, Шарльото, що ôнъ каже?

— Е, мôй любый, якъ тутъ не бути хитрымъ въ тôмъ мѣстѣ, — говоривъ дальше жидъ довѣрочнымъ шепотомъ и бючись по носѣ пальцемъ, щó Ной и собѣ почавъ наслѣдувати, але не зовсѣмъ удачно, бо нôсъ его не бувъ до того ôдповѣдно великимъ. Однакожь Фажинъ толкувавъ собѣ се мабуть такъ, що Ной зовсѣмъ

пишесь на его думку й тому присунувъ ему дуже приязно склянку пива, котру що йно Барней принѣсъ.

— Добрый напôй, — сказавъ жидъ. — Хто его все хоче пити, той мусить все щось выпорожняти: касы, кишенѣ, мошонки, домы, почтовѝ возы або банки.

Панъ Кляйполь такъ и похоливъ ся на задъ свого крѣсла и звернувъ свое, якъ стѣна поблѣдле та заклопотане лице ôдъ жида до Шарльоты.

— Не журѣть ся тымъ, мôй любый, — сказавъ жидъ, присуваючись ближше. — Ха-ха-ха! се щастье, що нѣхто васъ не чувъ, лише я припадково — то велике щастье для васъ!

— Я не вынимавъ, — лепетѣвъ Ной, не вытягаючи вже нôгъ такъ, якъ независимый джентельменъ, але взявши ихъ пôдъ столецъ такъ далеко, якъ лишь мôгъ. — Она ихъ сама выняла, се ты выняла, Шарльото; ты знаешь, що не *я*.

— Все одно, мôй любый, чи вынявъ хто, чи не вынявъ, — перервавъ его жидъ, соколинымъ окомъ споглядаючи на дѣвчину и на оба клунки. — Се й мое ремесло и вы менѣ тому подобаетесь.

— Яке ваше ремесло? — спытавъ Ной, отямившись трохи.

— Таке саме, яке вы почали, — ôдповѣвъ Фажинъ — а тутешнѝ господарѣ также тымъ занимають ся. Вы тутъ трафили якъ разъ въ добрѝ дверѣ; вы тутъ безпечнѝ, якъ на лонѣ Авраама. Нема безпечнѣйшого дому въ цѣлôмъ мѣстѣ, якъ калѣка; то значить, если я хочу; и вы менѣ подобалисѣ и молода дѣвчина такожъ. Отже бачите, хто я, и можете бути зовсѣмъ спокôйнѝ.

Мимо того запевненя Ной дививъ ся все ще боязко и пôдозрѣло та сувавъ ся неспокôйно по своѣмъ

стôльци. Фажинъ кивнувъ приязно Шарльотѣ головою, шепнувъ ѣй до уха, щобы не боялись, и говоривъ дальше:

— Я вамъ ще скажу ось що. Я маю приятеля, котрый вашû сердечнû бажаня може сповнити и — якъ менѣ здаєсь — дасть вамъ насамперéдъ роботу таку, яка вамъ найлѣпше подобаєсь, а потôмъ вже навчитесь всего иншого.

— Вы говорите такъ, якъ бы те все була правда, замѣтивъ Ной.

— Єсли бы я не говоривъ правды, то якій бы хосенъ мавъ зъ того? — говоривъ жидъ, здвигаючи раменами. — Ходѣть, поговоримо о тôмъ кôлька слôвъ на иншôмъ мѣсци.

— Не треба, по що выходити та трудити ся, — сказавъ Ной, вытягаючи помалу ноги зъ пôдъ стôльця. — Она може тымчасомъ занести клунки до нашои комнаты. Шарльото, занеси клунки на гору.

Шарльота послухала поважного розказу и не отягаючись анѣ на хвилину, пôдняла оба тлумаки и выйшла.

— Чи не добре держу я еи въ рукахъ? — спытавъ Ной такимъ тономъ, якъ сторожь, що освоивъ дикого звѣра.

— Знаменито, — ôдповѣвъ Фажинъ, клепаючи єго по плечахъ. — Вы ґеній, мôй любый.

— Погано бы менѣ прийшло ся тутъ жити, якъ бы я не бувъ ґеніємъ, — сказавъ Ной. — Але не тратьте часу, бо она небавомъ верне.

— Дуже добре. Що скажете на те: єсли бы вамъ подобавъ ся мôй приятель, то що-жь бы вы могли лѣпшого зробити, якъ вôйти зъ нимъ въ спôлку? — спытавъ Фажинъ.

— То залежить ôдъ того, чи добре єму ремесло

йде, — ôдповѣвъ Ной, хитро споглядаючи однымъ своимъ малымъ окомъ на жида.

— Ôнъ мае у себе богато людей, а мае найлѣпше товариство такихъ, що тымъ ремесломъ занимають ся.

— Правдивыхъ мѣскихъ хлопцѣвъ?

— Нема мѣжь ними анѣ одного не-Лондонця, и ôнъ бы васъ певно не принявъ, хочь бы и я васъ поручивъ, але ему теперь хибуе помôчникôвъ.

— Чи я буду выходити на роботу? — спытавъ Ной, ударившись по кишеняхъ штанôвъ.

— Не давши двацять фунтôвъ, не будете могли выходити, — ôдповѣвъ жидъ рѣшучо.

— Але-жь двацять фунтôвъ — то купа грошей!

— Дрôбничка, если вы не можете ей позбутись.

— Коли я можу бачитись зъ вашимъ приятелемъ?

— Завтра рано.

— Де?

— Тутъ.

— Гмъ! — И що ôнъ платить?

— Жиете собѣ якъ джентельменъ — маете харчь, мешканье, тютюнъ, горѣвку дармо, половину зъ всего, що заробите самî и що заробить молода дѣвчина.

Се дуже непевне, чи Ной Клайполь, хочь и якъ лакомый, бувъ бы приставъ на сî блыскучî услôвья, если бы мавъ зовсѣмъ свобôднî руки; але ôнъ роздумавъ, що якъ бы не приставъ, то незнакомый мôгъ его сейчасъ ôддати въ руки справедливости. Тому заявивъ, що ему проектъ Фажина зовсѣмъ выдае ся незлымъ.

— Але видите, — додавъ ôнъ — тому, що она може добре занятись роботою, то я радъ бы дôстати щось лекше въ руки. Що бы було теперь найвôдповѣднѣйше для мене? То бы щось мусѣло бути таке, при чôмъ бы я и не дуже мучивъ ся и бувъ безпечный.

— Мôй приятель потребувавъ такого, що розумѣе ся трохи на шпіонствѣ. Що вы на те скажете? — спытавъ жидъ.

— Зовсѣмъ незле для мене и тымчасомъ я бы и тымъ занявъ ся, — сказавъ Ной непевно — але се не дае нѣчого въ руки.

— То правда, — згодивъ ся зъ нимъ жидъ. — А що бы вы сказали про старыхъ дамъ? Вытягати имъ мошонки и пакеты, а потôмъ скручувати на розѣ улицѣ — зъ того богато гроша приходить.

— А они не кричуть, або не драпають часомъ чоловѣка? — замѣтивъ Ной, хитаючи головою. — Я до того не вдавъ ся. Иншои роботы нема?

— А, есть! — сказавъ жидъ, поклавши руку на колѣна Ноя. — Бубнôвъ обкрадати!

— А то якихъ?

— Звычайно посылають матери малыхъ дѣтей зъ шести пенсами и шілінґами, щобы де-що купили; имъ ôдбирае ся грошѣ, котрû они все держать въ рукахъ, потôмъ тручае ся ихъ въ рôвъ и ôдходить ся спокôйно, якъ бы нѣчо не сталось, або якъ бы дитина сама впала и потовкла ся. Ха-ха ха!

— Ха-ха-ха! — засмѣявъ ся и собѣ панъ Кляйполь и зъ незмѣрного вдоволеня пôдкинувъ ноги въ гору. — Єй Богу, отсе добре!

— Певно — певно, — сказавъ Фажинъ. — Вы можете мати знаменитû повѣты въ Кемденъ-Тавнъ, въ Бетль-Бріджь и иншû околицѣ, де все богато нашихъ иде на роботу и що години кидае на землю такихъ бубнôвъ, коли лише хоче.

— Отже я всѣмъ вдоволеный, — сказавъ Ной, коли зновъ охоловъ зô свого одушевленя а Шарльота вернула. — О котрôй годинѣ маемо зôйтись?

— Може о десятôй ?

— Ной приставъ.

— Якъ маю васъ назвати передъ своимъ приятелемъ ?

— Больтеръ, Моррісъ Больтеръ — то есть Больтеръ.

— Отже кланяюсь низенько пану Больтерови, — сказавъ жидъ и поклонивъ ся зô смѣшною елеґанціею. — Подѣюсь, що васъ небавомъ ще лѣпше пôзнаю.

— Чуешь, Шарльото, що панъ каже? — спытавъ поважно Кляйполь.

— Чую, любый Ное, — ôдповѣла Шарльота, вытягаючи руку.

— Моррісъ Больтеръ, звычайно Кляйполь, звернувъ ся до жида и сказавъ : — Ной — то здрôбнѣле имя, якимъ она мене все кличе.

— О, я розумѣю — розумѣю дуже добре, — ôдповѣвъ жидъ и тымъ разомъ сказавъ правду. — Добранôчь ! Добранôчь !

ГЛАВА СОРОКЪ ПЕРША,

въ котрôй розказано, якъ майстеръ заховувавъ ся въ клопотѣ *) ?

— Отже то вы самі були тымъ вашимъ приятелемъ — неправда? — спытавъ панъ Больтеръ, звычайно Кляйполь званый, коли по угодѣ зъ Фажиномъ пересе-

---

*) Слово се у злодѣѣвъ лондоньскихъ значить „передъ судомъ карнымъ“.

*

ливъ ся до его мешканя. — Ото дурень зъ мене — та-жь я мôгъ бувъ вже вчера впасти на сю думку!

— Кождый самъ собѣ приятель, — ôдповѣвъ Фажинъ. — Деякî дурисвѣты кажуть, що число три чарôвне, а иншî знову, що сѣмь; але то неправда мôй приятелю. Число оденъ чарôвне!

— Ха-ха-ха! Число оденъ найважнѣйше!

— Въ такôмъ малôмъ товариствѣ, якъ наше, — сказавъ жидъ, котрый уважавъ потрѣбнымъ, пояснити свою думку, — маемо загальне число оденъ, то значить: вы не можете вважати себе числомъ оденъ, не вважаючи также мене и всѣхъ прочихъ молодцѣвъ такимъ же числомъ.

— Ото!

— Видите добре, — говоривъ дальше жидъ, удаючи, що не замѣтивъ его оклику, — нашь хосенъ и наша шкода одна — и инакше не може бути. На прикладъ, вашимъ замѣромъ есть, дбати про число оденъ — то есть про самого себе.

— Такъ есть, такъ есть.

— Ну, добре, — але вы не можете дбати лише про себе самого, про число оденъ, не дбаючи заразомъ и про мене, также число оденъ.

— Число два хочете сказати, — перервавъ его панъ Больтеръ, що бувъ самолюбнымъ въ найвысшôмъ степени.

— Нѣ, нѣ! — ôдповѣвъ жидъ. — Я такъ само важный для васъ, якъ вы самî для себе.

— Слухайте, — сказавъ панъ Больтеръ — вы дуже славный чоловѣкъ и я васъ дуже поважаю, але чей мы не такî щирî приятелѣ, якъ вамъ здае ся?

— Ану розважте лише, розважте! — сказавъ жидъ, здвигаючи раменами и простягаючи руки. — Вы посту-

пили собѣ дуже красно и я васъ тому люблю и поважаю. Але черезъ свôй поступокъ вы можете дôстати на шию краватку, котру дуже легко заложити, але зняти самому годѣ — т. є. шнуръ.

Больтеръ хопивъ ся рукою за нашийну хустину такъ, мовь бы єго давила и заворкотѣвъ, що жидъ правду каже.

— Шибениця, — говоривъ Фажинъ дальше — шибениця, — мôй любый, то поганый дороговказъ, що вже показавъ дорогу на другій свѣтъ неодному славному, ôдважному чоловѣкови. Отже держати ся зъ далека ôдъ шибеницѣ и сеи дороги, се ваше число оденъ, мôй любый.

— Розумѣє ся, — сказавъ живо Больтеръ — але по що вы говорите о такихъ рѣчахъ?

— Щобы сказати свою думку докладно, — ôдповѣвъ Фажинъ, пôдтягнувши бровы въ гору. — Вы самî не вчините нѣчого на свою руку, лишь вы зависимî ôдъ мене, а я зависимый ôдъ васъ, если моє мале ремесло має добре ити. Перше єсть ваше число оденъ, друге моє число оденъ. Чимъ бôльше вамъ на серци лежить ваше число оденъ, тымъ бôльше мусите вы дбати про моє; и такъ вкôнци вертаємо до того, що я вамъ сказавъ заразъ зъ початку, — що старанье о число оденъ выходить всѣмъ намъ на добре, а якъ мы про него не будемо дбати, то всѣ пропадемъ.

— То правда, — замѣтивъ Больтеръ задумчиво. — Вы дѣйстно бувалый старый чоловѣкъ!

Фажинъ замѣтивъ зъ найбôльшимъ вдоволеньемъ, що се не була лише облестнôсть, але що своему новобранцеви показавъ свою силу и хитрôсть, — а се въ початкахъ ихъ знакомости було дуже важне. Щобы враженье, яке зробивъ на молодци, ще скрѣпити, розказавъ

єму деякû свои прехитрû операціи, причôмъ, ôдповѣдно до цѣли, помѣшавъ правду зъ неправдою такъ вправно, що поважанье пана Больтера до него очевидно зросло, а заразомъ повставъ въ нѣмъ спасенный страхъ, чого собѣ жидъ найбôльше бажавъ.

— Лише взаимне довѣрье — сказавъ жидъ — потѣшає мене въ тяжкихъ стратахъ. Що йно вчера стративъ я свого найлѣпшого помôчника.

— Пропавъ? — спытавъ Больтеръ.

— Пропавъ проти своеи волѣ, — ôдповѣвъ Фажинъ. — Єго обвинили о кишеневу крадѣжь и найшли при нѣмъ срѣбну табакирку. То була єго власна, мôй любый, єго власна, бо ôнъ самъ нюхавъ табаку, а табакирка була дорога. Переслухъ ôдложили на нинѣ, бо думали, що ôднайдуть властителя. О, ôнъ варта бôльше, якъ пятьдесять срѣбныхъ табакирокъ, и я бы ихъ давъ, якъ бы лишь зновъ мавъ єго у себе. Кобы вы були знали майстра, мôй любый, кобы вы були знали!

— Сподѣваюсь, що я єго ще пôзнаю, — думаєте, що нѣ, Фажинъ?

— Мабуть нѣ вже, — ôдповѣвъ жидъ зôтхнувши. — Єсли не будуть мати жадного иншого доказу противъ него, то за шѣсть або вôсѣмь недѣль будемо єго зновъ мати межи собою; инакше *засиплять* єго на цѣле житье, певно на цѣле житье; бо они вже знають, що то за зѣленько той майстеръ.

— Що вы хочете сказати, що єго *засиплять?* — спытавъ Больтеръ. — Чого вы менѣ говорите такû слова, коли знаєте, що я ихъ не розумѣю?

Фажинъ хотѣвъ вже пояснити єму, що засипати значить вывезти зъ краю, але въ тôй хвили вôйшовъ панъ Бетсъ зъ руками въ кишеняхъ ôдъ штанôвъ и зъ лицемъ смѣшно сумнымъ.

— Пропавъ, Фажинъ, — сказавъ ôнъ, коли представлено єго новому товаришеви такъ, якъ треба.

— Що кажешь? — спытавъ жидъ дрожачими устами.

— Ôднайшли пана, до котрого табакирка належала и ще о якîсь иншû проступки єго обвинили, — повезесь майстеръ за дармо, — ôдповѣвъ панъ Бетсъ. — Фажинъ, дайте менѣ цѣлу жалобну одѣжь и крепу на капелюхъ, най я єго ôдвѣдаю, закимъ ôдъѣде. Ото склалось! Джекъ Докінсъ, — славный Джекъ Докінсъ — майстеръ — великій майстеръ — и єго мають засипати за дурну тубакирку! за незначне *липкарство!**) Менѣ здавалось, що хочь за золотый годинникъ и ланцушокъ зъ печаткою, а то... Кобы хочь бувъ *закнаявъ ся***) до якого богатого пана та свиснувъ єму всѣ грошѣ, все до чиста, — тогды бодай ôдъѣхавъ бы собѣ, якъ джентельменъ! — а то якъ простый липкарь, безъ славы, безъ чести!

Высказавши такъ свôй жаль за нещасливымъ приятелемъ, невдоволеный и маркотный сѣвъ собѣ панъ Бетсъ на першôмъ лѣпшôмъ крѣслѣ, яке побачивъ.

— Що ты плетешь: ôнъ безъ славы, безъ чести! — кликнувъ Фажинъ, гнѣвно глянувши на свого выхованця. — Чи ôнъ васъ всѣхъ не перевысшавъ — чи мôгъ котрый зъ васъ зъ нимъ змѣритись — хочь въ дечôмъ єму дорôвнати, га?

— Правда, правда! Але чи не жалко чоловѣкови, — ôдповѣвъ Чарль — чи серце не може пукнути зъ жалю, що сего въ судѣ знати не будуть, що нѣхто и половины зъ сего не дôзнаєсь, хто и що ôнъ бувъ? Якій нужденный титулъ дôстане ôнъ въ нюґетскôмъ кален-

---

*) Крадѣжь. **) Закравъ ся.

дари, а може єго тамъ и не випишуть! Охъ-охъ, якъ жалко!

— А! Єсли ты такъ думаешь, — сказавъ жидъ, вдоволено усмѣхаючись и подаючи єму руку, — єсли ты такъ думаешь, то що инше. Дивѣть ся, мôй любый, — звернувъ ся ôнъ до Больтера — якû они гордû на свôй станъ и своє званье! Ажь радôсть бере чоловѣка!

Панъ Больтеръ бувъ тои самои думки, а жидъ приступивъ зъ радôстною гордостію до Чарля, поклепавъ єго по плечехъ и сказавъ потѣшаючо: — Не жури ся, Чарль; чей колись выявить ся и ôнъ самъ покаже, чимъ бувъ; не нанесе ôнъ сорому на своихъ давныхъ товаришѣвъ и свого учителя. Подумайте лише: якій ôнъ ще молодый! Чи се жь не велика ôдзнака, що въ такôмъ вѣцѣ засиплять єго на цѣле житье?

— Певно — я о тôмъ и не думавъ — то справдѣ велика честь для него! — ôдповѣвъ Чарль трохи потѣшеный.

— Буде мати все, чого потребує; — говоривъ жидъ дальше — будуть єго въ *квачи**) держати, якъ джентельмена, буде мати що дня пиво и грошѣ въ кишени, и буде грати въ карты, если не буде мôгъ на що инше ихъ выдати.

— Справдѣ? — скликнувъ Чарль.

— Цѣлкомъ певно, цѣлкомъ певно! — сказавъ Фажинъ. — А мы єму найдемо адвоката — якого лишь найхитрѣйшого зможемо найти — и той буде єго боронити, а если хоче, то и самъ може боронитись, а мы то все перечитаємо въ часописяхъ. Що ты на се Чарль?

— Знаменито! знаменито! — кликнувъ Чарль Бетсъ. — Я такъ виджу єго передъ собою, якъ ôнъ ста-

*) У вязници.

рй перуки за нôсъ водять, якъ они гороѣжать ся, щобы выглядати поважно, а ôнъ говорить до нихъ довѣрочно, якъ бы ихъ панъ-братъ, якъ бы бувъ рôднымъ сыномъ судьѣ и мавъ бесѣду при обѣдѣ — ха-ха-ха!

— Але, Чарль, — сказавъ жидъ — мы мусимо выдумати якій способъ и вывѣдатись, якъ ему поводить ся та що зъ нимъ дѣесь.

— Чи маю пôти? — спытавъ панъ Бетсъ живо, бо ôнъ сподѣвавъ ся видѣти дуже цѣкаву сцену, въ котрôй майстеръ, що недавно у него выкликавъ такій жаль, мавъ грати свѣтлу ролю.

— За жадни грошѣ, — ôдповѣвъ Фажинъ.

— То пôшлѣть того — новобранця; — радивъ Чарль — его ще нѣхто не знае.

— Незла рада, — сказавъ жидъ. — Що вы на те, мôй любый?

— Нѣ, нѣ, — ôдповѣвъ панъ Больтеръ, хитаючи головою, — и не говорѣть, то не моя рѣчь.

— Яке-жь вы ему занятье призначили, Фажинъ? — спытавъ Чарль Бетсъ, оглядаючи дуже згорда недбалу стать Ноя. — Сидѣти за печею, коли треба заризикувати и зъѣдати все, коли дома спокôйно сидимо?

— Тобѣ до того зась, — перервавъ его панъ Больтеръ и ты собѣ не кия зъ людей, до котрыхъ ты, нездаро, не доросъ, а то пôзнаешь, що не въ тй дверѣ попавъ.

Панъ Бетсъ высмѣявъ его чванливу грозьбу такъ голосно, що Фажинъ мусѣвъ ажь заждати, щобы пану Больтерови справу пояснити. Пôти до поліціи — сказавъ ôнъ — зовсѣмъ ему не небезпечно, бо за его незначный проступокъ ще певно нѣхто въ столици не знае тай гôнчого листу нема; а якъ бы и бувъ, то переодѣвшись нѣгде въ Лондонѣ не буде безпечнѣйшимъ, якъ

въ поліціи, бо тамъ певно ажь на конець будуть его шукати.

Такими и подôбными поясненями давъ ся вкôнци панъ Больтеръ намовити пôти въ поліцію, хочь и якъ се було ему не въ смакъ. Але ôнъ лякавъ ся жида и тому згодивъ ся. Фажинъ давъ ему сейчасъ плащь, якій вôзники носять, манчестровû штаны по колѣна, шкôрянû камашѣ, капелюхъ зъ ôдзнакою и батôгъ, а о добрый успѣхъ зовсѣмъ не лякавъ ся, бо панъ Больтеръ бувъ до того и такій неповоротный, якъ вôзникъ. Описали ему докладно майстра, а панъ Бетсъ завѣвъ его побôчными уличками ажь на Бавъ-Стрітъ, показавъ ему дорогу, подавъ ще деякû потрѣбнû звѣстки, казавъ спѣшитись и прирѣкъ ждати на его поворотъ на тôмъ мѣсци, де теперь.

Панъ Бетсъ розказавъ ему все такъ докладно, що Ной Кляйполь або Моррісъ Больтеръ, якъ читатель хоче, дуже легко и нѣкого не пытаючись зайшовъ до поліціи. Перепхавъ ся черезъ громаду людей, що складалась головно зъ дѣвчатъ и вôйшовъ до темнои та брудной комнаты судовои. Передъ столомъ судьѣ стояли двѣ женщины, що кивали головами до своихъ задивованыхъ своякôвъ, а тымчасомъ писарь ôдчитувавъ двомъ поліцаямъ и якомусь просто одягненому, на столѣ опертому мужчинѣ высказы свѣдкôвъ. Коло нихъ стоявъ сторожь вязницѣ и ôдъ часу до часу кричавъ: „спокôй!“ „вывести дитину!“, если далось чути яке неприличне шептанье або выкрикъ дитины при грудяхъ. Ной оглядавъ ся быстро за майстромъ, бачивъ досыть людей, що могли бы бути братами, сестрами або родинами его, але не побачивъ такого, якого ему описали. Вкôнци засуджено и выпроваджено жѣнку зъ комнаты и ажь те-

перь побачивъ Ной обжалованого, що певно бувъ майстромъ.

Джекъ ишовъ досыть смѣло передъ сторожемъ вязницѣ, державъ капелюхъ въ правôй руцѣ, лѣву запхавъ въ кишеню, въ штаны, а коли станувъ въ лавѣ присяжныхъ, спытавъ сейчасъ голосно, чому его завели на такъ соромне мѣсце?

— А не стулишь ты пыска? — крикнувъ ключникъ на него.

— Чи я не Англієць? — крикнувъ и собѣ майстеръ. — Де моя свобода?

— Заразъ еи будешь мати — ôдповѣвъ ключникъ и то ще зъ перцемъ.

— Но-но, най лишь менѣ допѣкають, то вже секретарь державный для справъ внутрѣшныхъ буде знати, що сказати судьямъ, — говоривъ Джекъ Докінсъ дальше. — А теперь — ну, що се? Чи мировû судьѣ не будуть такъ ласкавû, полагодити сю малу справу и мене не задержувати? Они часописи читають! Я замовивъ собѣ одного джентельмена до Сіті, — а я слова додержую и я въ справахъ точный; — и ôнъ тому пôйде собѣ, коли мене не застане въ означенôмъ часѣ та ще готовъ заскаржити о ôдшкодованье тыхъ, що мене задержали. — Гей вы, тонконогій возьный, якъ зовуть ся тû оба дерихвосты тамъ на лавѣ судьѣвъ? — звернувъ ся ôнъ до сторожа вязницѣ. Се такъ подобалось близько стоячимъ, що сердечно засмѣялись и панъ Бетсъ бувъ бы также не ôдъ того, але ôнъ не чувъ сего шутливого пытаня.

— Тихо! — крикнувъ ключникъ.

Оденъ зъ мировыхъ судьѣвъ спытавъ, зъ чого повставъ смѣхъ.

— Ту е кишеневый злодѣй, ваше благородіе.

— Чи вже той хлопець бувъ тутъ коли?

— Ôнъ вже неразъ повиненъ тутъ бути, ваше благородіе, а впрочôмъ всюды инде ôнъ вже бувъ. Я знаю его дуже добре, ваше благородіе.

— Такъ! Отже вы мене знаете? — кликнувъ майстеръ и поважно додавъ: Дуже добре. Я обвиняю сего чоловѣка о зневагу мого доброго имени.

Его зновь высмѣяли и зновь крикнувъ ключникъ: спокôй.

— Де свѣдки? — зачавъ писарь.

— А, правда, отсе добре! — впавъ ему въ бесѣду Джекъ Докінсъ. — Де свѣдки? Я бы радъ ихъ видѣти?

Его бажанье заразъ сповнилось, бо выступивъ поліцай, котрый видѣвъ, якъ обжалованый вытягнувъ одному панови зъ кишенѣ хустинку, а що хустина вже була стара, то лишь уживъ еи до носа и зновъ запхавъ панови въ кишеню. Тому ôнъ его увязнивъ и при нѣмъ найдено срѣбну табакирку зъ именемъ властителя, вырытымъ на вѣку. Властитель табакирки также бувъ въ комнатѣ и присягъ що табакирка его и що ôнъ еи стративъ тогды, коли протиснувъ ся черезъ натовпъ, въ котрôмъ — якъ видко — обжалованый и хустину вытягъ та назадъ запхавъ. Также замѣтивъ ôнъ, що якійсь молодый джентельменъ скоро ôдъ него ôддаливъ ся, а тымъ джентельменомъ бувъ якъ разъ майстеръ.

— Чи ты, хлопче, маешь о що свѣдка спытати? — звернувъ ся судья до майстра.

— Я не хочу такъ понизитись и зъ нимъ говорити, — ôдповѣвъ Джекъ Докінсъ.

— Чи взагалѣ маешь що сказати?

— Чи ты не чуешь пытаня его благородія: чи маешь що сказати? — ôбôзвавсь живо ключникъ, торкнувши лôктемъ мовчазного майстра.

— Простѣть! сказавъ Джекъ, — оглядаючись розсѣяно. — Чи вы до мене говорили?

— Ваше благородіє, — замѣтивъ ключникъ — я ще въ своѣмъ житю не видѣвъ такого молодого архигôльтая. Чи маєшь що сказати, хлопче?

— Нѣ, — ôдповѣвъ майстеръ — тутъ не скажу нѣчого; се не дôмъ справедливости а и мôй адвокатъ снѣдає нинѣ рано у віцепрезидента низшои палаты. Але мы ще, т. є. я и ôнъ, поговоримо де инде зъ одною дуже знатною особою; тогды ажь будуть судовû перуки нарѣкати, чому на свѣтъ прийшли, або чому ихъ слуги не повѣсили, закимъ мали зô мною процесуватись. Я хочу —

— Най перевезесь, до вязницѣ зъ нимъ — вывести єго! — крикнувъ судовый писарь.

— Ходи сюда хлопче, — сказавъ ключникъ.

— Иду вже, сказавъ майстеръ, выгладжуючи рукою капелюхъ, а потôмъ звернувъ ся до лавы судьѣвъ: — Нѣчо вамъ не поможе, панове, хочь бы и якъ вамъ маркотно було. Я милосердя надъ вами не буду мати, анѣ за грôшь. Ôдпокутуєте вы менѣ за те, и я за жаднû грошѣ не хотѣвъ бы бути на вашôмъ мѣсци. Я васъ не звôльню, хочь бы вы мене о те на колѣнахъ просили. Возьный, веди мене до вязницѣ!

Ключникъ взявъ єго за ковнѣръ; Джекъ грозивъ, що ôддасть справу до парляменту, а потôмъ зъ великимъ вдоволеньємъ усмѣхнувъ ся до ключника.

Якъ лишь Ной побачивъ, що вже єго ведуть до вязницѣ, побѣгъ назадъ до пана Бетса. Той скрывъ ся въ якôмсь ôдповѣднôмъ сховку и показавъ ся ажь тогды, коли побачивъ, що нѣхто не йде за єго знакомымъ. Скоро пôйшли оба до дому, щобы Фажинови подати радôст-

ну звѣстку, що майстеръ поступивъ собѣ зовсѣмъ чесно и заслуживъ собѣ на велику славу.

ГЛАВА СОРОКЪ ДРУГА.

Нансі не може додержати обѣцянки, данои Рожи. Фажинъ уживає Ноя Кляйполя за тайного посланця.

Хочь и якъ умѣла Нансі удавати, а таки не змогла зовсѣмъ скрыти свого зворушеня, выкликаного еи попоступкомъ. Она пригадувала собѣ, що такъ хитрый жидъ, якъ и звѣрскій Сайксъ розказували ѣй всѣ свои тайнѝ замѣры, а то тому, бо зовсѣмъ вѣрили ѣй и не могли еи о нѣчо пôдозрѣвати. Поганѝ були сѝ замѣры, безъ сорома були тѝ, що ихъ укладали и она лютилась на жида, що вѣвъ еи що разъ глубше въ пропасть проступку и нужды, звôдки вже не могла выдобутись. А таки були хвилѣ, коли була лагôднѣйша супроти него и непокоилась на думку, що черезъ еи зносины зъ Рожею може єго стрѣнути доля, на яку вже давно заслуживъ.

Але такѝ гадки и чутя були лише проминаючѝ у неи и лише зъ привычки приходили ѣй до головы; тымчасомъ она постановила собѣ рѣшучо, осягнути свою цѣль, а еи характеръ бувъ такій, що ôдъ свого замѣру не дала бы ся нѣчимъ ôдвести. Зъ обавы о Сайкса могла ще цофнутись, поки бувъ часъ; але она вымогла на Рожи, що все буде задержане въ найбôльшôй тайнѣ и не показала жадного способу, котрымъ бы можна дôйти до ôдкрытя; для него не хотѣла покинути проступку и нужды, не хотѣла спасти ся — и що-жь бôльше могла зробити? Она твердо держалась своеи постановы.

Але хочь всяка еи внутрѣшна борба такъ кôнчи-

лась, то таки все она ôдновлювалась и лишала также свôй слѣдъ. По кôлькохъ дняхъ Нансі поблѣдла и змарнѣла. Часомъ не зважала на нѣчо, що коло неи дѣялось и до розмовы не мѣшалась, хочь давнѣйше брала она въ нѣй найживѣйшу и найголоснѣйшу участь; а часомъ зновъ смѣялась, хочь не була весела и галасувала безъ причины и цѣли. Инколи зновъ — а неразъ лише хвилину пôзнѣйше — сидѣла мовчки, засумована, скулена, зъ головою въ рукахъ, а потôмъ наразъ зривалась такъ, що зовсѣмъ було пôзнати ей неспокôй и що она зовсѣмъ не о тôмъ думала, о чôмъ говорилось въ товариствѣ.

Надôйшовъ вечеръ въ недѣлю, а годинникъ найблизшого костела выбивъ одинацяту годину. Сайксъ и жидъ перестали говорити и слухали, але ще уважнѣйше слухала Нансі.

— Година передъ пôвночею, — сказавъ Сайксъ, отворивши ôкно и вернувши на свое крѣсло, — на дворѣ мрака и темно — добра нôчь до роботы.

— Ахъ, справдѣ, — сказавъ Фажинъ — велика шкода Біль, що нема жаднои роботы.

— Правду кажешь, — ôдповѣвъ Сайксъ гнѣвно. — Ще бôльша шкода тому, бо я якъ разъ маю велику охоту до того.

Жидъ похитавъ головою и зôтхнувъ.

— Мусимо страченый часъ надоложити, если що добре лучить ся, — говоривъ Сайксъ дальше.

— Треба надоложити, мôй любый, — ôдповѣвъ Фажинъ и осмѣливъ ся поклепати его по плечехъ. — Дуже мене радуе, що вы таке кажете.

— Дуже васъ радуе — ага! Про мене! — сказавъ Сайксъ.

— Ха-ха-ха! — смѣявъ ся жидъ такъ, якъ бы ся мала уступка Сайкса справлялала ему незвычайну ра-

дôсть. — Вы нинѣ вечеромъ правдивымъ Білемъ, мôй любый.

— Менѣ здаесь, що я зовсѣмъ иншимъ, если вы свою стару зôвялу лабу положите менѣ на плечѣ — прочь зъ нею! — крикнувъ Сайксъ, ôдпыхаючи руку жида.

— Не ôдкидайте ѥи, Біль, — памятаете, що можуть васъ зловити? — спытавъ жидъ рѣшучо, не зраджуючи жадного зворушеня.

— Памятаю, але чортъ мене зловить, а не такій посѣпака. Ôдъ часôвъ Адама не було ще чоловѣка зъ такимъ лицемъ, якъ твоє, хиба твôй батько, але й тому вже десь теперъ бороду обсмалили. А може й самъ чортъ твôй батько — мене бы се зовсѣмъ не дивувало.

Фажинъ не ôдповѣвъ нѣчого на тŷ лестнŷ слова, лише сѣпнувъ Сайкса за рукавъ и вказавъ на Нансі, котра зовсѣмъ тихо наложила капелюхъ и хотѣла вже выходити.

— Гей, Нансі! — крикнувъ Сайксъ. — Куды тобѣ, дѣвко, забагло ся ити въ опôвночи?

— Недалеко.

— Що се за ôдповѣдь! Куды хочешь ити?

— Кажу, що недалеко.

— А я пытаюсь, куды? Чи ты чуєшь?

— Сама не знаю, куды.

— То я знаю, куды, — сказавъ Сайксъ, спротивляючись выходови Нансі, бôльше зъ примхи, якъ зъ якоись означеной причины. — Нѣгде не пôдешь. Сиди дома!

— Менѣ недобре; я вамъ вже казала, що мушу выйти трохи на свѣжій воздухъ.

— Выставъ голову за ôкно и будешь мати свѣжій воздухъ.

— Етъ, що менѣ зъ него; я мушу трохи перейти ся.

— Такъ — отже не перейдешь ся, — бдповѣвъ Сайксъ, вставъ, замкнувъ дверѣ, вытягнувъ ключь, зôрвавъ дѣвчинѣ капелюхъ зъ головы и кинувъ на стару шафу. — Чи ще теперь не схочешь тутъ сидѣти?

— Я можу и безъ капелюха пôйти — сказала Нансі поблѣдши. — Що се значить ся, Біль? Чи вы знаете, що робите?

— Чи я знаю? Чуете, Фажинъ, она збожеволѣла, бо инакше не впало бы ѣй на думку, такъ до мене говорити.

— Вы хочете, щобъ я зъ розпуки яке лихо заподѣяла, — заворкотѣла Нансі, притиснувши руки до грудей такъ, якъ бы хотѣла повздержати страшный выбухъ. — Пустѣть мене — сейчасъ — въ тôй хвили!

— Нѣ! — крикнувъ Сайксъ.

— Фажинъ, скажѣть ему, най мене пустить. Я ему се раджу. Чуете? — крикнула Нансі, бьючи ногами о пôдлогу.

— Чи я чую? Чую, — крикнувъ до неи Сайксъ — а якъ ще тебе разъ почую, то песъ тобѣ вырве зъ горла сей крикъ. Що тобѣ, бабо, що тобѣ прийшло до головы?

— Пустѣть мене, — благала Нансі, сѣла собѣ коло дверей на пôдлозѣ и говорила дальше: Біль, пустѣть мене! Вы не знаете, що робите, — справдѣ не знаете. Лише на одну — однѣсеньку годинку.

— Покраяти дамь ся, — крикнувъ Сайксъ, хопивши еи зовсѣмъ нелегко за рамя — если се неправда, що дѣвка збожеволѣла — зовсѣмъ сказила ся! Встань!

— Не встану скорше, поки мене не пустите — скорше нѣ! — крикнула Нансі.

Сайксъ дививъ ся на ню якійсь часъ, бдтакъ въ бд-

повѣднôй хвили хопивъ еи нагло за обѣ руки и хочь она рвалась, завѣвъ до сусѣднои комнаты, сѣвъ собѣ на лавку, еи кинувъ на столець и придержувавъ руками. Она то просила ся, то старала ся силою вырвати зъ его рукъ, але вкôнци, коли дванацята выбила, зовсѣмъ втомлена перестала зъ нимъ тягатись. Сайксъ погрозивъ ѣй ще кôлька разôвъ и вернувъ до Фажина.

— Що за дивне сотворѣнье зъ тои дѣвки, — сказавъ ôнъ обтираючи пôтъ.

— Дивне сотворѣнье, Біль, се правда, — ôдповѣвъ жидъ задумчиво.

— Якъ тобѣ здаесь, що ѣй въ голову влѣзло: такъ пôзно конче выходити зъ хаты? Ты еи лѣпше знаешь, жиде; якъ ты думаешь про се?

— Се впертôсть, менѣ здаесь, — бабскѣ примхи и впертôсть, мôй любый, — ôдповѣвъ жидъ, здвигаючи раменами.

— И менѣ такъ здаесь. Я думавъ, що вже еи освоивъ, а она така зла, якъ и давнѣйше.

— Ще гôрша, Біль. Чогось подôбного я ще въ неи не видѣвъ та ще зъ такои малои причины.

— И я ще не видѣвъ. Мабуть набавилась ôдъ мене пропасницѣ тай зъ крови ѣй не хоче выйти — що?

— Може бути.

— Я ѣй трохи крови пущу и безъ лѣкаря, якъ лише ще разъ такъ зробить.

Жидови подобалась ся думка.

— Она була день и нôчь при менѣ, — говоривъ Сайксъ дальше, — коли я лежавъ хорый, а ты, фалшива собако, и не показавъ ся у мене. Черезъ весь часъ мы не мали що до устъ взяти и мабуть черезъ те стала она гнѣвна и неспокôйна. Де-жь такъ довго сидѣти въ хатѣ — га?

— Щира правда, мôй любый, — ôдповѣвъ Фажинъ шепотомъ. — Пстъ!

Въ тôй хвили вôйшла знов Нансі и сѣла на своѣмъ звычайнôмъ мѣсци. Єи очи були червонû и напухлû; она хиталась сюды и туды, пôдняла голову, а по якôмсь часѣ засмѣялась на весь голосъ.

— А тобѣ що знов? — крикнувъ Сайксъ и здивованый звернувъ ся до Фажина.

Жидъ давъ єму знакъ, щобы теперь не звертавъ на ню уваги, и по кôлькохъ хвиляхъ сидѣла она знов такъ, якъ перше. Ôнъ шепнувъ Сайксови, що ôдъ теперь она вже буде зовсѣмъ спокôйна, взявъ свôй капелюхъ и сказавъ єму добранôчь. Коло дверей постоявъ хвилину, обернувъ ся ще разъ и попросивъ, щобы єму хто посвѣтивъ на темныхъ сходахъ.

— Посвѣти єму, — сказавъ Сайксъ, набиваючи люльку тютюномъ. — Шкода бы було, якъ бы ôнъ ту каркъ собѣ зломивъ; тû, що люблять на вѣшанье дивитись, не мали бы вже такои нагоды до роззявлюваня рота.

Нансі провела старого жида зô свѣтломъ на долину. Въ сѣнехъ коло брамы поклавъ ôнъ палець на уста и шепнувъ ѣй до уха: — Чого тобѣ захотѣлось, люба дитино?

— Якъ то: чого? — ôдповѣла она также шепотомъ.

— Чого ты конче захотѣла выйти? Єсли ôнъ — ту вказавъ жидъ костистымъ пальцемъ на гору — обходить ся зъ собою такъ по варварски, — бо ôнъ звѣръ, Нансі, нерозумный дикій звѣръ, — то чому...

— Що? — спытала она, коли ôнъ приложивъ свои уста майже до єи уха, а свои очи впявъ въ ню и замовкъ.

— Не скажу теперь, — ôдповѣвъ ôнъ по хвили -- иншимъ разомъ про се поговоримо. Я твôй приятель, дитино, твôй вѣрный приятель. Я маю способы, — если ты хочешь на нѣмъ пôмститись. Онъ же зъ тобою обходить ся, якъ зъ псомъ, ще гôрше якъ зъ псомъ, бо пса часомъ погласкае. Ходи до мене, кажу тобѣ, ходи до мене. Ôнъ приятель на оденъ день, але мене ты знаешь зъ давна, Нансі, — ще дитиною була...

— Знаю васъ дуже добре, — ôдповѣла дѣвчина, не зраджуючи найменшого зворушеня. — Добра-нôчь!

Коли ôнъ хотѣвъ ѣй подати руку, она цофнулась, але сказала ему ще разъ твердо добра-нôчь, глянула такъ само на него, якъ ôнъ при прощаню на ню, — очевидно обое незле себе порозумѣли — и засунула за нимъ дверѣ.

Задуманый вертавъ Фажинъ до свого мешканя. Якійсь часъ, особливо пôдъ вплывомъ послѣдної пригоды, думавъ собѣ, що ѣй надоѣло вже звѣрске обходженье Сайкса и якогось вже нового приятеля найшла собѣ. Бо въ послѣдныхъ часахъ змѣнилась чогось: выходила часто сама, була досыть рôвнодушна на зыски и втраты шайки, хочь сама давнѣйше такъ ревно про ню дбала, а ось сего вечера якъ разъ въ означену годину конче забаглось ѣй выйти зъ дому. Те все переконувало его, що незле догадуесь и ôнъ майже бувъ вже певный, що не помыляе ся. Чоловѣкъ, котрого дѣвчина полюбила, не належавъ до его шайки. Отъ якъ бы то его зыскати до своеи громады, — думавъ собѣ жидъ — се бы було гарно и треба конче о се якъ найскорше постаратись...

Притôмъ мавъ ôнъ ще й иншу, гôршу цѣль. Сайкса знавъ ôнъ занадто добре, а его грубі, образливі слова кололи и ранили его мимо того, що старавъ ся ихъ за-

бувати. Нансі могла бути певна, що якъ бы розлучилась зъ Сайксомъ, то не скрыесь передъ его лютостью. Ôнъ пôмстить ся такожь на еи новôмъ любовнику такъ, що не лишь его кости, але цѣле его житье буде наражене на очевидну небезпечнôсть. Фажинъ думавъ, що она легко дасть ся намовити, его отруити. — Женщины думавъ ôнъ собѣ — зробили вже неразъ такъ, або й ще гôрше, щобы осягнути таку цѣль, яку теперь Нансі мае на думцѣ. Зробить се, то я буду вôльный ôдъ небезпечного шибеника, чоловѣка, котрого ненавиджу, — за него дôстану заступника, а мôй вплывъ на Нансі буде безмежный, тымъ бôльше, що буду знати еи проступокъ.

Такî були его думки, коли выйшовъ ôдъ Сайкса, и тому то старавъ ся ôнъ выслѣдити дѣвчину. Она зовсѣмъ не налякалась и не удавала, що его не розумѣе; противно, зъ очей еи, коли ему въ-друге говорила добра-нôчь, видко було ясно, шо дуже добре пôзнала его думку.

Але она мабуть вагалась, говорити про замахъ на житье Сайкса, а о се головно ходило.

— Якъ менѣ свôй вплывъ на ню збôльшити? — думавъ жидъ вертаючи домôвь. — Якій новый спосôбъ найти на ню?

Мозокъ такій, якъ его, умѣвъ найти спосôбъ. Хочь не довѣдавсь ôдъ неи нѣчого, але чей можна выслати кого на звѣдины, пôдглядѣти, що то за новый еи любовникъ, а потôмъ загрозити, що все роскаже Сайксови, котрого она дуже лякалась; а якъ нѣ, то нехай робить се, чого ôнъ жадае. Такій спосôбъ найшовъ ôнъ, щобы еи зробити послушною.

— Все пôде, якъ по маслѣ, — сказавъ ôнъ майже голосно. — Якъ лишь буду знати еи тайну, то вже му-

сить мене слухати, если ѣй о житье ходить. Я маю способы, Нансі; а ты, Сайксъ, пожди, я васъ вже маю въ рукахъ, обое маю!

Грôзно махнувши рукою, глянувъ хмарно въ улицю позадъ себе, де покинувъ скаженого шибеника, и ступаючи дальше запхавъ костистû руки въ кишеню подертого плаща та стиснувъ ихъ спереду разомъ такъ, якъ бы ненавидженого ворога мавъ вже межи кôнчастыми пальцями.

На другій день вставъ дуже рано и чекавъ нетерпеливо на свого нового союзника. Той явивъ ся ажь по якôмсь часѣ, що жидови выдавалось безконечно довго, и сейчасъ лакомо кинувъ ся снѣдати.

— Больтеръ, — обôзвавъ ся жидъ, сѣдаючи насупротивъ него.

— Що? — спытавъ Ной. — Не давайте менѣ нѣякои роботы, поки не поснѣдаю. Зъ тымъ тутъ и бѣда; не дадуть чоловѣкови и попоѣсти.

— Ай, та-жь говорити при ѣдѣ можна, — сказавъ жидъ, проклинаючи зъ цѣлого серця свого молодого ласого приятеля.

— Ще й лѣпше ѣсть ся, коли говорю, — ôдповѣвъ Больтеръ, ôдкравуючи величезный кусень хлѣба. — Де подѣлась Шарльота?

— Я выславъ ѥи нинѣ рано зъ другою молодою дѣвчиною, бо хотѣвъ тутъ бути самъ.

— Я хотѣвъ лише, щобы вы дѣвцѣ казали направити грѣнокъ зъ масломъ. Но, отже балакайте, — се менѣ не перешкаджае, — сказавъ Ной и справдѣ здавалось, що ôнъ не дасть ся нѣчимъ спинити ôдъ дальшои жвавои працѣ.

— Вчера списались вы добре, — сказавъ жидъ —

дуже красно. Шѣсть шилінґôвъ, девять пенсôвъ и пôвъ пенні першого дня! Бубны зроблять васъ богачемъ!

— А три збанки на пиво и горнець на молоко забули? — спытавъ Больтеръ.

— Нѣ, нѣ, мôй любый. Збанки на пиво — се доказъ вашого великого ґенія, а вже горнець той — то правдива штука.

— Якъ на початокъ — незле вдалось, — замѣтивъ Больтеръ значучо. — Збанки знявъ я зъ кратъ въ сутеренахъ, а горнець стоявъ передъ гостинницею. Думаю собѣ: ще заржевѣе на дощи, або простудить ся, знаете. Ха-ха-ха!

Жидъ засмѣявъ ся такожь нѣбы сердечно, а Больтеръ ѣвъ дальше безъ упину. Ôдтакъ перехилившись черезъ стôлъ скажавъ жидъ: — Вы менѣ щось зробите, мôй любый; притôмъ треба бути дуже осторожнымъ.

— Фажинъ, — ôдповѣвъ Ной — лише не жадайте ôдъ мене чого небезпечного и не посылайте мене на поліцію; бо разъ на все кажу вамъ: се менѣ не до вподобы и я того не хочу.

— Але при тôмъ, що я кажу, нема найменшои небезпечности — вы лише маете пôдглядѣти одну дѣвчину.

— Стару?

— Молоду.

— Но, на тôмъ я розумѣю ся незле, — се менѣ удавалось, коли я ще до школы ходивъ. Що-жь я маю вывѣдатись про сю молоду особу?

— Куды она ходить, зъ кимъ сходить ся и если можна, о чôмъ розмавляе; маете собѣ затямити улицю, если то улиця, або дôмъ, если то дôмъ и принесѣть менѣ тôлько вѣстей, кôлько зможете.

— А що дасте за те? — спытавъ Ной цѣкаво.

— Якъ вамъ добре вдасть ся, то фунтъ, мôй любый, а якъ же: цѣлый фунтъ, — ôдповѣвъ Фажинъ, що радъ бувъ якъ найбôльше зацѣкавити его сею справою. — Я ще нѣкому не давъ тôлько грошей тай ще за роботу, при котрôй мало що зыскую.

— Що-жь то за дѣвчина?

— Одна зъ нашихъ.

— Гмъ-ага! То вы ѣй не вѣрите?

— Она собѣ найшла новыхъ любовникôвъ, а я мушу знати, що то за однî.

— Розумѣю вже, — щобы мати се вдоволенье и пôзнати ихъ, если то поважнî люде — що? такъ? Ха-ха-ха! Вже вы на мене спустѣть ся!

— Я знавъ, що на васъ можна спуститись.

— Певно, певно! Де-жь она? Де я маю на ню зачаитись? Коли маю выйти?

— Все те вы, мôй любый, довѣдаетесь ôдъ мене въ свôй часъ. Будьте лишь готовî, а все проче менѣ лишѣть.

Шѣсть вечерѣвъ сидѣвъ шпіонъ Больтеръ въ чоботахъ, перебраный за вôзника, готовый до роботы, и черезъ шѣсть вечерѣвъ вертавъ жидъ до дому маркотный та казавъ, що ще не пора. Семого — въ недѣлю вечеромъ — вôйшовъ въ комнату зъ вдоволеньемъ, котрого не мôгъ скрыти.

— Выходить нинѣ вечеромъ — сказавъ ôнъ — и я певный, що она тамъ иде, де можна выслѣдити се, чого я потребую; бо сидѣла сама черезъ цѣлый день, а чоловѣкъ, котрого она лякаесь, верне ажь надо днемъ. Ходѣть, ходѣть — скоро, за мною.

Зворушенье жида заразило также и Ноя и ôнъ зôрвавъ ся. Выйшли зъ дому, перейшли лябіринтъ улиць и дорôгъ и прийшли вкôнци передъ одну гостинницю.

Ной пôзнавъ, що се „калѣка“. Вже було по одинацятôй и дверѣ були замкненû; але коли жидъ легко свиснувъ, дверѣ отворились и зновъ замкнулись, коли они тихенько вôйшли. Фажинъ вже не шептавъ, лише нѣмими знаками умавлявъ ся зъ молодымъ жидикомъ, потôмъ вказавъ на мале ôконце и казавъ Ноеви вылѣзти на столець, щобы придививъ ся особѣ въ сусѣднôй комнатѣ.

— Чи то ся дѣвчина? — шепнувъ Ной. — Дивить ся на землю, а свѣтло стоить за нею. Не можу спôзнати еи лиця.

— Стôйте тихо, — шепнувъ Фажинъ и давъ Барнееви знакъ. Той сейчасъ выйшовъ, по кôлькохъ хвиляхъ явивъ ся въ сусѣднôй комнатѣ, и щобы нѣбы-то обтерти свѣчку, поставивъ еи передъ дѣвчину — Нансі, — заговоривъ до неи и тымъ спонукавъ еи пôднести голову.

— Теперъ бачу еи — шепнувъ Ной.

— Добре?

— Пôзна́ю еи и мѣжь тысячами инших.

Нансі встала и готова була выйти. Скоро зôскочивъ ôнъ зô стôльця и оба зъ Фажиномъ сховались за якусь занавѣсу. Заразъ потôмъ перейшла Нансі черезъ комнату и выйшла до дому.

— Пстъ! — сказавъ Барней, котрый ôдмикавъ ѣй дверѣ, — теперь!

Ной переглянувъ ся зъ Фажиномъ и высунувъ ся зъ гостинницѣ.

— На лѣво, — шепнувъ Барней — идѣть по лѣвôй руцѣ и другимъ бокомъ.

Ной побачивъ дѣвчину при свѣтлѣ лѣхтарнѣ вже въ ôддаленю. Поспѣшивъ за нею и ишовъ біля неи такъ близько, якъ уважавъ потрѣбнымъ; однакожь тримавъ ся

по другôмъ боцѣ улицѣ, щобы еи лѣпше видѣти. Она обзиралась кôлька разôвъ боязко по за себе и разъ ставула, щобы пустити на передъ кôлькохъ мужчинъ, що ишли заразъ за нею. Здавалось, що чимъ разъ дальше, тымъ ставала смѣлѣйша и йшла певнѣйшимъ крокомъ. Шпіонъ ступавъ за нею въ ôдповѣднôмъ ôддаленю и не спускавъ еи зъ очей.

ГЛАВА СОРОКЪ ТРЕТЯ,

Нансі додержує обѣтницѣ.

Дзвоны на вежахъ выбили вже три чверти на одинацяту, коли двѣ постатѣ явилось на лондоньскôмъ мостѣ. Та, що легко и скоро ишла впередъ, була дѣвчина; она очевидно ждала на когось и оглядалась. Другій бувъ мужчина; ôнъ ишовъ за нею въ найбôльшôй тѣни, яку лишь мôгъ найти, и въ ôддаленю, стававъ, коли дѣвчина ставала, и зновъ ишовъ дальше скоро або помалу такъ, якъ дѣвчина ишла. Такъ перейшли они мôстъ зъ Мідльсексъ на берегъ Серрі. Дѣвчина, здавалось, приглядалась цѣкаво кождому, кого стрѣтила, але помилившись оберталась наразъ въ задъ и вертала. Тымчасомъ шпіонъ схововъ ся въ якесь заглубленье, оперъ ся о поручье, пустивъ дѣвчину мимо себе, а потôмъ пôшовъ дальше за нею. Майже на серединѣ моста ставула она, а ôнъ такожь.

Нôчь була дуже темна и зимна, лише дехто переходивъ по-при нихъ и не звертавъ уваги. Тамиза вкрилась густою мракою. Блѣдо-рожевый блескъ огню на малыхъ човнахъ, припнятыхъ въ морскихъ варстатахъ, ледви пробивавъ ся крôзь тую мраку, а домы на бере-

гахъ выглядали, якъ мрачнû, ще темнѣйшû масы. Вежѣ костела Спасителя и св. Маґнуса — тыхъ давныхъ, великаньскихъ сторожѣвъ старого моста — видко було въ темнотѣ, але лѣсъ щоголъ корабельныхъ пôдъ мостомъ и множество иншихъ вежь щезало въ темнотѣ.

Дѣвчина не бачила шпіона, хочь той ишовъ за нею крокъ въ крокъ; перейшла кôлька разôвъ геть и назадъ по мостѣ, ажь ось дзвôнъ на вежи костела св. Павла звѣстивъ, то вже зновъ оденъ день минувъ. Пôвнôчь залягла надъ мѣстомъ, переповненымъ людьми, надъ палатами и хатами, надъ норами жебракôвъ и уличникôвъ, надъ вязницями и домами божевôльныхъ, надъ будынками, де здоровû спочивали, а хорû стогнали, де трупы лежали, а цвитучû дѣти солодко дрѣмали и снили.

Ще й двѣ хвилѣ не минули по послѣднôмъ ударѣ дзвона, коли зъ нанятого воза недалеко коло моста злѣзла молода дама и сивоголовый панъ та скоро пôшли на мôстъ. Ледви они явились на мостѣ, дѣвчина стanула уважно а потôмъ побѣгла насупротивъ нихъ. Тû ажь скрикнули зъ несподѣванки, але сейчасъ замовкли, бо якiйсь чоловѣкъ, якъ вôзникъ одѣтый, майже надбѣгъ до нихъ.

— Не тутъ — шепнула дѣвчина живо. — Я тутъ лякаюсь зъ вами говорити. Ходѣть за мною тамъ на сходы.

При тыхъ словахъ вôзникъ обернувъ ся, шорсткимъ голосомъ крикнувъ: „чого вы заступили цѣлый хôдникъ!“ и пôшовъ.

Сходы, котрû дѣвчина показала, находились на березѣ Серрі и вели въ дôлъ до пристани, де заѣзджали кораблѣ и човны. Вôзникъ побѣгъ до сходôвъ, подививъ ся и зачавъ сходити въ дôлъ. Сходы складались зъ трехъ ôддѣлôвъ. На другôмъ по лѣвôй руцѣ бувъ муръ, що ся-

гавъ ажь до стовпа надъ Тамизою. Сходы долѣшного ôддѣлу ширшû, а хто на нихъ стане за стовпомъ, того зъ другого ôддѣлу побачити не можна, хочь и якъ ôнъ близько. Въ тôмъ мѣсци скрывъ ся вôзникъ опершись плечима о стовпъ. Бувъ дуже нетерпеливый, бо сего, що тутъ дѣялось, ôнъ зовсѣмъ не понимавъ и не догадувавъ ся. Вже хотѣвъ выходити зновъ на гору, коли почувъ хôдъ а заразъ потôмъ и голосы. Задержавъ ôддыхъ и зачавъ слухати.

— Вже досыть далеко — сказавъ панъ. — Дальше не пущу молодои дамы. Иншû люде и такъ далеко не йшли бы за вами; бачите, що вамъ вѣрю.

— Вы справдѣ дуже осторожнû, а може й недовѣрчивû, якъ менѣ здаесь. Та все одно, — сказала Нансі.

— Але по що ведете вы насъ на таке мѣсце? — спытавъ панъ лагôднѣйшимъ голосомъ. — Чому не можна було говорити зъ вами тамъ, де ясно и де люде близько?

— Я вамъ сказала, що боюсь тамъ зъ вами говорити — сама не знаю, чому, — ôдповѣла Нансі зъ жахомъ. — Менѣ такъ чогось лячно и я такъ дрожу, що ледви на ногахъ можу встояти.

— Чого-жь вы лякаетесь? — спытавъ панъ милосерно.

— Сама не знаю, — ôдповѣла дѣвчина. — Цѣлый день зъ думки не сходили менѣ всѣлякû роды смерти, кровавû покрывала смертнû и все мене мучила тревога такъ, що я була, якъ въ огни. Я читала нинѣ вечеромъ книжку, щобы чимъ часъ забити, и все вычитувала те саме.

— Отъ выдумки, — сказавъ старый панъ, втихомирюючи ей.

— Зовсѣмъ не выдумки, — ôдповѣла дѣвчина за-

хриплымъ голосомъ. — Присягну, що на кождôй сторонѣ великими чорными буквами стояло написане слово „домовина“ и отъ передъ хвилею, якъ я тутъ прийшла, несли якусь домовину.

— Се нѣчо незвычайне. Я видѣвъ неразъ, якъ попри мене несли домовину.

— Правдиву — але то не була правдива.

Все те говорила она такимъ голосомъ, що ажь морозъ ишовъ по за плечѣ зачаеному шпіонови, ажь кровь застигала ему въ жилахъ. Але бôльшои полекшѣ на душѣ не зазнавъ ôнъ нѣколи, якъ теперь, коли почувъ солодкій голосъ молодои дамы, Рожѣ. Она просила Нансі, щобъ утихомирилась и не думала про такû страшнû рѣчи.

Говорѣть приязно до неи, бѣднои; ѣй мабуть сего треба, — додала она, звертаючись до своего товариша.

— Вашû великодушнû, побожнû дамы дивились бы на мене зъ погордою, якъ бы мене теперь въ ночи бачили, и проповѣди бы менѣ говорили о вѣчнôмъ пекольнôмъ огню и о пôмстѣ неба, — скликнула дѣвчина. — О, моя дорога молода панѣ, чому тû, що хотять бути выбранцями Бога, не такû лагôднû и добрû для насъ бѣдныхъ нещасливыхъ, якъ вы! Ахъ, вы маете те все, що тамтû втратили, молодôсть и красу, и вы бы могли трохи бути бôльше гордыми, замѣсть такъ скромными.

— Ахъ! — перебивъ еи панъ — Турокъ обмившись чисто звертае свое лице на всхôдъ и молить ся. А тû добрû люде въ непривѣтнôмъ свѣтѣ здирають людянôсть зô своего лиця, и звертають его потôмъ на найтемнѣйшу сторону неба. Якъ бы менѣ прийшло ся выбирати помѣжь музулманами а тыми фарисеями, то я бы выбравъ першихъ.

Тû слова говоривъ ôнъ до молодои дамы, але може

ôнъ хотѣвъ тымъ дати Нансі часъ, прийти до себе. Ôдтакъ обôзвавъ ся до дѣвчины.

— Минувшои недѣлѣ вечеромъ васъ тутъ не було?

— Не могла прийти, силою мене задержали.

— Хто?

— Біль, той чоловѣкъ, про котрого я згадувала молодôй дамѣ!

— Чей нѣхто васъ не пôдозрѣвае о се, чого вы тутъ прийшли? — спытавъ старый панъ боязко.

— Нѣ, — ôдповѣла дѣвчина хитаючи головою. — Але ôнъ мене поти не пустить зъ дому, поки не довѣдаесь, за чимъ выходжу, и я бы такожь до дамы не могла була прийти, якъ бы не дала ему на сонъ напитись

— Чи тогды збудивъ ся ôнъ передъ вашимъ поворотомъ?

— Нѣ; и анѣ ôнъ, анѣ нѣхто мене тогдѣ не пôдозрѣвавъ.

— Добре. Отже слухайте теперь, що я вамъ скажу. Ся молода панѣ розповѣла менѣ и ще кôлькомъ своимъ приятелямъ, що заслугують вповнѣ на довѣрье, все, що вы ѣй донесли передъ двома тыжднями. Признаю ся, що я зъ початку сумнѣвавъ ся, чи можна вѣрити вашимъ словамъ; але теперь переконавъ ся, що можна.

— Можете менѣ вѣрити, — запевняла Нансі.

— Повтаряю, що вѣрю вамъ вже. А щобы вамъ дати доказъ, що вамъ вѣрю, то скажу ôдразу, що мы хочемо налякати Монка и такъ ôдъ него вырвати тайну. Але — але якъ бы мы его не могли дôстати въ свои руки, або якъ бы годѣ було дôзнатись ôдъ него тайны, то вы мусите намъ жида дати въ руки.

— Фажана! — крикнула дѣвчина, цофаючись въ задъ.

— Єго — такъ єсть, єго мусите вы намъ дати въ руки.

— Нѣколи, я того нѣколи не зроблю, — ôдповѣла Нансі — не зроблю, хочь и якій ôнъ чортъ и хочь ôнъ зô мною гôрше якъ чортъ обходивъ ся.

— Отже не хочете? спытавъ панъ, котрый мабуть и не сподѣвавъ ся жаднои иншои ôдповѣди.

— Нѣ.

— То скажѣть менѣ, чому вы не хочете?

— Зъ однои причины, — ôдповѣла Нансі твердо — зъ однои причины, котру дама знає и я певна, що она стане по моѣй сторонѣ, бо менѣ прирекла; а ще й зъ другои причины, бо хочь и якъ безбожне житье ôнъ провадить, але й я зôйшла на сю злу дорогу. Богато зъ нашихъ жило зле, а я не хочу ихъ зрадити, бо й они мене не зрадили, хочь якû безбожнû: а могли неразъ...

— То дайте менѣ Монка въ руки, — обôзвавсь панъ такъ живо, якъ бы осягнувъ се, чого хотѣвъ, — и вже намъ се лишѣть, що маємо зъ нимъ почати.

— А якъ ôнъ зрадить иншихъ?

— Прирѣкаю вамъ, що справы рушати не будемо, якъ лишь будемо мати єго тайну. Въ малôй исторіи житя Олівера суть справдѣ такû обставины, о котрыхъ бы й я дуже радо замовчавъ, и якъ лишь правды дôзнаємось, то нѣкому й волосъ зъ головы не спаде.

— А якъ не дôзнаєтесь правды?

— Тогды за вашимъ дозволомъ жида потягнемо передъ судъ, а чей я васъ переконаю и вы на се згодитесь.

— А панѣ менѣ се прирече? — спытала Нансі зъ натискомъ.

— Приреќаю вамъ щиро, — сказала Рожа — будьте певнѣ̂.

— Отже Монкъ нѣколи не смѣе дôзнатись, звôдки вы знаете се, що я вамъ сказала, — говорила дѣвчина по короткôмъ мовчаню.

— Добре, нѣколи не дôзнаесь, — ôдповѣвъ панъ — анѣ не догадаесь.

— Я навчилась брехати и жила ôдъ самои дитины помѣжь такими, що неправдою жиють, але вашимъ словамъ вѣрю, — сказала Нансі, знову по короткôмъ мовчаню.

Обое запевнили ей, що може бути спокôйна и теперь сказала она такимъ тихимъ шепотомъ, що шпіонъ ледви мôгъ зрозумѣти, якъ зве ся тая нора, зъ котрои що йно выйшли, въ якôй она дѣльници и при котрôй улици. Говорила зъ малыми перестанками; мабуть панъ записувавъ собѣ дещо. Описала, якъ выглядае дôмъ въ серединѣ, коли можна тамъ найлѣпше заглянути и въ котрѣ̂ вечерѣ та въ котру годину Монкъ звыкъ тамъ приходити. По тôмъ замовкла на кôлька хвиль и старалась пригадати собѣ его черты лиця та цѣлый выглядъ.

— Ôнъ великого росту — сказала она — и крѣпко збудованый, але не сильный; ходить такъ, якъ бы чатувавъ на кого а все обзыраесь поза себе, то въ лѣво то въ право. Запамятайте собѣ се; его очи сидять такъ глубоко въ головѣ, що вже й по тôмъ однôмъ можна бы его межи тысячами пôзнати. Мае темне волосье и очи, а лице чорняве, трохи вже пристаркувате и запале, хочь ôнъ и не мае ще бôльше лѣтъ, якъ двацять шѣсть до двацять вôсѣмь. Уста его часто синѣ̂ и покусанѣ̂, бо ôнъ дôстае страшнѣ̂ напады и неразъ собѣ руки до крови покусае — чому вы здивувались? — урвала она наразъ свою мову.

Панъ ôдповѣвъ живо, що самъ не знае, чому, и просивъ ей говорити дальше.

— Я те въ ôбльшôй части мусѣла выманити ôдъ иншихъ, щобы вамъ сказати, — говорила дѣвчина дальше — бо я его лише два разы видѣла и то загорненого въ великій плащь. Бôльше вже мабуть — ага! На шиѣ въ горѣ, такъ що можна де-що зъ того видѣти, если ôдверне свое лице, мае ôнъ...

— Широкій червоный знакъ, якъ бы ôдъ опареня, — перебивъ ей панъ.

— То вы его знаете! — кликнула дѣвчина.

Зъ устъ Рожѣ выхопивсь также оклик найбôльшого задиву и на кôлька хвиль всѣ трое замовкли такъ, що Больтеръ чувъ ихъ ôддыхъ.

— Менѣ здаесь, що знаю, — зачавъ панъ. — Такого, якъ вы менѣ описуете, я знаю. Але побачимо. Неразъ лучаютъ ся люде дуже подôбнû до себе, — може бути, що се хто инший.

Слова тû вымовивъ ôнъ уданымъ байдужимъ голосомъ и ôдступивъ кôлька крокôвъ назадъ. Черезъ те зближивъ ся ôнъ до укрытого шпіона, котрый почувъ шепôтъ: „се певно ôнъ“. Заразъ по тôмъ сказавъ ôнъ знову голосно:

— Молода дѣвчино, вы намъ зробили дуже велику прислугу и я бы радъ вамъ чимъ ôддячитись. Що я можу для васъ зробити?

— Нѣчо, — ôдповѣла Нансі.

— Не кажѣть такъ, — говоривъ панъ дальше такимъ благаючимъ и сердечнымъ тономъ, що й найбôльше затвердѣла душа могла зворушитись. — Прошу васъ, скажѣть менѣ.

— Я обстаю при своѣмъ, пане, — ôдповѣла Нансі

зъ плачемъ. — Вы не можете для мене нѣчого зробити. Я справдѣ не маю вже нѣякои надѣѣ.

— Бо вы собѣ самî надѣю ôдбираете, — ôдповѣвъ панъ. — Ваша минувшôсть — се жалôсна розтрата неоцѣненыхъ дарôвъ молодости, якî Творець лише разъ дае, а въ друге нѣ; але на будучнôсть вы можете мати надѣю. Я не кажу, щобъ се було въ нашôй силѣ, дати вамъ спокôй душѣ. Єго можете вы мати о стôлько, о скôлько самî про се будете дбати. Але мы можемо и бажаємо собѣ дуже, дати вамъ якій тихій притулокъ на селѣ, або й за границею, если вы боитесь тутъ зôстати. И день ще не настане, а вы можете бути ôдъ своихъ товаришѣвъ вже далеко и слѣду по собѣ не кинути жадного такъ, якъ бы вы зъ землѣ щезли. Дайте намовитись нашимъ просьбамъ. Я бы радъ, щобы вы вже анѣ словечка не говорили зô своими товаришами, котрî такъ люто зъ вами обходились, — щобы вы вже анѣ окомъ не кинули на мѣсце свого дотеперѣшного побуту и не вдыхали сего воздуха, що для васъ есть заразою и смертью. Дайте намовитись, поки ще часъ, поки ще можете.

— Она дасть ся намовити, — скликнула Рожа — я знаю, що она рѣшить ся.

— Нѣ, нѣ, — ôдповѣла Нансі по короткôй внутрѣшнôй борбѣ, — я ланцухами привязана до свого дотеперѣшного житя. Я боюсь и ненавиджу се житье, але инакше жити не можу. Я вже давно за далеко зайшла, щобы можна вернути, — а таки не знаю, чи не була-бъ я дала намовитись, якъ бы вы такъ до мене були давнѣйше могли промовити. Але страхъ зновъ мене нападае, — додала она, скоро обернувшись — я мушу вернути до дому.

— До дому! — повторила Рожа, великій натискъ поклавши на се слово.

— До дому, панѣ, — до такого дому, якій я собѣ выбудувала за цѣле свое житье. Пращайте. Ще хто побачить мене або пôдслухае. Ходѣмо зъ-вôдси. Єсли я вамъ яку прислугу зробила, то вы хочь будьте ласкавû, пôйти собѣ, най я сама верну до дому.

— Пропало — сказавъ панъ и зôтхнувъ. — Мы може, задержуючи васъ тутъ, наражаемо васъ на небезпечнôсть, и може васъ довше задержали, якъ вы сподѣвали ся.

— Справдѣ — ôдповѣла Нансі.

— Якій же конець житя такихъ нещасныхъ? — скликнула Рожа.

— Подивѣть ся на темну воду тамъ въ низу! — — сказала дѣвчина. — Якъ часто читаете вы о такихъ, якъ я, що кидають ся въ воду! Не лишають они по собѣ живои душѣ, що бы ихъ оплакувала або хочь спытала за ними. Лѣта минуть, а може лишь мѣсяцѣ, а конець мого житя не буде лѣпшій.

— Не говорѣть такъ, прошу васъ, — сказала Рожа хлипаючи.

— Вы нѣколи о тôмъ не почуете, моя добра молода панѣ, и Боже васъ борони, щобы такû страшнû рѣчи... добранôчь, добранôчь!

Панъ ôдвернувъ ся.

— Возьмѣть хочь сей мѣшочокъ, — сказала Рожа — въ лихôй годинѣ будете мати хочь яку-таку помôчь.

— Нѣ, не возьму, — ôдповѣла дѣвчина. — Се, що я зробила, зробила не за грошѣ. Нехай я вже въ тôмъ пересвѣдченю остану. Лишь — дайте менѣ що на памятку — щось, що вы носили — нѣ, нѣ, не перстень, — рукавички або хустину — такъ, благословенье Боже на васъ — добранôчь, добранôчь!

Єи сильне зворушенье и журба, щобы еи не ôд-

*

крыли, бо се було бы для неи дуже небеспечно, спонукали пана ôддалитись зъ Рожею, бо Нансі сего бажала. Выйшовши на найвысшій ступень пристанули они.

— Слухайте! — шепнула Рожа. — Чи не кличе она? Менѣ здаесь, що я чула ей голосъ.

— Нѣ, моя дорога, — ôдповѣвъ Бравнльовъ, сумно глянувши поза себе. — Она анѣ не рушилась, а ôдôйде, ажь насъ не буде видко.

Рожа все ще сумнѣвала ся, але старый панъ взявъ ей пôдъ руку и трохи силою потягнувъ за собою. Скоро они щезли, кинула ся Нансі на сходы и зъ муки великои гôрко заплакала. По якôмсь часѣ встала и непевнымъ крокомъ зачала ити домôвь. Здивованый Больтеръ постоявъ ще кôлька хвиль за стовпомъ, выйшовъ потôмъ нишкомъ на сходы, оглянувъ ся быстро довкола и побѣгъ такъ скоро, якъ лишь мôгъ, до дому жида.

ГЛАВА СОРОКЪ ЧЕТВЕРТА.

Нещасливî наслѣдки.

Было ще майже двѣ годины до дня — сама пора въ осѣннôй ночи, коли здаесь, що навѣть всякій голосъ завмеръ-спить, улицѣ тихî и пустî, хиба ще деякî пôзнî гуляки и крикуны вертають домôвъ спати. Тогды въ своѣй давнôй норѣ сидѣвъ жидъ зъ такимъ блѣдымъ и запалымъ лицемъ и такъ червоными та кровію набѣглыми очима, що бôльше подабавъ на страшну мару, котра пôднялась зъ вогкои могилы й котру томить злый духъ, якъ на чоловѣка.

Загорненый въ подерту ковдру прикучнувъ ôнъ

коло погасшои ватры и вдивлювавъ ся въ свѣтло на столѣ, що вже майже гасло. Наче безъ думки приложивъ ôнъ праву руку до устъ и гризъ свои довгѝ, чорнѝ нôгтѣ такъ, що въ устахъ, въ котрыхъ — здавалось — не було зубôвъ, показувалось кôлька передныхъ зубôвъ такихъ, якъ у пса або у щура.

На матерацу на земли вытягненый спавъ Ной Кляйполь твердымъ сномъ. Старый жидъ розсѣяными очима дививъ ся то на свѣтло, то на него, а въ его нутрѣ товпились неспокôйнѝ думки и бурливѝ пристрасти: — гôрке розчарованье и гнѣвъ, що не вдавъ ся ему его знаменитый плянъ; смертельна ненависть до дѣвчины, що хитро зôйшлась зъ чужинцями; повне недовѣрье въ щирôсть еи ваганя, що не хотѣла его зрадити; злôсть, що не мôгъ пôмститись на Сайксѣ; страхъ передъ ôдкрытьемъ его шайки, засудомъ и смертью; зъ того всего найдикша лютôсть и новѝ лукавѝ злобнѝ замѣры. Сидѣвъ ôнъ не змѣняючи анѣ трохи своеи поставы и — здавалось — не зважавъ на пôзну пору, ажь чийсь хôдъ передъ домомъ замѣтивъ ôнъ своимъ добрымъ ухомъ.

— Прецѣ разъ, — забормотѣвъ ôнъ, обтерши рукою свои сухѝ, горячѝ уста, — прецѣ разъ.

Дзвôнокъ обôзвавъ ся тихо, ôнъ выйшовъ и по хвили вернувъ зъ чоловѣкомъ, що ажь по за бороду бувъ закутаный одежею и нѣсъ пôдъ пахою якусь вязанку. Бувъ то Сайксъ.

— Такъ, — сказавъ проклятый розбишака и положивъ вязанку на стôлъ. — Роби зъ тымъ, що хочь. Богато мене то труду стояло; я думавъ, що передъ трема годинами верну.

Фажинъ сховавъ вязанку, сѣвъ знову и мовчавъ, але быстро дививъ ся на Сайкса, уста его дрожали

такъ сильно, а лице его ôдъ дикихъ пристрастей такъ змѣнилось, що розбôйникъ мимоволѣ цофнувъ ся и здивовано глянувъ на него.

— Що тобѣ? — спытавъ ôнъ. — До чорта, чого ты такъ выдививъ ся на мене?

Жидъ пôднявъ праву руку и потрясъ вказуючимъ палцемъ; але его рухи були такî сильнî, що притôмъ не мôгъ слова вымовити.

— Єй Богу, — скрикнувъ Сайксъ, запхавши руку въ нагрудну кишеню, — ôнъ збожеволѣвъ. Треба стерегтись его.

— Не бôй ся, не бôй ся, — вымовивъ вкôнци Фажинъ. — Се не про васъ, Біль. Противъ васъ я нѣчого не маю, нѣчого.

— Гмъ, се щастье для одного зъ насъ, менше о те, для котрого, — сказавъ Сайксъ, вытягнувъ нарочно пістолетъ и сховавъ его въ другу кишеню.

— Я вамъ щось скажу, Біль; — говоривъ жидъ приступаючи до него — се васъ ще бôльше розлютить, якъ мене.

— Ей? — ôдповѣвъ Сайксъ недовѣрчиво. — А якъ маешь що сказати, то розмыкай скорше ротъ и говори скоро, бо Нансі ще готова думати, що я де пропавъ.

— Она вже й такъ не инакше думае про васъ.

Сайксъ глянувъ на него непевно, вытягъ свôй могучій кулакъ, потрясъ нимъ и грôзно приказавъ жидови яснѣйше говорети.

— Подумайте собѣ, сказавъ жидъ, а голосъ его майже дусивъ ся въ горлѣ зъ пересердя, — що бы вы зробили, якъ бы той хлопець выйшовъ въ ночи на улицю, порозумѣвъ ся зъ нашими найбôльшими ворогами, описавъ имъ насъ и нашь сховокъ, зрадивъ нашî най-

тайнѣйшî пляны и дѣла, до того ще богато набрехавъ, — що бы вы тогды зробили?

Сайксъ заклявъ страшно и сказавъ, що въ такôмъ выпадку розторощивъ бы єго чашку зелѣзными цьвяхами своихъ чобôтъ.

— А якъ бы се я зробивъ! — майже крикнувъ жидъ — я, що знаю такъ богато и тôлько людей можу на шибеницю пôслати?

— Не знаю, — ôдповѣвъ Сайксъ, на саму вже думку о тôмъ закусивъ зубы и поблѣдъ. — Вже бы я у вязници щось зробивъ, за що бы мене мусѣли забити въ кайданы; а якъ бы мене поставили зъ тобою передъ судъ, то я бы тобѣ передъ судьями, передъ всѣми голову проваливъ. На стôлько силы мавъ бы я, — бормотѣвъ ôнъ, махаючи своєю жилавою рукою, — щобы тебе на порохъ збити; — такъ якъ бы по тобѣ наладованый вôзъ переѣхавъ.

— И вы бы такъ справдѣ зробили?

— Чи я бы такъ зробивъ?! Спробуй!

— А якъ бы се зробивъ Чарль, або майстеръ, або Бетъ, або —

— Все одно, — перебивъ єго Сайксъ нетерпеливо — хто бы се й не бувъ, я бы вже єму ôдплативъ ся.

Фажинъ глянувъ зновъ остро на него, казавъ єму мовчати, нахиливъ ся надъ сплячимъ Больтеромъ и потермосивъ єго, а Сайксъ тымчасомъ сидѣвъ здивованый и нетерпеливый, оперши руки на колѣна.

— Больтеръ, Больтеръ! Бѣдный хлопчиско, — сказавъ Фажинъ та глянувъ такъ въ гору, якъ бы сподѣвавъ ся незвычайнои потѣхи, — змучивъ ся, не спавши черезъ васъ такъ довго, а вы такъ пôзно прийшли.

— Що ты хочешь сказати? — спытавъ Сайксъ.

Жидъ не ôдповѣвъ, будивъ дальше Ноя и вкôнци се ему вдалось.

— Розповѣджь ему ты — най почуе такожь, — сказавъ ôнъ, вказуючи на Сайкса.

— Що розповѣсти? — спытавъ Ной на пôвъ сонный.

— Се — про Нансі, — ôдповѣвъ жидъ, взявши крѣпко Сайкса за руку, мовь бы хотѣвъ его задержати, щобы не выйшовъ, поки всего не почуе, а потôмъ выпытувавъ сонного Ноя про се, що ôнъ чувъ, зъ такою лютостію, що ледви мôгъ надъ нею запанувати.

— А що сказала она, — спытавъ ôнъ вкôнци запѣнеными устами — що сказала она про минувшу недѣлю?

— Панъ пытавъ еи, чому не прийшла попереднои недѣлѣ; — ôдповѣвъ Ной, догадуючись, хто то Сайксъ, — а она сказала, що еи силою задержавъ дома Біль, чоловѣкъ, про котрого она вже имъ говорила.

— Що-жь дальше? — пытавъ жидъ. — Що ще сказала она про него? Скажи ему, скажи ему!

— Що тяжко ѣй выйти зъ дому безъ его вѣдомости, — говоривъ Ной дальше — ôнъ мусить знати, куды она выходить, и тому она дала ему на сонъ, коли въ-перше до дамы ишла, — ха ха-ха!

— А проклята! — крикнувъ Сайксъ, выриваючись жидови зъ рукъ. — Пусти мене!

Зъ лютостію выбѣгъ ôнъ зъ комнаты, Фажинъ выбѣгъ за нимъ и кликавъ его, але бувъ бы его не задержавъ, якъ бы брама не була замкнена.

— Пускай мене, — кричавъ ôнъ — бо... чи пустишь ты мене, чуешь?

— Словечко ще, одно однѣсенькое словечко маю вамъ сказати, — ôдповѣвъ жидъ зъ уданымъ страхомъ

и поклавъ руку на клямку. — Вы — чей вы, Біль, нѣчого злого ѣй не зробите?

Днѣло и було вже досыть ясно, щобы видѣти, якъ они собѣ въ лице дивились, якъ въ ихъ очахъ горѣвъ огонь, по котрôмъ доброго годѣ було сподѣватись.

— Я думаю, — додавъ жидъ, замѣтивши, що удаванье теперъ не на мѣсци, — що вы ѣй нѣчого не зробите, черезъ що бы мы попали въ небезпечнôсть. Хитро-мудро, Біль, а розумъ майте.

За той часъ ôнъ отворивъ браму, а Сайксъ не ôдповѣвши нѣчого выбѣгъ на улицю и поспѣшивъ до свого дому, не оглядаючись на улици нѣ въ право нѣ въ лѣво, не змѣнивши анѣ трохи лиця, не воркнувши анѣ одного гнѣвного слова, зъ закушеными зубами, рѣшучій и жадный крови. Тихо выйшовъ на гору, отворивъ и замкнувъ дверѣ, приставивъ до нихъ тяжкій стôлъ и розкрывъ занавѣсу надъ лôжкомъ.

А на лôжку лежала Нансі, на-пôвъ убрана. Збудилась налякана.

— Вставай! — сказавъ ôнъ.

— Се ты? — обôзвалась она, рада зъ его повороту.

— Я. Вставай!

Свѣтло горѣло — ôнъ кинувъ его въ пѣчь. Она встала и пôшла до ôкна, щобы пôдтягнути занавѣсу.

— Не пôдтягай! — розказавъ ôнъ. — Досыть есть ясно до нашого дѣла.

— Біль, — сказала она змѣшана — чого вы такъ на мене дивитесь?

Онъ дививъ ся на ню черезъ хвилю, сапѣвъ, а груды его то пôдоймались, то опадали, ôдтакъ хопивъ еи за голову и за горло, вытягъ на середину комнаты, ки-

нувъ разъ лише окомъ на дверѣ и поклавъ свою тяжку руку на еи уста.

— Біль, Біль, — сапѣла она и въ смертельнôмъ страсѣ вырывалась ему зъ рукъ, — я не буду кричати, плакати не буду, — послухайте мене — скажѣть лише — скажѣть, що я зробила.

— Вже я знаю, ты чортôвска дочко! Тебе вчера въ ночи пôдслухували; я знаю кожде словечко, що ты сказала.

— Господи! — крикнула она, причепившись сильно до него, — то хочь змилуйтесь надо мною, надъ моимъ житьемъ такъ, якъ я вашого доглядала. Біль, дорогій Біль, чей вы мене не хочете вбити! Розважте, на що я вчера черезъ васъ не пристала. Маете часъ, надумайтесь и не робѣть проступку, — я васъ не опущу нѣколи. Біль, змилуйтесь надъ собою и надо мною, роздумайте, закимъ кровь прольльете. На мою грѣшну душу кляну ся, я вамъ була вѣрна.

Ôнъ старавъ ся вырватись зъ еи рукъ, але она держала его силою розпуки.

— Біль, — кричала она и хотѣла голову положити ему на груди — той панъ и добра панѣ хотѣли мене пôслати за границю. Пустѣть мене ще до нихъ, а я буду ихъ на колѣнахъ благати, щобы и для васъ були такî добрî та ласкавî; тогды втечемо зъ того пекла и далеко зъ вôдси зачнемо жити лѣпше, забудемо про себе и не побачимось вже нѣколи. На поправу нѣколи не запôзно. Они такъ казали — я чую се теперь — але мы мусимо мати трохи часу, хочь трохи лише.

Ôнъ вырвавъ одну свою руку и хопивъ за пістолетъ; але хочь якъ бувъ лютый, то таки прийшло ему на думку, що якъ бы стрѣливъ, то заразъ бы все вы-

крылось, и тому зъ всеи силы ударивъ ей два разы по лици, котрымъ она майже дотыкала его лиця.

Она захиталась и упала оголомшена на землю, а зъ глубокои раны въ чолѣ полилась кровь, але небавомъ знову зъ тяжкою бѣдою пôднялась на колѣна, вытягнула зъ-за пазухи бѣлу хустину, що Рожа ѣй подарувала, зъ заломаными руками пôдняла ей такъ высоко до неба, якъ лишь при своихъ слабыхъ силахъ могла та благала Бога о милосердье.

Страшно було дивитись. Убійникъ цофнувъ ся до стѣны, закрывъ очи рукою, щобы ей не видѣти, хопивъ тяжку палицю и поваливъ Нансі на землю.

ГЛАВА СОРОКЪ ПЯТА.

Утеча Сайкса.

Въ цѣлôй великôй столици не було того дня такъ страшного, безбожного проступку. Сонце, — те ясне сонце, що не лише свѣтло, але й нове житье, надѣю и свѣжû силы дає людямъ, — зôйшло высоко надъ много людным мѣстомъ и сыпало блискучû промѣнѣ такъ въ помальованû шибы, якъ и залѣпленû паперомъ ôкна, такъ въ храмы высокû, якъ и въ найнизшу, найгôршу хатину. Оно освѣчувало такожь компату, въ котрôй лежала убита Нансі. Сайксъ старавъ ся, не допустити свѣтла до комнаты, але дарма. При млавôмъ свѣтлѣ ранку выглядала дѣвчина страшно, але ей кроваве тѣло выглядало ще десять разôвъ страшнѣйше при яснôмъ свѣтлѣ дня.

Зô страху не рушавъ ся Сайксъ зъ мѣсця. Ще разъ тихенько застогнала нещасна, а рука ей затремтѣ-

ла. Тогды ôнъ знову бивъ єи и бивъ, бо страхъ єго перемѣнивъ ся въ гôрку ненависть. Ôдтакъ кинувъ на ню ковдру, але єму стало ще страшнѣйше, бо видѣвъ въ дусѣ, якъ она очима за нимъ водила, а потôмъ вдивилась въ одну точку, якъ бы благала пôмсты зъ неба. Скинувъ зъ неи ковдру, а тамъ лежавъ вже страшный трупъ, зъ котрого ранъ ще кровь помалу выплывала.

Розложивъ огонь и палицю, до котрои причепилось волосье покôйнои, кинувъ въ поломѣнь. А хочь самъ якій бувъ твердый, якъ зелѣзо, то таки дрожавъ, коли бачивъ, якъ поломѣнь сгорнула палицю и она помалу спопелѣла. Ôдтакъ обмивъ ся и вытеръ свою одѣжь. На нѣй були плямы и годѣ було ихъ вывабити. Тû плямы вырѣзавъ ôнъ зъ одежи и кинувъ въ огонь. Цѣла комната була закровавлена — навѣть ноги пса були повалянû кровью.

За цѣлый той часъ ôнъ анѣ разу не глянувъ на трупа и такъ само не оглядаючись, потягнувъ пса за собою до дверей, выйшовъ зъ комнаты, замкнувъ дверѣ и покинувъ свое мешканье. Пôшовъ въ-поперекъ улицѣ и глянувъ на ôкно въ горѣ, щобы переконатись, чи зъ надвору що видко. Ôкно було закрыте занавѣсою, котру она хотѣла пôдтягнути, щобы свѣтлу дати доступъ до комнаты; та она не мала вже єго нѣколи побачити. Недалеко ôдъ ôкна лежало єи тѣло — ôнъ знавъ се — а сонце такъ ясно освѣчувало ôкно.

Але лекше єму стало, коли выйшовъ зъ комнаты; свиснувъ на пса и скорымъ крокомъ ôддаливъ ся. Перейшовъ черезъ Ислінґтонъ и Гайґетъ-Гіль, непевный, куды мае удатись, вкôнци — минувъ Гемстедъ и вийшовъ на поле, положивъ ся пôдъ плотомъ, заснувъ, але небавомъ знову збудивъ ся и зачавъ блукати то помалу, то скоро, безъ спочинку въ душѣ, єсли часомъ де при-

сѣвъ. Въ Гендонъ думавъ де вступити, але здавалось єму, що й дѣти передъ дверми дивлять ся на него пôдозрѣно; єму не ставало ôдваги, зажадати хлѣба або напою и ôнъ зновъ выходивъ на поле; а вже зовсѣмъ втомивъ ся такъ довгою блуканиною, котра єго все на те саме мѣсце приводила.

Вкôнци о девятôй годинѣ вечеромъ ôдваживъ ся вступити до малои гостиницѣ въ Гатфільдъ. Въ шинку коло коминка сидѣло кôлька сельскихъ робôтникôвъ. Они зробили мѣсце для чужинця, але ôнъ усѣвъ собѣ въ найдальшій кутокъ, ѣвъ и пивъ самъ та ôдъ часу до часу кидавъ дещо псови. Робôтники забавлялись звычайною розмовою, а ôнъ вже дрѣмавъ, коли зъ крикомъ увôйшовъ до шинку якійсь чоловѣкъ, нѣбы похатникъ, нѣбы торговець и сейчасъ ставъ захвалювати свôй товаръ та жартувати, коли уважавъ ôдповѣднымъ.

— Отсі кульочки — ôдповѣвъ ôнъ на пытанье одного робôтника — суть певнымъ средствомъ на вываблюванье плямъ зъ всякихъ матерій. Сплямила дама свою честь, то потребує лишь одну таку кульочку зажити. Хоче панъ свою честь показати, то може се зробити такъ добре сею кульочкою, якъ кулею зъ пістолета, и ще лѣпше, бо смакъ въ неи гôршій. Хто купить? Одна коштує пенні, або два пôвъ-пенсы, або чотыри шелюги — все одно менѣ. Покупъ на нихъ такій великій, що мало коли можна ихъ дôстати; чотырнацять водныхъ млынôвъ, шѣсть паровыхъ машинъ и одна ґальванічна батерія працюють безнастанно, а ще не може то вдоволити купцѣвъ доставою; робôтники мало на смерть не запрацюють ся; вдовамъ дають по двацять фунтôвъ рôчно за кожду дитину, а за близнята нагороду. Всѣ плямы нищить: зъ товстости, вина, фарбы, воды и крови. Дивѣть ся! Ось на капелюсѣ того джентельмена єсть

пляма, а я єи вываблю скорше, закимъ подадуть менѣ шклянку пива.

— Положите вы мôй капелюхъ! — крикнувъ Сайксъ въ страсѣ.

— Пане, — говоривъ похатникъ, блимаючи очима до робôтникôвъ, — я вываблю пляму, закимъ вы до мене дôйдете. Панове чей бачите пляму на капелюсѣ, таку якъ шілінґъ, а не грубшу, якъ пôвъ короны. Все одно, чи то пляма зъ товстости, чи зъ вина, фарбы, воды або крови —

Не докôнчивъ, бо Сайксъ страшно заклявъ, трутивъ стôлъ, вырвавъ єму капелюхъ зъ рукъ, выйшовъ лютый зъ гостинницѣ и зъ такою самою непевностію и журбою, яка єго мимо волѣ цѣлый день не опускала, вернувъ знову до мѣста. Передъ почтою стоявъ лондоньскій діліжансъ. Оминаючи старанно свѣтло єго, зблизивъ ся ôнъ до него, щобы прислухатись, чи чого не почує.

Постоявъ хвилю-двѣ, поки не надôйшовъ якійсь лѣсный та приступивъ до кондуктора, котрый стоявъ у ôкнѣ бюра та ждавъ на ôдправу, и спытавъ єго, що нового чувати.

— Цѣна жита трохи высша стала, — ôдповѣвъ той. — И чувъ я также о убійствѣ, що лучилось въ Спітальфільдъ, — та хто знає? всюды страшно брешуть.

— Нѣ, се правда, — обôзвавъ ся якійсь подорожный. — Страшне убійство!

— Чи то забивъ хто мужчину чи жѣнку?

— Дѣвчину — и кажуть —

Ту вôзникови не стало терпеливости и ôнъ казавъ кондукторови спѣшитись.

— Иду вже, — сказавъ кондукторъ — та ще лишь нема молодои богатои дамы, котра въ менѣ залюбить ся, лише не знаю, коли.

Ôнъ вылѣзъ на вôзъ, загравъ на розѣ и діліжансъ ôдъѣхавъ.

Сайксъ стоявъ неподвижно та не знавъ, куды теперь удатись. Вкôнци звернувъ ся въ сторону св. Альбана.

Минувши мѣсто и найшовшись въ темнотѣ на самôтнôй дорозѣ, почувъ наразъ такій страхъ, що мало серце ему не выскочило зъ грудей. Все довкола него, дѣйстнû предметы и тѣни, чи они рушались чи нѣ, але приймали на себе страшну стать; а ще страшнѣйша була стать покôйницѣ, що йшла слѣдъ въ слѣдъ за нимъ поважно та сумно. Ôнъ видѣвъ еи докладно въ темнотѣ, чувъ якъ шелестѣла еи одѣжь и листье, а кождый леготъ вѣтру приносивъ до его уха послѣдный тихій стогôнъ Нансі. Коли ôнъ станувъ, то й она ставала, коли бѣгъ, то она за нимъ не бѣгла, — бо ôдъ того лекше було бы ему на серцю — але мовь бы повôльный вѣтеръ, що вѣявъ одностайно, нѣсъ еи тѣло та шумѣвъ сумно.

Кôлька разôвъ въ розпуцѣ обертавъ ся рѣшучо, щобы прогнати мару, хочь бы она его мала вбити своимъ поглядомъ. Але тогды волосье ставало ему дубомъ, кровь застигала въ жилахъ, а мара разомъ зъ нимъ оберталась и була за нимъ. Рано ишла она передъ нимъ, теперь за нимъ. Ôнъ оперъ ся о стрôмку стѣну могилы и чувъ, що еи стать висѣла надъ нимъ въ нôчнôмъ холоднôмъ воздусѣ. Ôнъ кинувъ ся на землю на дорозѣ, а она станула ему у головахъ, проста, нѣма и неподвижна, подôбна до статуѣ нагробнои зъ написомъ кровавымъ.

Нехай нѣхто не каже, що убійника справедливôсть не досягне, або що провидѣнье спить. Убійникъ Сайксъ за одну мінутку вытерпѣвъ сто мукъ насильнои смерти.

На поли побачивъ ôнъ якусь шопу, де можна було заночувати. Передъ дверми єи росли три высокû тополѣ, черезъ що въ шопѣ було ще темнѣйше, а вѣтеръ шумѣвъ таємничо въ листю. Годѣ було єму до самого дня волочитись, ôнъ не мôгъ вже ходити и поклавъ ся пôдъ стѣною, щобы зазнати новыхъ мукъ. Бо теперь побачивъ ôнъ лице єи ще страшнѣйше, якъ те, передъ котрымъ зъ комнаты утѣкъ. На-пôвъ отворенû, млавû, мовь шклянû очи замигтѣли въ темнотѣ, хочь блеску вже не мали. Двоє ихъ лише було, а виднѣлись всюды. Коли закрывъ свои очи, то бачивъ цѣлу свою комнату зô всѣмъ, що въ нѣй було, ще докладнѣйше, нѣжь якъ бы самъ въ нѣй находивъ ся. Все було на своѣмъ мѣсци, навѣть трупъ, а очи небôшки були такû, якъ при єго ôдходѣ. Зôрвавъ ся и пôшовъ зновъ въ поле. Мара була за нимъ. Вернувъ до шопы и оперъ ся о стѣну, а мара вже була тамъ скорше, якъ ôнъ.

Дрожавъ на цѣлôмъ тѣлѣ, а холодный пôтъ ôдъ страху покрывъ єго ôдъ головы до нôгъ. Наразъ почувъ зъ-далека якійсь крикъ. Єму здавалось теперь, що й добре, коли має правдиву причину до страху. Сила и ôдвага вернули зновъ до него, коли побачивъ небезпечнôсть, зôрвавъ ся, выбѣгъ, а на небѣ розлилась страшна луна ôдъ далекого пожару. Десь звôнъ звонивъ, а крикъ и галасъ щоразъ зраставъ. Єму здавалось, що нове житье вступило въ него. Зъ псомъ попередъ себе побѣгъ якъ бѣшеный въ ту сторону де бувъ пожаръ, черезъ плоты и ровы, муры и брамы, не зважаючи на нѣякû перешкоды, ажь вкôнци прибѣгъ на мѣсце.

Богато домôвъ обнявъ поломѣнь, а страхъ, гамъ и заколотъ були незмѣрнû. Онъ зачавъ также кричати, ажь захрипъ и щобы не тямитись та утечи передъ своими думками, кидавъ ся въ найбôльшу товпу, працювавъ

то коло сикавокъ, то лѣзъ по непевнôй драбинѣ на найвысшій верхъ даху, бувъ всюды и не лякавъ ся нѣчого. Але въ нѣмъ була якась зачарована сила; зачало вже днѣти, а ôнъ не чувъ нѣякои втомы, нѣгде анѣ трохи не попаривъ ся, не мавъ жадного мѣхура на руцѣ, анѣ жадного знаку.

Однакожь коли божевôльне зворушенье въ нѣмъ минуло, то свѣдомôсть проступку вернула до него зъ силою въ десятеро бôльшою. Недовѣрчиво дививъ ся довкола себе, бо тутъ и тамъ стояли люде купками та розмавляли мѣжь собою, а єму здавалось, що се про него говорять. Кивнувъ на пса рукою и оба нишкомъ ôддалились. Сторожѣ однои сикавки просили єго, щобы лишивъ ся зъ ними поснѣдати. Ôнъ зъѣвъ кусень хлѣба и выпивъ склянку пива. Они були зъ Лондону и зачали говорити про убійство „Ôнъ пôйшовъ до Бірмінґемъ, — сказавъ оденъ зъ нихъ — але єго скоро зловлять, бо поліція выслала своихъ шпіонôвъ, а до завтра въ цѣлôмъ краю будуть о тôмъ знати."

Ôнъ ôдôйшовъ и ходивъ такъ довго, поки єго ноги могли носити; ажь далеко въ поли кинувъ ся на землю и заснувъ сномъ довгимъ, але неспокôйнымъ и часто перерыванымъ. Потôмъ непевный пôйшовъ въ дальшу дорогу, лякаючись другои самôтнои ночи; ажь наразъ зъ розпуки прийшла єму думка, вернути до Лондону.

— Тамъ хочь маю зъ кимъ поговорити, — думавъ ôнъ собѣ — и де скрытись. Тамъ они будуть мене шукати ажь наконецъ. Тыждень посиджу тихо, а потôмъ присилую Фажина, щобы давъ менѣ грошей и поѣду собѣ до Франціи. Єй Богу, все одно!

Ôнъ мавъ замѣръ въ ночи манôвцями дôстатись до мешканя Фажина. Але песъ, що за нимъ волочивъ ся, мôгъ причинитись до ôднайденя єго и увязненя. Тому

постановивъ Сайксъ утопити єго, ôднявъ тяжкій камѣнь и завязавъ єго въ свою хустину. Вода була близько, ôнъ кликавъ пса, але той довгій часъ не хотѣвъ зблизитись; взôръ жостокого пана заостривъ мабуть инстинктъ звѣрины. Сайксъ то кликавъ єго ласкаво то грозивъ, вкôнци прилѣзъ песъ до него, але якъ почувъ на собѣ єго руку, ôдскочивъ и утѣкъ. Сайксъ мусѣвъ самъ дальше подорожувати.

ГЛАВА СОРОКЪ ШЕСТА.

Розмова межи Монкомъ а паномъ Бравнльовомъ.

Вже смеркало, якъ панъ Бравнльовъ зъ двома мужчинами вылѣзъ зъ нанятого воза, котрый станувъ передъ єго домомъ. Мужчины помогли третому чоловѣкови вылѣзти зъ воза и потягли єго скоро въ отворену браму. То бувъ Монкъ.

Бравнльовъ ишовъ передъ ними мовчки до задньои комнаты. Передъ дверми єи станувъ Монкъ и не хотѣвъ войти. Мужчины, що держали єго, глянули пытаючо на Бравнльова.

— Або-або — сказавъ Бравнльовъ. Ôнъ знає, що єго жде, коли схоче вступити до насъ, а що єго жде, коли не схоче. Не хоче — то выведѣть єго зъ дому, заклична полицію и въ моѣмъ имени обвинѣть єго якъ головного злочинця.

— Якъ вы смѣєте мене такъ звати? — обуривъ ся Монкъ.

— А якъ вы, молодче, силуєте мене, выступити противъ васъ зъ обжалованьємъ, то що? — ôдповѣвъ Бравнльовъ, глянувши єму быстро въ очи. — Маєте о-

хоту выйти зъ мого дому? Пустѣть его! Такъ, пане. Теперь можете собѣ йти, а мы пôйдемъ за вами. Але даю вамъ слово, якъ лишь крокъ ступите за порôгъ, то увязнять васъ за обманьство и рабунокъ. Я вамъ кажу рѣшучо. Хочете — добре! — але кровь ваша спаде на вашу власну голову.

— Хто казавъ тымъ гультаямъ напасти на мене на гладкôй дорозѣ и ту завести?

— Я ôдповѣдаю за се, що тû люде зробили. Обвинѣть мене, що я вамъ свободу забравъ; се жь могли вы таки на дорозѣ зробити; а вамъ здавалось пораднѣйшимъ, тихо заховуватись. Хочете боронитись законами — пробуйте, але тогды й я такъ само зроблю, та вже зовсѣмъ не буду мати охоты, васъ ратувати, коли справа прийде передъ судъ.

Монкъ бувъ очевидно нерѣшеный.

— Рѣшайтесь скоро, — сказавъ Бравнльовъ спокôйно. — Хочете, щобъ я выступивъ противъ васъ зъ жалобою, — а конець зъ того готовъ бути поганый — то знаете, що маете робити; а хочете, щобъ васъ помилувавъ и простивъ я и всѣ, котрымъ вы тôлько лиха заподѣяли, то ходѣть до комнаты и анѣ слова — сѣдайте на столець, котрый жде вже на васъ два днѣ.

Монкъ вагавъ ся ще кôлька хвиль, вкôнци вôйшовъ и усѣвъ. Бравнльовъ приказавъ обомъ мужчинамъ засунути дверѣ и бути готовыми, коли задзвонить.

— Гарно обходить ся зô мною найдавнѣйшій приятель мого батька,—сказавъ Монкъ, ôдкладаючи на бôкъ капелюхъ и плащь.

— Якъ разъ тому, що я найдавнѣйшій приятель вашого батька, обходжусь такъ зъ вами, молодче, — ôдповѣвъ Бравнльовъ — бо я всѣ надѣѣ и бажаня моеи щасливои молодости покладавъ на него и на гарну ди-

тину зъ его крови, що въ молодôмъ вѣку вернула до Бога, а мене покинула самого на свѣтѣ; — бо ôнъ, ще хлопцемъ, разомъ зô мною клячавъ у лôжка своеи единои вмираючои сестры того дня, коли она мала зôстати моею жѣнкою, та Богъ инакше захотѣвъ; — бо я ôдъ того часу ажь до его смерти цѣлымъ серцемъ прилягъ до него мимо его нещасть, мимо его блудôвъ; — коли его згадаю, то будять ся въ менѣ всѣ найдорожшû спомины; — отсе причины, для котрыхъ я теперь зъ вами ласкаво обходжусь, — зъ вами, Едвардъ Ліфордъ; вы повиннû соромитись, що того имени такъ негôднû.

— Въ якій тутъ звязи мое имя зъ цѣлою справою? — сказавъ Монкъ, котрый здивувавъ ся дуже, побачивши таке зворушенье пана. — Що въ мене имя значить?

— Вже жь, оно у васъ нѣчо не значить, — ôдповѣвъ Бравнльовъ. — Але се було ваше имя, а я якъ почую его зъ чужихъ устъ, то хочь я старый и давнû то часы, а таки серце въ менѣ запалюесь и дрожить. Я дуже-дуже радъ, що вы его замѣнили на инше.

— Все те дуже гарно, — сказавъ Монкъ по довгôмъ мовчаню, пôдчасъ котрого ôнъ хитавъ ся на своимъ стôльци, а Бравнльовъ зъ очима, закрытыми рукою, сидѣвъ біля него. — Але чого вы ôдъ мене хочете?

— Вы маете брата. Якъ я ишовъ на улици зъ вами и шепнувъ вамъ до уха его имя, то вже се одно спонукало васъ, що здивованû и наляканû прийшли вы тутъ за мною.

— Я не маю жадного брата. Вы знаете, що я бувъ одинакъ, знаете се такъ добре, якъ и я.

— Послухайте впередъ, що я знаю, а тогдѣ инакше будете говорити; зважайте лишь на се, що я вамъ буду говорити. Вже-жь, я знаю, що вы були единымъ и дуже неприроднымъ потомкомъ сего нещасного подружья, до

котрого нужденна гордôсть фамілійна спонукала вашого батька ще хлопцемъ.

— Менѣ все одно, якихъ вы слôвъ станете уживати, — перебивъ его Монкъ зъ насмѣхомъ. — Вы обôзнанî зô справою и сего менѣ досыть.

— Але я знаю такожъ и нужду и довгî муки, — говоривъ Бравнльовъ — якî були наслѣдкомъ сего невôдповѣдного подружья. Знаю, середъ якихъ мукъ нещаслива пара тягнула свои кайданы на гôркôмъ свѣтѣ; знаю, що по рôвнодушности слѣдувала у нихъ обида, ôдраза, ненависть и страхъ, поки вкôнци они не розлучились, щобы жити зъ-далека ôдъ себе и середъ иншихъ обставинъ забути довгî муки. Ваша мати забула ихъ скоро, але вашого батька тî муки ще довгî лѣта гнули до землѣ.

— И що дальше сталось, коли розлучились?

— О десять лѣтъ старша жѣнка середъ забавъ забула про свого молодого чоловѣка, котрый дома жалувавъ свого вѣку. Ажь пôзнавъ ся зъ новыми приятелями, — чей се вы знаете?

— Нѣ, — ôдповѣвъ Монкъ, ôдвертаючи очи въ бôкъ, а потôмъ въ землю, якъ чоловѣкъ, що рѣшивъ ся все заперечувати. — Нѣ!

— Ваше поведенье и вашî вчинки переконують мене, що вы все его тямите и все зъ горечью споминаете тî часы. Я говорю о часѣ передъ пятнацяти лѣтами, коли вы мали що йно одинацять лѣтъ, а вашь батько трицять одинъ, бо сказано: ôнъ бувъ ще майже хлопцемъ, коли его батько спонукавъ до женитьбы. Чи маю згадувати ще такî рѣчи, що кидають тѣнь на память вашого батька, чи може скажете менѣ мовчати, а самî ôдкрыете всю правду?

— Я не маю що ôдкрывати! — ôдповѣвъ Монкъ

очевидно змѣшаный. — Говорѣть дальше, коли вже не можете мовчати.

— Ну — добре, — сказавъ Бравнльовъ. — Новымъ приятелемъ бувъ передовсѣмъ офіциръ фльоты, котрый покинувъ активну службу. Его жѣнка померла тогдѣ передъ пôвъ рокомъ. Они мали кôлькоро дѣтей, але зъ тыхъ лише двое пережило матѣръ, двѣ доньки, одна гарна девятьнацятьлѣтня, а друга ще дитина дволѣтня чи трилѣтня.

— Що-жь се мене обходить? — спытавъ Монкъ.

— Вы мешкали — говоривъ Бравнльовъ, котрый, якъ здавалось, не зважавъ на слова Монка, — въ однôмъ ґрафствѣ, по котрôмъ вашь батько волочивъ ся и въ котрôмъ также и осѣвъ. Познакомились они, почали бувати у себе и заприязнились скоро. Вашь батько бувъ чоловѣкъ способный, — такихъ мужчинъ мало — бувъ подôбный до своеи сестры душею и тѣломъ. Старый офіциръ чимъ лѣпше его пôзнававъ, тымъ бôльше его любивъ. Кобы було на тôмъ все скôнчилось! Але донька его робила такъ само.

Старый панъ замовкъ на хвилю, але небавомъ зачавъ знову говорити, замѣтивши, що Монкъ закусивъ уста и вдививъ ся въ землю.

— При кôнци року батько вашь заручивъ ся зъ нею дуже урочисто. Безжурна, недосвѣдна дѣвчина полюбила вашого батька першою горячою, вѣрною любвою.

— Вы бо за широко все розповѣдаете, — замѣтивъ Монкъ, неспокôйно суваючись на стôльци.

— Але оповѣданье се правдиве и сумне, — ôдповѣвъ Бравнльовъ — а подôбнî исторіи звычайно довгî: якъ бы то розходилось о саме щастье, то вже-жь, оповѣданье було бы дуже коротке. — Вкôнци померъ оденъ богачь, вашь своякъ и лишивъ лѣкарство на всяку не-

дугу — грошѣ. Батько вашь мусѣвъ ѣхати ажь до Риму, бо вашь своякъ тамъ померъ и лишивъ свою спадщину въ великôмъ неладѣ. Прибувши до Риму самъ заслабъ и померъ по якôмсь часѣ, не оставивши жадного завѣщаня. Тому цѣлый єго маєтокъ припавъ вашôй матери и вамъ. Она зъ вами поѣхала до Риму, якъ лишь въ Парижи довѣдалась о єго смерти.

При тыхъ словахъ Монкъ здержавъ свôй ôддыхъ и слухавъ Бравнльова зъ великою увагою, хочь очи свои звернувъ куды инде. Коли Бравнльовъ замовкъ, змѣнивъ ôнъ свою поставу, такъ якъ бы єму наразъ лекше стало, и обтеръ хустиною свое розпалене лице. Бравнльовъ говоривъ помалу дальше, а все мавъ на оцѣ Монка: — Закимъ ôнъ выѣхавъ за границю, бувъ ôнъ у Лондонѣ и вступивъ до мене.

— Про се я не чувавъ нѣколи, — перебивъ єго Монкъ голосомъ, що мавъ означати недовѣрьє, але бôльше свѣдчивъ о тôмъ, що ôнъ немило пережаженый.

— Вступивъ до мене и межи иншими предметами лишивъ менѣ портретъ нещасливои дѣвчины, своеи судженои, котру самъ намалювавъ. Ôнъ не хотѣвъ лишити єго въ иншихъ рукахъ, а въ дорогу зъ собою не мôгъ взяти. Самъ змарнѣвъ дуже и зъ жахомъ говоривъ о ôдобраню чести дѣвчинѣ и лиху, яке заподѣявъ, та заявивъ менѣ, що рѣшивъ ся цѣлый свôй маєтокъ, хочь бы зъ великою стратою, продати, записати єго вашôй матери и вамъ частину зъ новои спадщины по свояку и выѣхати за границю, щобъ свого краю вже нѣколи не бачити. Я знавъ добре, що самъ ôнъ не бувъ бы выѣхавъ за границю. Бôльше не сказавъ ôнъ навѣть менѣ, свому приятелеви ôдъ самои молодости, а моя прихильнôсть до него мала свое корѣнье въ земли, що покрыла єи, такъ дорогу особу намъ обомъ. Ôнъ прирѣкъ, що на-

пише менѣ и все розповѣсть та що ôдвѣдае мене последный разъ. Охъ, та се вже бувъ последный разъ. Я не дôставъ ôдъ него жадного письма и бôльше его не бачивъ. Коли я довѣдавъ ся, що ôнъ померъ, удавъ ся я на мѣсце — якъ бы свѣтъ се назвавъ — его грѣшнои любви, щобы зведенôй дѣвчинѣ оказати милосердье и дати притулокъ, если бы моя обава здѣйстнилась. Але еи родина полагодила недавно всѣ свои справы и въ ночи ôдъѣхала, не знати куды.

Монкъ ôдôтхнувъ свобôднѣйше и зъ триюмфуючимъ усмѣхомъ дививъ ся довкола. Бравнльовъ присунувъ свое крѣсло близше до него и сказавъ:

— Коли вашого брата одинокого, слабого, лахами одягненого хлопця — не припадково, але зъ волѣ провидѣня стрѣтивъ я на своѣй дорозѣ житя и выратувавъ...

— Якъ? — скрикнувъ Монкъ зъ великою нетерпеливостью.

— Я его выратувавъ, — повторивъ Бравнльовъ — а сказавъ вамъ се тому, щобы звернути вашу увагу на се, що хочу ще сказати. Такъ есть, я его выратувавъ, — бачу: вашъ лукавый союзникъ промовчавъ передъ вами мое имя, хочь и догадуватись не мôгъ, що оно вамъ знане. Отже коли вашъ братъ у мене хорувавъ и выздоровѣвъ, то я здивованый побачивъ, що ôнъ дуже подôбный до того портрету. Вже въ першôй хвили, коли я его побачивъ, пригадали менѣ его черты лиця мого давного приятеля, лише досыть невыразно такъ, якъ бы я хотѣвъ пригадати собѣ докладно и ясно сонъ зъ ночи. Не потребую вамъ казати, що его увели ôдъ мене, закимъ я пôзнавъ его житье.

— Чому не потребуете казати? — спытавъ Монкъ скоро.

— Вы знаете се дуже добре.

— Я?

— Даремно перечитесь; небавомъ побачите, що я ще бôльше знаю.

— Вы — вы не маєте противъ мене нѣякого доказу, — лепетѣвъ Монкъ. — Спробуйте, єсли можете.

— Побачимо — сказавъ старый панъ, глянувши проймаючимъ окомъ на Монка. — Хлопця менѣ увели и хочь я старавъ ся єго ôднайти, але дарма. Ваша мати померла, тому вы самû, скорше якъ хто иншій, могли ôдкрыти всю тайну. А вы тымчасомъ — якъ я чувъ — поѣхали по смерти своєи матери до захôднои Индіи, щобы утечи передъ карою за свое безбожне житье тутъ въ Анґліи. Я поѣхавъ за вами. Тымчасомъ вы зъ-вôдтамъ вже ôдъѣхали. Казали, що вы въ Лондонѣ, але докладно нѣхто не знавъ. Я вернувъ. Мѣсце побуту було вашимъ управителямъ зовсѣмъ незнане; они казали, що вы такъ нишкомъ приходите, якъ и ôдходите. Вы такъ все робили и неразъ цѣлыми тыжднями або й мѣсяцями не показувались. Очевидно, вы тогды познакомились зъ тыми погаными людьми. Вы прилучились до нихъ вже ôдъ тогды, ôдъ коли стали впертымъ и неслухнянымъ хлопцемъ. А я всюды за вами допытувавъ ся, въ день и въ ночи ходивъ по улицяхъ, але дарма; ажь передъ двома годинами побачивъ я васъ прецѣ разъ.

— Ну и що-жь, що вы мене ôднайшли? — обôзвавъ ся Монкъ, пôдоймаючись зъ крѣсла. — Обманьство и рабунокъ — дуже звучнû слова, а вамъ сейчасъ здаєсь, що хтось сего допуставъ ся длятого, бо по вашôй думцѣ якійсь тамъ малый хлопець-волоцюга подôбный зъ лиця до давного померлого. А вы не знаєте навѣть, чи зô знакомости зъ сею дѣвчиною була яка дитина — навѣть сего не знаєте!

— Справдѣ, я знаю се що йно ôдъ чотырнацяти

днѣвъ, — ôдповѣвъ Бравнльовъ и вставъ також. — Вы маєте брата и знаєте єго. Завѣщанье було, але ваша мати єго знѣвечила, вмираючи розповѣла вамъ тайну и лишила всѣ грошѣ. Завѣщанье ôдносилось до однои дитины, що могла походити ôдъ вашого батька и прийти на свѣтъ. Дитина справдѣ народилась. Вы стрѣтили єи, а що она подôбна до вашого батька, то вамъ се було не въ смакъ. Вы ôднайшли мѣсце уродженя сего хлопця, документы про єго походженье и знищили ихъ. Жидови безсоромному, спôльникови своему, сказали вы, що тû доказы лежать вже на днѣ рѣки, а стара вѣдьма, що ôдобрала ихъ ôдъ вашои матери, гние у своѣй домовинѣ. Негôдный сыну, брехуне, трусе, — що зъ розбôйниками по темныхъ норахъ въ ночи сходишь ся, — ты причинивъ ся хитрыми пôдступами до смерти нещасливои жѣнки, що була варта бôльше, якъ міліонъ такихъ, якъ ты, — ты ôдъ колыски бувъ для свого батька жовчію гôркою, — въ твоимъ надгнилôмъ нутрѣ палали найгôршû пристрасти такъ довго, поки не выкликали поганои слабости и не змѣнили твого лиця такъ, що оно теперь зеркаломъ твоєи діявольскои душѣ, — и чи ты, Едвардъ Ліфордъ, ще теперь скажешь, що я неправду говорю?

— Нѣ, нѣ, нѣ! — выстогнавъ трусъ, оголомшеный такою силою закидôвъ.

— Кожде слово, — крикнувъ Бравнльовъ, — яке ты коли сказавъ до найпоганѣйшого въ свѣтѣ гôльтая, я знаю. Тѣни на стѣнѣ пôдслухали твôй шепôтъ и донесли менѣ; невинна, переслѣдувана дитина зворушила навѣть злочинця и додала єму ôдваги та зробила єго майже честнымъ. Сповнено убійство, въ котрôмъ ты що найменше морально взявъ участь.

— Нѣ, нѣ, — перебивъ єго Монкъ. — Я — я о

тôмъ нѣчого не знаю. Я якъ разъ ишовъ довѣдатись, чи се правда, а вы мене зловили. Зъ чого се пôшло — я не знаю; менѣ здавалось, що зъ якоись звычайнои суперечки.

— Пôшло се зъ того, що она въ части ôдкрыла вашу тайну, — сказавъ Бравнльовъ. — Чи теперь скажете вы проче?

— Добре, скажу!

— И передъ свѣдками повторите и свои высказы пôдпишете своимъ именемъ.

— Пôдпишу.

— Приречѣть менѣ, що будете спокôйно сидѣти въ мене дома такъ довго, поки те все не станесь, и що пôдете зô мною тамъ, де бы документы можна потвердити.

— Єсли конче хочете, то й се зроблю.

— Вы мусите ще въ иншій способъ вынагородити дитину. Вы не забули ще, якъ розпорядивъ ся вашъ покôйный батько въ завѣщаню. Такъ дайте хлопцеви се, що єму пôсля завѣщаня належить ся, а потôмъ идѣть собѣ, куды вамъ захоче ся, щобы вы нѣколи на свѣтѣ вже й не бачились.

Монкъ ходивъ геть и назадъ по хатѣ, думавъ, якъ бы зъ тои матнѣ выдôстатись, лякавъ ся, ненавидѣвъ Бравнльова и не знавъ, що ôдповѣсти. Въ тôй хвили наразъ отворились дверѣ и дуже зворушеный панъ Льосбернъ вступивъ до комнаты.

— Ого! вже єго зловлять, нинѣ вечеромъ зловлять! — сказавъ ôнъ.

— Кого? Убійника?

— Убійника. Песъ єго завѣвъ на слѣдъ. Єго нора обставлена вже зъ всѣхъ бокôвъ, а власти наложили сто фунтôвъ на єго голову.

— А я доложу ще пятьдесять и самъ се оголошу. Де Мелі?

— Гаррі? Ôнъ якъ лишь побачивъ васъ въ нанятôмъ возѣ зъ тымъ молодцемъ, самъ скочивъ на коня и прилучивъ ся до тыхъ, що переслѣдують убійника.

— Про жида вы нѣчого не чували?

— Єго въ тôй хвили може вже й зловили.

— Отже вы рѣшились? — спытавъ Бравнльовъ Монка тихо.

— Такъ есть. Чей — чей вы мене не выдасте?

— Нѣ, але вы тутъ останьте, ажь я верну. Инакше не будете безпечнѝ.

Бравнльовъ и Льосбернъ ôдôйшли, а дверѣ замкнено.

— Що жь вы осягнули? — спытавъ Льосбернъ шепотомъ.

— Все, чого сподѣвавъ ся, а навѣть бôльше. Зробѣть такъ, щобъ мы позавтра вечеромъ зôйшлись. Мы трохи скорше прийдемо и подумаємо, якъ повѣдомити о тôмъ всѣмъ молоду паню, котру на се треба приготовити. Але кровь кипить менѣ въ жилахъ и я радъ бы пôмститись за се нещасне, убите сотворѣнье. Де менѣ пôти?

— Идѣть передовсѣмъ до поліціи; а я тутъ зôстану.

Панове скоро попращались; оба були дуже нетерпеливѝ и зворушенѝ.

ГЛАВА СОРОКЪ СЕМА.

Переслѣдуванье и утеча.

Недалеко ôдъ берега рѣки Тамізы, де стоить костелъ въ Родергайсъ, де будовы страшно нужденнû, а судна на рѣцѣ чорнû ôдъ пороху зъ угля и дыму зъ тѣсныхъ низькихъ домôвъ, находять ся по нинѣшній день заулки страшно бруднû, про котрû бôльша часть столицѣ й не чувала.

Щобы въ тû заулки дôстатись, треба перейти передовсѣмъ лябіринтъ болотнистыхъ и вузкихъ улиць, замешканыхъ дуже вбогими и дикими мешканцями берегôвъ. Тû улицѣ призначенû для ихъ житя. Въ склепахъ тутъ продають дуже дешево ôдразливу ѣду, а за ôкнами и на дверехъ похатникôвъ видко найрôзнороднѣйшû лахи. Працюють тутъ и попыхають ся люде найнизшои клясы, що не мають сталого занятя, носять тягарѣ и углье, безсоромнû жѣнки, обôдранû дѣти, правдива шумовина Тамізы. Поганû предметы и страшна воня ударяе въ очи и нôсъ, а въ ухахъ такъ и шумить ôдъ гамору рôзного рода. Коли зайти въ улички и заулки ще дальшû, де менше людей, то тамъ домы по обохъ бокахъ мало не валять ся, а де глянути, видко запалû комины, повыбиванû и позатыканû ôкна и всяку всячину, що свѣдчить о крайнôй бѣднотѣ и занедбаню.

Въ такôй околици, по другôмъ боцѣ Докгедъ въ Берро Сайсверкъ находить ся островъ Якова, обведеный довкола багнистымъ ровомъ, глубокимъ якихъ шѣсть до вôсѣмь стôпъ, а пятнацять до двацять широкимъ, коли вода збере. Давнѣйше звали той рôвъ млыньскимъ, теперь звуть Фоллі Дічь. Єсть то рôдъ заливу рѣчного и пôдчасъ высокои воды, коли отворити шлюзы коло млы-

нôвъ Лідъ, ôдъ котрыхъ дôставъ давну назву, то можна єго цѣлкомъ водою залити. Тогды якъ станути на котрôмъ деревянôмъ мостѣ, що суть коло млыньскои улицѣ, то можна бачити, якъ мешканцѣ домôвъ по обохъ бокахъ дверми и ôкнами спускають ведра и рôзнî кухоннî судины, щобы набрати воды; можна бачити деревлянî ґалєріи, що лучать по шѣсть домôвъ разомъ, зъ дѣрами, черезъ котрî видко въ низу багно; залѣпленî и позабиванî ôкна, зъ котрыхъ выстають жердки до сушеня бѣля, котрого не мають; дуже вузкî, вогкî и темнî комнаты; на-въ-пôвъ запалî, бруднî стѣны и богато ще инших такихъ признакъ нужды.

Домы зъ товарами на островѣ Якова не мають дахôвъ и дверей. Передъ кôлькома десятками лѣтъ бувъ тутъ великій рухъ, а теперь тутъ пусто. Домы тî не мають властителѣвъ, стоять незамешканî, або занимають ихъ такî люде, що мають до того охоту, а не мають де подѣтись, або зъ якихъ инших важныхъ причинъ. Живуть они тутъ въ найбôльшôмъ схвовку и находять ся неразъ въ страшно нужденнôмъ положеню.

Въ горѣшнôй комнатѣ одного зъ тыхъ домôвъ, що стоявъ трохи оподалѣкъ ôдъ другихъ, але бувъ бôльше зруйнованый, якъ всѣ иншî — мавъ лишь сильнî дверѣ и ôкна, зъ котрыхъ заднî выходили на описане багно, — сидѣли мовчки засумованî три мужчины и лише ôдъ часу до часу споглядали на себе тужными та непевными очима. Очевидно зъ жахомъ ждали на щось. Бувъ то Тобі Крекітъ, Томъ Чітлінґъ и ще якійсь розбôйникъ, пятьдесятьлѣтній, котрому хтось нôсъ ще давно роздавивъ и котрый на лици мавъ поганый великій знакъ, очевидно зъ якоись бійки. Бувъ то Кеґсъ, що вернувъ зъ выгнаня.

— Я хотѣвъ, — звернувъ ся Тобі зô словомъ до

Чітлінґа — щобы вы були найшли собѣ яку иншу віхуру, коли вамъ вже допекли оба старî, а не приходили тутъ.

— Справдѣ, — потвердивъ Кеґсъ — чому ты, дурню, такъ не зробивъ?

— Я думавъ, що вы будете радî мене бачити, — ôдповѣвъ Чітлінґъ засумовано.

— Се бачите, молодый пане, така справа: — сказавъ Тобі — если хто такъ ексклюзивно живе, якъ я се зробивъ, и сидить собѣ спокôйно въ домѣ, до котрого нѣхто не пхае носа, то се зовсѣмъ немило въ такôмъ положеню принимати візиты молодыхъ джентельменôвъ, хочь бы они и якъ були поважнî та приемнî; — тогдѣ годѣ зъ ними въ карты грати.

— Особливо додавъ Кеґсъ — если ексклюзивный молодый шентельменъ мае при собѣ приятеля, котрый зъ чужихъ краѣвъ скорше вернувъ, якъ самъ сподѣвавъ ся, и котрый за надто скромный, щобы вернувши домôвъ ôдвѣдувати судьѣвъ и представлятись имъ.

Тобі Крекітъ мовчавъ якійсь часъ, а потôмъ спытавъ Чітлінґа, але вже не такъ, якъ перше, дотепно, — коли Фажина зловлено?

— Нинѣ пополудни о другôй годинѣ, — ôдповѣвъ Томъ. — Чарль и я утекли мы коминомъ зъ пральнѣ, а Больтеръ скочивъ комѣть головою въ порожну кадь зъ воды, а що его довгî ноги выставали, то й его зловили.

— А Беті?

— Она прийшла оглядати трупа, зачала кричати, качатись и хотѣла собѣ голову о муръ розбити. Длятого положили на ню кафтанъ такій, якъ на божевôльныхъ закладають и таки ôдвезли еи до дому божевôльныхъ де она дотеперь сидить.

-- А де-жь Бетсъ подѣвъ ся? — спытавъ Кеґсъ.

— Ôнъ тутъ прийде, якъ лишь смеркне, а теперь волочить ся, де може. Тѝ зъ пôдъ „калѣки“ сидять всѣ, а въ шинку повно поліцаѣвъ; я се видѣвъ на власнѝ очи.

— То ще неодного вмотають въ сю справу, — замѣтивъ Тобі и закусивъ уста.

— Теперь пора засѣдань судовыхъ, — сказавъ Кеґсъ — а якъ Больтеръ що противъ Фажина скаже, — а ôнъ скаже певно, — то вѣрте менѣ: до шести днѣвъ буде жидъ висѣти.

— Кобы вы були чули, якъ люде озлобились, — говоривъ Чітлінґъ. — Якъ бы поліцаѣ були не боролись, мовь чорты, то нарôдъ бувъ бы имъ Фажина вырвавъ зъ рукъ. Ôнъ цѣлый бувъ заболоченый и окровавленый, бо вже разъ его повалили на землю, а тримавъ ся поліцаѣвъ такъ, якъ бы тѝ були его найлѣпшими приятелями. Мусѣли взяти его мѣжь себе. Товпа пхалась якъ череда вовкôвъ, що крови багнуть, кричала, якъ скажена, жѣнки верещали, що серце ему выдеруть зъ тѣла.

Всѣ три сидѣли кôлька хвиль боязко и тихо. Наразъ почули якійсь шелестъ на сходахъ, а заразъ потôмъ вскочивъ до комнаты песъ Сайкса. Всѣ кинулись до ôкна; певно черезъ якійсь отвôръ тутъ дôставъ ся, бо его пана не було видко.

— Що се? — спытавъ Тобі, коли ôдступили ôдъ ôкна. — Я бы дуже собѣ бажавъ, щобы ôнъ тутъ не прийшовъ.

— Якъ бы ôнъ бувъ хотѣвъ, то бувъ бы прийшовъ зъ псомъ. Той такъ выглядае, якъ бы далеко десь бѣгавъ замѣтивъ Кеґсъ.

— Але зъ-вôдки мôгъ ôнъ прийти? — дивувавъ ся Тобі. — Гмъ! въ иншихъ домахъ находивъ чужихъ лю-

а тутъ вже частѣйше бувавъ. Але чому ôнъ безъ него приходить?

— Ôнъ, (нѣхто не звавъ убійника по имени) ôнъ певно вже за водами, — сказавъ Кеґсъ — а пса покинувъ, бо инакше не крутивъ бы ся тутъ.

Коли смеркло, они замкнули ôконницѣ и засвѣтили свѣтло. Страшнû пригоды двохъ послѣднихъ днѣвъ налякали ихъ дуже. Они зривались при кождôмъ звуцѣ и лишь ôдъ часу до часу шептали по кôлька слôвъ такъ, якъ бы духъ забитои бувъ въ тôмъ домѣ. Наразъ запукавъ хтось голосно до брамы. Крекітъ выглянувъ черезъ ôкно и поблѣдъ. Зачали радитись и рѣшили, що єго годѣ не впустати. Крекітъ выйшовъ и небавомъ вернувъ зъ мужчиною, що подабавъ бôльше на страшного духа убійника, якъ на самого Сайкса. Лице єго почорнѣло и запало, очи погасли и ледви виднѣлись въ ямкахъ, а борода выросла довга. Ôнъ хотѣвъ усѣсти собѣ на крѣслѣ коло стола, але задрожавъ зô страху и присунувъ крѣсло до самои стѣны.

Нѣхто не промовивъ ще анѣ слова. Єго очи блукали ôдъ одного до другого. Якъ хто пôднявъ очи и стрѣтивъ ся зъ єго взоромъ, то наново похилявъ голову. Коли ôнъ вкôнци перервавъ мовчанье, налякались всѣ три такого нечуваного могильного голосу.

— Якъ прийшовъ тутъ песъ до дому? — спытавъ ôнъ.

— Самъ. Передъ трема годинами.

— Кажуть, що Фажина зловили. Чи правда то, чи брехня?

— Зовсѣмъ правда.

И знову тихо стало.

— Чортъ васъ всѣхъ побери! — обôзвавъ ся вкôн-

ци Сайксъ и обтеръ чоло рукою. — Не маєте менѣ нѣчого сказати?

Наступило зворушенье мѣжь ними, але нѣхто не обôзвавъ ся.

— Вы, що граєте тутъ ролю пана дому, — звернувъ ся Сайксъ до Крекіта, — чи не продасте вы мене або чи не задусите, доки се травленье не скôнчить ся?

— Можете зôстати, єсли чуєтесь тутъ безпечными, — ôдповѣвъ Тобі непевно.

Сайксъ глянувъ, чи радше хотѣвъ глянути на стѣну по-за себе, и сказавъ: — Чи єи — небôшку вже поховали?

Трôйця покивала головами.

— Чому нѣ? — спытавъ ôнъ и знову глянувъ по-за себе. — По що держуть таку погань на земли? — Хто се пукає?

Тобі ôдповѣвъ, що нема чого лякатись, выйшовъ и зъ Чарлемъ Бетсъ вернувъ назадъ. Сайксъ сидѣвъ напротивъ дверей, такъ що сейчасъ впавъ въ очи хлопцеви.

— Тобі, — сказавъ Чарль — чому вы менѣ не повѣли того на долѣ?

Сайксъ побачивъ, якъ всѣ три наполохались и лестно-приязно простягнувъ до хлопця руку, бо несказаный страхъ напавъ єго.

— Пусти мене до иншои комнаты, — сказавъ Чарль цофаючись.

— Чарль, — сказавъ Сайксъ, вставъ и ступивъ кôлька крокôвъ впередъ; — що се — чи ты мене не знаєшь?

— Не зближайтесь до мене, — крикнувъ хлопець, ôдступивъ ще дальше назадъ и зô страхомъ глянувъ въ лице убійникови, — вы звѣре, вы нелюде!

Сайксъ станувъ на половинѣ дороги и оба дивились на себе; але убійникъ помалу спуставъ очи на землю.

— Я васъ трехъ беру за свѣдковъ, сказавъ хлопець, потрясаючи кулакомъ и що разъ грôзнѣйшимъ голосомъ, — я васъ трехъ беру за свѣдкôвъ, що я его не бою ся, а якъ будуть его тутъ шукати, то самъ его покажу. Кажу вамъ отверто, нехай мене вбье, якъ хоче або якъ ôдважить ся, але коли я тутъ, то я самъ его покажу, хочь бы его живцемъ мали на рожнѣ жарити. Ратуйте! Убійникъ! Если вы всѣ три не нужденнѣ бабы, то поможѣть менѣ. Ратуйте! Убійникъ! Вбийте его!

Зъ тыми словами кинувъ ся ôнъ самъ на дуже сильного Сайкса и то такъ люто та несподѣвано, що оба впали на землю. Три зрѣтелѣ були мовь оголомшенѣ и навѣть не показували охоты мѣшатись мѣжь нихъ, а хлопець и мужчина боролись на земли. Сайксъ бивъ хлопця, куды попало, а той не зважавъ на удары, а хопивши убійника сильно за одѣжь на груди, кричавъ зô всеи силы о помôчь.

Але борба була нерôвна, щобы довго могла тревати. Сайксъ взявъ свого противника пôдъ себе и колѣномъ придавивъ ему горло, коли наразъ Крекітъ зъ наполоханымъ лицемъ ôдкинувъ его на бôкъ и показавъ на ôкно. На улици внизу блимали свѣтла, чути було спôръ, а на найблизшôмъ мостѣ безнастанно тупали ногами такъ, якъ бы зближалось несчислене множество людей, а мѣжь ними якійсь ѣздець, бо выразно було чути лопôтъ пôдковъ по нерôвнôмъ камѣню уличнôмъ. Ставало що-разъ яснѣйше, число людей росло, вкôнци запукавъ хтось голосно въ браму, а гнѣвный гамôръ

несчисленыхъ людей мôгъ бы бувъ и найвôдважнѣйшого наполохати.

— Ратуйте, ратуйте! — кричавъ хлопець проймаючимъ голосомъ. — Ôнъ тутъ, ôнъ тутъ. Выломѣть дверѣ!

— Въ имени короля! — кричали на дворѣ и знову роздавъ ся гнѣвный гамôръ, але вже голоснѣйшій.

— Выломѣть дверѣ! кричавъ Чарль. — Вы ихъ не отворите. Выломѣть дверѣ, а потôмъ на гору, де свѣтло!

Загремѣло голосне „гурра“ и здавалось, що сотки палиць та жердокъ ударили въ ôконницѣ.

— Отворѣть менѣ сю нору, най замкну сего проклятого малого шибеника, що кричить, сказавъ Сайксъ люто, кинувъ хлопця въ якусь комнату, котру Тобі отворивъ, и замкнувъ еи. — Чи брама добре замкнена?

— Замкнена на ключь и подвôйными та потрôйными засувами, — ôдповѣвъ Крекітъ, котрый подôбно, якъ и иншî, не знавъ добре, що почати.

— А якъ стѣны и ôкна? — спытавъ Сайксъ знову.

— Сильнî, якъ у вязници.

Теперь отворивъ Сайксъ ôкно и крикнувъ на перекôръ:

— Проклятî! Робѣть, що хочете, а таки мене въ руки не дôстанете.

Потрясаючій крикъ лютои товпы наповнивъ воздухъ. Однî кричали, щобы поліцаѣ застрѣлили убійника, але нѣхто не бувъ такъ гнѣвнымъ и лютымъ, якъ той ѣздець. Ôнъ зôскочивъ зъ сѣдла, перепхавъ ся черезъ товпу, такъ якъ бы лише воду поровъ собою, и передъ самымъ домомъ голосомъ, котрый було чути мимо страшного галасу, крикнувъ: — Двацять ґвіней тому, хто принесе драбину.

Теперь сотки людей зачали кричати: „драбины!

молотôвъ!“, другû бѣгали зô смолоскипами туды и сюды, а иншû кляли, на чôмъ свѣтъ, а якъ скаженû пхались до дверей, або старались выдрапатись на дôмъ.

— Вода прибувала, якъ я прийшовъ, — сказавъ Сайксъ, замыкаючи ôкно. — Давайте менѣ шнура. Они всѣ зъ переду. А я зъ заду дому спущусь по шнурѣ въ рôвъ и утечу. Шнура — скоро — бо ще трехъ убью, а потôмъ и собѣ зроблю конець.

Всѣ три наполоханû показали кутъ, въ котрôмъ лежали шнуры, Сайксъ выбравъ скоро найсильнѣйшій и найдовшій, выбѣгъ зъ комнаты и вылѣзъ на дахъ.

Тымчасомъ замкненый хлопець не перестававъ кричати, щобы стерегти дôмъ зô всѣхъ сторôнъ. Тому коли убійникъ отворомъ въ дасѣ вылѣзъ на дахъ, то его сейчасъ побачили и сотки людей шукали вже дороги, якъ бы дôстатись до задньои части дому. Вода зъ рова ôдплыла и ôнъ побачивъ, що въ нѣмъ було лише болото. Вже ôкна и дахи всѣхъ домôвъ довкола оживились, и зъ долу до горы и зô всѣхъ сторôнъ гремѣвъ та ôдбивавъ ся о муры окликъ триюмфу, що убійникъ не може утечи.

— Вже его маютъ, гурра! — крикнувъ оденъ чоловѣкъ на найблизшôмъ мостѣ, що ажь гнувъ ся пôдъ тягаремъ людей, — и наразъ окликъ сей загремѣвъ зъ тысячь грудей.

— Дамь тому пятьдесять фунтôвъ, — крикнувъ оденъ старый, такожь на мостѣ стоячій панъ, — хто его живцемъ зловить. Я буду тутъ и дамь грошѣ сейчасъ.

Зновъ роздавъ ся страшный крикъ, середъ котрого чути було голосы, що вже брама выломана. Теперь люде зачали пхатись до брамы, бо кождый хотѣвъ бачити, якъ поліцаѣ будуть вести убійника. Повставъ страшный стискъ и на дахъ теперь вже менше зважали.

Убійникъ, що въ розпуцѣ сидѣвъ на даху и не знавъ вже, що почати, набравъ зновъ надѣѣ и постановивъ спробувати послѣдного способу, т. е. спуститись въ рôвъ, хочь бы тамъ прийшлось въ болотѣ потонути, и якъ удасть ся, середъ темноты та заколоту утечи. Надѣя додала ему новыхъ силъ, взростаючій галасъ въ дому додавъ ему ôдваги, ôнъ ôрвавъ ся, въ двохъ хвиляхъ прискочивъ до комина, привязавъ до него оденъ конець шнура, а на другôмъ зробивъ сильну сильку. Тымъ шнуромъ мôгъ ôнъ спуститись на болото, може бы его ще не стало такъ на хлопа. Ôнъ взявъ въ руку нôжь, щобы въ ôдповѣднôй хвили перерѣзати шнуръ и кинутись въ рôвъ.

Въ тôй самôй хвили, коли сильку заложивъ на голову, щобы ей взяти пôдъ рамена и коли згаданый старый панъ кричавъ на мостѣ, що убійникъ хоче внизъ спуститись, оглянувъ ся ôнъ по-за себе и голосный крикъ страху вырвавъ ся зъ его устъ. — Очи — зновъ тѣ очи! — крикнувъ ôнъ могильнымъ голосомъ, захитавъ ся, неначе громомъ раженый, стративъ рôвновагу и покотивъ ся въ низъ по даху. Силька була на его шиѣ, а тяжке тѣло злетѣло внизъ, мовь стрѣла. Ôнъ спадавъ трицять пять стôпъ — наразъ задержавъ ся — члены тѣла судорожно затремтѣли — и ôнъ повисъ зъ отвореньмъ ножемъ въ стиснутôй, застигаючôй руцѣ.

Старый коминъ задрожавъ ôдъ потрясеня, але выдержавъ. Мертвый убійникъ гойдавъ ся на шнурѣ и заслонявъ выглядъ Чарлеви; той ôдопхавъ его на бôкъ и крикнувъ, щобы вже разъ закôнчили сю ловлю; песъ бѣгавъ сюды и туды по даху та страшно вывъ, вкôнци скочивъ на плечѣ повѣшеного, але не мôгъ удержати рôвноваги, впавъ головою на кôнчастый камѣнь и вже лежавъ также неживый.

ГЛАВА СОРОКЪ ОСЬМА.

Ôдкрытье больше якъ однои тайны и проектъ женитьбы безъ згадки про удержанье до смерти и дрôбнû выдатки.

Два днѣ по пригодахъ розказаныхъ въ попереднôмъ уступѣ, ѣхали панѣ Мелі и Рожа, Оліверъ и добрый докторъ, панъ Бравнльовъ и панѣ Бедвінъ и еще хтось до родинного мѣста Олівера. Оліверъ не мôгъ своихъ думокъ зôбрати, а прочû такъ само. Бравнльовъ розповѣвъ ему и обомъ дамамъ все, що зъ тяжкою бѣдою вывѣдавъ ся ôдъ Монка. И хочь они знали, що теперь ѣхали, абы скôнчити такъ добре зачате дѣло, то таки цѣла справа була ще такъ темна, що ихъ мучила найбôльша нетерпеливôсть; а Бравнльовъ и Льосбернъ страшнû пригоды послѣдныхъ днѣвъ держали ще въ тайнѣ. И такъ ѣхали они мовчки дальше.

Тымчасомъ въѣхали на дорогу, котрою Оліверъ давно втѣкавъ, и живо ôдновились у нѣмъ спомины про тû часы горя. „Бачите, оттамъ, о!“ — показувавъ ôнъ черезъ ôкно воза въ найбôльшôмъ зворушеню, хопивши Рожу за руку. — Се дорôжка, котрою я утѣкавъ, а тамъ плôтъ, за котрымъ я ховавъ ся, а то стежка, що веде до дому, де я живъ ще малою дитиною. О Дікъ, мôй любый Дікъ, кобы я тебе ще разъ побачивъ!

— Побачишь его небавомъ; — сказала Рожа — скажешь ему, якій ты щасливый и якъ тебе дуже тѣшить, що можешь и зъ нимъ подѣлитись своимъ щастьемъ.

— Добре, добре! И мы его возьмемо зъ собою, уберемо его и завеземо въ яку здорову околицю, де бы ôнъ мôгъ прийти до силъ — добре?

Рожа притакнула головою, бо хлопець середъ ща-

сливыхъ слѣзъ такъ усмѣхавъ ся, що она слова не могла промовити.

— Вы будете для него добрѣ, — говоривъ Оліверъ — бо вы добрѣ для кождого. Я певный, що вы будете плакати, коли почуете, що ôнъ вамъ оповѣсть, але й урадуетесь, такъ якъ мною, коли менѣ лѣпше було. Якъ я утѣкавъ, то ôнъ казавъ: „Иди зъ Богомъ, най тобѣ Богъ помагае!“ о, а теперь я ему скажу: „Нехай тобѣ Богъ помагае“ и покажу ему, якъ я дуже его за те люблю.

Коли они вкôнци ѣхали вузкими улицями мѣста, то Оліверъ бувъ самъ не свôй. Тутъ бувъ дôмъ предпріемця похоронôвъ, лише далеко меншій и не такій величавый, якъ ему вперѣдъ здававъ ся, и иншѣ добре ему знанѣ будинки та склепы, и дôмъ поправы, сумна вязниця его молодыхъ лѣтъ зъ непривѣтными ôкнами, а на брамѣ стоявъ той самъ худый дверникъ. Оліверъ мимоволѣ зжахнувъ ся, засмѣявъ ся самъ изъ себе, що такій дурный, плакавъ и смѣявъ ся на перемѣну. Богато осôбъ у дверей и ôконъ пôзнавъ ôнъ зновъ; ему здавалось, мовь бы мѣсто ôнъ що ино опустивъ и мовь бы житье за послѣднѣ лѣта було лише щасливымъ сномъ.

Але и минувшôсть и теперѣшнôсть була дѣйстностью. Подорожнѣ заѣхали передъ першу гостинницю, котру Оліверъ подивлявъ давнѣйше якъ яку палату, а панъ Ґрімвіґъ дуже собѣ ей вподобавъ, поцѣлувавъ стару и молоду даму, такъ якъ бы бувъ дѣдомъ усѣхъ и анѣ на думцѣ не мавъ ѣсти свою голову, навѣть тогды, коли спеечавъ ся зъ дуже старымъ почтаремъ и твердивъ, що лѣпше знае, котра найкоротша дорога до Лондону, хочь ôнъ ѣздивъ нею лише разъ и то въ снѣ. Комнаты и обѣдъ були вже готовѣ и все було въ порядку, мовь ôдъ якихъ чарôвъ.

Переодѣли ся, зôйшли ся знову, и та сама тишина и повздержнôсть зачала знову панувати. Бравнльовъ не явивъ ся при обѣдѣ; оба иншî панове бѣгали зъ поважными лицями геть и назадъ и шептали щось мѣжь собою, коли въ комнатѣ зôйшли ся. Вкôнци выкликали и паню Мелі; она вернула ажь за годину зъ червоными ôдъ плачу очима. Те все выкликало у Рожѣ и Оліверa, котрî не знали найновѣйшихъ тайнъ, велике невдоволенье и неспокôй. Они сидѣли мовчки и если часомъ промовили кôлька слôвъ до себе, то шепотомъ, такъ якъ бы боялись власного голосу.

Вже выбила девята година, а они зачали думати, що вже о всѣмъ довѣдають ся ажь завтра, коли панъ Льосбернъ, Ґрімвіґъ и Бравнльовъ вôйшли въ комнату зъ однымъ чоловѣкомъ. На видъ его Оліверъ хотѣвъ уже голосно скрикнути. Они сказали ему, що то его братъ, а то бувъ той самъ, котрого ôнъ въ мѣсточку бачивъ зъ Фажиномъ зъ ôкна своеи малои комнатки. Монкъ або Чарль Ліфордъ усѣвъ недалеко ôдъ дверей и ще теперь не мôгъ повздержатись, щобы на здивованого хлопця не кинути гнѣвный поглядъ. Бравнльовъ приступивъ зъ паперами въ руцѣ до стола, коло котрого сидѣли Рожа и Оліверъ.

— Тî заявы, пôдписанî въ Лондонѣ кôлькома панами, — зачавъ ôнъ — треба тутъ повторити, хочь бы й якъ се було прикро. Я бы радъ недопустити до упокореня васъ, але конче треба, щобы мы вашî высказы почули зъ вашихъ устъ, вы знаете, чому.

— Говорѣть дальше, — сказавъ Монкъ ôдвертаючись. — Скоро. Я досыть зробивъ. Не задержуйте мене.

— Сей хлопець — говоривъ Бравнльовъ дальше, кладучи руку на голову Оліверa, — есть вашимъ дво-

юродным братомъ, сыномъ вашого батька, мого дорогого приятеля Єдвіна Ліфордъ, ôдъ молодои Аґнесы Флемінґъ, котра въ пологахъ померла.

— Такъ, — сказавъ Монкъ, все зъ пôдъ лоба спозирдаючи на дрожачого хлопця, котрого битье серця ôнъ майже мôгъ чути. — Ôнъ байструкъ.

— Въ словѣ, котре вы сказали, — зганивъ его остро Бравнльовъ — мѣстить ся закидъ противъ помершимъ, котрî вже давно не зважають на пустî свѣтовî осуды; не ганьбѣть жадного чоловѣка, хиба самî себе. Але досыть о тôмъ. Хлопець уродивъ ся въ тôмъ мѣстѣ?

— Въ домѣ убогихъ того мѣста. Вже маете записане.

— Тутъ притомнî мусять се також чути.

— То-жь слухайте. Коли его батько захорувавъ въ Римѣ, удала ся его жѣнка а моя мати до него, — о скôлько я знаю, по се, щобы забрати его маетокъ, бо она его зовсѣмъ не любила, анѣ ôнъ еи. Она взяла мене зъ собою. Ôнъ вже насъ не спôзнавъ, бо лежавъ безъ свѣдомости, спавъ до слѣдуючого дня и померъ. Въ его столику найдено пачку паперôвъ зъ датою першого дня его слабости, а адресовану до васъ, пане Бравнльовъ, зъ замѣткою, що ажь по его смерти мае ся тî паперы выслати. Въ пачцѣ було письмо до Аґнесы Флемінґъ и завѣщанье. Въ письмѣ признавъ ся ôнъ зъ жалемъ до всѣхъ своихъ способôвъ, якими еи зводивъ, и просивъ Бога о помôчь для неи. Тогды ще бракувало кôлька мѣсяцѣвъ до народинъ Олівера. Ôнъ сказавъ ѣй, що задумувавъ зробити, щобы укрыти еи нечесть, если бы живъ, и благавъ, щобъ его не проклинала, если бы померъ, бо о проступокъ сей нѣхто не смѣе посудити еи и дитину, а лишь его. Ôнъ пригадавъ ѣй той день, коли дарувавъ ѣй маленьку коробку, перстень зъ еи именемъ и зъ

пустымъ мѣсцемъ на свое имя, котре мавъ надѣю також тамъ помѣстити; просивъ ей, щобы сю дорогоцѣнность носила на серцю и повтарявъ те все кôлька разôвъ такъ, мовь бы зъ ума зôйшовъ, — а менѣ здаесь, що ôнъ справдѣ не бувъ вже при розумѣ.

— А завѣщанье, — перебивъ его Бравнльовъ, коли гôркû слезы спливали по лици Олівера, — оно написане въ тôмъ самôмъ дусѣ и змыслѣ. Ôнъ говоривъ тамъ про злиднѣ, якихъ зазнавъ ôдъ своеи жѣнки, про еи давну злôсть и безбожнôсть, про единого сына, въ котрого она вщепила ненависть до батька, и записавъ вамъ та вашôй матери по вôсѣмсотъ фунтôвъ рôчно. Маетокъ свôй подѣливъ на двѣ рôвнû части и записавъ одну — Аґнесѣ Флемінґъ, а другу своѣй и еи дитинѣ, если бы жива народилась и дôйшла до повнолѣтности. Если бы то була дѣвчина, то спадщину мала дôстати пôдъ условьемъ, що свого имени ажь до повнолѣтности не сплямить нѣякимъ явнымъ проступкомъ. Вашь батько зробивъ такъ тому, що хотѣвъ показати свое довѣрье до матери и свое переконанье, скрѣплене ще надходячою смертію, що дитина ея унаслѣдить по нѣй всѣ еи честноты и благородну вдачу. Если бы все не склалось такъ, якъ ôнъ думавъ, то грошѣ мали припасти вамъ; бо лишь тогды, если бы обое дѣти були собѣ подôбнû, вы мали мати право до маетку; а вы супротивъ брата ôдъ самого его дитиньства були холоднû и непривѣтнû.

— Моя мати — обôзвавъ ся Монкъ и то голоснѣйше, якъ впередъ, — зробила се, що ѣй якъ матери прийшло на думку — она спалила завѣщанье. — Письмо нѣколи не дôйшло до особы, для котрои було призначене; лишь она сховала его разомъ зъ иншими документами на выпадокъ, если бы Флемінґи пробували ôдпирати ся сеи нечести. Батько Аґнесы довѣдавъ ся

правды ôдъ неи и то такъ прибôльшенои правды, яку лишь могла ѣй подиктувати гôрка ненависть, за що я єи дотеперь люблю. Зранене почутье чести спонукало єго, що ôнъ зô своими дѣтьми выѣхавъ до далекои мѣсцевости въ Уельсъ, а щобы навѣть приятелѣ не могли єго ôдшукати, то змѣнивъ прôзвище. Небавомъ потôмъ найшли єго мертвымъ у лôжку. Донька на кôлька тыжднѣвъ передъ тымъ утекла нишкомъ зъ дому. Ôнъ самъ перешукавъ за нею всю околицю, але вкôнци прийшовъ до пересвѣдченя, що она наложила на себе руку, а сего нещастя не мôгъ ôнъ вже довше зносити, якъ кôлька годинъ до смерти.

Наступило коротке мовчанье, поки Бравнльовъ не зачавъ дальше оповѣдати. — По лѣтахъ — сказавъ ôнъ явилась у мене мати сего молодого чоловѣка — Едварда Ліфорда. Ôнъ покинувъ єи у вôсѣмнацятôмъ роцѣ житя, забравъ ѣй дорогоцѣнности и грошѣ, зачавъ грати, марновати грошѣ, пôшовъ до Лондону, и приставъ тамъ до найгôршои зволочи. Она терпѣла на невылѣчиму слабôсть и бажала ще передъ смертью єго побачити. Шукали єго довго и докладно, ажь вкôнци найшли. Ôнъ поѣхавъ зъ нею до Франціи.

— И она тамъ померла, — перенявъ бесѣду Монкъ — похорувавши довго. Передъ самою смертью повѣрила менѣ свои тайны и передала менѣ въ спадщинѣ всю, свою невыгасиму смертельну ненависть до всѣхъ, замотаныхъ у справѣ, хочь се й не було потрѣбне, бо я ихъ всѣхъ уже ненавидѣвъ. Она не хотѣла вѣрити, що дѣвчина собѣ и дитинѣ смерть зробила, лише була переконана, що народивъ ся хлопець и живе. Я присягъ ѣй, що якъ довѣдаю ся де о такôмъ хлопци, то буду єго переслѣдувати, нѣколи єму спокою не дамь, буду єго ненавидѣти зô всеи душѣ и на перекôръ высокопарнымъ

словамъ ображаючого завѣщаня заведу его на шибеницю. Вкôвци стрѣтивъ я его; початокъ зробивъ добрый — и бувъ бы все гарно покôнчивъ такъ, якъ зачавъ, если бы одна довгоязыка вѣдьма не знѣвечила моихъ замѣрôвъ.

Безвстидный Монкъ ударивъ ся рукою по чолѣ, забормотѣвъ въ гнѣвѣ кôлька проклонôвъ, а Бравнльовъ тымчасомъ звернувъ ся до своихъ наляканыхъ приятелѣвъ и сказавъ имъ, що жидъ, давный довѣрочный помôчникъ Ліфорда, дôставъ великй грошѣ ôдъ него, щобы Олівера звѣвъ зô свѣта. Оба умовились такъ, що жидъ мае звернути частину выплаченыхъ грошей, если бы Оліверъ знову ставъ вôльнымъ; зъ того выйшла суперечка и тому оба поѣхали на село, щобы вывѣдатись, чи хлопець, принятый панею Мелі, — то справдѣ Оліверъ.

— Що скажете про коробку и перстень? — спытавъ Бравнльовъ, звертаючись знову до Монка.

— Я ôдкупивъ ихъ ôдъ людей, про котрыхъ я вамъ згадувавъ. А они се украли ôдъ сторожихи, котра се мала ôдъ небôшки, — ôдповѣвъ Монкъ, не отвираючи очей. — Вы знаете, що зъ того выйшло.

Бравнльовъ давъ Ґрімвіґови знакъ, той выбѣгъ скоро зъ комнаты и по кôлькохъ хвиляхъ вернувъ зъ подружьемъ зъ дому поправы. Они дуже нерадо вступали въ комнату.

— Чи я милю ся, чи справдѣ виджу передъ собою малого Олівера? — скликнувъ панъ Бумбль зô зле уданымъ одушевленьемъ. — Ахъ, Оліверъ, кобы ты знавъ, якъ менѣ тебе було жаль!

— Мовчи, дурню! — заворкотѣла его жѣнка.

— Жѣнко, — ôдповѣвъ ôнъ — чи я можу спинити свои чувства, коли межи дуже милыми дамами и

панами бачу того, котрого я выховавъ, якъ приходску дитину? Я все того хлопця любивъ, якъ свого власного — дѣда, — сказавъ панъ Бумбль, подумавши добре надъ найвôдповѣднѣйшимъ порôвнаньемъ. — Пане Оліверъ, мôй добрый Оліверъ, пригадуєшь ты собѣ доброго пана въ бѣлôй камізольцѣ? Ахъ, ôнъ померъ минувшого тыждня, поховали єго въ дубовôй домовинѣ зъ металевыми ухами.

— Будьте такъ добрî, пане, и тî чувства сховайте для себе, — обôзвавъ ся злобно Ґрімвіґъ.

— Зроблю, що можу, пане, — ôдповѣвъ Бумбль и звернувъ ся до Бравнльова: Якъ вамъ поводить ся, пане? Здоровî?

Бравнльовъ не зважавъ на єго пытанье, приступивъ близько до Бумбля и жѣнки єго и спытавъ: Знаєте вы того чоловѣка?

— Нѣ, — ôдповѣла панѣ Бумбль смѣло.

— То може вы єго знаєте, пане Бумбль?

— Я єго нѣколи въ своѣмъ житю не бачивъ.

— И нѣчого єму не продавали?

— Нѣ, — сказала панѣ Бумбль.

— И золотои коробки и перстеня вы не мали?

— Боже борони... Чи мы тутъ прийшли, щобы на такî дитиннî пытаня ôдповѣдати?

Бравнльовъ давъ знову знакъ Ґрімвіґови, той незвычайно скоро выбѣгъ зъ комнаты и вернувъ зъ двома старыми, ревматичными жѣнками.

— Вы замкнули дверѣ того вечера, коли стара Селі померла, але шпаръ вы не могли заткати, сказала одна, пôднимаючи свою зôвялу руку, а друга старушка притакнула головою.

— Мы чули, — зачала знову перша — якъ она вамъ казала, що зробила, и видѣли, що вы ѣй якійсь

звитокъ паперу взяли зъ рукъ, а на другій день занесли се до банку.

— Такъ єсть, — додала друга и мы выслѣдили, що въ папери була золота коробка и перстень.

— Ще бôльше знаємо, — говорила перша дальше. — Стара Селі оповѣдала намъ часто, що чула ôдъ молодои дѣвчины. Дѣвчина казала, що не пережиє злои хвилѣ и коли хлопець прийшовъ на свѣтъ, бажала померти при гробѣ батька своеи дитины.

— Хочете бачити той заставъ? — спытавъ Ґрімвіґъ зъ рукою на клямцѣ дверей.

— Нѣ, — ôдповѣла панѣ Бумбль. — Коли ôнъ — показала на Монка — така баба и, якъ бачу, все розповѣвъ и коли вы зъ помѣжь старыхъ вѣдьмъ вынюхали якъ разъ тû двѣ найлѣпшû, то я не маю що казати. Такъ єсть, я продала сû старû дурнички и они лежать уже тамъ, звôдки ихъ нѣхто не дôстане. И щожь?

— Нѣчо, — ôдповѣвъ Бравнльовъ — теперь вже наша рѣчь постаратись, щобы вамъ и вашому чоловѣкови вже не вѣрили, якъ урядникамъ. Можете собѣ пôйти.

— Сподѣваю ся, — обôзвавъ ся сумно Бумбль, коли Ґрімвіґъ выводивъ обѣ старушки, — що черезъ сю нещасливу пригоду я чей не страчу службы въ приходствѣ?

— Таки стратите, — ôдповѣвъ Бравнльовъ — и можете тѣшитись, якъ на тôмъ все скôнчить ся.

Панѣ Бумбль ôдôйшла и якъ лишь опинилась за дверми, чоловѣкъ єи сказавъ заразъ, що то о н а всему винна, бо не далась намовити, щобы не тыкати сеи справы.

— Се васъ не уневинняє, — сказавъ Бравнльовъ. — Вы були при продажи, а передъ закономъ вы ще

бôльше виноватû, бо жѣнка пôсля закону есть пôдъ вашимъ проводомъ.

— Коли такъ законъ каже, — сказавъ Бумбль, стискаючи патетично свôй капелюхъ, — то оселъ зъ него и пôвголовокъ. Коли ôнъ такій близорукій, то ôнъ очевидно не жонатый и я бы ему бажавъ найбôльшого нещастя, котре бы ему отворило очи, т. е. щобы оженивъ ся.

По тыхъ словахъ пôшовъ ôнъ за своею жѣнкою зъ резиґнаціею, а Бравнльовъ звернувъ ся до Рожѣ.

— Панно, подайте менѣ свою руку. Не дрожѣть; вы тыхъ кôлька слôвъ, що ще маемо сказати, можете выслухати спокôйно.

— Не знаю, чи се про мене буде мова, — сказала Рожа — але — якъ про мене, то радше скажете менѣ се коли инде. Не маю теперь силы до того.

— Вы сильнѣйшû, якъ вамъ здаесь, — сказавъ Бравнльовъ — я знаю. Знаете сю молоду даму, пане?

— Знаю — ôдповѣвъ Монкъ.

— Я васъ не бачила нѣколи, — сказала Рожа дрожачимъ голосомъ.

— Але я васъ бачивъ неразъ, — ôдповѣвъ Монкъ.

— Батько нещасливои Аґнесы мавъ двѣ доньки, — обôзвавсь Бравнльовъ. — Яка доля судилась другôй молодшôй?

— Коли еи батько — ôдповѣвъ Монкъ — померъ въ чужинѣ пôдъ прибранымъ прозвищемъ, не лишивши анѣ слѣду, по котрôмъ можна бы було ôдшукати еи своякôвъ, приняли еи бѣдни люде до себе и выховали. Ненависть вышукае неразъ се, чого любовь не може найти. Моя мати найшла еи по роцѣ. Люде були убогû и вже имъ трохи допекла великодушнôсть. Що найменше мужь вже не хотѣвъ удержувати дитины. Тому

мати моя дала имъ трохи грошей, а обѣцяла прислати бôльше, хочь она була бы не прислала. По нуждѣ и невдоволенію тыхъ людей можна було пôзнати, що дитина зазнає немало горя, але сего було ще матери за мало. Тому оповѣла она имъ историю сестры зъ ôдповѣдными змѣнами и сказала, щобы на дитину уважали, бо она походить зô злои крови, незаконна и скорше чи пôзнѣйше зôйде на злу дорогу. Обставины, здавалось, те все потверджали, люде тû вѣрили и обходились зъ дитиною такъ остро, якъ мы собѣ сего лише могли бажати, поки не лучилось, що якась дама-вдова зъ Честеръ зжалилась надъ нею. Она забрала еи до себе. А намъ здавалось, що пекло завзялось на насъ, бо мимо всѣхъ нашихъ старань донька старого Флемінґа лишилась у дамы и була щаслива; передъ кôлькома лѣтами стративъ я еи зъ очей, а бачивъ еи що ино передъ кôлькома мѣсяцями.

— А теперь пôзнаете молоду даму?

— Такъ есть, се она оперта о ваше рамя.

Рожа мало не зôмлѣла. Панѣ Мелі пригорнула еи до себе и скликнула: Ты еси и будешь все моею дорогою своячкою, моею дитиною, надъ усе дорогою. Я бы тебе за всѣ скарбы свѣта не хотѣла стратити.

— Вы менѣ единою приятелькою, якои я нѣколи не мала, — захлипала Рожа — вы менѣ все були найдорожшою, найлѣпшою матерью. О, якъ менѣ те все знести!

— Ты бôльше вже вытерпѣла, а у всякôмъ горю показалась усе дуже доброю дѣвчиною, и ты вже зъ-давна радувала и ущасливляла кождого, хто тебе знае. Але дивись, хто се бажае пригорнути тебе до свого серця.

— Я еи вже нѣколи не буду звати тѣткою, — скликнувъ Оліверъ. — Моя сестра, моя дорога сестра.

Въ моѣмъ серци було щось, що менѣ зъ-разу казало еи щиро полюбити. О Роже, моя добра Роже!

Святŷ слезы, теперь пролитŷ, святŷ — урыванŷ слова обохъ сирôтъ, що теперь обнялись. Батька, сестру и матѣрь въ однôй и тôй самôй хвили ôднайшли и стратили; радôсть и смутокъ змѣшались зъ собою; але жадна слеза не була гôрка, бо и смутокъ злагодивъ ся, а солодкŷ, чарôвнŷ думки прилучились до него, такъ що ôнъ перемѣнивъ ся въ несказану радôсть и зовсѣмъ стративъ свою гôркôсть.

Они сидѣли довго-довго самŷ. Вкôнци хтось тихо запукавъ, Оліверъ отворивъ дверѣ, самъ выйшовъ, а до комнаты вôйшовъ Гаррі Мелі.

— Я все знаю, — сказавъ ôнъ, сѣдаючи коло милои дѣвчины. — Дорога Роже, я все знаю, — я знавъ се ще вчера — и приходжу пригадати тобѣ обѣцянку. Ты позволила менѣ коли-небудь въ роцѣ вернути до предмету нашои послѣднои розмовы, — не щобы тебе силувати, змѣняти свою постанову, але щобы я почувъ, якъ ты повторишь сю постанову, єсли взагалѣ схочешь повторити. Я маю зложити у нôгъ твоихъ усе, що посѣдаю, и не смѣю противитись твоѣй постановѣ, єсли ты при нѣй остаєшь.

— Тŷ самŷ причины, що выкликали тогды мою постанову, истнують ще й теперь, — ôдповѣла Рожа певно. Коли-жь, якъ не теперь, можу я найлѣпше ôдчувати, що я винна тôй честнôй пани, котра мене спасла ôдъ житя нужденного, а може й соромного. Я маю вести борбу, але я горда на се, що маю еи вести; тяжка то борба, але моя серце въ нѣй не згине.

— Ôдкрытя сего вечера...

— Зовсѣмъ не змѣняють мого положеня супроти тебе.

— Роже, ты стараєшь ся бути непривѣтною до мене.

— Ой Гаррі, Гаррі, — сказала Рожа, заливаючись слезами, — я бы рада себе не мучити, кобы лише могла.

— Чому-жь ты сама себе мучишь? — спытавъ Гаррі, беручи єи за руку. — Подумай лише про се, що ты чула нинѣ вечеромъ.

— Ахъ, що я чула! Що мôй батько дуже ôдчувавъ обмову и тому зовсѣмъ скрывъ ся передъ знакомыми людьми, — Гаррі, досыть нашои розмовы.

— Ще нѣ, ще нѣ, — скликнувъ ôнъ и задержавъ єи, бо она вже вставала. — Мои надѣѣ, бажаня, замѣры, чутя — все змѣнилось, лишь моя любовь нѣ. Я ще не складаю тобѣ теперь жадного ôдзначеня, не маю жадного свѣтлого становиска въ облудаôмъ свѣтѣ, въ котрôмъ все ганьблять, лише безсоромнû поступки нѣ; нѣ, лише тихе, скромне домове житье, дорога Роже, можу тобѣ дати, а бôльше нѣчо.

— Що ты хочешь тымъ сказати? — ледви вымовила молода панѣ.

— Коли я послѣднымъ разомъ попращавъ ся зъ тобою, покинувъ я тебе зъ рѣшучою постановою, всѣ уроєнû перепоны межи тобою а мною зôрвати — твôй свѣтъ зробити своимъ, коли вже мôй не може бути твоимъ, — и покинути гордôсть родинну, щобы тобѣ она не здавалась недоступною. И я се зробивъ. Тогды тû, що мене до себе тягнули, покинули мене, а тû, що до мене усмѣхались, показали холодну міну. Нехай и такъ буде! Суть ще привѣтнû поля и тѣнистû дерева въ найкрасшôмъ ґрафствѣ Анґліи, тамъ коло сельскои церковцѣ, — коло моєи, Роже, стоить сельска хатина, на котру ты мене можешь зробити бôльше гордымъ, якъ на всѣ надѣѣ и выгляды, котрû я покинувъ; и я бы бувъ

ихъ покинувъ навѣть тогды, коли бы они були тысячь разôвъ принаднѣйшû. Отже мôй маєтокъ и отсе моє становиско въ свѣтѣ— се я передъ тобою складаю.

— То справдешна проба терпеливости, ждати зъ вечерою на залюбченыхъ, — сказавъ Ґрімвіґъ, продрѣмавшись троха.

Правду сказати, то вечера дуже довго стояла нетикана, и анѣ панѣ Мелі, анѣ Гаррі, анѣ Рожа, що разомъ вôйшли въ комнату, не знали, чимъ оправдатись.

— Я вже думавъ, що нинѣ справдѣ мушу свою голову зъѣсти, — сказавъ Ґрімвіґъ, — бо вже менѣ здавалось, що нѣчого не дôстану. Коли позволите, то я осмѣлюсь поцѣлувати молоду суджену.

Ôнъ не тративъ часу, сейчасъ поцѣлувавъ почервонѣлу дѣвчину; за прикладомъ пôшовъ докторъ и Бравнльовъ. До уха можна бы декому сказати, що прикладъ давъ Гаррі Мелі въ сусѣднôй темнôй комнатѣ, але найлѣпшû авторітеры узнали бы се злобною обмовою, бо ôнъ молодый та ще и духовный.

— Мôй любый Оліверъ, де ты бувъ и чого ты такій сумный? — спытала панѣ Мелі. — Що? — ты плачешь — теперь?

Мы жиємо въ свѣтѣ розчарованъ. Якъ часто зводять насъ нашû наймилѣйшû надѣѣ, котрû намъ найбôльше чести мали принести!

Бѣдного, малого Діка вже не було на свѣтѣ.

ГЛАВА СОРОКЪ ДЕВЯТА.

Послѣдна нôчь жида.

Саля судова була такъ повна людей, що можна було удусити ся; не було чоловѣка, щобы не дививъ ся на жида. Судья у своѣй промовѣ збиравъ разомъ доказы вины обжалованого. Зъ найбôльшимъ напруженьемъ стоявъ жидъ и слухавъ зъ рукою коло уха, щобы не стратити жадного слова. Часомъ остро дививъ ся на присяглыхъ, щобы бачити на нихъ вплывъ и найменшого слова, ласкавого для него, — часомъ зô страхомъ споглядавъ на судью; коли въ бесѣдѣ своѣй потрясаючо и страшно ясно выказувавъ єго проступки. Впрочѣмъ не рушивъ ôнъ нѣ рукою, нѣ ногою, а все лишь боязко прислухувавъ ся, ажь въ кôнци судья закôнчивъ свои доказы.

Тихій шепôтъ опамятавъ єго зновъ. Ôнъ пôднѣсъ очи въ гору и побачивъ, якъ присяглѝ нараджувались мѣжь собою. Очи всѣхъ були на него звернені и всѣ боязко мѣжь собою шептали. Лише кôлькохъ не зважало на него. Зъ ихъ лиця можна було пôзнати неспокôйный задивъ, якъ ще трибуналъ може вагати ся, сказати „виненъ"; але зъ жадного лиця — навѣть зъ лиць тутъ численно зôбраныхъ дамъ — не мôгъ ôнъ вичитати найменшои признаки милосердя.Всѣ жадно ждали и бажали єго засуду.

Наступила зновъ мертва тишина — присяглѝ звернулись до судьѣ. Слухайте!

Они просили лишь о дозвôлъ, выйти до другои комнаты.

Коли оденъ за другимъ выходивъ, жидъ хотѣвъ вычитати зъ ихъ лиця, якъ они до него настроені; але даремно. Сторожь вязницѣ взявъ єго за рамя. Ôнъ пô-

шовъ за нимъ механічно до лавы обжалованыхъ и сѣвъ на крѣсло, котре єму сторожь показавъ, бо инакше самъ бувъ бы его не бачивъ.

Ôнъ глянувъ зновъ на людей, що прислухувались. Дехто ѣвъ, а дехто холодивъ ся хустиною. Якійсь молодый чоловѣкъ рисувавъ его лице собѣ въ нотесѣ. Фажинъ цѣкавый бувъ знати, чи вдачно его ôдрисувавъ и коли рисôвникъ заострювавъ оловець, ôнъ подививъ ся на рисунокъ такъ, якъ бы не на свôй портретъ дививъ ся.

Ôдтакъ звернувъ ся до судьѣ и зачавъ дуже придивлятись его одежи, якого она крою и кôлько може коштувати. Мѣжь судьями сидѣвъ старый грубый панъ; ôнъ ôддаливъ ся на хвилю, теперь вертавъ; Фажинъ думавъ собѣ, чи той панъ обѣдавъ, де ôнъ сидѣвъ, и тымъ подôбнû гадки снувались по его головѣ, поки якій иншій предметъ, не збудивъ у него иншихъ подôбныхъ гадокъ.

Але мимо того духъ его анѣ на хвилю не мôгъ позбутись тои тяжкои свѣдомости, що грôбъ отвирає ся передъ его ногами; грôбъ той мрѣвъ єму все передъ очима, але невыразно, неозначено и ôнъ не мôгъ довше про се думати. Єго то горячка нападала, то зновъ холодъ ишовъ єму по плечахъ, а ôнъ тымчасомъ численвъ зелѣзнû кôнцѣ кратъ лавы, котру мавъ передъ собою и думавъ, якъ се могло статись, що оденъ конецъ зломаный; чи дадуть натомѣсь иншій, чи нѣ. Потômъ на думку єму прийшла страшна шибениця и шафотъ, ажь якъ сторожь зачавъ скроплювати пôдлогу водою, то се зновъ дало иншій напрямъ его думкамъ.

Вѣôнци наказали мовчати, а очи всѣхъ звернулись на дверѣ. Трибуналъ верзувъ и переходивъ по при него. Лиця присяглыхъ були мовь зъ каменя, нѣчого не мôгъ

зъ нихъ вычитати. Наступила тишина — всѣ мовчать — здержують ôддыхъ — — виненъ!

Саля загремѣла потрясаючими окликами, оклики тû повторились, а на се ôдповѣла крикомъ товпа людей на улици, котра тымъ способомъ высказала свою радôсть, що засудженый мусить померти въ понедѣлокъ.

Пытали єго ще, чи має що сказати, черезъ що бы може не выконано засуду. Ôнъ зновъ зачавъ прислухуватись стоячи и остро выдививъ ся на судью; той мусѣвъ двѣчи повторити своє пытанье, закимъ жидъ єго почувъ; вкôнци заворкотѣвъ, що ôнъ вже старый чоловѣкъ єго голосъ замѣнивъ ся въ тихій шепôтъ и небавомъ затихъ.

Судья насадивъ на голову чорну шапку, — а засудженый все ще стоявъ зъ тою самою міною, въ тôй самôй поставѣ. Торжественна хвиля выкликала у однои панѣ оклик, ôнъ озирнувъ ся скоро и цѣкаво, але небавомъ зновъ стоявъ якъ мармурова статуя, хочь ôдъ єго голосу, слôвъ, всѣ притомнû задрожали. Ôнъ ще дививъ ся впередъ себе якъ сторожь вязницѣ поклавъ руку на єго рамя и давъ знакь ити. Ôнъ дививъ ся на него черезъ якусь хвилю, мовь оголомшеный, а вкôнци послухавъ.

Єго завели въ низъ въ якесь мѣсце, выложене плытами камѣнными, де вже ждало кôлькохъ обжалованыхъ, поки на нихъ черга прийде, а иншû розмавляли зô своими приятелями, котрû зтовпились передъ закратоваными ôкнами, що выходили на подвôрье. Мѣжь ними не було нѣкого, щобы зъ нимъ хотѣвъ поговорити, а всѣ при єго зближеню цофнулись назадъ, щобы єго могла побачити товпа людей тамъ на дворѣ за штабами зелѣзными. Єго привитали голосною лайкою, крикомъ и сикомъ. Ôнъ потрясъ кулакомъ и бувъ бы оплювавъ най-

близше стоячихъ людей, але провôдники перепхали его скоро черезъ темный коритарь, освѣченый лише кôлькома млаво-блѣдыми лямпами, отворили вязницю и перешукали его, чи не мае якого средства, выконати на собѣ засудъ скорше, якъ постановлено. Вкôнци завели его до малои келіи и полишили тамъ — самого.

Ôнъ сѣвъ собѣ напротивъ дверей на камяну лавку, щô служила ему и за крѣсло и за лôжко, впяливъ кровью набѣглû очи въ землю и старавъ ся зôбрати свои думки... По якôмсь часѣ зачавъ собѣ пригадувати уривки зъ бесѣды судьѣ, хочь, коли ôнъ говоривъ то здавалось, що жидъ его не чуе. Одна частина бесѣды лучилась зъ другою и вкôнци цѣла промова стануха ему передъ очима, мовь написана. Его засудили на шибеницю, дôстане шнурокъ на шию, хвиля — и ôнъ помре — ось и конець. Повѣсять и помре.

Вже смеркло, потемнѣло дуже, а ôнъ зачавъ нагадувати собѣ всѣхъ тыхъ, котрыхъ знавъ, а котрû померли на шафотѣ — неоденъ зъ его вины або за его стараньемъ. Они явились передъ его очима такъ скоро оденъ по другôмъ, що ледви мôгъ ихъ почислити. Ôнъ видѣвъ неодного зъ нихъ, якъ умиравъ и кпивъ собѣ зъ нихъ, бо зъ молитвою на устахъ прощались зô свѣтомъ. Якъ скоро тû сильнû мужчины замѣнялись у висячû куснѣ глины!

Неоденъ зъ нихъ може й живъ у тôй самôй келіи — сидѣвъ на тôмъ самôмъ мѣсци. Було дуже темно — чому свѣтла не принесли? Келію збудовали въ давнû лѣта — тутъ сотки людей прожили свою послѣдню годину — ôнъ сидѣвъ тутъ, мовь у могилѣ, наповненôй мерцями, а богато зъ нихъ були его добрыми знакомыми — свѣтла, свѣтла!

Вкôнци, коли майже до крови оббивъ собѣ руки о

зелѣзнѣ дверѣ, явились два мужчины; зъ нихъ оденъ нѣсъ свѣтло и поставивъ єго въ зелѣзну вмуровану лѣхтарню, а другій тягнувъ за собою матерацъ, щобы мати на чôмъ переспати, бо ôдъ теперь не смѣвъ вязень вже самъ бути.

Надôйшла нôчь — темна, страшна, тиха. Иншѣ люде, що не сплять, радують ся, коли чують дзвоны зъ вежь церковныхъ, котрѣ свѣдчать о житю и звѣщають надходячій день. Жида довело се до розпуки. Каждый ударъ зелѣзного серця о дзвôнъ приводивъ єму на думку — смерть. Єго не обходивъ гамôръ робучого веселого ранку, що ажь до вязницѣ доходивъ. Було то иншого рода подзвôнне, то насмѣхъ у такъ страшно-поважну хвилю.

Минувъ день — оденъ день! То не бувъ день; ôнъ що лишь наставъ, а вже й минувъ и знова настала нôчь — одна нôчь! Такъ довга а мимо того такъ коротка; довга своєю страшною тишиною, а коротка минаючими годинами. Жидъ то плѣвъ слова безъ змыслу, то проклинавъ, потôмъ вывъ и рвавъ на собѣ волосье. Правовѣрнѣ жиды прийшли разомъ зъ нимъ помолити ся, але ôнъ выгнавъ ихъ проклонами зъ келіи. Они ще разъ спробували, але мусѣли передъ єго грôзьбою уступити.

Субота — ще лишь одна нôчь! И коли ôнъ такъ думавъ и думавъ: ще лишь одна нôчь! — зачало днѣти — недѣля!

Ажь пôдъ вечѣрь того страшно-тужного дня напала єго заражену душу тяжка розпука въ тôмъ безвыхôднôмъ положеню. Не тому, щобы ôнъ мавъ хочь трохи надѣѣ на помилуванье; але ôнъ ще не освоивъ ся зъ думкою, що мусить померти. Ôнъ говоривъ мало що зъ обома сторожами, котрѣ на перемѣну пильнували єго, а они зô своєи стороны не журились нимъ. Ôнъ сидѣвъ,

не спавъ, але снивъ. Теперь що хвилѣ зривавъ ся и бѣгавъ по келіи засапаный и зъ розпаленымъ чоломъ ôдъ несказаного страху, гнѣву, ненависти, такъ що и сторожѣ цофались передъ нимъ, хочь привыкли до такихъ обявôвъ. Вкôнци ôдъ муки совѣсти зробивъ ся ôнъ такъ страшный, що нѣхто не мôгъ на него подивити ся, усѣсти коло него, або чути єго близько себе; — тому оба сторожѣ постановили пильнувати єго разомъ.

Ôнъ сидѣвъ кучкомъ на своѣй камѣннôй лавцѣ и думавъ про минувшôсть. Коли єго ôдводили до вязницѣ, то ôнъ зранивъ ся и тому мавъ голову перевязану лѣннымъ платкомъ. Єго руде волосье спадало єму на безкровне лице, борода була розхрѣстана и покручена: въ єго очахъ горѣвъ страшный огонь; невмыте тѣло дрожало ôдъ пропасницѣ, що палила єго нутро. Вôсѣмь — девять — десять! Єсли се не нарокомъ кажуть бити годинникамъ, щобы єго лякати, єсли се справдѣ година за годиною такъ скоро минає, то що зъ нимъ буде, коли зновъ ту саму годину годинники выбють? Одинацята! Ще звуки послѣднои годины не затихли, вже зновъ годинникъ бье. О осьмôй казавъ ôнъ собѣ, що лишь самъ за собою буде жалувати на похоронѣ; о одинацятôй —

Страшнî муры нюґетскои вязницѣ, котрî стôлько нужды, несказаного страху и муки скрывали не лише передъ окомъ людскимъ, але звычайно и передъ уявою чоловѣка, не мѣстили въ собѣ нѣколи такъ страшнои картины, якъ теперъ. Якъ бы хто бувъ переходивъ и бачивъ въ ту хвилю жида та подумавъ собѣ, що зъ нимъ буде дѣятись слѣдуючого дня, бувъ бы певно зле спавъ.

Ôдъ вечера ажь майже до пôвнôчи приступали то поодиноко то купками люде до дверника и зъ великою цѣкавостью пытали, чи заряджено ôдложити страченье;

довѣдавшись, прилучались до громадки иншихъ людей, котрѝ показували дверѣ, звôдки засудженый мае выйти, мѣсце, де мае станути шафотъ, потôмъ зъ ôдразою ôдходили и въ уявѣ зъображали собѣ страшну картину вѣшаня. Вкôнци всѣ вернули домôвь, а улицѣ на годину середъ опôвночи стали пустѝ и темнѝ.

Мѣсце передъ вязницею вычищено и поставлено сильне, на чорно помальоване поручье, щобы не допустити до сподѣваного натовпу. Тогды явивъ ся панъ Бравнльовъ зъ Оліверомъ коло брамы и показавъ дверникови дозвôлъ шерифа, що може бачитись зъ засудженымъ. Ихъ сейчасъ впустили.

— Чи й паничь иде зъ вами, пане? — спытавъ ключникъ, що бувъ ихъ провôдникомъ. — Се картина не для дѣтей.

— Розумѣє ся, що нѣ, мôй приятелю; — ôдповѣвъ Бравнльовъ — але я маю бачитись зъ засудженымъ якъ разъ у справѣ сего хлопця, а що ôнъ єго знавъ за лѣпшихъ часôвъ, то чей єму не пошкодить, побачити єго теперъ, хочь и прикре враженье на нѣмъ зробить.

Слова тѝ вымовивъ ôнъ тихо. Ключникъ порушивъ свôй капелюхъ, глянувъ цѣкаво на Олівера и пôшовъ попередъ нихъ; показавъ имъ браму, котрою засудженый мавъ выйти, звернувъ ихъ увагу на теслѣвъ, що ставили шафотъ, и вкôнци отворивъ дверѣ келіи жида.

Ôнъ сидѣвъ на своѣмъ лôжку, колисавъ ся въ оба боки, а єго лице було бôльше подôбне до лоба зловленого дикого звѣря, якъ до людского лиця. Ôнъ очевидно пригадувавъ собѣ давне житье, бо воркотѣвъ самъ до себе; притôмъ дививъ ся на Бравнльова и Олівера, та не видѣвъ ихъ.

— Добрый хлопець, Чарль — славно списавъ ся — и Оліверъ, ха-ха-ха, Оліверъ — а выглядае якъ паничь

— зовсѣмъ якъ паничь — возьмѣть его — до лôжка зъ нимъ!

Ключникъ взявъ Олівера за руку и шепнувъ ему, щобы не лякавъ ся.

— До лôжка зъ нимъ! — крикнувъ жидъ. — Чуете? ôнъ — ôнъ — всему тому виненъ. Варта було выховати его до того — горло Больтерови, Біль, не журѣть ся о дѣвку, — горло Больтерови такъ можете перерѣзати. Ôдотнѣть ему голову!

— Фажинъ, — закликавъ ключникъ.

— Такъ есть, — сказавъ жидъ и знову зачавъ прислухуватись такъ, якъ у судѣ. — Я старый чоловѣкъ, мільордъ, дуже старый.

— Ту е хтось, Фажинъ, и хоче зъ вами поговорити — чи вы чоловѣкъ? — крикнувъ ему ключникъ въ ухо, потрясъ нимъ, а потôмъ добре взявъ его въ руки.

— Небавомъ вже не буду, — ôдповѣвъ жидъ и глянувъ очима, котрî не мали жадного людского выразу, лише лютôсть и страхъ малювалися на лици. — Забивайте всѣхъ! Яке маете право, лише мене забивати?

Теперъ пôзнавъ ôнъ Олівера и Бравнльова, запхавъ ся въ найдальшій кутъ свого сидженя и спытавъ, за чимъ прийшли. Ключникъ все державъ его руками и казавъ Бравнльову скоро говорити, чого хоче, бо жидъ буде щоразъ бôльше гнѣватись.

— Вамъ повѣривъ оденъ чоловѣкъ, именемъ Монкъ, паперы до сховку, — сказатъ Бравнльовъ, зближаючись до него.

— То неправда — я не маю жадныхъ паперôвъ — жадныхъ! — ôдповѣвъ жидъ.

— Бôйтесь Бога, — сказавъ Бравнльовъ поважно — не кажѣть такъ, коли вы вже одною ногою у гробѣ; скажѣть, де ихъ можна найти. Вы знаете, що Сайксъ

вже померъ, а Монкъ признавъ ся и вы вже не можете мати нѣякои надѣѣ на зыскъ. Де паперы?

— Оліверъ, — сказавъ жидъ, киваючи на хлопця, ходи, я тобѣ скажу до уха.

— Я не боюсь, — сказавъ Оліверъ тихо до Бравнльова и пôшовъ до жида; той майже притягнувъ єго до себе и шепнувъ єму:

— Паперы въ полотнянôмъ мѣшку суть у норѣ въ коминѣ въ горѣ въ переднôй комнатѣ. Я бы радо собѣ побалакавъ зъ тобою, мôй любый, — дуже радо.

— Добре, — ôдповѣвъ Оліверъ. — Дайте менѣ змовити молитву, и вы помолѣть ся зô мною, а тогды мы до рана будемъ собѣ розмавляти.

— Иди, йди, — сказавъ жидъ, — попхавъ хлопця до дверей и понадъ єго головою видививъ ся впередъ себе завмерлыми очима. — Скажи имъ, що я сплю, они тобѣ повѣрять. Ты мене можешь выратувати, зроби лишь те, що тобѣ кажу. Заразъ, заразъ!

— Боже, прости сему нещасливому чоловѣкови! — сказавъ хлопець и заливъ ся сльозами.

— Справдѣ, справдѣ! Се добрый способъ! Тѝ дверѣ насампередъ! Хочь бы я дрожавъ, идучи на шибеницю, ты не зважай на се, лише роби своє, скоро! Ось заразъ — иди!

— Не маєте нѣчого больше єму сказати, пане? — спытавъ ключникъ.

— Нѣ, — ôдповѣвъ Бравнльовъ. — Єсли бы я сподѣвавъ ся, що зможу єму представити єго положенье —

— Де тамъ, пане! похитавъ ключникъ головою. — Послухайте моєи рады и лишѣть єго самого.

Оба сторожѣ теперь зновъ вернули, а жидъ крикнувъ: — Иди, йди! Тихо — та не такъ помалу! Скорше, скорше! — Зъ силою розпуки хотѣвъ ôнъ вырвати

ся зъ рукъ ключника и кричавъ разъ-по-разъ, а голосъ єго пробивавъ грубû муры и звучавъ въ ухахъ Бравнльова й Олівера такъ довго, поки не выйшли на подвôрье.

Они не могли сейчасъ выйти зъ вязницѣ. Оліверъ мало не зôмлѣвъ и бувъ такъ ослабленый, що година минула, закимъ мôгъ пôти дальше.

Вже днѣло, коли выйшли зъ вязницѣ. Товпа людей уже зôбралась на улици, ôкна були набитû людьми; тû курили и картами забивали часъ; товпа на улици попихалась, тручалась и жартувала. Цѣла околиця здавалась веселою, живою картиною, а въ серединѣ єи ставлено страшнû приряды, котрû нагадували проступокъ, судъ, бôль и смерть.

ГЛАВА ПЯТЬДЕСЯТА.

Конець.

Що ще лишаєсь оповѣсти, розкажу въ кôлькохъ словахъ.

Ще три мѣсяцѣ не минуло, а Рожа Флемінґъ и Гаррі Мелі повѣнчались въ сельскôй церковци, въ котрôй молодый духовный обнявъ мѣсце. Того самого дня спровадились они до нового и привѣтного мешканя. Панѣ Мелі замешкала у нихъ, щобы послѣднû днѣ свого житя провести въ радости, якои могла старушка зазнати на видъ щасливого подружя, котрому посвятила всю свою минувшôсть и всѣ свои силы, щобы єго выховати и щасливымъ зробити.

Монкъ и мати єго такъ прогайнували маєтокъ, якій загарбали, що для него и для Олівера по рôвнôмъ по-

дѣлѣ останкôвъ маєтку припало лише по три тысячѣ фунтôвъ. Пôсля завѣщаня батька Оліверъ мавъ право до цѣлого маєтку; але панъ Бравнльовъ не хотѣвъ ôдбирати старшому братови средствъ до житя, хотѣвъ, щобъ ôнъ зачавъ лѣпше жити, и тому подѣливъ маєтокъ. Оліверъ приставъ на се дуже радо.

Не змѣняючи свого прозвища, удавъ ся Монкъ до нового свѣта, прогайнувавъ скоро свою пайку, накоивъ зновъ кôлька проступкôвъ, сидѣвъ довго у вязници и вкôнци померъ по тяжкôй хоробѣ. Такъ далеко ôдъ ôтчины померли також и прочî головнî члены шайки Фажина.

Панъ Бравнльовъ принявъ Олівера за свого сына, замешкавъ разомъ зъ нимъ и панею Бедвінъ лишь о милю ôдъ церковцѣ Гаррі и тымъ вдоволивъ єдиному, ще несповненому бажаню сердечного и милого Олівера. Ôдтакъ старавъ ся зôбрати кружокъ приятелѣвъ и живъ зъ ними такъ щасливо, якъ лишь на облуднôмъ свѣтѣ можна.

Небавомъ по вѣнчаню молодои пары вернувъ поважаный докторъ до Черці, а тамъ не маючи давныхъ приятелѣвъ, котрî знали єго вдачу, ставъ сумнымъ и мало не зробивъ ся зъ него бурмило. Проживши такъ кôлька мѣсяцѣвъ передавъ ôнъ цѣле своє занятье заступникови, самъ перенѣсъ ся до села, де мешкала родина Мелі, и тамъ занимавъ ся огородництвомъ, теслярствомъ, садивъ, ловивъ рыбы и т. п., и все робивъ зъ питомою собѣ пристрастью, такъ що у всѣмъ, що робивъ, ставъ небавомъ авторітетомъ на цѣлу околицю.

Ôнъ дуже полюбивъ пана Ґрімвіґа, а той ексцентричный джентельменъ також щиро зъ нимъ заприязнивъ ся. Тому ôдвиджує єго часто Ґрімвіґъ, садить, ловить рыбы и теше разомъ зъ нимъ, а все въ якійсь не-

звычайный и дотеперь незнаный способъ; притомъ заклинаєсь — якъ звычайно — на свою голову, що єго способъ найлѣпшій. Въ недѣлю все критикує въ очи проповѣдь молодого священика, а панови Льосбернови каже на ухо, що проповѣдь по єго думцѣ була знаменита, але онъ волить инакше говорити. Панъ Бравнльовъ усе любить єму допѣкати єго пророцтвомъ про Олівера и пригадує єму той вечѣръ, коли то они за столомъ, на котрôмъ лежавъ годинникъ, ждали на поворотъ хлопця; але Ґрімвіґъ заявляє въ такôмъ выпадку правильно, що правду сказавъ, бо Оліверъ *тогды не вернувъ.* Ся замѣтка выкликує звычайно смѣхъ, а се єго добрый настрôй ще збôльшає.

Пана Кляйполя помилували бо онъ бувъ свѣдкомъ противъ жида. Своє ремесло узнавъ онъ не такъ дуже безпечнымъ, якъ собѣ того бажавъ, и хвилю не знавъ, якъ безъ великои працѣ жити на свѣтѣ. Добре розваживши зачавъ заниматись доносами и жиє собѣ теперь дуже добре. Въ недѣлю именно подчасъ богослуженя ходить онъ въ порядной одежи зъ Шарльотою. Коло дверей людяныхъ господарѣвъ гостинницъ дама млѣє, панъ каже подати горѣвки, щобы єи знову припровадити до свѣдомости, а на другій день доносить о нарушеню свята и ховає въ кишеню половину грошевои кары, яку мусить господарь заплатити. Иноді панъ Кляйполь самъ омлѣває, а успѣхъ зъ того такій самый.

Панъ и панѣ Бумблѣ, стративши посаду, попали зъ часомъ у велику нужду и недостатокъ; вконци принято ихъ якъ убогихъ до того самого дому, въ котрôмъ они перше панували. Панъ Бумбль мавъ казати, що по такôмъ звороте судьбы и пониженю онъ не має вже отваги и охоты дякувати за те, що єго розлучили зъ жѣнкою.

Панъ Джайльсъ и Брільсъ все ще зôстають на своихъ давныхъ становискахъ; лише першій зъ нихъ полысѣвъ, а другій „хлопець“ зовсѣмъ уже посивѣвъ. Они сплять на приходствѣ, але служать Оліверови, Бравнльову, Льосбернови и всѣмъ мешканцямъ приходства такъ радо и однаково, що селяне не можуть змѣркувати, кому они властиво служать.

Панъ Чарль Бетсъ, потрясеный проступкомъ Сайкса, впавъ на думку, чи не ражше бы жити честно; розваживъ се и рѣшивъ ся справдѣ выбрати дорогу честноты. Якійсь часъ приходилось ему се дуже тяжко, але вкôнци удалось, бо мавъ тверду натуру. Нанявъ ся до тяжкои службы у пахтяря, потôмъ бувъ вôзникомъ, а теперь зъ него найславнѣйшій купець худобы въ цѣлôмъ Нордемптонсірѣ.

А теперь, при кôнци, рука, котра се пише, зачинае дрожати, а я бы ще радо прявъ нитку своего оповѣданя трохи довше. Я бы радъ побути ще зъ тыми, що менѣ стали дорогими; въ ихъ крузѣ проживъ я такъ довго! Я бы радъ змалювати ще ихъ щастье; хотѣвъ бы-мь зъобразити Рожу якъ молоду цвитучу жѣнку, — яке миле и красне свѣтло кинула она на свою минувшу стежку житя; свѣтло се впало на всѣхъ, що зъ нею ишли, и освѣтило имъ серця. Я бы бажавъ змалювати цѣле житье и вдоволенье родинного кружка у коминка, або въ лѣтнôй беседцѣ. Я бы радо ишовъ за нею въ полудне въ блеску сонця и слухавъ еи любого голосу на проходахъ у мѣсячнѣ вечеры. Я бы дививъ ся на еи добродѣйства для бѣдныхъ и на еи господарство, котрымъ она радо и невтомлено занимаесь. Змалювавъ бы-мь щастье еи и дитины по покôйнôй сестрѣ, ихъ взаимну любовь и тѣ тужно-солодкѣ думки про дорогу покойницю, що такъ сумно зôйшла зô свѣта. Я бы зъобразивъ ве-

селѣ̂, свавôльнѣ̂ дѣти, якъ довкола неи бѣгають та бавлять ся, нагадавъ бы-мь собѣ ей веселый смѣхъ, ей слезы радости въ голубыхъ очахъ, ей чарôвный усмѣхъ, ей розумну бесѣду — кождый поглядъ, кожде слово!

Якъ панъ Бравнльовъ дбавъ про поступъ свого принятого сына въ рôзныхъ наукахъ и якъ ôнъ его любивъ, чимъ бôльше той розвивавъ ся, — якъ ôнъ въ его лици шукавъ чертъ своеи милои зъ молодого вѣку и чимъ разъ бôльше находивъ ихъ, — якъ тѣ̂ оба сироты, навченѣ̂ долею, були милосердными, добрыми супротивъ другихъ та дякували щиро Богу — за охорону и спасенье, — того всего не потребую розповѣдати. Бо я сказавъ, що они були дѣйстно щасливыми, а безъ правдивои, сердечнои любови ближнього, безъ вдяки Тому, котрого закономъ есть милосердье и ласка и котрый все любить, що живе, правдивого щастя на свѣтѣ нема.

Коло престола въ старôй сельскôй церквѣ видко бѣлу марморову таблицю, а на нѣй лишь одно выбыте слово: Аґнесъ. Пôдъ нею въ гробѣ нема жаднои домовины и нехай ще много, много лѣтъ мине, закимъ друге имя появить ся на таблици. Однакожь если душѣ померших вертають на землю, щобы ôдвидѣти мѣсця, освяченѣ̂ любовью, — любовью, сягаючою и по за могилу, — мешканя тыхъ, що знали ихъ за житя, то здаесь менѣ, що тѣнь бѣднои дѣвчины часто-часто лѣтае насколо сего пустого мѣсця, хочь оно находить ся въ церквѣ и хочь она слаба була та зôйшла зъ правои дороги.

КОНЕЦЪ.